کوردی سووریا

بوونێکی نکوڵی لێکراو

نوسینی
هێریەت مونتگومری

وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە
مینە و پێشەوا

کوردۆلۆجی

کوردی سووریا

بوونێکی نکوڵی لێکراو

نووسینی
هێریەت مۆنتگومری

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە
مینە و پێشەوا

مەڵبەندی کوردۆلۆجی

هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
مەڵبەندی کوردۆلۆجی

ناوی کتێب: کوردی سووریا _ بوونێکی نکوڵی لێکراو
نووسینی: هێریەت مۆنتگومری
وەرگێڕانی: 1) محەمەد ئەمین حسین عەلی (مینە)
2) پێشەوا عەبدولخالق محەمەد
پیتچنین: رێژین عوسمان ئەحمەد
دیزاین: مینە.
بەرگ: رەنج شوکری.
سەرپەرشتیاری چاپ: بڕیار فرج
چاپخانەی رەنج/ چاپی یەکەم/ سلێمانی
ژمارەی سپاردن: 1434/ ساڵی 2009
تیراژ: 1000 دانە.
نرخ: 3000 دینار
زنجیرە: 35

مەڵبەندی کوردۆلۆجی
ناونیشان: سلێمانی, گردی ئەندازیاران – گەڕەك/105, کۆڵان/25, ژ. خانوو/4, پۆست/95
تەلەفۆن: 3193093
www.kurdology.com
kteb@kurdology.com

پێرست

- وتەیەک.
- نەخشە
- پێشەکی.
- بەشی یەکەم/ رابردووی مێژوویی.
- باسی یەکەم / دابەشکردنی کوردستان.
- گەمە مەزنەکە
- کوردی سووریا (رۆژئاوای کوردستان).
- باسی دووەم/

  پەیوەندییەکانی کورد و عەرەب لە سووریا (1920-1970) .
- دامەزراندنی جەنگی جیهانیی یەکەم .
- ئینتیدابی فرەنسی (1920-1946)
- سەربەخۆیی 1946
- گەشەی ناسیۆنالیزمی عەرەبی و کۆماری یەکگرتووی عەرەبی
- کودەتای حیزبی بەعس (1963)
- باسی سێیەم /

  سووریای ئەسەد: سیستمی دەوڵەتی سووریا و کورد
- سیستمی سیاسی
- حیزبی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبیی سووریا
- پەرلەمانی سووریا
- بەرەی نیشتمانیی پێشکەتوخواز
- واسیتەکاری
- سەرباز، موخابەرات و سیاسەت
- ڕێکخراوی جەماوەری و کۆمەڵی مەدەنی
- سیستم و گەشەی ئابووری
- سیستمی یاسا
- دەستوور و یاسای سزادان
- بارودۆخی نائاسایی
- کەمایەتییەکان .

7
8
9
98-13
15
16
23
34
37
39
44
49
54
60
69
71
74
75
78
79
82
84
87
88
89
93
110
117

♦ بەشی دووەم / رەگەزپەرستی دژی کورد	178-99
♦ **باسی چوارەم/** بەعەرەبکردن .	101
♦ گۆڕینی دیمۆگرافیا, سەرژمێری ساڵی 1962ی حەسەکە	105
♦ سەرژمێری حەسەکە و یاسا	113
♦ ریفۆڕمی زەویوزار و پشتێنەی عەرەب	125
♦ کۆچکردن و راگواستن	132
♦ کولتوور	135
♦ زمان	137
♦ دابونەریت	149
♦ مێژوو	153
♦ **باسی پێنجەم/** سەرکوتکاریی ئابووری	155
♦ **باسی شەشەم/** قەدەغەکردنی چالاکی سیاسەت	160
♦ چەوسانەوەی کورد لەبەر هۆکاری بەشداریی سیاسی	161
♦ خۆپیشاندان	169
♦ زیندانییان و بیروباوەڕی سیاسی	174
♦ **بەشی سێیەم:** پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ تورکیا و عێراق	179
♦ **باسی حەوتەم/** پەیوەندییە هەرێمییەکان	181
♦ پەیوەندییەکانی سووریا- تورکیا و پەکەکە	183
♦ پەکەکە و دەسەڵاتەکانی سووریا و کوردی سووریا	188
♦ پەیوەندییەکانی سووریا- تورکیا و کورد	191
♦ پەیوەندییەکانی سووریا و عێراق	192
♦ کوردستانی سووریا و عێراق	197
♦ بەرەنجام	205
♦ بیبلیۆگرافیا	208
♦ پەیماننامە و یاساکان	216
♦ پاشکۆی یەکەم: پابەندبوونی سووریا بە یاسا جیهانییەکانی مافەکانی مرۆڤەوە	217
♦ دەزگا و رێکەوتنە پەیوەندیدارەکانی تر	218
♦ پاشکۆی دووەم/ حیزبە سیاسیە کوردییەکان لە سووریا	219

وتەیەك

وەکو بەشێك لە کارەکانی بەرشەلۆنە، یەکێتی ئەورووپا و سووریا لەسەرەتاوە ڕێکەوتننامەی ڕێکخراوەکەیان واژۆکرد, کە ئێستا لە ئەنجومەنی ئەورووپیدا چاوەڕێی دوا بڕیارە. هەر وەکو ڕێکەوتنەکانی تر لە کارەکانی دامەزراوەی جاڕنامەی بەرشەلۆنە، ئەمیش دیسان تیشکۆ دەخاتە سەر ناوچەکانی هەرەوەزی ئابووری، بەلآم وەك نموونەکان لە جیهانی عەرەبییەوە بۆ رووسیا و چین, تا رادەیەکی زۆر گەواهین بۆ ئەوەی، کە کردنەوەی بازاڕەکان و گەشەسەندنی ئابووری نابێتە هۆی چاکردنی باری دیمۆکراسی و مافەکانی مرۆڤ. لە کاتێکدا کە بارودۆخی کەمایەتییە کوردییەکە لە تورکیا بە هێواشی بەرەو باشی دەچێت (لەگەڵ ئەوەشدا دڵنییا نییە لە جێبەجێکردنی چاکسازی ئەوەی پەیوەندە بە ئەگەری چوونە ناو یەکێتی ئەورووپاوە) هەروەها کوردەکانی عێراقیش وەك هێزێکی سیاسی دووەم, لە یەکەم هەڵبژاردنی سەربەخۆی عێراقدا دەرکەوتن، باری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیی کەمایەتییە کوردەکەی سووریا تەنانەت لە 2005 بەردەوامە لە سەرکوتکاری و جیاوازی لە کەمترین مافە بنەڕەتییەکانی مرۆڤ. گوشار لەسەر دانیشتوانی کورد لە زیادبووندایە، بە تایبەتی لە ئەنجامی خۆپیشاندانەکانی کورد دژی سیاسەتی حکومەت, کە لە باکووری وڵاتدا روویدا, هەروەها لە حەڵەب و دیمەشقیش, لە ئازاری 2004دا ژمارەیەکی زۆر زیندانی لە زیندانەکانی سووریادا لە ئەنجامی ئازار و ئەشکەنجەدا مردن و نزیکە 200 کەسێك بەهۆی ئەوەی پەیوەندیان بە خۆپیشاندانەکەوە کردووە، هێشا لە زینداندا ماون، لەگەڵ ئەوەی کە هیچ تۆمەتێکی رەسمی لە دژی زۆربەیان دەرنەکراوە. ئەم کتێبە زانیاری لەبارەی ئەو چەوساندنەوانەی پێشێل کردنی مافەکانی مرۆڤ دژی کوردەکانی سووریا پێشکەش دەکات و جیایاندەکاتەوە و بەپێی رابردووی سیستمی سووریا و پەرەسەندنی لە جەنگی جیهانی یەکەمدا ڕێکیان دەخات. بەشێك لە هەوڵەکە لە مەڵبەندی ئەورووپی بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی و کۆمەڵەی کوردەکانی

سووریا لە بەرلین دەستی پێکردوە, ئەویش بە مەبەستی پێشخستنی دیمۆکراسی و ڕێزگرتنی مافی مرۆڤ, وەك سیمای سەرەکی لە پەیوەندیە سیاسیەکانی ئەورووپی لەگەڵ سووریادا، بڕیارێکی ئاشتیانە لەبارەی مەسەلەی کوردەوە، توخمێکی تەواوی ئەو هەوڵەیە، چونکە ئەو شێوازەی مامەڵەی لەگەڵ کەمایەتییە ڕەگەزیی و ئاینییەکان پێدەکرێت، تەنیا سیمایەکی پەراوێزخراو نییە لە سیاسەتەکەی، بەڵکو هێمایەکی ناوەندییە بۆ یەکسانی کۆمەڵگەی شارستانی. ئاسوودەیی بە مانای بەهێزکردنی پێکهاتەی ئەو دیکتاتۆرییەی کە هەیە، لەوانەیە ببێتە ئامانجێکی شەرعی خێزانێکی نەتەوەکان، کە خۆی وەك کۆمەڵگەیەکی بەنرخ لەناو شتەکانی تردا دەبینێتەوە.

نەخشەی ناوچە کوردییەکان لە سووریا

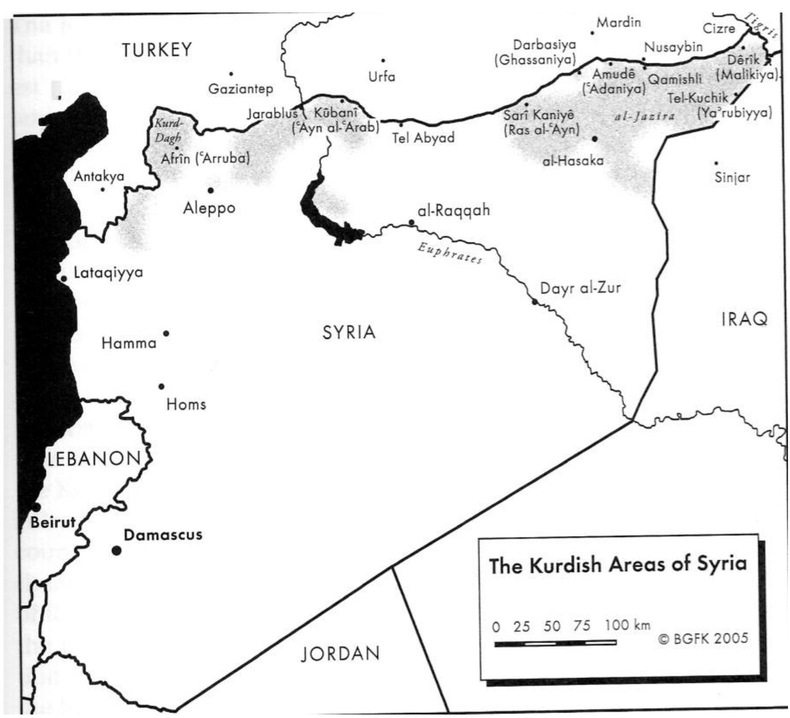

پێشەکی

مەسەلەی کورد, پرسیارێکە لەبارەی مافەکانی کۆمەڵێکی زیاد لە سی(30) ملیۆن کەس، کە لەو بڕوایەدان بەم زووانە ببنە سێیەمین کۆمەڵی گەورە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. کورد گەورەترین نەتەوەی بێ نیشتمانن لە جیهاندا, کە خەڵکەکەی و خاکەکەی ناوچەیەکی جۆگرافیایی هاوسنووری بەشکراو پێکدەهێنن لە نێوان تورکیا و عێراق و ئێران و سووریا، هەروەها بە ژمارەی کەمتریش لە ئازربیجان و ئەرمینیا.

مەسەلەی کورد بەشێوەیەکی فراوان باسی لێوە نەکراوە, یان لەبارەیەوە نەنووسراوە، هەروەها ئەو لێکۆڵینەوانەی کە هەیە زیاتر لەبارەی کوردی تورکیا و عێراقەوە قوڵبۆتەوە. کێشەی کوردی ئەو دوو وڵاتە تا رادەیەك بڵاوە، ئەوەش بەهۆی ژمارەی ئەو کەسانەی پێوەی سەرقاڵن، ئاستی ئەو کردەوە دڕندانەیەی دژیان کراوە، ناچاربوونیان بۆ خەباتی چەکداری و دەستێوەردانی نێودەوڵەتی لە دیاری کردنی داهاتووی سیاسی بۆ عێراق و ئاستی تورکیا لە ناو یەکێتی ئەورووپادا.

بارودۆخەکە لە ئێرانیشدا سەرنجێکی سادە و ساکاری راکێشاوە، بەڵام ئەو سەرنجە تەنانەت بە پلەیەکی کەمتر دەدرێ بە کوردەکانی سووریا, کە ددان پیانراوە, هەروەها بە کردەوە بێدەنگە لە زووربەی لێکۆڵینەوەکانی کورد و سووریاش. ئەم بێدەنگییە بەلایەنی کەمەوە بەشێکی بەهۆی گرانی دەستکەوتنی زانیاری لەسەر بابەتەکە. لە بەراوردا بەو وڵاتانەی تر کە دانیشتوانی کوردیان هەیە, بە گوێرەی

ژمارەیانەوە لە سووریادا کەمە, بۆیە دانیشتوانەکەی کەم بایەخ کردووە بۆ توێژینەوەی مەسەلەکانی کورد. بە هەرحاڵ کورد زیاد لە 10٪ دانیشتوانی سووریا پێکدەهێنێ.

لەگەڵ ئەوەی پێکهێنانی ئەو بەشە گەورەیە لە کۆمەڵدا، لەگەڵ زمانی جیاواز، کولتوور و ناسنامەی رەگەزایەتی، کەچی دەوڵەتی سووری وەك هاووڵاتییەك یان کەمایەتییەکی قەومی ددانی پیادا نەناون. تا ئەمڕۆش, ناسنامەی کوردی لە دەوڵەتی سووریدا جێگیر نەبووە، بگرە بارودۆخی کوردەکان وەك هەڕەشەیەك لەسەر ئاسایشی خۆی دەبینێ. کەمایەتی کورد لە سووریا دەچەوسێنەوە، سەرکوتکردن و پەراوێزنان بۆ ئاستی شوناسی نەتەوایەتی، وەك زمان و داب و نەریت و کولتوور نایاسایییە و مانای سیاسی دەدرێتێ. لە هەوڵدانەکانیاندا بۆ دەست بەسەراگرتن و سنوور بۆ دانانی ناسنامە کوردی و کۆمەڵگاکان, سیاسەتی رژێم بەرامبەر کورد بریتیە لە هێزی بەرەنگاربوونەوە, کۆمەڵایەتی- ئابووری و سیاسەتی پەراوێزخستن و جۆرەها ئاڵۆزی لە هەڵبژاردن و سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە.

ئەم کتێبە هەوڵ دەدا ئەو بۆشایی لێکۆڵینەوەیە پڕبکاتەوە, کە مامەڵە لەگەڵ کوردی سووریا دەکات و بۆ وەسفکردنێکی تەواو چڕوپڕ لە گێژاوی کوردی لە سووریا. سەرچاوەی لە توێژینەوە بنەڕەتیەکەوە وەرگرتووە کە لەلایەن نووسەری ئەم کتێبەوە مەسەلەکان و پەیوەندییە نێودەوڵەتی و هەرێمی و نیشتمانییە کوردییەکان و سووریا و کوردی سووریا ئاوێتە دەکات. زۆربەی توێژینەوەکانی ئەم کتێبە لە نێوان ساڵانی 2002- 2004 لە دەرەوەی سووریا کراوە, ئەوەش لەبەرئەوەی حکومەت رێگە نادات بە کەس, یان رێکخراوەکان, تا بچنە سووریاوە بۆ کاروباری توێژینەوە, یان بۆ دۆزینەوەی راستییەکان لەبارەی کوردەوە.

بە هەرحاڵ، بەشێکی گرنگ لە کاری لێکۆڵینەوەکە و چاوپێکەوتنێکی زۆر لەگەڵ کوردەکان لە ناوچە کوردییەکان لە سووریا و دەرەوەدا، کە لەلایەن نووسەرەوە لە 2002دا لە سووریا کراوە. بۆیە ئەم کتێبە پڕە لە دیدار و چاوپێکەوتنی فراوان لەگەڵ بەرپرسانی کورد و نا-کورد و تاکەکانی لە هەردوولای سووریا و ئاوارەکانی تاراوگە, کە پێکەوە وێنەی توخمی ناوەند لەبارەی بابەتەکەوە دەکێشن، کتێبی ئینگلیزی و

عەرەبی و کوردی بەکاردەهێنن و وتار و بەڵگەکان کە هێشتا زمانەکەی وەرنەگێڕدراوە یان لە بازاری رۆژئاواییدا بڵاونەبۆتەوە. تیشکۆی سەرەکیی ئەم کتێبە مەسەلەی مافی مرۆڤە کە تایبەتە بە کوردی سووریاوە.

بەڵام لە جیاتی پێشاندانی ئێسقانی رووت بەسەر زۆریی پێشێلکاریی مافی مرۆڤ لە سووریادا, کتێبەکە مەسەلەی کورد لە سووریا دەخاتە ئاستێکەوە و هەندێ روونکردنەوەی بۆ برەوپێدانی هەیە. بەڵگە و شیکردنەوەی هەیە بۆ چارەسەری ئەو کێشەیەی کە کوردی دانیشتوانی وڵاتی سووریا بە درێژایی مێژووی خۆی پێوەی دەتلێتەوە, لە ئاستەنگی هەرێمی و چوارچێوەی کاری یاسای مافەکانی مرۆڤی جیهانی. ئەو مامەڵە لەگەڵ ئەو پرسە زۆرانەی مرۆڤناسیدا ناکات, کە دەوری ناساندنی رەگەز و ناسنامەی نیشتمانی یان مێژوویی نەتەوەی کوردی داوە، ئەوەش پێش دابەشکردنی کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستا یان تایبەت بە ناسنامەی کوردەوە. بەشی گرنگ و شارەزایی پەیکەری لێکۆلینەوەکە لەم بابەتانەدا دەردەکەوێت. بە پێی ئەوە ئەم کتێبە دابەش دەکرێت بە سێ بەشەوە، کە مامەڵە لەگەڵ:

1. مادەی مێژوویی و بنچینە و بارودۆخ.
2. وردەکاری سەرکوتکاری دژی کورد لە سووریا و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لەلایەن دەوڵەتەوە.
3. کێشەی کورد لە دەوڵەتە دراوسێکانی دەوڵەتی سووریا و پەیوەندییان لە نێوان دەوڵەتی جیاواز و لایەنی نا- دەوڵەتی کاریگەرییان لەبارەی مەسەلەی کورد لە سووریادا هەیە. مادەی مێژوویی و زەمینەکەی لە بەشی یەکەمدا زانیاری لەبارەی دابەشکردنی کوردستانەوە لەخۆگرتووە. گەشەکردنی میژوویی پەیوەندی عەرەبی- کوردی لە سووریا و سروشتی دەوڵەتی سووریا خۆی.

بەشی دووەم دەڕوانێتە بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکانی سووریا و ئەو هەولانەی بەزۆر کورد دەلکێنێت بە دەوڵەتی عەرەبییەوە. هەروەها ئەم بەشە زانیاری لەبارەی هەڵبژاردنی (حەسەکە) لە 1962 و ئەنجامەکانی پێشکەش دەکات،

چاکسازی کشتوکاڵی لە ناوچە کوردییەکان، سەرکوتکاری کولتووری دژی کورد، پەراوێزخستنی ئابووری و بەدەری لە سیاسەت. بەشی کۆتایی (بەشی سێیەم) مەسەلەی کوردی سووریا دەخاتە میانەی ناوچەییەوە و سوورە لەسەر ئاڵۆزی مەسەلەی کورد.

لە پەیوەندی سنووری نێوان سووریا لەگەڵ تورکیا و عێراق دەکۆڵێتەوە و ئەو رێگایانەی کاریگەری هەیە لەسەر واقعی سیاسی لە جوڵانەوەی فراوانی سیاسی کورد لە سووریا, لەبارەی کێشەی کورد لە سووریادا. ئەو نموونانەی لەم کتێبەدا بەکارهاتووە مەبەستی وێناکردنی شێوەکانی جیاوازییە, کە کورد لە سووریادا دووچاری دەبێت و سروشتی سەرکوتکارییەکانی مافی مرۆڤ، لە جیاتی ئەوە ئامارێکی فراوان بدرێ بە مێژووی چەوسانەوەی کورد.

هەروەها یەکێ لە ئامانجەکانی ئەم کتێبە پێشکەشکردنی زانیاری و ئامارێکی فراوانە لەبارەی کێشەی کوردەوە لە سووریا، کە لەم کاتەدا بەردەست دەکەوێت، درێژی بابەتەکانی نێو کتێبەکە و بارودۆخی دەوڵەتی سووریا, رێگر بوون لەوەی بە تەواوی قوڵبینەوە لە بابەتەکان و دۆکیمەنتەکان. تەمەنای ئەوە دەکرێ کە ئەم راپۆرتە لێکۆڵینەوەی تری بەدوادا بێت و دەمەتەقێی مەسەلەکان کە هاوبەشە لە هەردوو مەسەلەی کورددا کە یەکەمیان لە دەوڵەتی سووریا و دووەمیان وەك کێشەیەکی نەتەوەیی فراوان ناسراوە.

بەشی یەکەم

رابردووی مێژوویی

باسی یەکەم
دابەشکردنی کوردستان

کوردستان بەو ناوچە جیۆگرافیاییە دەوترێت کە کورد زۆرینەی پێکدەهێنێت. هەرچەندە ئەمە دەوڵەتێکی سەربەخۆ نییە و لە سەرەتای دابەشبوونیەوە بەلای زۆربەی کوردەوە، خاکێکی داگیرکراوە. هەرێمی کوردستان سنوورێکی جێگیری نییە و لە نێوان رێکخراو و گروپ و تاکەکاندا بە جیاوازییەوە باسی لێوەدەکەن و بە دیدێکی سیاسییانەوە رەچاو دەکردێت. سەرەڕای ئەوەش، کوردستان ناوچەیەکی جیاو دانپێدانراوە و بڕبڕەی پشتی ئەمەش بە زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و تۆرۆسەوە بەستراوەتەوە، کە بەرەو باشوور درێژ دەبێتەوە بۆ دەشتەکانی میسۆپۆتامیا و بەرەو باکووریش بۆ ئەو ناوچانەی کە کاتی خۆی ئەنادۆلیای ئەرمینیا بوون[1].

دوابەدوای شەڕی چاڵدێران، کە لە سەدەی 16دا لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریای عوسمانی و ئێراندا روویدا، ناوچەکە لە نێوان ئەو دوو ئیمپراتۆریایەدا دابەشکرا. ئەم بەشە تیشك دەخاتە سەر دابەشبوونی دووەمی کوردستان، کاتێ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی ئیمپراتۆریای لە پەلوپۆکەوتووی عوسمانی بەسەر هێزە ئیمپریالیستەکانی ئەو کاتەدا و لەدوای جەنگی جیهانیی یەکەم دابەشکرا.

ئەم جارەیان کوردستان لە نێوان ئەوانەدا دابەشکرا، کە پێی بوونە دەوڵەتی مۆدرێن و خاوەن سەروەری، لەوانەش: ئێران، تورکیا، سووریا و عێراق و یەکێتی سۆڤیەتی ئەو کاتە.

---

[1] کوك 1995

گەمە مەزنەکە

لەگەڵ دەسپێکردنی سەدەی بیستەمدا، هێزەکانی ناسیۆنالیزم و ئیمپریالیزم, دەستیان گرت بەسەر زۆربەی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای عوسمانییاندا. ئەو ناوچانەش کەمابوونەوە لەلایەن (تورکە لاوە) ناسیۆنالیستەکانەوە بەڕێوەدەبران، کە لە ساڵی 1908 دا شۆڕشێکی سەرکەوتوویان دژی سوڵتان عەبدولحەمید بەرپاکرد.

لە ساڵی 1909دا سوڵتان عەبدولحەمید لە کار لابراو محەمەدی برای جێگەی گرتەوە، کە وەك کەسێك، زۆر سەرسام بوو بە توانایی هێزی سەربازیی ئەڵمانیا. ئەوە بوو, لە 30/تەمموز/1914دا سوڵتان لەگەڵ ئەڵمانیادا گەیشتن بە رێکەوتنێك، سێ مانگ دوای ئەوەش تورکیا چووە جەنگی یەکەمی جیهانییەوە. هەمان جەنگ ئەمریکا و هێزە ئیمپریالیستەکانی ئەوروپا و رووسیاشی پەلکێش کرد بۆ ئەو ململانێی دەسەڵاتەی لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی عوسمانی و بە هۆی هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریاکەیەوە دروست بووبوو. بەلای زۆربەی کوردەوە پەیماننامەی سایکس _ پیکۆ، لە مایسی/1916دا، ساتێکی دیار و بەرچاوە لە مێژووی کورددا، کە ئەنجامەکانی رێگەی لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی خاوەن سەروەریی کوردستان گرتووە و هەر ئەوەش بۆتە بناغەی کێشەکانی ئێستای کورد. ئەم رێکەوتنە قۆناغی دابەشکردنی کوردستانی بەشێوەیەك دارِشت، کە لە بەرژەوەندی رۆژئاوا بێت، بەرژەوەندیەك کە نکوڵی لە مافی چارەی خۆنووسینی کورد دەکرد، ئەمەش وەك بەڵێن لە گفتوگۆ و رێکەوتنەکاندا پێیان درابوو. لە مانگی ئایاری 1916دا، هەریەك لە (مارك سایکس) و (جۆرج پیکۆ) وەك نوێنەرانی بریتانیا و فرەنسا کۆبونەوەیەکی نهێنییان ئەنجام دا و تێیدا دابەشکردنی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای عوسمانیی لاواز بوو، گفتوگۆ و رەزامەندی لە بارەوە کرا. بەپێی رێکەوتنەکە، بەشی زۆری ناوچەکانی ئەنادۆلیا دەبوو لە ژێر کۆنترۆڵی تورکیا و رووسیا بهێنرێتە دەرەوە، هەروەها ئیتاڵیا و یۆنان بە هەندێك ناوچەی نوێ پاداشت

بکرێن، ئەوەش لە پای هاوکاریکردنیان لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکان لە کاتی جەنگدا، لەوەش زیاتر، ڕێکەوتن لەسەر ئەوەوە کرا, کە لە سنووری کاریگەری فرەنسادا، دەوڵەتێکی عەرەبی (سووریا) دابمەزرێت و لەلایەن مەلیك فەیسەڵەوە بەڕێوەببرێت، ئەو مەلیکەی کە هەر فرەنسییەکان خۆیان لە ساڵی 1920 لە پێناو بوونی کاریگەری ڕاستەوخۆی فرەنسا بەسەر ناوچەکەوە, لە کاریان خست.[2] دوابەدوای شۆڕشی بەڵشەڤیکەکان لە ساڵی1917دا، دابەشکردنی دەسەڵات گۆڕانی بەسەردا هات. بەلشەڤیکەکان دژی بڕیارەکانی سایکس _ پیکۆ وەستانەوە، بەوەی دەیانووت بڕیارەکان شێوازێکی ئیمپریالیستیانەی هەبووە و بەشێکی وردەکاری پەیمانەکەش ئاشکرابوو بوو.

وەك هەوڵێکیش بۆ چارەسەرکردنی ئەو زیانانەی کە لە کشانەوەی رووسیا لە پەیماننامەکە کەوتەوە، ناوچەکانی (کۆساك)، قەوقاس، ئەرمینیا و جۆرجیا و ئەو ناوچانەی کوردستان, کە پێشتر لەژێر کۆنترۆڵی رووسیادا بوون، خرانە سەر ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بریتانیا.[3] پەیمانەکە، ناوچە کوردییەکانی بەسەر چەند یەکەیەکی کۆنترۆڵدا دابەشکرد و کورد و کوردستانیشی بەپێی بەرژەوەندیەکانی هاوپەیمانان لە هەریەکە لە سووریا و میسۆپۆتامیا دابەشکرد و رێکخرا. لە هەوڵێکدا بۆ سەقامگیرکردنی ئاشتی بە بیانووی ئاکار و بەرەو کۆتایی پێهێنان بە جەنگی جیهانیی یەکەم، ئەمریکا بوو بە پاڵەوانی بەخشینی مافی ئۆتۆنۆمی و چارەی خۆنووسین بۆ هەموو نەتەوەکانی جیهان. لە میانەی وتەیەکی (ودرۆو وڵسن) سەرۆکی ئەمریکای ئەو کاتە، 14 خاڵی بۆ ئاشتی جیهان خستە روو، لە 1/8/ 1918دا وڵسن باری سەرنج و دیدی خۆی بۆ ئەوجیهانە دەربڕی, کە لە پاشماوەکانی جەنگ پێکهاتبوو. بە پشتبەستن بە پەیامێکی ئاینی و بەئاگا لە دڕندەیی تورکیا بەرامبەر مەسیحییەکان،[4] وڵسن هەر لە سەرەتادا پێشنیاری ئەوەی کرد, کە تورکیا لەرووی نەخشە بسڕێتەوە، خاڵی دوانزەیەم، کە لە خوارەوە دەقەکەی نووسراوە، بەئاشکرا دیدو بۆچوونی خۆی بەرامبەر بە گروپە نەتەوەییەکانی نێو ئیمپراتۆریای عوسمانی دەردەبڕێت:

[2] سەیڤلبەرگ و هاجۆ 2004: 2.

[3] ماکدۆوەڵ 2000: 115.

[4] فۆمکین 1989: 258.

" بەشی تورکیا لە ئیمپراتۆریای عوسمانی ئێستادا، پێویستە دڵنیا بێت لە مسۆگەرکردنی سەروەری خۆی، بەڵام ئەو نەتەوانەی تر، کە ئێستا لەژێر کۆنترۆڵی حوکمی تورکیدان، دەبێ دڵنیا و دوور لە هەموو گومانێك ژیانیان مسۆگەر بێت و هەلی پێشکەوتنی ئۆتۆنۆمییان بە دڵنیاییەوە بۆ دەستەبەر بکرێت."[5]

چواردە خاڵەکەی وڵسن, کە لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانانەوە رەتکرایەوە، بۆیە بووە راگەیاندنێکی یەکلایەنەی ئەمریکا لە جیاتی ئەوەی ببێتە سیاسەتی رەسمی هاوپەیمانان[6] .

بەو جۆرە، پێنەدەچوو هێزەکانی تورکیا دەستبەرداری هیچ بەشێکی ئەو ناوچانە نەبن، کە کاریگەری تورکیایان لە سەر بنەمای وتەکانی وڵسن کەم کردبووەوە.

لە دوایەمین دابەشکاریی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، دوابەدوای جەنگی جیهانی یەکەم، بەرژەوەندی زلهێزەکان بە پێی بەندەکانی پەیماننامەی سایکس _ پیکۆ دیاری دەکران و هەرئەوەش سەرۆکایەتی گەل و نەتەوەکانی ناوچەکەی دەکرد. زلهێزەکان دەیانویست نەخشەی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بگۆڕن و ئیمپراتۆریای پێشوی عوسمانیش بەسەر سەرکەوتووەکاندا دابەشبکەن.

ئەوەندەی تورکەکان بۆیان کرابێت, پاراستنی ناوچەکان, بوو بە ئامانجی سەرەکییان و نرخی لە دەستدانی ناوچەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان مەحاڵ و نەویستراو بوو. پیاوانی عوسمانی توانیان رێگری لە کورد بکەن و نەهێڵن مەسەلەیەکی هاوبەشیان لەگەڵ ئەرمەنییەکاندا هەبێت، کە هێزەکانی هاوپەیمان سۆزێکی تایبەتییان بۆیان هەبوو. ئەمەش بەو پێیەی ئەوان هاوکاری براوەکانی هاوپەیمانانیان دەکردو داواکاری کۆمەڵگەی کوردیشیان بە شێوەیەکی ستراتیجی فەرامۆش دەکرد.

رێکەوتننامەی سایکس _ پیکۆ لە بنەڕەتدا ویلایەتی موسڵی بۆ تورکەکان دانابوو تا کۆنترۆڵی بکەن.[7] لە ساڵی 1918دا و کاتێك بەرژەوەندیەکانی بریتانیا لە ناوچەکەدا گۆڕانیان بەسەرداهات و موسڵیش بوو بە جێگای بایەخ پێدان، بەو پێیەی دەیتوانی بە شێوەیەکی بەرچاو داهاتووی بەهای سیاسی و ئابووریی میسۆپۆتامیا

---

[5] گەواهیی ماکدۆوەڵ 2000: 115.

[6] فۆمکین 1989: 258.

[7] ولایەتی موسڵ ناوچەیەك بوو لە باکووری عێراق لەبارەی سنووری تورکیا.

باشتر بکات، بۆ ئەوەش بریتانیا دەیویست جارێکی تر بەندەکانی ڕێکەوتنامەکە دیاری بکرێتەوە. گفتوگۆی نێوان فەرەنسا و بریتانیا لە بارەی ئەگەر و باری کوردستانێکی ئۆتۆنۆمی بە دوای ئەوەدا هات[8]. لە دەوروبەری هەمان کاتدا عەشیرەتە کوردەکان بەئاگا لە سوربوونی ڕێکەوتننامەی سایکس _ پیکۆ و ترس لە فەرمانڕەوایی تورك و عەرەب و دابەشکردنی خاکی کوردستان لە نێوان دەسەڵاتە ئیمپریالیستەکاندا، دەستیان کرد بە ڕێکخستنەوەی خۆیان لە رووی سیاسی و ئەنجامدانی گفتوگۆ لەگەڵ هەموو ئەو هێز و دەسەڵاتە جیاوازانەی کە پەیوەندیان بە دیاریکردنی داهاتووی ناوچەکەوە هەبوو. چەندین رای جیاواز لە نێو کوردەکاندا دەرکەوت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هەندێك لەوان پشتگیری هێزەکانی رۆژئاوا بوون و هەندێکیان هەواداری تورکیا بوون و هەندێکی تریشیان بەرگریان لە سەربەخۆییەکی تەواو بۆ کوردستان دەکرد.لە نێو ئەوانەشدا هەندێك کورد هەبوون ئەوەیان پەسەند دەکرد, کە خۆیان بە هیچ بۆچوون و روانگەیەکەوە پابەند نەکەن.[9] لە هەمان کاتدا زیادبوونی دەسەڵاتی مستەفا کەمال ئەتاتورك لە تورکیا و داواکانی ئەو بۆ تورکیایەکی سەربەخۆ و ئەو ئایدۆلۆجیەی، کە داوای گێڕانەوەی ناوچەکانی دەکرد و گفتوگۆکانیشی لەگەڵ بەڵشەفیکەکان وایکرد، کە خەمێکی نوێ بدات بە بریتانییەکان لە بارەی ناوچەکانی باکووری ویلایەتی موسڵ و پارێزگاری کردنی بەرژەوەندیەکانیان لە میسۆپۆتامیا.[10] بوونی ناوچەیەکی بێلایەن لە نێوان رووبەری کۆنترۆڵی تورکیا و بریتانییەکان, بووە هۆی پێویستی دروسبوونی دەوڵەتی ئەرمینیا و کورد، ئەویش بۆ زیادکردنی بەرژەوەندییە ستراتیجییەکانی بریتانیا. لە مانگی تشرینی دووەمی 1919دا بریتانیا بە جیا نوێنەری نارد بۆ ئیمزاکردنی بەیاننامەی سۆلیدارێتی کوردی _ ئەرمینی دژی گەڕانەوەیان بۆ ژێر فەرمانڕەوای تورکیا.[11] بە کشانەوەی ئەمریکا لە ناوچەکە، پشتگیریشیان بۆ دەوڵەتێکی سەربەخۆی ئەرمینی بەرەو نەمان چوو، هەروەك کێشەی ئەنادۆڵیاش بە شێوەیەکی سەرەکی بەسەر بریتانیا و فەرەنسادا بەجێما.

---

[8] ماکدۆوەڵ 1996: 117-118.

[9] ماکدۆوەڵ 1996: 129.

[10] ماکدۆوەڵ 1996: 130.

[11] ماکدۆوەڵ 1996: 131.

لە کۆنفرانسێك, کە لە بەهاری 1920 لە سانڕیمۆ بەسترا، سنوورەکانی کۆنترۆڵی بریتانیا و فەرنسا کۆتایی پێهات و دواتریش لە پەیماننامەیەکدا کە لە 10/ ئاب/1920، لە سیڤەر ئیمزاکرا. پەیماننامەی سیڤەر, کە بە شێوەیەکی کاریگەریانە پەیماننامەیەکی ئاشتی بوو لە نێوان هێزە هاوپەیمانەکان و تورکیادا. لە ساڵی 1920دا واژۆ کرابوو, کە بەشێوەیەکی بەرچاو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی سوڵتانەکانی دەوڵەتی عوسمانی کەمکردەوە، کە لاواز بووبوو لە پشتبەستن بە هێزە ئەوروپییەکان بۆ بازرگانی و مەسەلەی دارایی، بەکارهێنان و گەڕانەوە بۆ پەیماننامەکە, کە نوێنەرانی کورد و عوسمانی لایەنی بوون، ڕاشکاوانە ناوچەیەکی بەناوی کوردەکانەوە ناونا, کە ئێستا باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا و بەشێکی باکووری عێراقە. هەرئەوەش بەرەو باکوور بۆ لای سنووری دەوڵەتی سەربەخۆی ئەرمینیای چاوەڕوانکراو بۆ باشووریش بەرەو سنووری جەزیرەی سووریا درێژ دەبۆوە.[12] پەیماننامەکە لە نێو سنووری ناوچەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا پێداویستییەکانی هەموو کەمایەتییە ئاینی و نەژادییەکانی ئامادە کردبوو. بەندەکانی 62-64 بە تایبەتی باسی کورد و کوردستانی دەکرد، شێوەیەك جەختی لەوە دەکردەوە، کە پێویستە هەرێمی کوردستان خاوەنی ئۆتۆنۆمی ناوخۆ بێت و مافی سەربەخۆیی هەبێت، کە بڕیار بوو لە دوای ساڵێك بەسەر ئیمزاکردنی پەیماننامەکەدا و ئەنجامدانی ریفراندۆمێك لە لایەن کۆمەڵەی گەلانەوە ئەو سەربەخۆییە بە کورد بدرێت.

پەیماننامەکە بۆ دەوڵەتی تورکیا جەرگبڕ بوو، کە لە لایەن (تورکە لاوەکان) و (کۆمیتەی یەکێتی و پێشکەوتن) چاوەڕوان دەکرا، هەروەك ئەوە لەسەر حسابی ناوچە تورکییەکان بوو, کە هەرگیز مستەفا کەمال وەك سەرکردەی بزوتنەوەی بەرهەڵستکاری ناسیۆنالیست پەسەندی نەدەکرد. هەروەها لەسەر دەستی زلهێزەکان لە سیڤەردا دووچاری بێدەسەڵاتی بوون، تورکیا ڕووبەڕووی هەردوو هێرشی دەرەکی بووەوە، یەکەم لە یۆنان و پاشان ئاژاوەکانی ناوخۆش بەتایبەتی لە ناوچە کوردی و ئەرمینییەکاندا. جەنگی سەربەخۆیی تورکیا لە ماوەی ساڵانی (1920-1922) هامبەریی هێزی نێوان دەوڵەتی تورکیا و بریتانیای گۆڕی، هەروەها تورکیای

[12] لەو قۆناغەدا سنووری سووریا بە ڕەسمی دیاری نەکرابوو.

ئەتاتورکی وەك هەڕەشەیەکی بەهێز ناساند بۆ سەر بەرژەوەندیەکانی بریتانیا لە تورکیا و ئەودیوتریشی.

پەیماننامەی سیڤەر بەرلەوەی مەرەکەبەکەی وشك بێتەوە, شکستی هێنا. جەنگی سەربەخۆیی تورکیا دەستی پێکردو تورکەکان لە باشوورەوە دەستیان گرتەوە بەسەر داگیرکەری یۆنانیدا و هێزەکانیان جارێکی تر لە ناوچەکانی ئەرمینیەکان و کوردەکاندا جێگیر کردەوە و بەرەو پێشەوەش چوون, تا گەیشتنە ویلایەتی موسڵی ژێر کۆنترۆڵی بریتانیا و لەوێ بنکەیەکی سەربازییان لە رەواندز دامەزراند. بە سەرکەوتنی هێزەکانی ئەتاتورکیش بەسەر رژێمە کۆنەکەدا و گەڕانەوەی ناوچەکان و راگەیاندنی کۆماری تورکیا لە ساڵی (1923)دا، تورکیا هەڕەشەی بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی فەرنسا لە سووریا و بەرژەوەندییەکانی بریتانیا لە میسۆپۆتامیا و ویلایەتی موسڵ دروستکرد. فەرنسا و تورکیا لە دیوی رۆژئاوای رووباری فوراتەوە بۆ دابەشکردنی ناوچەکانی عوسمانی خەریکی جەنگێکی رانەگەیەنراو بوون. تورکیا ئەوەی رەتکردەوە کە دەستبەرداری ناوچەکانی هێڵی شەمەندەفەری بەغداد بێت، کە رێی هاتوچۆی ئەو ویلایەتانەی مسۆگەر دەکرد, کە کوردی تێدا دەژیا، ئەوانیش بە دوای کۆنترۆڵی تورکیادا دەگەڕان. فەرنسا رازی بوو ئەو ناوچانەی, کە دواتر باکووری سووریا بوون، بکەونە ژێر دەستی تورکیاوە، بە تایبەتی شارەکانی ماردین، ئورفە، عەینتاب، جەزیرەی ئیبنی عومەر. لە هەمان کاتدا فەرنسا و تورکەکان هەردووکیان هەوڵیان دەدا خێڵە کوردەکانی ناوچەکە بەکاربهێنن و بۆ دەستکەوتنی ناوچەی زیاتر سود لە کێشەو ململانێی نێوانیان وەربگرن.[13] سنوورەکان هەتا ساڵی 1929 بە تەواوەتی جێگیر نەکران. بریتانییەکان دژی کەمالیستەکان[14] و لە پێناو مسۆگەرکردنی موسڵ و سنوورەکانی باکووری عێراق بیریان لە پشتگیری کردنی راپەڕینەکانی کورد دەکردەوە ، ئەمەش بە هاندانی یۆنانیەکان و ناسیونالیستە کوردەکان بوو. لە کۆتاییدا رێکەوتن لەگەڵ کەمالیستەکان بە باشتر زانرا, وەك لە پشتگیریکردنی کوردە یاخییەکان، کە سەرکردایەتییەکی ئاشکرایان نەبوو، هەروەها لەوانەشە ببنە هۆی ئالۆزییەکی چاوەڕوان

---

[13] سەفەربەلك و حاجۆ 2004: 3.

[14] لایەنگیرانی مستەفا کەمال ئەتاتورك و وەدووکەوتانی ئەمڕۆی بیروباوەڕی نەتەوەیی تورکی و مەبەستی بوونی پارێزەری نەتەوە و بارودۆخەکەیە.

نەکراو.[15] بریتانیا دووچاری دڵەڕاوکە بوو، بە شێوەیەکی سەرەکی لەبەر هۆکاری پارێزگاریکردنی بەرژەوەندیکانی لە میسۆپۆتامیا و ڕێگەگرتن لە تورکەکان بۆ لکاندنی ناوچەکانی موسڵ. بەو جۆرە بریتانیا خۆی لە ئاستێکدا بینیەوە کە وای کردبوو تورەکردنی تورکەکان لە ناوچەکەدا بڕیاردەری بەرژەوەندیەکانی بێت[16] , بۆیە پێویست بوو دووبارە گفتوگۆی ئاشتی لەگەڵ تورکیا دەستپێبکاتەوە. لەبەر ئەوەش دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان و ئەرمینیا ئیدی لای بریتانیا کردەیی نەبوو.[17] ناسیۆنالیستە کوردەکان پەنایان بردە بەر لایەنی پەیماننامەی بریتانی و داوایانکرد کە ڕێز لە مافی ئۆتۆنۆمی کورد بگیرێت. سەرەڕای ئەوەی بریتانیا وەك نەژادێکی خاوەن ئۆتۆنۆمی ئاماژەی بە کورد دەکرد[18] و لەگەڵ ئەوەی کە نارەزاییان بەرامبەر نوێنەرانی بریتانیا دەردەبڕی لە پای بەڵێنەکانیان بۆ مافی چارەی خۆنووسینی کورد لەم ناوچەیەدا, بەو شێوەیەی کە لە ڕێکەوتننامەی سیڤەردا هاتبوو، نوێنەرانی کورد هیچ ڕۆڵێکی فەرمییان لە گفتوگۆکانی دوایدا نەبوو. بەرژەوەندییە ستراتیجییەکانی بریتانیا لە بوونی کوردستانێکی سەربەخۆ یان ئۆتۆنۆمیدا، هاوڕێك نەبوو لەگەڵ دەستکەوتەکانی تورکیا لە جەنگی سەربۆخۆیی تورکیادا. دوابەدوای ئەوەش خۆپیشاندان و نارەزایی کورد بەرامبەر ڕێکەوتنامەکە هاتە بەردەم بەرژەوەندیە ستراتیجی و جیۆ- پۆلیتیکیەکانی بریتانیاوە. دوابەدوای گفتوگۆکان لەگەڵ تورکیا کە لە تشرینی دووەمی/1922 دەستی پێکرد، پەیماننامەی لۆزان وەك ڕێکەوتنێکی نوێ لە 24/تەموز/1923دا واژۆکرا، کە لە چوارچێوەی دەوڵەتی مۆدێرنی تورکیادا سەروەری ناوچەکانی کوردستانی بەخشی بە تورکیا, هەرچەندە پەیماننامەی لۆزان داوای پاراستنی ژیان و ئازادی بۆ هەموو دانیشتوانی تورکیا دەکات, بەبێ جیاوازی لەدایکبوون، نەتەوایەتی، زمان، نەژاد و ئاین.[19] پەیمانەکە شکستی هێنا, تەنانەت لەوەی ناوی کورد بهێنێت, کە سێیەکی دانیشتوانی تورکیا و نزیکەی نیوەی کوردیان پێکدەهێنا. ئەو ناوچە کوردیانەشی کە مابوونەوە, دواتر لە نێوان بریتانیا و فرەنسادا

[15] ماکدۆوەڵ 2000: 140.

[16] ماکدۆوەڵ 2000: 142.

[17] ماکدۆوەڵ 2000: 138.

[18] ماکدۆوەڵ 2000: 142.

[19] پەیماننانەی لۆزان, بەشی دووەم, وتاری 38.

دابەشکران. موسڵ بووە بەشێك لە عێراقی سەر بە بریتانیا و ناوچە کوردیەکانی خوارووی هێڵی شەمەندەفەری بەغداد چوونە ژێر کۆنترۆڵی ئینتیدابی فرەنسا لە سووریادا. ئەنجامی ئەو قۆناغی سیاسەتەی زلهێزەکان، هەروەك (دیڤید فۆمکین) دەڵێت (گەمە مەزنەکە) کوردستانی بە دابەشکراوی بەسەر پێنج دەوڵەتی جیاوازدا بەجێهێشت, کە ئەوانیش : تورکیا، عێراق، ئێران، سووریا و یەکێتی سۆڤیەتی پێشووە.
کورد هەر لەو ساتەوە بە بیانووی شوناسی نەتەوایەتیانەوە, لە هەموو ئەو دەوڵەتانەدا مافەکانیان پێشێل دەکرێت.

کوردی سووریا (رۆژئاوای کوردستان)

ئەو بەشەی کوردستان کەوتە ژێر کۆنترۆڵی کایەی دەسەڵاتی فرەنسییەکانەوە, کە باکووری دەوڵەتی هاوچەرخی سووریای تێدایە. کوردی سووریاش بەشێکن لە نەتەوەی کورد و ناوچە کوردیەکانی باکووری سووریاش بەشێکی رووبەری جیۆگرافی کوردستان پێکدەهێنن. کوردەکانی سووریا هەمان نەریتی کولتووری و ئاینی کوردەکانی بەشەکانی تری کوردستان پەیڕەو دەکەن، هەرچەندە ژمارەیان نزیکەی 2- 3 ملیۆن دەخەملێنرێن، بە شێوەیەکی بەرچاو بچوکترین بەشە کوردیەکەی سووریا بە بەرهەمترین بەشی سووریایە، بەو پێیەی لە رووی بەرهەمی کشتوکاڵی و کانزایی و سامانی ئاوەوە زۆر دەوڵەمەندە. لەگەڵ ئەوەی کورد لە سووریا 10٪ ی 18 ملیۆن دانیشتوانەکەی پێکدەهێنێت،[20] بەڵام ئەوان هێشتا وەك کەمایەتیەکی نەژادی یان نەتەوەیی لە سووریادا نەناسراون. کورد بەگشتی لە ناوچەکانی سنووری باکووری سووریا (کورد-داخ، کوبانی، حەسەکە) دەژین و زۆربەیان پارێزگاری لەو شوناسە نەژادی و کولتوورییەیان دەکەن کە جیاوازن لە عەرەبە زۆرینەکەی سووریا. ناوچە کوردیەکان بەشێوەیەکی مەرکەزی لەلایەن دەوڵەتەوە بەڕێوەدەبرێن و کورد هیچ فۆرمێکی خۆبەڕێوەبردن و کارگێڕی لە سووریادا نیە.

[20] بە پێی سەرچاوەیەکی کوردی17%ی دانیشتوانی سووریا پێکدەهێنن.

زمانی کوردی لە ناوچە کوردیەکاندا بۆ لە 90٪ ی ژیانی رۆژانە و ئاهەنگ و بۆنە کولتووریە کوردیەکان بەکاردەهێنرێت، کە زۆر جار نایاساییەو هەمیشە ئازادنین، سەرەڕای هەوڵەکانی دەوڵەت بۆ سەرکوتکردن و بەزۆر تێکەڵکردنی کورد بە شوناسی عەرەبی سووریا. کورد, خاوەنی هەستێکی شوناسی کوردی خۆیەتی لە سووریاو بەجیا و بەهێزیش ماوەتەوە, کەچی هێشتا بە بەراورد بە بەشەکانی تری کوردستان، کوردی سووریا لە رووی جیۆگرافیەوە پەرتەوازە و دابەشبوون، لە زۆر لایەنەوە توانای نیشاندانی هێزێکی سیاسیی, کولتووری کۆمەڵایەتی یەکگرتووی کورد لە سووریادا بەکارێکی سەخت دەبینن.

بەهەمان شێوەش دابەشبوونی کورد لە ناوچەکانی باکووری سووریا رێگرە لەوەی ئەگەری بزوتنەوەیەکی بەرهەڵسکاری کوردی رێکخراو, کە توانای بەکارهێنانی تاکتیکی گەریلا و هەڵگرتنی چەکی بەشێوەیەکی ستراتیجی هەبێت, وەك ئەوانەی لە بەشەکانی تری کوردستاندا ئەنجام دەدرێت. مێژووی نیشتەجێبوونی کورد لەم ناوچانەدا لەنێوان خێزانیەکان و ناوچەکاندا جیاوازە. هەرچەندە جێگیربوونی کورد لە ناوچەی (کورد- داخ)دا باوەڕوایە کە بگەڕێتەوە بۆ سەدان ساڵ لەوەبەر، ئەگەر هەزاران ساڵ نەبێت.

ئەو ناوچەیەی بە بناری زنجیرە چیاکانی تۆرۆسدا درێژدەبێتەوە و چەند رووبارێکیشی بەناودا تێپەڕدەبێت, لەسەردەمی سەلجوقیەکاندا و لە کاتێکدا کە بوو بووە سەنگەری بەرگری و بەرە و رێگەی ئانتیۆچ، کورد کردبوویە شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆی.[21] ئەوە لە رووی دانیشتوانەوە یەکێك بوو لە چڕترین ناوچە گوندیەکانی سووریا. (عەفرین) زۆرجار وەك ناوی هەرێمەکەش بەکاردەهێنرێت، شارۆچکەی سەرەکی هەرێمەکەیە.

ئەم شارۆچکە بچوکە, کە بەردەوام لە فراوانبووندایە، بە خاکێکی کشتوکاڵی و سەدان گوند دەورەدراوە. کوردەکانی ئەم ناوچەیە بە شێوەیەکی سەرەکی خەریکی کشتوکاڵ و کاری لەو جۆرەن، بەرهەمی سەرەکیشیان زەیتون و توتن و چەندین جۆری

[21] وانلی 1992:148.

میوەیە. هەروەها ئەم ناوچەیە گۆشت و بەرهەمە شیریەکانیش لەگەڵ زەیتون و رۆنی زەیتون بۆ بازاڕی (حەڵەب) بەرهەم دەهێنێت.

ژمارەیەکی کەمی خێزانی عەرەبیش لەم ناوچەیەدا دەژین, کە کاتی نیشتەجێ بوونیان دەگەڕێتەوە بۆ 40 ساڵ لەوەبەر. زۆرینەی دانیشتوانی کوردن و دیالێکتی کرمانجیش بەشێوەیەکی تایبەتی لەم ناوچەیەدا بەکاردێت. کوبانی (عين العرب) بچوکترین ناوچەی کوردە لە سووریادا و دەکەوێتە باکووری رۆژهەڵاتی عەفرینەوە لە سەر سنووری تورکیا. ناوچەکە بەزۆری تەخت و وشك و کەم بارانە. ئابووریەکەشی بەشێوەیەکی سەرەکی بریتییە لە کشتوکاڵ و بەرهەم هێنانی میوە و سەوزە و ئاژەڵداری. شارۆچکەی کوبانی ناوچەیەکی مێژووییە و دانیشتوانەکەشی بەزۆری کوردن، لەلای رۆژهەڵات و رۆژئاوایەوە هەردوو شارۆچکەی ترابلوس و تەلئەبیات کە دانیشتوانەکانیان کورد و عەرەبن، بەر پرۆسەی بەعەربکردن کەوتون.

قولە سنووریەکانی کوبانی لەگەڵ تورکیا دانراوە, بەڵام بۆ مەبەستی بازرگانی کردن، ئەوانەی ترابلوس و تەلئەبیات بە کراوەیی بەجێهێڵراون. لە ئەنجامیشدا زۆربەی پێشکەوتنە پیشەسازی و ئابوورییەکان لەو دوو شارۆچکەیە روو دەدەن و کوبانیش هەر بەدواکەوتویی ماوەتەوە. باوەڕوایە پەراوێزخستنی کوبانی لە رووی ئابووری و بوونی پرۆسەی بەعەربکردن لە هەردوو شارۆچکەی ترابلس و تەلئەبیات سیاسەتێکن و بەو مەبەستە پەیرەو کراون لە پێناو دابەشکردن و بێتواناکردنی گروپە کوردیەکان لەگەڵ یەکدا.

سێیەم ناوچە، کە کورد زۆرینەی پێکدەهێنێت (حەسەکە) یە، کە بە (جەزیرە)ش ناسراوە و دەکەوێتە باکووری رۆژهەڵاتی سووریاوە، ئەمەش لەبەرئەوەی بەشێك لە میسۆپۆتامیا پێکدەهێنێت و لە رووی جیۆگرافییەوە پێگەکەی لەنێوان هەردوو رووباری دیجلە و فوراتدا دیاری دەکرێت. جەزیرە، ئەو ناوچەیە بوو, کە لەلایەن کۆچەریانی کورد و خێڵە رەوەندەکانی عەرەبەوە وەك لەوەڕگایەکی وەرزیی بەکارهاتووە. کشتوکاڵ بە شێوەیەکی چڕوپڕ هەتا دوای جەنگی جیهانی یەکەم لەو ناوچەیە دەستی پێکرد.

پاشان سنووره نێودەوڵەتییەکانیش دیاری کران و لە ئەنجامیشدا کوردە کۆچەریەکان هاندران لەو جێگەیەدا نیشتەجێبن. رەوەندە عەرەبەکان هەر بەکۆچەری مانەوە، بەڵام دواتر بەها و کەڵکی کشتوکاڵیان بۆ دەرکەوت و هانیش دران تا لەوێ نیشتەجێ بن. بەشێکی زۆری کورد لە ترسی ستەمکاری هێزەکانی کەمال ئەتاتورك, لەدوای راپەڕینە کوردییەکانی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا لە ساڵانی 1920-1930، هەروەها لە عێراقیشەوە لە ساڵەکانی سیەکان و چلەکان و پەنجاکانی سەدەی رابردوودا، بەرەو سووریا هەڵهاتن. هەموو ئەو کوردانە بەزۆری لە ناوچەی جەزیرە جێگیرکران، هەربۆیە لەنێو حکومەتی سووریا باسی ئەوە دەکرێت, کە کوردەکانی سووریا کۆچەریی دەوڵەتانی ترن. هەرچەندە ئابووریی کۆمەڵایەتی لە دوا بەشی سەدەی نۆزدەیەمدا گۆرانکاری لە ناوچە کوردیەکاندا کرد،[22] شێوازی ژیانی خێڵە کوردیە کۆچەریەکانی پێشووی گۆڕی و لەو ناوچەیەدا جێگیربوون و کاری کشتوکاڵیشیان پێشخست.

کورد ئەزموون و شارەزاییان لە کشتوکاڵ و وەرزێریدا خستەگەڕ و هەر زوو ئەو خاکە وشکەیان ئاوەدانکردەوە و جەزیرەشیان کردە ناوچەیەکی پڕ بەرهەمی سووریای هاوچەرخ. سەرەڕای ئەوانەش، هێزە کۆلۆنیاڵەکان هیچ حسابێکیان بۆ دابەشبوونی نەژادی نەکرد، کاتێك کە لە ساڵانی بیستەکان و سیەکانی سەدەی رابردوودا سنووری دەوڵەتەکانیان لەگەڵ تورکیا و عێراقدا کێشا, لە ئەنجامیشدا ئەو سنوورانەی کوردستانی پێ جیاکرابۆوە, بە دەستکرد وەسف دەکران، بەلای کوردەوە ئەو خاکەی لکێنرابوو بە سووریاوە, هەروەك ناوچەیەکی کوردی تەماشادەکرا. ئەو سەنتەرە بازرگانیانەی لە باکووری سووریا خزمەتی ناوچە کوردیەکانیان دەکرد, لەناو تورکیادا مانەوەو سنوورەکانیش گرنگی و بەهایەکی تایبەتییان بۆ کەسان و گروپ و دانیشتوانی ئەو ناوچەیە هەبوو, کە لە نێوان سنووری تورکیاو سووریادا بوون. بەهۆی ئەو دەوڵەتە نوێیانەی لەسەرەتا و ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمدا دروستکران، بەشێکی زۆری خێزانەکان پەرتەوازە و دابەش بوون، زۆربەی کوردەکانی باکووری سووریا خزم و

[22] ماكدۆوەڵ 2000: 466.

کەسوکاریان لە سنووری تورکیا و عێراقدا هەبوو.[23] کوردەکانی تر لە ناوخۆی سووریا, لە شارەکانی وەك دیمەشق، حەڵەب، حومس، حەما، لازقییە...هتد دەژین.

لە سەدەی دوانزەیەمدا هێزی چەکداری کورد لە شێوەکانی فەرمی و نافەرمی سوپای موسڵماناندا جەنگاون. بەناوبانگترین کەسیش کە دژی خاچپەرستەکان جەنگاوە، سەلاحەدینی ئەیوبی بووە. ئەم تاقمانە لەناو دیمەشق و دەوروبەریدا ناوچەی بچوکیان دروستکردووە و بەتێپەربوونی کات بۆتە شوێنی هەمیشەییان. لەبەر ئەوەی ئەم هێزانەش بەپێی نەژاد، یان خزمایەتی رێکخراون، بۆیە دامەزراندنی گروپەکان، دابەشکاری نەژادی بەدوای خۆیدا هێناوە. کوردەکان گەڕەك و ناوچەی کوردی جیاوازیان دامەزراندووە و لە لایەن بنەماڵە کوردە بەتواناکانیشەوە لە ئاستی ناوخۆدا بەڕێوەبراون، دوو ناوچەی تایبەتی کورد لە دیمەشق کە گەڕەکە کۆنەکانی پێشوی (حی االکراد) واتە گەڕەکی کوردان و ناوچەکانی (الصالحیە)ن، دەکەونە باکووری رۆژهەڵاتی دیمەشقەوە لە دیوی (جبل قاسیون). کوردەکانی ئەم ناوچەیە کە تێکەڵییەکی کولتووری زیاتریان لەگەڵ عەرەبدا هەیە لەبەراوردا لەگەڵ کوردەکانی تری ناوچە کوردیەکانی باکووردا، بەشێکی گرنگی کۆمەڵگەی سووریایی و دیمەشقی پێکدەهێنن، هەتا سەربەخۆی سووریا لە ساڵی 1946دا ناوەندی دەسەڵات و پلەوپایەی ناوخۆ، لە لایەن ژمارەیەك لە بنەماڵە کوردەکانەوە(ئەم گروپە کوردانەی دیمەشق) بەڕێوەدەبرا.

بنەماڵەکانی ئەلیوسف و شەمدین نموونەی دوو لەو بنەماڵانە بوون، کە دەسەڵات و کاریگەرییان بە دامەزراندنی عوسمانی و دەسەڵاتی ناوەندی ئەستەنبوڵەوە گرێدرابوو، هەروەك پشتی بە پەیوەندیە نەژادی و خزمایەتیەکان بەستبوو. هەرچەندە لە ئێستادا دەسەڵاتی ئەم بنەمالانە بەرەو نەمان دەچێت، بەڵام هێشتا کوردی دیمەشق پێگەی گرنگتریان هەیە لەبەرامبەر خزم و کەسەکانیان لە کوردەکانی باکوور. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆری کورد بەرە و دیمەشق و شارەکانی تر کۆچیان کرد، کە ئەمەش بووە هۆی زیادکردنی دیمۆگرافیای دانیشتوانی کورد لە شارەکانی وەك دیمەشق و حەڵەب و

[23] تورکیا کەمایەتیەکی دانیشتوانی عەرەبی زۆر گرنگی لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیادا هەیە و قەزایەکی ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئەلێکزاندەر بووە.

چۆڵکردنی ناوچە کوردیەکانی باکووری سووریا، هۆکار و کاریگەرییەکانی ئەوەش بە درێژیی لە بەشی چوارەمدا باس دەکرێت. زۆرینەی کورد بە کرێکاریەوە خەریکن و لە ناوچەکانی دەوروبەری دیمەشقدا دەژین. یەکێك لەو ناوچانەی کە بەشێوەیەکی نایاسایی لەلایەن ئەم کوردە کۆچەریانەوە دروستکراوە، (زۆر ئاوا) یە، واتە پێویستیەك زۆری لێکردوون تا ئەو خانوانە دروست بکەن.

ئەو دیالێکتە کوردییەی لە سەرانسەری سووریادا قسەی پێدەکرێ, کرمانجییە. بەڵام شێوە ئاخاوتنەکانی ناوچەکانی (کورد - داخ) و (جەزیرە) کەمێك جیاوازن لە یەکتر، ئەمەش بەهۆی ئەوەی زمانەکە لە هەریەکە لە تورکیا و عێراقەوە بەجیا کاری لێدەکرێت. لە سووریا و لە سەردەمی دەسەڵاتی فەرەنسیشدا، جەلادەت بەدرخان لە گۆڤارەکەی خۆیدا بە ناوی (هاوار) رێنووسی لاتینی بۆ نووسینی دیالێکتی کرمانجی بەرەوپێش برد.

ئەم گۆڤارە لە تورکیا بە نهێنی بڵاودەکرایەوە و بەشدارییەکی گەورەی هەبوو لە بەرزکردنەوەی ئاستی خوێنەواریی لە نێو کوردەکانی تورکیادا، کە زمانی کوردی تێیدا قەدەغەبوو.

هەرچەندە فەرەنسییەکان لە سووریا رێگەیان داوە بە بوونی رێکخراوە کولتووریەکان، بەڵام لەدوای تەواوبوونی وادەی دەسەڵاتەکەیان لە وڵاتەکە و سەربەخۆبوونی سووریا, هیچ گەرەنتییەکیان بۆ مافی کوردی کەمینە مسۆگەر نەکردو دوابەدوای کشانەوەی فەرەنسا لە ساڵی 1946دا، کورد دوچاری چەندین ستەمکاری و سەرکوتکردن بوون، بەشێوەیەك کە پرۆسەی فێرکردن و فێربوونی زمانی کوردی کارێکی نایاسایی بوو.

تا ئەمرۆش زمانی کوردی بە فەرمی دانی پیادا نەنراوە و بەکارهێنانی کرمانجی بەمەبەستی فێربوون و فێرکردن دژی یاسایە. هەرچەندە رێی تێدەچێت کتێبێك بە زمانی کوردی چاپ بکرێت، بەڵام سانسۆر لە سووریا زۆر توندە و لەدوای دەرچوونی بڕیاری ژمارە (50) لە مانگی ئەیلولی/ 2000 دا توندوتیژ بووە. لە دوای دەرچوونی ئەو

بڕیارەوە، دەزگاکانی پەخش و بڵاوکردنەوە خۆیان لە چاپکردنی کتێبە کوردییەکان بەدوور دەگرن، ئەمەش لەبەر ئەو بەرئەنجامە نێگەتیڤانەیەی لێی دەکەوێتەوە.[24]

بەهۆی ئەو کۆت و بەندەی لەسەر بەکارهێنانی کرمانجی لە سووریادا هەیە، زۆربەی کورد بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی قسەدەکەن، هەرچەندە کرمانجی وەك زمانی سەرەکی لە ناوچە کوردییەکانی باکووردا دانانرێت. لەم ناوچانەدا زانیاری لەسەر زمانی عەرەبی هەیە, لەبەرئەوەی بەشێکی زۆری کورد هەتا تەمەنی شەش ساڵی و ئەو کاتەی دەچنە قۆناغی یەکەمی سەرەتایی، خۆیان فێری عەرەبی ناکەن، خوێندنی دەوڵەتیش هەتا پۆلی 9 ناچارییە،[25] بەڵام بە پێچەوانەوە، باوەڕوایە لە 40٪ی دانیشتوانی کورد , کە کۆچەریی نین، بەشێوەیەکی گشتی لە ساڵی 1920دا بەر پرۆسەی بەعەرەبکردن کەوتوون و ئەوەی دەرەوەی نیشتەجێبووانی شار وەك قسەکەرانی عەرەب گەورە بوون و زانیاری زۆر کەمیان لە بارەی زمانی کوردییەوە هەیە.[26]

زۆرینەی کوردی سووریا موسڵمانی سوننەن. بە گرنگیەوە باسی ئەوەش دەکرێت, ژمارەیەکی بەرچاوی تری کورد مەیلیان بۆ هەندێك ئاین و باوەڕی کوردیی کۆنی وەك زەردەشت هەیە. هەروەها کەمایەتیەکی گرنگ و دێرینی یەزیدی لە ناوچەی (کورد- داخ) هەیە، بەڵام لەگەڵ بەردەوام بوونی پرۆسەی بەعەرەبکردن, لە ناوچە کوردییەکاندا جۆرێك لە بە ئیسلام بوونی باوەڕی ئەوانیشی گرتەوە، ژمارەیان بەرەو کەمبوونەوە ڕۆیشت. بەوەی ژمارەی هەموو یەزیدییەکانی جیهان نزیکەی 100 هەزارە، واتە ئەوانەی سووریا ژمارەیان 10هەزارە[27] و جێگەی بایەخ و گرنگین. دڵسۆزی نەژادی و نەتەوەیی کورد لە سووریادا بە بەهێزی ماوەتەوە، ئەویش بەهۆی پیاهەڵدانی عەرەبیانەی دەوڵەتەوە. پەیوەندییەکانی ئەودیو سنووری سووریا فراوان بوون و گەیشتونەتە ئەو دەوڵەتانەی لەگەڵ سووریادا پەیوەندی دوژمنانەیان هەیە. داوای کورد بۆ مافی چارەی خۆنووسین و سەربەخۆی و ئۆتۆنۆمی, یان مافە کولتووریەکان لە سووریا

---

24 بڕوانە چاودێری مافی مرۆڤ، 31/جەنیوەری 2002.

25 ئەمە تەنها لەم دواییەدا زیادکراوە تا شەش ساڵی.

26 ماکدۆوەڵ 2000: 467.

27 هەمان سەرچاوە.

ترسی جیابوونەوەی خولقاندوە. بزوتنەوە سیاسیەکانی دراوسێ, ئەگەر کوردیان بۆ مەرامی سیاسەتی دەرەوەی خۆیان قۆرخ نەکردبێت، ئەوا بە وردی چاودێری دانیشتوانی سووریا دەکەن. شوناسی نەژادی کوردی سووریا بە هۆی پەیوەندی دەوڵەتی سووریا بە کورد و هێزە دەرەکییەکان و مەسەلەی جیابوونەوەوە شێوەیەکی سیاسی وەرگرتووە.

هەر ئەوەشە کورد وەك هەڕەشەیەکی توند بۆ یەکپارچەیی ناوچەیی و ئاسایشی دەوڵەت دەناسێنێت، سیاسەتی دەرەوەش بەرامبەر ئەوان رەنگدانەوەی ئەو هەڕەشانەیە (لە بەشی چوارەمدا باس دەکرێت). لەگەڵ زیاد بوونی ناسیۆنالیزمی عەرەب، ئەم دەوڵەتە بەدوای کۆت و بەندی زیاتردا گەڕاوە بۆسەر دەربڕینی کولتووری کورد و رێکخراوە کۆمەڵایەتیەکانی و هەوڵی داوە بەزۆر کورد تێکەڵی شوناسی عەرەبی بکات. لە ئەنجامدا خاکەکەیان زەوتکراوە و هەزاران کورد مافی هاووڵاتی بوونیان لێسەندراوەتەوە. کوردەکان بوونەتە ئامانجی چەوسانەوەی نەژادی و زیندانی هەڕەمەکی و ئەشکەنجەی جەستەیی و دەروونی، هەروەها بەهۆی ناسنامەی کوردیانەوە دەربڕینی سیاسی و کولتووریان لێ قەدەغەکراوە.

لەگەڵ جەنگی عێراق و دوابەدوای مۆرکردنی ماوەی دامەزراندن لە ئازاری 2004, کە مافە سیاسی و کولتووریەکان و مافەکانی زمان و دەسەڵاتی ڤیتۆ لە چوارچێوەی عێراقی فیدراڵدا پارێزرا، کوردی سووریا رووبەڕووی هێرشی زیاتری رژێمەکەیان و هەندێك لایەنی تری دانیشتوانی عەرەبی زۆرینەی سووریا بوونەتەوە، کە ئەویش لە ئەنجامی زیادبوونی هەستی دژە کوردییانەوەیە. بزوتنەوە سیاسیەکانی سووریا رووبەڕووی حکومەتی سووریابوونەتەوە و کوردانی ئەوێ بە خەباتی چەکداریەوە خەریك بوون. ئەمڕۆ سیازدە حیزبی سیاسی کوردی نایاسایی لە سووریادا هەن، کە هەوڵ دەدەن نوێنەرایەتی بەرژەوەندیەکانی کورد لای دەوڵەت بکەن.

داوا سیاسیەکانیان بە دەوڵەتی هەرێمی و مافی کولتووری دیاری دەکرێ، نوێنەرایەتی سیاسی و دان نان بە هاووڵاتێتیدا لە سووریا. هاوهەستی بە کۆمەڵ دەگمەن بوو، کەوتنی رژێمی بەعس لە عێراق و گۆڕانکاری لە ناوچەکانی کوردی عێراق پشتگیری ئەو هەستە سڕەپۆیەی دەکرد بۆ دەربڕینی سیاسی کورد و بڕوای زۆری لە نێوان دانیشتوانی کورددا بۆ رووبەڕوو بوونەوەی دەیانساڵەی پەراوێزنان و جیاوازی لە دژی

ئەوان. ئەوەش بە شێوەیەکی ئاشکرا لە ئازاری 2004دا دەرکەوت, کاتێ لایەنی گروپە هاوبیرەکان بە سەرتاپای ناوچە کوردیەکانی سووریادا بڵاوبوونەوە و ڕووبەڕووی دەوڵەتی چەوسێنەر بوونەوە. سووریا دووچاری سەخترین بارودۆخ بوو لە ماوەی بیست ساڵدا و گرنگترین رواداویان جوڵانەوەی نیشتمانی کورد بوو لە سووریاو لە مێشکی وێنەکراوی کورد وەکو سەرهەڵدان، واتە راپەڕین. ڕووداوەکانی ئازاری 2004 شایانی هەندێ قوڵبوونەوەی زیاترە:

لە 12/ئازار/2004دا، نزیکەی سەعات یەکی پاش نیوەڕۆ شەڕ لە نێوانی عەرەبی دێرەزور و کوردی قامیشلی بەرپا بوو، کە بۆ تەماشای یاری تۆپێن لە یاریگای قامیشلی کۆبوونەوە. ئەوە راگەیەنرا کە تەماشاکەرانی ئاژاوەچی لە تیپی فتووەی دێرەزوور، هەروەها ئەوانەی لە شارەکەدا سەربە سەددام بوون، لە ناوەندی شارەکەوە هاتن بە شێوەی کۆمەڵ کۆمەڵ و بە چەقۆو دروشمی پشتگیری سەددام و دژی کوردەوە خۆیان کرد بە یاریگاکەدا. ئیتر دوو هەزار کەس دژی کوردە بێ چەکەکان کەوتنە شەڕەوە. سەرۆکی شارەوانی قامیشلی فرمانی دا بە هێزی ئاسایش بچنە یاریگای قامیشلی و تەقە لە قەرەباڵغیەکە بکەن. نزیکەی حەوت هاوولاتی کورد لەناو یاریگاکەدا کوژران، کە وەك راپۆرتەکان ئاماژەی پێ دەکەن, هەندێکیان منداڵبوون و دەیانی تریش بریندار بوون. ئەو شەوە چەندین خۆپیشاندان لە شارە کوردییەکانی وەك ئامێدی، دێریك، حەسەکە، سەری کانیێ لە باکووری رۆژهەڵاتی سووریا و دیمەشقی پایتەختی گرتەوە. چەندین بینای حکومەت هێرشیان کرایە سەر و سوتێنران, لە نێویاندا بارەگاکانی حیزبی بەعس لە قامیشلی و پەیکەری سەرۆکی کۆچکردوو (حافز ئەسەد) شکێنرا و راگەیەندرا کە ژمارەیەك هاوڵاتی کورد لەو پێگدانەدا لەگەڵ هێزەکانی حکومەتدا کوژراون. پارێزگاری حەسەکە رێگەی دا, کە تانك و هەلیکۆپتەر بچنە ناو قامیشلیەوە و بڕیاردرا سەرشەقامەکان چۆڵ بکرێت و قەدەغەکردنی هاتوچۆ لە شارەکاندا راگەیەنرا و هێڵەکانی پەیوەندیکردن راگیران. رۆژی دواتر کاتێك تەرمی کوردە کوژراوەکان لەلایەن کۆمەڵێکی زۆرەوە کە ژمارەیان نزیکەی سەدهەزار کەس دەبوون هەڵگیران و بەڕێ دەکران، پۆلیس تەقەی بەسەر قەرەباڵغیەکەدا کردو پێنج کەس لە بەشداربووانی رێپێوانەکە کوژران. برینداەکان یەکەم جار گەیەنرانە نەخۆشخانە گشتی و تایبەتیەکانی قامیشلی، بەڵام دواتر لە رێی ئۆتۆمبێلی فریاکەوتن لەلایەن پۆلیسەوە

پارێزگاری دەكران و بۆ نەخۆشخانە نیشتمانیەكان گوێزرانەوە و لەوێ لەژێر چاودێریدا بوون.[28]

خێزانی بریندار و دوكتۆرەكان لەوێ گوێزرانەوە و نەخۆشخانەكانیش لە ئاستێكی خراپدابوون، كە توانای چارەسەركردنی ئەو بریندارە زۆرەیان نەبوو. ژمارەیەكی زۆری بریندارەكان بە ئەنقەست چارەسەرەكانیان رەتكردەوە، ئەویش لە ترسی ئەوەی دواتر دەستگیرنەكرێن. لە نیوەشەودا ئەوە راگەیەنرا كە شەش هاوولاتی كورد لە (دێرەزور) و سیان لە دیمەشق و كوردێكی شانزە سالان بەناوی (حەسەن نوری) كوژران و زیاتر لە هەشتای دیكەش لە شارۆچكەی كوردنشینی دێریك بریندار بوون. لە ماوەی رۆژانی دواتردا چەندین خۆپیشاندانی جەماوەری و كوشتن و برینداركردن و دەستگیركردنی كورد, لە ناوچە كوردییەكانی سووریادا روویاندا و بازاڕ و شوێنی نیشتەجێ بوونی كوردەكان هێرشیان كرایە سەر. لە دیمەشق, لە ئێوارەی 12/ ئازاردا, خوێندكارە كوردەكانی زانكۆی دیمەشق, چەندین خۆپیشاندانیان ئەنجام دا، خۆپیشاندانی زیاتریش رۆژانە رێكدەخران، لەكاتێكدا ئەو گرژی و ئالۆزیە بەردەوام بوو، سەدان كورد كەوتنە بەر شالاوی دەستگیركردن.[29] لە 18/ ئازاردا, دەیان كورد بە بیانووی پێشێلكردنی یاساكانی زانكۆ و دابەشكردنی بلاوكردنەوەو بەیاننامە و بەشداربوونیان لەكاری سیاسیدا لە زانكۆ دەركران.[30]

خۆپیشاندانەكان بۆ نزیكەی هەفتەیەك بەردەوام بوون. بەهۆی راگەیاندنی قەدەغەكردنی هاتوچۆ و چاودێری وردی پۆلیس و بلاوكردنەوەی سەرباز بەناو گوند و شارۆچكە كوردیەكاندا، هێمنی باڵی كێشایەوە بەسەر ناوچەكاندا. كۆتایی خۆپیشاندانەكان دەستگیركردنی دەیان كوردی لە سەرانسەری سووریادا بە دوای خۆیدا هێنا. لە ساڵی دوای راپەڕینەكەشدا دەستگیركردنی كورد هەر بەردەوام بوو، (لەكاتی نووسینی ئەم كتێبەدا). حەشارگە و بارودۆخی بێ سەرو شوێن كردنی سەدان كورد هێشتا نەزانراوە. سەرەڕای بوونی جیاوازی لەنێوان سەرچاوە كوردی و عەرەبییەكان لەسەر گێرانەوەی ئەو رووداوانەوە، كەم و كورتی لە بوونی هێزەكانی ئاسایش لە كاتی

[28] كۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نیسانی 2004: 3.
[29] كۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, 16/ ئازاری/2004: 1-2
[30] كۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نیسانی 2004: 7.

یاری تۆپێنەکەدا و بەکارهێنانی هێزەکانی ئاسایش بۆ بڵاوە پێکردنی خۆپیشاندەران بە شێوەیەکی ئاشکرا دەبینرێت. کارێکی ئاساییە کە هێزەکانی ئاسایش لەو جۆرە بۆنانەدا بوونیان هەبێت و ئەنجامدانی هەندێك رێوشوێنی ئەمنی رۆتینی بەهەمان شێوە ئاساییە.[31]

بەڵام لە یاریگای قامیشلیدا ئەو جۆرە رێو شوێنانە نەگیرانە بەر و لەو جۆرە هێزانەش بوونیان نەبوو، هەربۆیە پێکدادانەکە کە تەقییەوە، بە خێرایش پەرەی سەند. سەرچاوە کوردییەکان ئاماژە بەوە دەکەن, کە ئەندامانی هێزەکانی ئاسایشی سووریا لەلایەن سەرۆکی شارەوانی قامیشلییەوە فەرمانیان پێکراوە، لەکاتی دەست پێکردنی شەڕەکەدا لەگەڵ هاندەرانی تیپی فتووەدا یەکیان گرتوە بۆ هێرشکردنە سەر کوردەکان.
هێزەکانی ئاسایش تەقەمەنی راستەوخۆیان بەکارهێناوە لە نێویاندا گوللەی مەترسیدار[32] لەدژی ئەوانەی لەیاریگاکەدا بوون و ئەوانەش کە لە هەڵبژاردنەکانی رۆژانی دواتردا بەشداریان کردووە. ئەو شێوە بەکارهێنانە لە بۆنەی وەهادا نائاساییە و جێگەی سەرسورمان بوو.

بۆ رووداوی هاوشێوەی ئەوە گازی فرمێسك رێژ و سۆندەی ئاو بۆ بڵاوە پێکردنی خۆپیشاندەران بەکاردەهێنرێت و تەنها لە رووداني زۆر توندوتیژیدا نەبێت گوللەی لاستیك بەکارناهێنرێت.[33] هەرچەندە خۆپیشاندانەکان کۆتاییان پێهێنرا, بەڵام گرنگی کێشەی کورد بۆ دەوڵەتی سووریا بە شێوەیەکی ئاشکرا خرایە روو. دوابەدوای رووداوەکانی ئازاری 2004 دەوڵەت هەندێك هێمای هێورکەرەوەی بەرامبەر کورد بەکارهێناو پێشنیاری گەڕانەوەی مافی بەهاوڵاتی بوونی بۆ نزیکەی 20 هەزار هاوڵاتی کورد کرد و کوردی وەك نەتەوەیەك و وەك بەشێکی گرنگی کۆمەڵگەی سووری و مێژووەکەی لە قەڵەم دا.

بەڵام هیچ هەنگاوێکی کردەیی نەنراو دەوڵەتیش بەردەوام بوو لە سەرکوتکردنی چالاکییە کولتووری و سیاسیەکانی کورد.

[31] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا، نیسانی 2004: 2.

[32] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نیسانی 2004: 3.

[33] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نیسانی 2004: 2.

باسی دووەم

پەیوەندییەکانی کورد و عەرەب لە سووریا

1970 - 1920

بارودۆخی ئالۆز و تایبەتی کوردی سووریا و چۆنیەتی دروستبوونیان تەنها لە ڕێگەی زەمینەی روونکردنەوەی گەشەسەندنی مێژوویی پەیوەندییەکانی کورد و عەرەب لە سووریا و کاریگەری جیاوازی ناوخۆی و هەرێمی و دەرەکی لەسەریان, شییاوی تێگەیشتنە. دوابەدوای ناساندنێکی کورتی کوردی سووریا لە بەشی پێشوودا, ئەم بەشەش بە وردی دەڕوانێتە گەشەسەندنی ناسیۆنالیزمی کورد و عەرەب لە سووریا و بارودۆخە تایبەتەکانی هاوپەیوەند بە دروستبوون و پێشکەوتنی دەوڵەتی سووریا و هەوڵەکان بۆ یەکخستنی کۆمەڵگا لەچوارچێوەی ئەم یەکە سیاسیەدا. ئەمەش ئەو ڕێگەیە پێشاندەدات کە بەهۆیەوە کورد وەك گروپێك دەناسرێت و ئازادی رادەربڕینیان لەبارەی ناسنامەیانەوە بەستراوە بە ناسنامە و بوونی دەوڵەت و رژێمی فەرمانڕەواوە.

مەبەستی ئەم کتێبە دامەزراندنی ئەو ((حەقیقەت))ە نیە لە بارەی کۆچکردنی کورد لە تورکیا و عێراقەوە، یان سەلماندنی ئەوەی کە کورد بوونێکی مێژووییان لە سووریای مۆدێرندا هەیە، کە رەنگە دانپیانانی نەتەوەیی لە سووریا وەربگرن. ئەمانە هەموو ئەرکی گرنگن، بەڵام ئەوانەی دوای نەمانی ئینتداب, کە بوونی کورد لە سووریا وەك حەقیقەت وەردەگرێت. هەڵدانەوەی گەشەسەندنی مێژوویی گرژییەکانی نێوان کورد و عەرەب و گفتوگۆکردن لە بارەی ئەو هەڕەشەیەی کەوا دادەنرا کورد دروستیکردبێت بۆ سەر دەوڵەتی سووریا. لەو ماوەیەی، کە زۆرترین چالاکی هەبووە، سەرەتای نەمانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بوو، کە گەواهیی گەشەسەندنی یەکسانیی ناسیۆنالیزمی کوردی و تورکی و عەرەبی بوو.

بەکارهێنانی ئەمە وەك خاڵی دەسپێکردن، ئەم بەشە دەڕوانێتە گەشەسەندنی پەیوەندییەکانی کورد و عەرەب لە سەرەتای ئینتیدابی فرەنسی لە ساڵی 1920 هەتا ئەوکاتەی حافز ئەسەد لە ساڵی 1970 دەسەڵاتی گرتە دەست. مێژووی گەشەسەندنی

گرژییەکان لە پەیوەندیەکانی کورد و عەرەب لە دەوڵەتی مۆدێرنی سووریادا, رەگ و ریشەی لە گەشەسەندنی ناسیۆنالیزمی پان- عەرەب و کوردا هەیە، ئەمەش شانبەشانی گەشەسەندنی هەستی ناسیۆنالیزمی تورکی و دامەزراندنی بەرژەوەندی کێبڕکێی ئیمپریالیزم لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا رووی داوە.

ئەو ناسیۆنالیزمە سیاسییەی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبوو, بەگشتی پشتی دەبەست بەو فەلسەفەو بیرۆکە ئەڵمانییەی تایبەت بوون بە دەوڵەتی نەتەوە و سەروەری دەوڵەتەوە. هەرئەوەش لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا وەك هێزێك بۆ رێکخستن و ئایدۆلۆجیای شەرعیەت پێدان لە لایەن چەند بیرمەندێکەوە پەیڕەو دەکرا، لە کاتێکدا کە دەسەڵاتی ناوەندی ئیمپڕاتۆریای عوسمانی لاواز بووبوو. سەرئەنجام بیرۆکەی دەوڵەتی نەتەوە لەلایەن هێزە کۆلۆنیاڵەکانەوە لەدوای هەرەسی ئیمپڕاتۆریای عوسمانی و دوابەدوای سەرکەوتنی هاوپەیمانان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا بەسەر رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا و وەك مۆدێلێکی رێکخراوی سیاسی سەپێندرا. ئەم فۆرمی ناسیۆنالیزمی سیاسیی کوردییە وەك هێزێکی رێکخراوەیی لەچاو ناسیۆنالیزمی عەرەبی, یان تورکیدا درەنگتر سەری هەڵدا. ناوچە کوردییەکان بەزۆری و بەشێوەیەکی ناوخۆیی و رێکخراو مانەوە و هەندێك سەرکردەی ئاینی و سەرۆك عەشیرەتی کورد پشتگیری خۆیان پێشکەشی دەسەڵاتی ئەتاتورك و جەنگی تورکیای سەربەخۆیی کرد. تەنانەت لەژێر فەرمانڕەوایی دەوڵەتی تورکیا لە دوای ساڵی 1923, یاخی بوون و راپەرینەکانی کورد لە تورکیا رەنگدانەوەی سروشتی رێکخستنی سیاسی و کۆمەڵایەتی کورد بووە لەو کاتەدا دانراون. کەمی سەرکردایەتیەکی رێکخراوی ناوەندی کوردی و مەیلی جیاجیایان بۆ هێزە ناکوردییەکان لەدژی ئەم گروپە نەتەوەییە لە دوایەمین دابەشکردنی ناوچەی کوردستاندا کاری کردووە.

دەوڵەتی سووریا تا رادەیەك لەناو ئەو هەڕەشە و دەستێوەردانە دەرەکییە بەردەوامانەدا گەشەی کرد. باری نائاسایشی دەوڵەت و گەڕان بەدوای شەرعیەتی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی, دەستی گرتووە بەسەر سیاسەتی ناوخۆو دەرەوەدا. ئاڵۆزی پەیوەندی نێوان خەونی نەتەوەیی کورد و شوناسی نەژادی تایبەتیان و گەشەسەندنی مێژوویی ناسیۆنالیزمی عەرەبی, لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و هاتنە ناوەوەی هێزەکانی رۆژئاوا بۆ ئەم ناوچەیە, هەموو پێکەوە بەشدارن لە دروستکردنی کێشەیەکی

دیاریکراو لە سووریا, کە کورد وەك ئامانجی سەرکوتکردن دەناسێنێت. پێش ئەوەی سووریا وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ بوونی هەبێت, ناوچەکە پێکهاتبوو لە سووریا (جگە لە ناوچەی جەزیرە کە بەشێك بوو لە میسۆپۆتامیا), لوبنان, ئیسرائیل, فەلەستین و ئەردەن, بە شام, یان سووریای گەورە ناسرابوو.[34] هەرچەندە هەرگیز یەکەیەکی سیاسی نەبووە, گەلانی ئەم ناوچەیە بە زۆری عەرەب بوون و هاوبەشییان لە خەسڵەتی زمانەوانی - کولتووریدا کردووە. هەتا کاتی نەمان و هەڵوەشاندنەوەی کۆتایی, شام کەوتە ژێر فەرمانڕەوایی عوسمانیەکانەوە, کە بووە هۆی سەرکەوتنی هاوپەیمانان لە جەنگی جیهانیی یەکەم لە ساڵی 1919دا و دەستپێکردنی جەنگی سەربەخۆیی تورکیا. هەتا ئەوکاتەی سنوورەکانی تورکیا و عێراق بەپێی بەرژەوەندیەکانی زلهێزەکان و ئینتدابی فرەنسی لە سووریا لە ساڵی 1920 لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە دامەزرا, گەلانی شامی عوسمانی و ناوچە کوردیەکان بەشێوەیەکی ناوخۆیی و لەلایەن سەرۆك عەشیرەت و ئەمیر و سەرکردە ئاینیەکانەوە بەڕێوەدەبرێت و رێژەیەك ئۆتۆنۆمی کارگێڕییان لە حکومەتی مەرکەزی ئەستەنبوڵدا هەیە. بەم شێوەیە سووریای مۆدێرن وەك یەکەیەکی سیاسی بوونی نەبوو, هەتا ئەوکاتەی سنوورەکانی بەهۆی ململانێ و رێکەوتنامەی جیاجیاوە دیاریکران, کە سنوورەکانی دەوڵەتی نوێی تورکیا و ناوچەی ئینتدابی فرەنسی و بریتانیەکانی بە رەسمی ناساند. سنووری ئێستای سووریا لە ساڵانی نێوان 1920-1929 تەواوکران, کە لە چەند روویەکەوە تا رادەیەك هەرەمەکی بوون. سنووری باکوور بەشێوەیەکی سەرەکی رووە و هێڵی شەمەندەفەری بەغدا درێژ دەبێتەوە, لە جیاتی ئەوەی دووای سنوورە سروشتی یان نەتەوەییەکانی نێوان کورد و عەرەب بکەوێت. هەڵوەشانی ئیمپراتۆریای عوسمانی پێشوو بۆ چەند دەوڵەتێك کە لەلایەن هێزی دەرەکیەوە دروستکراون و فەرمانڕەوایی کران, گەلانی لەسەر بنەمای نەژادی و ئاینی و نەتەوەیی لە چوارچێوەی هەمان یەکەی ناوچەیدا دابەشکرد. سەبارەت بە کوردی سووریا, کە لە بەشی یەکەمدا بە ووردی باسکرا, ناوچە کوردیەکانی (کورد- داخ) و (کوبانی) و (جەزیرە) لە ناوچە کوردیەکانی تورکیا و عێراق بەهۆی سنوورە نێودەوڵەتیەکانەوە جیاکرانەوە.

[34] بەگشتی بە دەوڵەتی سووریای هاوچەرخ دەوترا شام و هەروەها ناوێکی عەرەبیشە بۆ دیمەشق.

دامەزراندنی جەنگی جیهانیی یەکەم

کاتێك ئیمپراتۆریای عوسمانی لاواز بوو, دوو لایەنی بیرکردنەوە لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی عوسمانیدا گەشەی سەند, کە دواجار کاری کردە سەر رای عەرەبی لەبارەی کوردەکانی سووریاوە. ئەم دوولایەنی بیرە لە سووریا بەشێوەیەکی بەرچاو بەهۆی جیاکاری شارستانی - لادێیی جیادەکرانەوە و هاوکات بوون لە چوارچێوەی کۆمەڵە کوردییەکاندا. بەو پێیەی دوابەدوای دروستبوونی ئینتدابی فرەنسی لە ساڵی 1920 و پاشانشینی سەربەخۆیی لە ساڵی 1946, عەرەبەکان ئامێزیان بۆ ناسیۆنالیزمی عەرەبی کردەوە, پێگەی گشتی کورد لە سووریا بەهۆی خەونی عەرەبەوە داتاشرا.

لەلایەك پارێزگا کوردی و سەرکردەکانیان بەشێوەیەکی بەرچاو پشتیوانیان لە حکومەتی لامەرکەزی دەکرد. هەروەك دەسەڵاتی کارگێڕییان لە چنگی دەسەڵاتی عوسمانی دەرهێناو گواستیانەوە بۆ ئەوانەی کە گروپی نەژادی باڵادەست بوون. نموونەی ئەوەش عەشیرەتی (میلی) بوون لە جەزیرە کە هاوکاری سوپای فرەنسا بوون بۆ رێ گرتن لە هاتنە پێشەوەی تورکەکان لە کاتی جەنگی سەربەخۆیی تورکیادا، لەکاتێکدا کە فرەنسییەکان ساردبوون لە بیرۆکەی دروستکردنی هەرێمێکی کوردی لە ناوچەکەدا, کە لە ئورفەوە لەلای رۆژئاواوە درێژ دەبووەوە بۆ (جەزیرەی ئیبن عومەر) لە رۆژهەلات.[35]

لەلایەکی ترەوە, لە ناوەندی شارستانی دیمەشقدا چەند بنەماڵەیەکی ئاغایانی کورد, کۆنترۆڵی گەڕەکەکانی (الصالحیە) و (حی الاکراد)یان[36] کردووە. بنەماڵەکانی (ال یوسف) و (شمدین) کە پەرۆشی پاراستنی دەسەلات و بەختەوەریانن, ئەوەیان هەڵبژارد پشتیوانی لە دەسەڵاتی ناوەندی لە ئەستەنبوڵ و بارودۆخی ئەو کاتە بکەن.

---

[35] ماکدۆوەڵ 1998: 6.

[36] هەمان سەرچاوە

ئەوان بە بێدەنگی دژی سەربەخۆیی سووریا وەستانەوە, خوازیار بوون کە پشتیوانیان بۆ دەسەڵاتی فرەنسایی فراوان بکەن و دان بنێن بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی جولەکەدا لە فەلەستین.[37] شۆڕشی عەرەب لە ساڵی 1916دا لەلایەن ئاغایانی کوردەوە پێشوازی لێ نەکرا, بەهەمان شێوەش لە دانانی میر فەیسەڵ وەك مەلیك لە 1918دا. بە شێوەیەکی سروشتی هەموو کوردەکانی دیمەشق ئەم بۆچوونەیان نەبوو, بەشێکیان لە ناوچە شارنشینەکانی سووریا پێشوازیان لە لامەرکەزی عوسمانیەکان کردو پاشانیش لە ساڵی 1918دا لە سەربەخۆیی سووریا. پێویستە سەرنجی ئەوە بدرێت کە لەم کاتەدا نە ئامانج و نە بۆچوونیش لە بارەی ناسیۆنالیزمی سیاسی عەرەبی یان کوردی و پەیوەندییان بەیەکترەوە بە تەواوی دیاری نەکرابوون.

سیاسەت بووە پێگەیەك و بەتایبەت لە لایەن پیاو ماقوڵانی سوننەی شارنشینەوە بۆ بەرژەوەندی خۆیان دەستی بەسەرداگیرا. ناسیۆنالیزمی عەرەبی و کوردی هەردووکیان زیاتر لە سنووری زانیاریی سیاسەتمدار و بیرمەنداندا بوون, وەك لەوەی سوزی بزوتنەوەیەکی گشتییان هەبێت. بەم شێوەیە و ئەوەی سەرکردە کاریگەرەکان پەیوەندییان بە بازنەی سیاسی و لایەنی بڕیارەوە هەبوو, پێگەی گشتی و سیاسی کە بەشێوەیەکی سەرەکی سەر بە چینی ئاغاکان بوو. هەر لەبەر ئەم هۆیە شتێکی رازیکەر بوو لەم ماوەیەدا و لە چوارچێوەی ئەو بازنەی حوکمی چینی کۆمەڵایەتیەدا کە تا کودەتایی حیزبی بەعس لە ساڵی 1963دا دەستی بەسەر سووریادا گرتبوو, ئەو بیرۆکەیە گەشەی سەند و کورد دژی سەربەخۆیی سووریایە و پشتیوانی لە هێزە ئیمپریالیزمە دەرەکیەکان دەکات.

[37] عەبدولرەحمان ئەلیوسف, ئەوەی کە سەرۆکی کۆمەڵگای کورد لە دیمەشق، ئەندامی کۆنگرێسی سووریا بوو لە 1919، ماکدۆوەڵ 1998: 6.

ئینتدابی فەرەنسا
(1946 - 1920)

ئینتدابی فەرەنسا ساڵی 1920 لە سووریا دەستی پێکرد, هەرچەندە سووریا لە ساڵی 1943دا سەربەخۆیی ڕاگەیاند، بەڵام سەربازەکانی فەرەنسا تا 17/ نیسانی/ 1946 لە سووریادا مانەوە. لەو ماوەیەدا فەرەنساییەکان پشتیوانیان لە داوای کۆمەڵایەتی و سیاسی دەکرد, کە بە باڵادەستی و خانەدانی سوننە شارنشینەکان و بنەماڵە بازرگانەکان دیاری دەکران. لەهەمان کاتدا ئەوان هیوای ئەوەیان دەخواست, کە فەرمانڕەواییان فراوان بکەن, ئەویش بە سنووردارکردنی دەسەڵاتی ئەم گروپانە و بنبڕکردنی ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە سووریا.

ئەمەشیان بەهۆی پەیڕەوکردنی سیاسەتی (پەرتکە و زاڵبە) ئەنجام داوە, کە پشتیوانی گروپە کەمایەتیەکانی وەك مەسیحیەکان و لامەرکەزیکردنی دەگرتەوە.[38] دەسەڵاتی ئینتداب بە توندی پشتیان بەم تاکتیکانە دەبەست, کە بووە هۆی دروستبوونی زیادکردنی گرژی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی دەوڵەتە ناوچەییە نوێکەدا. داینامیکی ئەم سیاسەتە تا ئێستاش لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی ناوخۆی سووریادا ماوەتەوە.

پەیوەندییەکانی کورد لەگەڵ دەسەڵاتی کۆلۆنیاڵی فەرەنسیدا تاڕادەیەك تێکەڵ و بەیەکدا چووبوون. چەند عەشیرەتێك کە بە زۆری مەسیحی بوون و ئاغاکان, کە دەسەڵاتی ناوخۆیان پشتی بە ئیدارەی لامەرکەزی دوای ساڵی 1908ی دەسەڵاتی عوسمانی و ئینتدابی سووریا دەبەست و پشتگیریان لە فەرەنسا دەکرد.[39]

[38] بۆ نموونە بڕوانە دام 1996

[39] بە تایبەتی ئەلیەسیف و خێزانەکانی شەمدینی گەڕەکی کوردەکان لە دیمەشق, ماکدۆوەڵ 2000: 467-468.

هەندێکی تریان لەگەڵ عەشیرەتە عەرەبەکاندا ڕێکەوتبوون و حوکمی فەرنسایان لە سووریا ڕەتکردەوە و پشتگیریان لە بزووتنەوەکانی سەربەخۆیی سووریای سالآنی 1930 دەکرد.[40]

هەرچەندە هەریەك لە هەوڵی سەربەخۆیی لەدەست حوکمی کۆلۆنی و سیاسەتی فەرنسایی (پەرتکە و زالّبە) کاری کردە سەر بیرکردنەوەی کورد لە پێگەی خۆیان لە چوارچێوەی سووریای ئینتداب و ئەوەشی کە بەدوایدا هات, هۆشیاری سیاسی کورد بەهۆی مافی سیاسی نوێ و سەروەری و بزوتنەوە ناسیۆنالیستە کوردیەکان و ڕاپەڕینەکانی تورکیا و عێراق و ئێران[41] و پەراوێز خستنی مافەکانی کوردی سووریا, لەبەرخاتری بەرژەوەندیەکانی فەرنسا و عەرەب, زیادی کرد. لەم ماوەیەدا ژمارەیەك هاولآتی کورد کە پەیوەندییان بە (خۆیی بوون)ەوە هەبوو, ئەو بزوتنەوە ناسیۆنالیستیە کوردییەی ساڵی 1927 لە سووریا دامەزراند و کارە سیاسیەکانی لەدژی دەوڵەتی تورکیا بەکارهێنا, خۆیی بوون فەرنسای دڵنیاکردبوو, کە نابێتە هۆی هاندانی جوداخوازی نەتەوەیی و نەژادی لە سووریا و لە ئاکامیشدا ڕێژەیەك لە پشتیوانی دەسەلآتی فەرنسایی بۆخۆی مسۆگەر کرد،[42] بەلآم چالاکیەکانی ئەم گروپە گرژی لە نێوان ناسیۆنالیستە عەرەبەکان لە سووریا و لە چوارچێوەی تورکیادا دروستکرد.[43]

بەشداربوونی کوردەکانی سووریا لەگەڵ خۆیی بوون, کە خەباتیان بۆ ئۆتۆنۆمی کورد لەناو تورکیادا دەکرد, ناسیۆنالیزمی کوردییان لە سووریا بە بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردی لە تورکیا بەستەوە. لە ساڵی 1928دا فەرنسا و بریتانیا کۆت و بەندی توندیان لەبارەی ئەوانەوە دروستکرد, کە بەشدار بوون لە خۆیی بووندا, هەروەك لە پێناو هێورکردنەوەی خەمەکانی عەرەبی سوننەی زۆرینە, کۆت و بەندیان دەخستە سەر چالاکیە کولتووریەکان لە سووریا. ئۆفیسی خۆیی بوون لە حەڵەب داخراو زۆربەی سەرکردەکان و ئەندامەکانی دەستگیرکران.

[40] ئەحمەد 2001: 54. ئیبراهیم حەنونو, ڕابەری ڕاپەڕینەکەی ناوچەی ئیدلیب و کورداخ, کورد بوو.
[41] بۆ نموونە شۆڕشەکانی شێخ سەعید 1925، دەرسیم 1937و شێخ مەحموود بەرزنجی 1919-1930
[42] ئەحمەد 2001: 37-47.
[43] ماکدۆوەڵ 2000: 468.

لەنێو ئەوانەدا عوسمان سەبری کە ئەندامی دامەزرێنەری (وەك دادەنرا) یەکەم حیزبی سیاسی کوردی سووریا بوو, بۆ (مەدەقەشقەر) دوور خرایەوە, سەرکردە و ئەندامەکانی تریشیان لە ناوخۆدا دورخرانەوە یان خرانە زیندانەوە.[44] لە کاتێکدا ئەم بزوتنەوەیە لە سووریادا سنووردارکرا، بەڵام کاری زۆری کرد بۆ بەرزکردنەوەی هۆشیاری پرسی نەتەوەیی کورد و مافی چارەی خۆنووسین و سەرکوتکردنیان لەنێوان رۆشنبیرانی کورد لە سووریادا. ئەو ئەزموونەی لە رێگەی ئەم بزوتنەوەیەوە بەدەستهات, دواتر لە دامەزراندنی بزوتنەوەی سیاسی و کولتووری کوردی سووریای رەسەن بەکار هاتەوە.

ناسیۆنالیزمی کوردی, هەرچەندە بەشێوەیەکی ئاشکرا لەلایەن فرەنساوە هان نەدراوە, کەچی بە شەیتانێکی بچوکتر لە ناسیۆنالیزمی عەرەبی سووریا دادەنرا, کە ئەمەی دواییان وەك هەڕەشەیەك بۆ سەر حوکمی فرەنسا لە سووریا دەبینرا. ناسیۆنالیستە عەرەبەکانی سووریا داوای سەربەخۆییان لە فرەنسا دەکرد, لەکاتێکدا حکومەتە یەك لەدوایەکەکانی فرەنسا خوازیاری هێشتنەوەی ئەو کاریگەرییەی فرەنسا بوون لە ناوچەکەدا.[45]

هێشتنەوەی حوکمی فرەنسا لە سووریا بە شێوەیەکی بەرچاو پشتی بە هێزە تایبەتەکانی سەر بە لیڤان دەبەست, کە زۆربەی لە گروپە کەمایەتییەکانی سووریا پێکهاتبوو، لەوانەش: کورد و عەلەوی و دروز و مەسیحی.[46] بەکارهێنانی ئەم گروپانە لە بەرگریکردنی هێزی کۆلۆنیاڵی و داگیرکردنی ئەوان لە سووریا بەشداربوو لە زڕاندنی ناوبانگیان لەلای عەرەبی سوننەی زۆرینە و زیادکردنی گرژییە نەژادی و کۆمەڵایەتییەکان لە یەکە سیاسیە نوێکەی سووریادا.[47]

دەبووایە تەنازول بۆ عەرەبی سوننەی زۆرینە لە سووریا بکرایە و لە ساڵی 1932دا (محەمەد عەلی بەگ ئەلعابد) وەك یەکەم سەرۆکی سووریا هەڵبژێردرا و یەکەم حکومەتیش لەژێر سەرکردایەتی بلۆکی نەتەوەیی سووریا ساڵی 1936 دەسەڵاتی گرتە دەست. ئەم پرۆسەیە سیستمێکی سیاسی پەرلەمانی دامەزراند, کە لەلایەن حکومەتی ناسیۆنالیستی عەرەبی سوننەوە دەستی بەسەردا گیرابوو. لە

[44] ئەحمەد 2001: 37.
[45] سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 5.
[46] دام 1996: 4.
[47], هەمان سەرچاوە، ماکدۆوەڵ 1998: 16.

ئاکامیشدا باڵادەستان و ناوداران و سوننەی دیمەشق و شارنشینەکان بەسەر حکومەت و ئابووریدا گرژی و جیاکاری کۆمەڵایەتی ناوخۆی لەنێوان هێڵە ناوچەیی و کۆمەڵی و ئابوورییەکاندا لێکەوتەوە. هەرچەندە فرەنسییەکان رێوشوێنی بۆ سنووردارکردنی دەسەڵاتی حکومەت و پەرلەمان گرتبووەبەر, ئەویش بە دڵنیابوون لەوەی کە دەتوانن لە هەرکاتێکدابێت پەرلەمان هەڵبووەشێتەوە و حکومەت هەمووی لاببەن و لە جێگەیان کاربەدەستی فرەنسایی دابنێن[48]. لەگەڵ ئەوەشدا فرەنسا بەردەوام بوو لە پشتیوانی کردنی ئۆتۆنۆمی کارگێڕی لەهەندێك ناوچەی وەك (جەبەل دروز) و ناوچەی عەلەوی دەوروبەری (لازقیە) و (جەزیرە)[49]. کۆمەڵە کەمایەتیەکانی ئەم ناوچانە, وەك ئامرازێك بۆ دروستکردنی کاریگەری و لاوازکردنی دەسەڵاتی حکومەت و ناسیۆنالیزمی عەرەبی بەربڵاو و لەهەمان کاتدا بۆ فراوانکردنی حوکمی فرەنسا بەکاردەهاتن[50].

بەم شێوەیە گروپە کەمایەتیەکان لە چەند ناوچەیەکی دیاریکراوی سووریادا توانیان کاریگەری لەسەر دەسەڵاتی ئینتداب دروستبکەن. لە ماوەی ساڵانی سییەکانی سەدەی رابردوودا بزوتنەوەیەکی ئۆتۆنۆمی مەسیحی- کوردی ناوخۆ لە جەزیرە گەشەی کرد. ئەوان بە بەردەوامی سکاڵایان لە دەسەڵاتی ئینتداب و حکومەت دەکرد و داوای لامەرکەزی, کارگێڕی و ئابوورییان لەژێر پاراستنی فرەنسا بۆ جەزیرە دەکرد، هەروەك داوای ئەوەیان دەکرد کارگێڕی ناوچەکە لەلایەن مەسیحی و کوردەکانی ناوخۆوە بەڕێوە ببرێت[51]. لە کاتێکدا کە ئەم بزوتنەوەیە لە وەڵامی هەوڵەکانی حکومەتی ناسیۆنالیستی بۆ مسۆگەرکردنی کۆنترۆڵ بەسەر تەواوی ناوچەکانی سووریادا پەرەی سەند, گرژی و ئاڵۆزی زیادی کرد, لەلایەك لە نێوان ئۆتۆنۆمیستە مەسیحی و کوردە ناوخۆییەکان و لەلایەکی تریش ناسیۆنالیستە ناوخۆییەکانی کە لەلایەن حکومەتی عەرەبیی رەگەزپەرستی ناوەندییەوە پشتیوانی دەکران[52].

---

48 سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 4.
49 دام 1996: 4
50 ئەحمەد 2001: 35-36
51 سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 5-6
52 سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 6

حکومەتی ناسیۆنالیستی عەرەب دەستی کرد بە هاندانی عەرەبەکانی سووریا لە ناوچەکانی (حەڵەب, حوما و حومس) بۆ ئەوەی بگوازنەوە بۆ جەزیرە, ئەویش وەك هەوڵێك بۆ بەهێزکردنی کاراکتەری عەرەب لە ناوچەکەدا. لەهەمان کاتدا لێپرسراوانی ئەویّ کە پشتگیریان لە ئۆتۆنۆمی بۆ جەزیرە دەکرد, واتە کورد و مەسیحییەکان لە کارەکانیان لابران و عەرەبی سوننەی دڵسۆز بۆ حکومەتی ناوەندیی جێگەیان گرتنەوە. لە ئابی/ 1937دا گەڕەکی مەسیحیەکانی شارۆچکەی (عاموودە) لەلایەن پشتیوانانی هەڵمەتی پان- ئیسلامیەوە هێرشی کرایە سەرو مەسیحیەکان بەکۆمەڵ کوژران.[53] فرەنساییەکان گرژی و ئاڵۆزییەکەیان بەهۆی بۆمبارانکردنی ئاسمانییەوە دامرکاندەوە و دووبارە کۆنترۆڵی راستەوخۆیان لە جەزیرە کردەوە. ئەمەش بەشێوەیەکی کاتی ئۆتۆنۆمی ناوچەکەی لە حکومەتی ناوەندیی زیادکردو فرەنساییەکانیش رێگەیان بە دامەزراندنی ژمارەیەك یانە و رێکخراوی کولتووری و کۆمەڵایەتی کوردی دا.[54]

دەسەڵاتی ئینتداب دەستیان بەهاندانی مەسیحیەکان کرد بۆ مسۆگەر کردنی مانەوەیان لە سووریا, ئەویش لە رێگەی هاوکاریکردن لەگەڵ حکومەتی عەرەبی سوننە,[55] بەڵام مافی کەمایەتی لەلایەن خودی ئینتدابی فرەنساوە مسۆگەر نەکرابوو. کاتێك جەنگی جیهانیی دووەم دەستی پێکرد و تورکیا بە شێوەیەکی بەرچاو بووە لایەنێکی گرنگی هێزەکانی هاوپەیمانان, نارەزایی و بەرهەڵستی تورکیا لە بەرامبەر ئۆتۆنۆمی جەزیرەدا زیانی بە بەرژەوەندیەکانی کورد لە ناوچەکەدا گەیاند.

هەریەك لە بریتانیا و فرەنسا بەڵێنی سەربەخۆیی سووریا و لوبنانیان دابوو, بەسەرکەوتنی بلۆکی نەتەوەیی لە هەڵبژاردنە پەرلەمانیەکانی سووریای ساڵی 1943دا ناسیۆنالیستەکانی سووریا داوای بەپەلە بردنە سەری ئەو بەڵێنەیان کرد, کاتێك فرەنسا شکستی هێنا لەوەی بکشێتەوە, راپەڕینێکی عەرەبی لە ساڵی 1945دا دەستی پێکردو فرەنساش دواجار لە سەرەتای 1946دا هەموو هێزەکانی کێشایەوە.

---

[53] سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 6-7

[54] ئەحمەد 2001: 54. بەپێی ئەحمەد, دەسەڵاتی تورکی نارەزایی دەربڕی بۆ دامەزراندنی ئەو یانە کوردیە لە نزیك سنووری تورکیاوە و فرەنسا لە 1939دا داوای داخستنی کرد. ئەحمەد 2001: 54-55

[55] سەڤەلسبەرگ و حاجۆ 2004: 7

سەربەخۆیی (1946)

سووریا لەگەڵ سەربەخۆییەکەیدا, دووچاری قەیرانێکی سیاسی هات, کە ئەنجامەکەی لە کەمیی شەرعیەت پێدانیەوە بوو لەلایەن دانیشتوانەکەیەوە، ناجێگیری سیاسی ناوخۆ, لاوازی لە پەیوەندیی هەرێمی و دەستێوەردانی دەرەکی لە کاروباری ناوخۆدا بوو. هەروەك پێشتریش باسکرا, سووریا وەك یەکەیەکی سیاسی, مێژوویەکی نەبووە و لە ئاکامیشدا ناسنامەیەك یان مێژوویەك نیە, کە لە ڕێگەیەوە دۆخە سیاسیە نوێکەی بناسرێت و شەرعیەت بداتە دەوڵەت و فەرمانڕەواکانی. دەوڵەتەکە بۆ خۆی وەك دەستکردێکی ئیمپریالیزم دەبینرا, شوناسی دەوڵەتی باڵای نەتەوەیی عەرەب ئایدیای نەتەوەیی سووریای تێپەڕاندبوو.

لە دەوڵەتێکی ئاینی هەمە جۆردا کە تێیدا زۆرینە بە عەرەبی قسەی دەکرد و ناسیۆنالیزمی عەرەبی عیلمانی ئەو شوناسە بوو, کە تواناى زۆری بە فەرمانڕەوایانی نوێی سووریا بەخشیبوو, بۆ بەیەکەوە بەستنی گروپ و کۆمەڵە جیاکان وەك یەکەیەکی یەکگرتوو.

ئەمان بۆ کەمایەتیە ئاینییەکانی سووریا وەك (عەلەوی و دروزی و ئیسماعیلی و مەسیحیەکان) کاری خۆیان کرد, بەڵام کورد وەك کەمایەتیەکی نەتەوەیی سەلمێنرا, کە بە جیاوازییەوە تەماشا دەکرێت و ناتوانن وەك ئەندامی تەواو هەڵبکەن.

دەستبەجێ لە ماوەی دوای سەربەخۆیی هەروەك سووریای سەردەمی ئینتداب لەلایەن پیاوماقوڵە شارنشینەکانەوە دەستی بەسەرداگیرابوو. سەرکردایەتی تەقلیدی سوننە و بازرگانە شارستانیەکان بەرژەوەندییەکی تایبەتییان لە پاراستنی ئەو سیستمەدا هەبوو, کە لە سەردەمی ئینتدابی فەرەنسادا گەشەی سەندبوو, ئەمانیش پێگە و دەسەڵاتی ناوخۆیانی پێوە بەندبوو. دوابەدوای سەربەخۆیی سووریا, فەرمانڕەوایی خۆیان بەهۆی هێشتنەوەی پەیوەندیەکانیان لەگەڵ فەرەنسا باشترکرد.

ئەم سیستمە لە ڕێگەی پەرلەمانێکەوە پارێزگاری لێکرا, کە لەلایەن بلۆکی نەتەوەیی و پاشانشینی حیزبی نەتەوەییەوە دەستی بەسەردا گیرابوو. بەشێوەیەکی بەرچاو شەرعیەتی پێشڕەوە سیاسییە تەقلیدییەکان بەهۆی شکستهێنان لە قاڵبدانی یان پێچەوانە کردنەوەی کاریگەری نێگەتڤی ئیمپریالیزمەوە توشی داخوران بووبوو, هەروەك ناسیۆنالیزمی عەرەبی و هەستی دژە ئیمپریالیزم لەناو چینی جوتیاراندا بلاّو بووەوە.[56] بەشێوەیەکی گەشەکردوو ئەوان وەك دۆستی رۆژئاوا دەبینران و پەیڕەوکردنی مۆدێلی لیبڕاڵ _ کاپیتالیست لەسەر شێوازی سیستمی کۆمەڵایەتی نیمچە دەرەبەگایەتی کە دۆخی پاشماوەی سالاّنی کۆلۆنیالیزم ناجێگیریەکی ئابووری و بەرزبوونەوەی نرخ و بێکاری بەرهەم هێنا.[57] زۆربەی کاریگەرە نێگەتیڤەکانی ئەمە چوونە سەرشانی جوتیاران و سودی بە پیشەسازی کردنیشی بۆ ڕێژەیەکی کەمی دانیشتوان بوو.[58]

بەرهەڵستی لە دژی ئەم سیستمە لە کەمینەی بەسیاسی کراوی عەلەوی و نوێخوازەکانی (دروز) و جوتیارە سەربەخۆکان و بزوتنەوەی جوتیاران, کە (ئەکرەم حۆرانی) سەرکردایەتی دەکرد دەرکەوت.[59]

هەریەك لە کاپیتالیست و ریفۆرمیستە رادیکاڵەکان لە دژی هێشتنەوەی ئەو بارودۆخە دوژمنکارییەدا وەستانەوە, کە لە دژی بەرژەوەندییەکانیان بوو.[60]

دۆخی سیاسی دەستی بە دابەشبوون و هەڵوەشان کرد, بەشێوەیەك کە لەسەر بنەمای هەرێمی و بەپێی بەرژەوەندی خۆیان بازرگانە پێشڕەوەکان زۆرداریيان تێدا کردبوو.[61] کۆمۆنیزم و ناسیۆنالیزمی عەرەبی بوونە هێزی بەربلاّوی لایەنگیری سیاسی لەناو کەمایەتی و گروپە کۆمەڵایەتییەکاندا. ئەمانەش لەلایەن چەند حیزبێکی وەك حیزبی کۆمۆنیستی سووریا و حیزبی بەعس و حیزبی یەکێتی سۆشیالیست. بەجیا نوێنەرایەتی دەکرا. چەمك و سیستمی دیموکراسی و سەرمایەداری کە لەلایەن فەرمانڕەوا پێشڕەوەکانەوە بەرگری لێ دەکرا, لەلایەن کۆمەڵەکانیانەوە لەگەڵ

[56] Hinnebusch 1990: 71-72

[57] هەمان سەرچاوە.

[58] هەمان سەرچاوە.

[59] Lawson 1994: 503

[60] Heydemann 1999: 30

[61] Lawson 1994: 504

کۆلۆنیالیزم و ئیمپریالیزم تێکچوو, هەروەك بە گومانەوە تەماشادەکران, ئەویش بەهۆی ئەزموونی خەڵك, کە بە ئایدۆلۆجیای لینینی و مارکسیی بەناوبانگ چەپڕەو کرابوون. ئەم چەپڕەوی کردنەی سیاسەتی عەرەبی لە ناوەڕاست و کۆتایی ساڵانی پەنجاکاندا گەیشتە لوتکە.

ئەمەش بە پەیمانی بەغداد دیاری دەکرا, ڕێکەوتنی چەك لەگەڵ (چیك)دا و کێبڕکێی توندی ناو دەوڵەتی بۆ باڵادەستی هەرێمی لەنێوان دەوڵەتە عەرەبیە رادیتالیەکان و پاشا پارێزگارەکان و دروستکردنی دەوڵەتی ئیسرائیل لە فەلەستین لە ساڵی 1948دا, پاشانیش جەنگ لە پێناوی فەلەستیندا بڕیاردەربوو لەسەر ئەوەی کە زۆربەی بانگەشەو سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتی سووریا بەهۆی ناسیۆنالیزمی عەرەبی و دژە ئیمپریالیزم و پرسی فەلەستینەوە دیاری بکرێت. جەنگەکە هەموو ئەو شەرعییەتەی لە دەست دا, کە رژێمی پێشوو لە سووریا هەیبوو, دوای ساڵی 1948یش کودەتای سەربازی ناوبەناو سووریای بەرەوپێش و بەرەودواوە لە نێوان گەڕانەوە بۆ سیستمی پەرلەمانی و راگرتنی و حوکمی بڕیار و پەیڕەوکردنی حوکمی سەربازیی راستەوخۆ دەبرد.[62]

ئیتر لەوە بەدواوە ئەفسەرانی یەکەی هێزە سەربازییەکان وردە وردە لە رووی سیاسیەوە چالاك بوون و ئیدی هێزی سەربازیی نەك سیستمی سیاسی پەرلەمانی, بەڵکو بووە دامەزراوەی سەرەکی گۆڕینی رژێم.[63] بانگەشەی عەرەبی سووریا و دروستکردنی سنوورەکانی وایکردووە, کە دەستێوەردانی دەرەکی لە سیاسەتی ناوخۆیدا هەبێت.[64]

بەهۆی ناجێگیری ئاستی ناوخۆوە و لاوازی لەناوچەکەدا, سووریا بۆتە شانۆی کێبڕکێی هەرێمی بۆ دەوڵەتە بەهێزەکانی تری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئامانج و خەونەکانی هەردوو دەوڵەتانی ئەردەن و عێراقی هاشمی رزگاریخواز.[65] دەوڵەتە

---

[62] بیستۆیەك کودەتا لە ماوەی بیستۆسێ ساڵدا بەرپا بووە.

[63] بۆ نموونە,لە 1949لەژێر فرمانی عەقید حوسنی زەعیم و لە نۆڤەمبەری 1951 لەژێر فرمانی ئەدیب ئەلشیشەکلیدا بوو. Lawson 1994: 505

[64] Hinnebusch 1990: 83

[65] مەلیك فەیسەڵ، ئەوەی پاڵەوانانە فرمانڕەوایی سووریای دەرك بەر لەوەی بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئینتدابی فڕەنساوە لە 1920دا لە بنەماڵەی هاشمیە و لە دواتردا لەلایەن بریتانیاوە بە مەلیکی عێراق دانرا, 1921-1958. سیستمی بنەماڵەیی لە ئەردەن ئەمڕۆ هاشیمیە.

عەرەبیەکان یارمەتی دارایی یان چەکدارییان پێشکەشی هەندێك لایەنی سووریا کردووە و پشتیوانییان لە کودەتای سەربازی بۆ مسۆگەرکردنی بەرژەوەندییەکانیان لەناوچەکەدا کردووە.[66]

دوابەدوای سەربەخۆیی سووریا و کشانەوەی فرەنسا, کورد بەردەوام لە پێکهاتنی بەشێکی گرنگ لە چوارچێوەی هێزەکانی سوپادا بووە. دوو کودەتا کە لە ساڵی 1949دا ئەنجامدران, لەلایەن ئەو سەرکردانەوە بوون کە پێشینەی کوردیان هەبوو. یەکەم کودەتا, کە لە 30/ئازاری/ 1949دا ئەنجامدرا, لەلایەن جەنەراڵ (حوسن زەعیم)ەوە رێکخرا و بۆ دابینکردنی ئاسایشی رژێم بەزۆری پشتی بە گروپە کەمایەتیەکانی ناو سوپا دەبەست. باوەڕوایە کە کاریگەری و پلانی نهێنی ئاژانسی ناوەندی هەواڵگیری ئەمریکا (CIA) لە سوپا هانی کودەتاکەی (زەعیم)ی داوە. کاتێك (زەعیم) دەستی بە گفتوگۆی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیل کرد و بە ناچاری داواکانی ئەمریکای پەسەند کرد, بەهۆی کودەتاکەیەوە لە مانگی هەشتی هەمان ساڵدا روخێنراو لە سێدارە درا. (ئەدیب ئەلشیشەکلی) کە دووەم کودەتای لە مانگی 1949/12دا و جارێکی تریش لە مانگی 1951/11دا ئەنجام دا, بەشێکی بۆ رەچەڵەکی کورد دەگێرێتەوە, هەرچەندە ئەو خۆی بەو شێوەیە وەسف ناکات. ئەو یاسای سەربازی بەسەر سووریادا سەپاند و دەستوورێکی نوێی لە مانگی ئەیلولی 1953دا راگەیاند. سیاسەتەکەی لەسەر دروستکردنی دەوڵەتێکی پێکهاتەی عەرەب-موسڵمان چڕبووەوە, کورد و ئاشوری و ئەرمەنی و کەمایەتیەکانی تریش چەند بڕیارێك بەرێوەی دەبردن, بەجۆرێك کە رێگری دەکرد لە بەکارهێنانی زمانی کوردی و زمانەکانی تر, زۆر هاوشێوەی ئەوەی کە لەژێر فەرمانڕەوایی رژێمی بەعسدان. بۆ نموونە بڕیار دەرچووبوو کە داوای ئەوەی دەکرد هۆتێل و قاوەخانە و سینەما ....هتد تەنیا ناوی عەرەبیان بۆ بەکاربهێنرێت, هەروەك تەنیا زمانی عەرەبی لە کۆبوونەوە و فیستیڤاڵ یان بۆنەکاندا بەکاربهێنرێت و موسڵمانەکان بە ژمارەی یەکسان لەگەڵ ناموسڵمانەکان بەشداری کۆمیتەی رێکخراوەکانی کەمایەتیەکان دەکەن.[67]

[66] Hinnebusch 2002: 145.

[67] ئەحمەد 2001: 54. ماکدۆوەڵ 1998: 16

دەربڕینی کولتوور و مێژووی کورد لە شار و لادێکاندا قەدەغەبوو, هەروەك کۆمەڵە و گروپە کوردییەکان بوونە شتێکی نایاسایی.[68] سەرەڕای هەوڵەکانی (شیشەکلی) بۆ جێگیرکردنی سووریا و لە چوارچێوەی نەتەوەی سووریایی و حەقیقەتی هەمەجۆری مەزهەبی و نەژادیی سووریا, هەموو ئەمانە هانیان دا کە بەئاشکراو لە ساڵی 1953دا رایگەیاند « سووریا ناوی فەرمی ئێستای ئەو وڵاتەیە, کە چوارچێوەی ئەو سنوورە دەستکردانە دەگرێتەوە کە لەلایەن ئیمپریالیزمەوە کێشراون ».[69]

گۆڕەپانی ناوخۆی سووریا بەردەوام بوو لەوەی کە وەك شانۆی کراوەی دەستێوەردانی دەرەکی بێت, میسر و عێراق و ئەردەن و ئەمریکا و یەکێتی سۆڤیەت هەموویان لە کێبڕکێدا بوون بۆ دەستگرتن بەسەر ئەم هەلە سیاسی و ناوچەییەدا. لەو ماوەیەدا حیزبی بەعس دژە سیستم و رادیکاڵ بووە. چارەسەری ئایدۆلۆجی بۆ دژیەکییەکانی سووریا,[70] لەگەڵ ئەوەی بەرگری لە سۆشیالیزمی شێوازی سۆڤیەت دەکرد, بنەمای ناوەندی حیزبەکە بریتی بوو لە یەکێتی نەتەوەیی عەرەب.

لە ساڵی 1954دا (شیشەکلی) بەهۆی کودەتاکەیەوە لە حوکم لابرا, حوکمی پەرلەمان گێڕدرایەوە بۆ شێوە دەستووریەکەی ساڵی 1950, کە ئەو لە ساڵی 1953 گۆڕیبووی. هەرچەندە حوکمی پەرلەمان گەڕابووەوە و حیزبە سیاسیەکان و میدیا پاش ئەوە دەیانتوانی ئازادانە کاربکەن, بەڵام حکومەت و خەڵك بە بەردەوامی دەبوون بە عەرەبخواز و دژە رۆژئاوا و دۆستی سۆڤیەت.

---

[68] ئەحمەد 2001: 54

[69]. Kaplan 1993

[70] هەمان سەرچاوە.

گەشەی ناسیۆنالیزمی عەرەبی و
کۆماری یەکگرتووی عەرەبیی

لە ناوەڕاستی ساڵانی پەنجاکانی سەدەی رابردودا, عەرەبیزم، وەك بانگەشەیەکی سیاسی و هەستێکی میللی لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا بڵاوبووەوە.
کودەتای (ئەفسەرانی ئازادیخواز)ی جەمال عەبدولناسر لە ساڵی 1952 لە میسر، رێکەوتنامەی چەك و تەقەمەنی لەگەڵ چیك لە ساڵی 1955, ئەو رقەی بەهۆی هاوپەیمانی بریتانیا و فرەنسا و ئیسرائیل لە جەنگی سوێس ساڵی 1956, شۆڕشی عێراقی ساڵی 1958، ئەوانە هەموویان پێکەوە گڕی ناسیۆنالیزمی عەرەبییان زیاتر خۆشکردو و بووە بانگەشەیەکیش کە پەیوەندیە هەرێمییەکان و شەرعیەتی ناوخۆی بۆ زۆربەی دەوڵەتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دیاری دەکرد.

ژینگەی سیاسی لە سووریا لە قەیراندا بوو, هەروەك سووریاش ترسی لە دیزاینی هاشمی و ئەمریکا و پلانی نهێنیان لەدژی ناوچە و سیاسەتیان هەبوو. بەرەی نیشتمانیی فەرمانڕەوا بە هەماهەنگی لەگەڵ هەندێك لایەنی بەعسیدا زۆریان بەرەو پەیوەندیەکی ناچاری لەگەڵ میسری جەمال عبدالناسردا برد و کۆماری یەکگرتووی عەرەبییان لە 22/شوباتی/1958دا پێکهێنا. لەژێر دەسەڵاتی کۆماری یەکگرتووی عەرەبیدا, هەموو حیزبە سیاسیەکان لە سووریا قەدەغەکران و وڵاتەکە لەلایەن جەمال عەبدولناسرەوە چووە ژێر دەستی قۆرخکاری و باڵادەستی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی خۆیەوە. ئەم یەکێتییە لەگەڵ میسردا شەپۆلێك هەستی ناسیۆنالیستی عەرەبی لە سووریادا لەگەڵ خۆیدا هێنا.

لە کەشێکی ئاوادا و بەهۆی شەپۆلی ناسیۆنالیزمی عەرەبی کە سەرتاپای ناوچەکەی گرتبووەوە, کورد ناسنامەی نەتەوەیی و کولتووری خۆی لە بەردەم هەڕەشە و نەماندا بینیەوە. لەو ماوەیەدا حکومەت هەڵمەتێکی بە ئامانجی دەستگیرکردن و بەدناوکردن دژی کورد و بزوتنەوە سیاسیە ساواکەیان ئەنجامدا. وێنەی کوردی, کە لەو

ماوەیەدا کێشابوو, بەدرێژای ساڵانی حەفتاکان سیاسەتی حکومەتی بەرامبەر کورد گەیاندو بەهەمان شێوەش بۆ رای گشتی ناسیۆنالیزمی عەرەبی تا ئەمڕۆ هێزێکی بەتوانایە لە سووریا, هەروەها وەك دەوڵەتێکی رەسمی و بانگەشەیەکی شەرعیەت پێدەر کە لە ژێرەوە کورد وەك هەڕەشەیەکی بەهێز دەبنێت، بۆیە بە هەمان شێواز بەردەوامە.

هەستانەوەی نەتەوەیی کورد لە سووریا کە بەسەرکوتکاری دەوڵەت دژی کورد جۆشدراوە و بە راپەڕین و بزوتنەوە سیاسیەکانی ناوچەکانی کوردستانی تورکیا و عێراق و ئێران لە نیوەی یەکەمی سالآنی دوای 1900, بووە هۆی ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان - سووریا بە رەسمی لە مانگی تەموزی ساڵی 1957دا دامەزرێت.

ئەم حیزبە سیاسیە کوردییە دەیویست نوێنەرایەتی بکات و لە رووی کولتووری و پەروەردەییەوە کورد بەرەوپێشەوە ببات, هەروەها لە بەرامبەر ئەو هەستی دژە کوردەدا کە لەناو دەوڵەت و خەڵکدا گەشەی دەکرد, بووەستێتەوە. گەشەسەندنی ناسیۆنالیزمی کوردی و هەوڵەکانی کورد بۆ پاراستنی ناسنامەیان, وایکرد وەك بەرهەڵستکاری ئامانجەکانی یەکێتی عەرەب ئەو گەشە کولتوورییەی ناسیۆنالیزمی عەرەب و حکومەتە عەرەبیەکان کاریان بۆ دەکرد ببنرێت. ئەمەش لە بەرامبەردا ترسی عەرەبی لە نیازی سیاسی کورد لە سووریادا زیادکرد, بەتایبەتی لەبەر ئەوەی وشەی کوردستان لەناوی حیزبەکەدا هاتووە.

پاشان کوردی سووریا و ئەو بزوتنەوە سیاسیەی پێکیان هێنابوو بوونە ئامانجی سەرکوتکاری هەریەك لە دەوڵەت و هەندێك لایەنی تری دانیشتوانی عەرەب. هەڵمەتی پڕوپاگەندەی دژ بە کورد, ناسیۆنالیزمی کوردییان بە زایۆنیزم و ئیمپریالیزمی رۆژئاواوە دەبەستەوە, هەروەك کوردیان وەك خیانەتکار و جوداخواز وێنا دەکرد. ئەفسەرە کوردەکان لە سوپا دوورخرانەوە و ئەندامانی رێکخراوە سیاسیە کوردەکان دەستگیر دەکران و دەدرانە دادگا.

دەربڕینی ناسنامەی کولتووری کوردی, وەك قسەکردن بە زمانی کوردی و گوێگرتن لە مۆسیقا و گۆرانی کوردی قەدەغەبوون و تۆمارکردنی گۆرانی و بلاوکراوە کوردییەکان، لەلایەن دەسەلاتی سووریاوە دەستیان بەسەردا گیرابوو, لەگەڵ ئەوەشدا

خاوەنەکانیان و دابەشکارانیش دەستگیردەکران.[71] لەگەڵ بەرزبوونەوەی ئاستی ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا، کورد بوونە ئامانج و هێرشی رەگەزپەرستانە لەلایەن هەریەك لە خودی رژێم و خەڵکی عەرەبەوە دەکرایە سەریان.[72]

وەك سەرنج درابوو, یەکێتی سووریا لەگەڵ میسری جەمال عەبدولناسردا لە ساڵی 1958، نزیکبوونەوەیەکی ناچاری بوو, وایکرد سووریا بۆ ماوەیەك بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی دەرەکییەوە, کە بەشێوەیەکی کاریگەر حوکمی میسری بوو. ناسرپە فەرمانڕەواکان هەمان ئەو ریفۆرمی زەوی و پرۆگرامی دابەشکردنەی کە لە میسر کاری پێدەکرا, بەسەر سووریاشدا سەپاندیان. هەموو حیزبە سیاسیەکان قەدەغەکران و زۆربەی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکانیش بە زۆر رەوانەی ژێرزەمینەکان کراون. لە ماوەی (کۆماری یەکگرتووی عەرەبی)دا هەڵمەتێك لەدژی کۆمۆنیست[73] و کوردەکان بەرپاکرا. لە ساڵی 1960دا, لەو هەڵمەتەی، کە بە (هەڵمەتە گەورەکە) ناسرابوو، لەدژی کورد ئەنجامدرا،[74] **عەقید سەراج** رابەریی سەرکوتکردنی جوڵانەوەی سیاسی کوردی دەکرد, کە لەژێر رابەرایەتی پارتی دیموکراتی کوردستانی سووریادا (حیزبی)بوو, سەدان ئەندام و هاوکارانی حیزبەکە و 36 ئەندامی سەرکردایەتی دەستگیرکران. سەرکردایەتی حیزبەکە لە زیندانی (مەزە)ی دیمەشق زیندانی کران و پاشان بە تۆمەتی هەوڵدان بۆ پارچەپارچەکردنی خاکی سووریا و ئەندامبوون لە رێکخراوێکی سیاسی نایاسایدا دادگایی کران. ئەوە ماوەیەکی زۆر نەبوو پێش ئەوەی حیزبەکە وشەی کوردستانی لە ساڵی 1963دا لە ناوەکەی خۆی لابرد و گۆڕی بە (حیزبی دیموکراتی کوردی- سووریا) (ئەلحیزبی) ئەوەش وەك هێمایەك بۆ ئەوەی حیزبەکە بەرگری لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی ناکات، کە ناوچە کوردییەکانی

[71] ماکدۆوەڵ 1998: 16-17

[72] ئەحمەد 2001: 68

[73] هەروەها حیزبی کۆمینیسی سووری بڕیارێکی گەورەی دەرکرد کە ببێ بە حیزبێکی سیاسی کوردی, لەوەشەوە بەناو کورددا بڵاوبووەوە و باسی یەکسانی و ئازادی جەماوەری چەوساوەی دەکرد...هتد. سەرۆکی پێشوویان خالد بەگداش بوو(کۆچی دوایی کردووە) کە کورد بوو. لە 1950 بەدواوە ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان بەهۆی جیاوازی بیروباوەڕی نیشتمانپەروەری و شویعییەوە وازیان لە حیزبی کۆمینستی سووری هێنا. لایەنە کوردیە سەرەتاییەکان لەژێر کاریگەری زۆریدا بوون و زۆریان بەردەوام بوون.

[74] ئەحمەد 1988: 43

سووریا بگرێتەوە. ئیدی لەو کاتەوە هیچ حیزبێکی کوردی لە سووریا ناوی (کوردستان)ی لە ناونیشانی حیزبەکەدا بەکارنەهێناوە.

سەرەڕای هەڵمەتەکانی پڕوپاگندە لە دژی کورد و هەڵمەتەکانی دەستگیرکردنی هەڵسوراوانی سیاسی کورد لە کاتی فەرمانڕەوایی جەمال عەبدولناسردا, دەسەڵات بە تۆمەتی بەرپرسیارێتی لە مردنی 380 منداڵی قوتابخانەیەکی کوردی لە سینەمایەکی شارۆچکەی عامودەی حەسەکە لە 1960/11/30 تاوانبارکرا. منداڵانی ئەو قوتابخانەیە بۆ بینینی فلمێك لە بارەی راپەڕینی جەزائیر بانگهێشتی سینەما کرابوون. باوەڕ وابوو کە ئەو ئاگرەی لە سینەماکەدا کەوتبووەوە و مردنی نزیکەی هەموو منداڵەکانی لێکەوتەوە, بەئەنقەست ئەنجام درابوو. [75] هەروەك ئەوە راگەیەنرابوو کە ستافی بەڕێوەبردنی سینەماکە لە کاتی کەوتنەوەی ئاگرەکەدا بینای سینەماکەیان بەجێهێشتووە و دەرگای سینەماکەشیان لە دەرەوە کلۆم کردبوو. هەر کەسێك لە هێرش بۆ سەر ئەو سینەمایە بەرپرسیاربێت, وادەردەکەوێت کە رووداوەکە بە هەستی دژە_کورد جۆش دراوە.

رووداوی ناوچەکانی کوردستانی دراوسێش کاریگەری لەسەر هەڵوێستی سووریای عەرەب و دەوڵەتیش بەرامبەر بە کوردی سووریا هەبووە. لەساڵی 1961دا حیزبی دیموکراتی کوردستان بە سەرۆکایەتی مستەفا بارزانی [76] راپەڕینێکی لە کوردستانی عێراق بەرپاکرد و داوای ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دەکرد.

سەرەڕای ترسی جوداخوازی کە ئەم راپەرینە لەناو سووریادا بەرپای کرد، باوەڕیش وابوو, کە ئەو بزوتنەوەیە پشتیوانی لە ئیسرائیلەوە وەرگرتبێت. ئەمەش ترسی لە خیانەتکاری کورد و بەکارهێنانی کورد لە سووریا وەك ئامرازێك بۆ دەستێوەردانی دەرەکی و کۆکردنەوەی زانیاری لەبارەی کاروباری ناوخۆیی سووریا زیاتر کرد، لە ئاکامیشدا ئەو رەنگدانەوەیەی زیادکرد کە کورد پێویستە وەك هەڕەشەیەك بۆسەر سەروەری ئاسایش و یەکپارچەی سووریا دابنرێت.

---

[75] بە هەمان شێوە ئاگر لە بەندیخانەی حەسەکە، لە 24/ 1993/2دا 73 لاوی کوردی کوشت، لەو بڕوایەدان کە بە دەسیسەی دەوڵەت بەرپابووە. بەڵام دەوڵەت بۆ داپۆشینی ئەوە پێنج لاوی کوردی دەستگیر کرد و لەداری دان بە تاوانی ئەوەی کە بەرپرسن لە کردنەوەی ئەو ئاگرە.

[76] مەلا مستەفای بارزانی سەرۆکی خێڵە کوردیە یەکگرتووەکان و سەرۆکی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان، دوای ئەوەی کۆچی دوایی کرد، مەسعود بارزانی کوڕی شوینی گرتۆتەوە.

کۆماری یەکگرتووی عەرەبیی لە 28/ئەیلول/1961دا لەلایەن (چەپەکانەوە) بە رابەریی عەقید (عەبدولکەریم نەهەلاوی) کە ئەردەن و سعودیەی عەرەبی و کۆمیسیۆنی بازرگانیی نارەزایی سووریا پشتیوانیان دەکرد, کۆتایی پێهات.[77]

بۆ یەکەم جار سووریا وەك کۆمارێکی عەرەبی راگەیەنرا. ئەوەش بەشێوەیەکی سروشتی بەلای کوردەوە لە باربەری هیواکانی دانپێدانانی نەتەوەیی و یەکسانی بوو لە سووریادا. کورد دووچاری هەڵمەتی پڕوپاگندەی نوێ بوونەوە، کە بانگەشەی (پاراستنی رەگەزی عەرەبییان لە ناوچەی جەزیرە) و (جەنگ لەدژی هەڕەشەی کورد) دەکرد.[78] لە ساڵی 1962دا حکومەت سەرژمێرییەکی لە پارێزگای حەسەکە ئەنجامدا کە تیایدا نزیکەی 150,000 هاوڵاتی کوردی لە مافی هاوڵاتی بوونی سووریا بێبەری کردو پلانی زنجیرەیەك چاکسازی لە زەویوزاردا کرد، زەویوزاری کوردەکانی بۆ عەرەبەکان زەوت کرد.[79]

ئەم سیاسەتانە بناغەی پرۆگرامی بەعەرەبکردنیان پێکهێنا، کە ئامانجی جیاکردنەوەی کوردی سووریابوو لە هەوڵەکانی تورکیا و عێراق و گۆڕینی کارەکتەری دیمۆگرافی ناوچە کوردییەکان بوو تا عەرەب زۆرینە پێکبهێنێت.

---

[77] سێڵ 1988: 67

[78] هیلال 1963: 40.

[79] ئەوانە تا 1973 جێبەجێ نەکران, لەژێر فرمانڕەوایی حافز ئەسەددا. بڕوانە بەشی چوارەم.

کودەتای حیزبی بەعس (1963)

دوابەدوای کۆتایهێنانی کۆماری یەکگرتووی عەرەبی لە سووریا لە ساڵی 1961دا, سەردەمێکی ململانێی ئاڵۆز لە نێوان حکومەتی ئەو کاتە کە(لە پیاوماقوڵە شارنشینەکان پێکهاتبوو) و کۆمیتەی سەربازی, لەناو کۆمیتەی سەربازیشدا لە نێوان بەعسیەکان و ناسرییەکاندا دروستبوو, کە دواجار حیزبی بەعس لە ساڵی 1963دا دەسەڵاتی گرتە دەست. حیزبی بەعسی سووری لە ساڵی 1947دا دامەزراوە, حیزبێکی شۆڕشگێرانەیە و لەسەر بنەماکانی ئایدۆلۆجیای چەپ دروستبووە, کە کاری بۆ چاکسازی سۆشیالیستی سیستمی سیاسی سووریا و کۆتایی هێنان بە قۆرخکردن و دەستێوەردانی دەسەڵاتی ئیمپریالیستی دەرەکی کردووە, هەروەها حیزبەکە پشتی بە بنەما ناسیۆنالیستیەکان بەستووە و پاڵەوانێتی یەکگرتووی دەوڵەتە عەرەبیەکانی کردووە.

بە درێژای ساڵانی چل و پەنجاکان یەکەی ئەفسەری سوپا بە توندی تێکەڵی سیاسەت کراوە و وردە وردەش لەلایەن چینی جوتیاری گوندنشینەوە دەستی بەسەردا گیراوە, کە بۆ ئەوان خزمەت و خوێندنی سەربازی هەلێك بووە بۆ راکردن لە دۆخی هەژاری و پەراوێزخستن و تێکەڵ بوون لەگەڵ کۆمەڵگە.[80]

ئەمەش بە تایبەتی لاوانی عەلەوی[81] راستە کە بەلێشاو پەیوەندییان بە هێزەکانی سوپاوە دەکرد. حیزبی بەعسی عەرەبی سووریا کاری بۆ ئەوە دەکرد کە نوێنەرایەتی ئەو چینە کۆمەڵایەتییانە بکات و بە شێوەیەکی بەرچاو لەلایەن

---

[80] جۆرج 2003: 6.

[81] عەلەوی رێبازێکی ئاینییە و حافز ئەسەد و بەشاری کوڕی سەر بەو رێبازەن و عەلەوییەکان لە چیاکان و دەشتایەکانی ناوچەی رۆژئاوای سووریا نیشتەجێن. ئەو شارانەی ئەوانی تێدا نیشتەجێن لازقییە و تەرتوسە.

عەلەویەکانەوە دەستی بەسەردا گیرابوو.[82] کودەتاکە, کە بەعسی لە ساڵی 1963دا هێنایە سەرحوکم, لەلایەن یەکە ئەفسەرییەکانەوە هان و جۆش درابوون.

کودەتای بەعس لە 8/ ئازاری/ 1963دا بووە هۆی گۆڕینی کاراکتەری سیاسی و کۆمەڵایەتی دەوڵەت و بنکەکانی دەسەڵات. دەستەبژێرێکی بچوکیان لە سەرباز و خەڵکانی گوندنشین و شارۆچکەکانەوە هێنا و جێگەی ئەوانەیان پێگرتەوە, کە لە ساڵی (1946)ەوە دەستیان بەسەر سووریادا گرتبوو.[83]

دەسەڵات گرتنە دەست لەلایەن حیزبی بەعس لە ساڵی 1963دا، بووە هۆی بەرهەڵستی کردن لەلایەن سوننە شارنشینەکان و خەڵکانی چینی ناوەندەوە,[84] هەروەك سەردەمی بەر لە هاتنی حافز ئەسەد بە دوو ململانێی هێزی ناوخۆ دەستی بەسەردا گیرابوو. یەکەمیان بیرمەندانی دیمەشق، لەوانەش دارێژەرانی ئایدۆلۆجیای بەعس و دامەزرێنەری حیزبەکە (سەلاّح بیتار) و (میشێل عەفلەق) کە لە چەند ساڵی یەکەمی فەرمانڕەوای حیزبی بەعسدا سەرکردایەتی حیزبەکەیان کرد, بەهۆی کودەتایەك لە ساڵی 1966دا دوور خرانەوە.

کودەتاکە لەلایەن گروپێکی چەپی سەربازی و مەدەنی بەعسیەوە سەرکردایەتی کرا, ئەوانەی رێکیانخست لە دەوری (سەلاّح جەدید) بوون, لە نێویاندا حافیز ئەسەد و محەمەد عومران بوون کە رابردوویەکی چینی ناوەندی جوتیارییان هەبوو.[85] دووەمیان ململانێیەکی دەسەڵات لەنیوان حافز ئەسەد و سەلاّح جەدید کە هەریەکەیان بەجیا نوێنەرایەتی کۆمیتەی سەربازی و فەرماندەی هەرێمی حیزبی بەعسیان دەکرد. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە حافیز ئەسەد لە رێگەی کودەتایەکی سەربازییەوە لە 1970/11/16 دا دەسەڵات بگرێتە دەست و بەشێکی زۆری دەسەڵاتی حیزبەکەی لە کەرتی مەدەنی پاك بکاتەوە.[86]

---

[82] بە فەرمی ئەوە بەناوی شۆڕشەوە ناسراوە، کە بڕیاربوو هێشتا بەردەوام بێت، ئامانجەکانی وەك ئەوەی نەتەوەی عەرەب بناسرێتەوە و بخرێتە دەستووری 1973ەوە وەك یەکێتی و سەربەستی و یەکسانییەوە. بڕوانە پێشەکی دەستووری کۆماری عەرەبی سووری.

[83] پێزێس 1995: 36-37. سیزەر 2001: 7.

[84] سیزەر 2001: 7.

[85] پێزێس 1995: 37 .

[86] دام 1996: 68.

کودەتای حافز ئەسەد ساڵی 1970، کە بە ڕەسمی بە (بزوتنەوەی ڕاستکردنەوە) ناسراوە، سەرلەنوێ پێکهاتەی سیستمی سیاسی سووریای گۆڕی، دەوڵەت کۆنترۆڵی بیناکردنەوەی کرد و کۆنەکانیشی گواستەوە. ئەم پرۆسەیە بناغە و بنەچە و پێکهاتەی سیستمی زۆردارەکی گۆڕی و دەوڵەتی بەهێز کرد و ئاسایش و جێگریشی دڵنیاکردەوە، ئەو پێهاتانەی دامەزرێندران ئاکامی قوڵیان بۆ کوردی سووریا هەبوو. بەشی داهاتووی ئەم کتێبە باسی ئەوە دەکات چۆن پێکهاتەکانی دەوڵەت مامەڵە لەگەڵ دۆخی مافە گشتییەکانی مرۆڤ دەکەن، کە دەوڵەت و پێگەی کورد لە دەوڵەتدا دەناسێنێت.

لە هەمان کاتدا محەمەد تەڵەب هیلال ئەفسەر و(سەرۆکی ئاسایشی ناوخۆی پارێزگای حەسەکە) لە کاتی حوکمی حیزبی بەعس لە ساڵی 1963دا، ڕاپۆرتێکی نهێنی لە بارەی مەسەلەی کورد لە جزیرە ئامادەکرد.

ڕاپۆرتەکە، ناونیشانەکەی (لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی لایەنە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانی پارێزگای جەزیرە)وە بوو، هێرشێکی نەژادی ئاشکرابوو بۆ سەر کورد، چونکە بە وردی باسی لەو هەڕەشانە کردبوو کە بە بڕوای ئەوان کورد بۆ سەر سووریا دروستیان کردبوو.

سەرەڕای ئەو ڕاستییەی کە محەمەد تەڵەب هیلال, کوردی وەك ((خەڵکانێکی شاخاوی و توندوتیژ)) و دوور لە شارستانی و مێژوو و زمان و ڕەچەڵەکی نەژادی وەسفکردووە،[87] کورد وەك گروپێکی نەژادی تەواو جیاواز, کە جوداخواز و توندوتیژە بەرامبەر بە عەرەب[88] دەبینرێت و وەك هەڕەشە بۆ سەر یەکێتی دادەنرا، هەر ئەو کوردەی وەك کۆمەڵە خەڵکێك وەسفکردووە, کە بە هۆی ئایدیای نەژادی کوردی و نیشتمانی کوردیەوە یەکیانگرتووە و وەك چەکێك لە دژی عەرەب بەکاردەهێنرێن.

هیلال لەو بڕوایەدا بوو کاتێ ئەوان بە ڕواڵەت وا پیشان دەدەن کە دڵسۆزن بۆ دەوڵەت، بەکارهێنانی زمانە کوردیەکەیان لەخۆیدا پلان و دەسیسەیە بۆ بێ دەسەلات کردنی عەرەب و بنیاتنانی نیشتمانێکی کوردی،[89] کە بەراوردی دەکرد بە

[87] هیلال 1993: 4-5

[88] هیلال 1993: 24

[89] هیلال, 1963: 26-28

دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیلی. لە راستیدا لای هیلال جیاوازی نییە لە نێوان (جولەکەستان) و کوردستاندا،[90] کوردی جەزیرەی سووریا و ئەوانەی عێراق، بە هەڕەشەیەکی سەرەکییە دادەنرێت، کە لەم ناوچەیەدا بەرەورووی سووریا دەبێتەوە.[91]

لێکۆڵینەوەکە لە دوانزە خاڵدا کورت کرایەوە بۆ مامەڵەکردنی کوردەکانی ناوچەی جەزیرە.

ستراتیجی پلانەکە بەم شێوەیەی لای خوارەوە بوو:

- ♦ گوێزانەوە: هەڵکەندنی کوردەکان لە شوێنی خۆیان و بڵاوەپێکردنیان بەناو سووریادا. هەروەها دەبێت چاودێری هەڵسوکەوتیشیان بکرێت.

- ♦ سەرکوتکردنی پەروەردە و فێرکردن: چۆنیەتی ئەم خاڵە ئەوەیە، کە نابێ لە ناوچە کوردیەکاندا قوتابخانە و پەیمانگاکان بکرێنەوە، تەنانەت ئەگەر دامەزراوەی عەرەبیش بێت.

- ♦ راستکردنەوەی تۆماری شارستانی[92] و دەرکردنی کوردەکان بەبی رەگەزنامە لە سووووریا: هیلال ئەوە دەنووسێت کە ئەگەر کوردەکان بەڵگەی رەگەزنامەی سووریایی نەبێت، دەبێت بیانگەڕیننەوە بۆ ئەو وڵاتەی لێوەی هاتووە. لێکۆڵینەوەکە دەڵێت: کە زۆربەی کوردەکانی جەزیرە رەگەزنامەی تورکییان هەیە، یان زیاد لە رەگەزنامەیەکیان هەیە، لەبەر ئەوە دەبێ دەست بەجێ ئەو کوردانە دەربکرێن. هەروەها پێویستە بۆ دڵنیابوون لە راستی و دروستی رەگەزنامەی کوردی سووری لێوردبوونەوە بکرێت و بەتایبەتی ئەو کەسانەی مەترسیدارن دەبێت دەربکرێن.

- ♦ بۆ رێگرتن لەبەردەم کارکردنی کوردەکاندا: هیلال پێشنیاری ئەوە دەکات، کە هەلی کارکردن لە کوردەکان قۆرخ بکات، تاکو ئەوان لەم بارودۆخە

---

[90] هیلال, 1963: 40

[91] هیلال, 1963: 24

[92] هیلال تێبینی ئەوە دەکات کە سیجلاتی باری شارستانی لە 1963 دوە لەژێر کاری راستکردنەوەدایە، کاتێ لێکۆڵینەوەکەی نووسیوە. بەوەش ئەو هێما بۆ سەرژمێری حەسەکە دەکات لە 1962دا.

نالەبارەدا بن توانای کارکردنیان نابێت و مەترسیداریشە. ئەوە ریفۆڕمی کشتوکاڵیش لە جەزیرە دەگرێتەوە و رێگری لە کورد دەکات بۆ بەکرێدان و کڕینی خانوبەرە یان ئیشوکارێك، کە ئەوەش لە ئەنجامدا کوردەکان بەرگەی ناگرن و ناچاردەبن بەجێی بهێڵن.

- هێرشی پڕوپاگاندە دژی کورد: بۆ ئەوەی دانیشتوانی کورد ناجێگیر و مەترسیدار و لە بارودۆخێکی نائارامدا بێت، پێویستە هێرشێکی پڕوپاگاندە دژی کوردەکان بە شێوەیەکی فراوان لەناو گەلی عەرەبدا بڵاوبکرێتەوە.

- گۆڕینی زانایانی ئایینی کورد بە عەرەب: ناونیشانی ئایینی دەبێ لە زانایانی کورد بسێنرێتەوە و پێویستە بگوێزرێنەوە بۆ ناوەندی سووریا. هەروەها دەبێ زانایانی ئایینی عەرەب بنێرێت بۆ ناوچە کوردیەکان.

- سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە(فرق تسود): واتە هاندانی کورد دژی کورد. یان بەگژاکردنی کورد، هیلال ئەم کارە بە گرنگیەکی ئاسان دادەنێ. دەبێ بارودۆخیان بەشێوەیەکی ئەوتۆ نالەباربێت تا کورد بیانەوێ خۆیان بە عەرەب دابنێن.
- نیشتەجێکردنی عەرەب لە ناوچە کوردیەکاندا: پێویستە عەرەب بەرەو ناوچە کوردیەکانی سووریا لەسەر سنووری تورکیا و عێراق بجولێت بۆ بنیاتنانی هێڵی داکۆکی بۆ داهاتوو. ئەو (واتە هیلال) پێشنیاری ئەوە دەکات کە ئەو عەرەبانە لە خێڵی شەمەر بن چاکترە، چونکە هەژارترین خێڵن لەسەر رووی زەوی، هەروەها لە سەدا سەد عەرەبن، ئیدی تا کوردەکان بەجێیدەهێڵن لەلایەن ئەمانەوە چاودێری دەکرێن.

- دامەزراندنی پشتێنەی سەربازیی عەرەب بەدرێژایی سنوور لەگەڵ تورکیادا: پێویستە ناوچەی سنووری باکووری جەزیرە بکرێتە ناوچەیەکی سەربازی بە چەشنی هێڵی بەرەنگاربوونەوە. لەم ناوچە سەربازیەدا دەبێ سیاسەتی بەعەرەبکردن پیادەکرێ و کوردەکان دەربکرێن.

- کشتوکاڵ بۆ عەرەبە نیشتەنیەکان دابمەزرێت: دەبێ کێڵگە بۆ عەرەبەکان دابمەزرێت و وەرزێرەکان مەشقیان پێبکرێ و چەکداربکرێن، هیلال پێشنیاری ئەوە دەکات کە نیشتەجێیەکانی جولەکە لەسەر سنووری ئیسرائیل نموونەی ئەم کێڵگە کشتوکاڵیانەن.
- هەرکەسێ لە ناوچەی جەزیرەدا زمانی عەرەبی نەزانێت، مافی دەنگدانی نییە و رێگریی دەکرێت, کە لە هەر ئۆفیسێکدا کار بکات.

- نکوڵی کردنی هاونیشتمانێتی هەر کەسێکی نا-عەرەب کە بییەوێت لە ناوچەکەدا بژی: نابێ رەگەزنامەی سووری بدرێ بە هەر کەسێ، بە هەر نەتەوەیەکی تر جگە لە عەرەب، کە دەیەوێت لە ناوچەکەدا بژی.

بەرئەنجامی ئەم پلانە کە لە دوانزە خاڵدا هیلال ئاماژەی پێکردووە, تەنیا بەس نییە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کوردەکان،[93] بەڵام بۆ ئەوەی نوێنەرانی حکومەت بەئاگابێن و وەك تاقیکردنەوەیەك جێبەجێی بکەن و بۆ ئەوەی ببێتە رەگێکی داکوتراو بۆ مامەڵە لەگەڵ کوردەکان، لەگەڵ ئەوەی هەموو خاڵێکی بە فەرمی[94] نەبووە سیاسەتی دەوڵەت، بەڵام سەرتاپا ئەم خاڵانە بەکارهات لە کۆسپ نانەبەر و رووبەڕوو بوونەوەی کورد لە سووریای ئەمڕۆدا و سەرکوتکردنیان بە شێوەیەك کە زۆر هاوشێوەی پێشنیار و بۆچوونەکانی هیلالە.

[93] هیلال, 1963: 46-48
[94] حکومەت ئەوەی راگەیاند کە ئەوەی هیلال نووسیویە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆیە و هەرگیز لەلایەن حکومەتەوە هان نەدراوە و کاری پێنەکراوە، بەڵام حیزبی دیمۆکراتی کوردی سووریا رایگەیاند کە ئەو لێکۆڵینەوەیە خرایە نێو دەستوور و بەرنامەی حکومەتەوە.

باسی سێیەم
سووریای ئەسەد
سیستمی دەوڵەتی سووریا و کورد

ئەم بەشە باسی سیستمی سیاسی و ئابووری و یاسایی سووریا دەکات. بە کورتە باسێکی کارەکتەری سەرۆکایەتی حافز ئەسەد و بەشار ئەسەد و ئەو گوشارانەش دەست پێ دەکات کە ئەمڕۆ ڕووبەڕووی دەوڵەت دەبنەوە. بە دوای ئەمەشدا وەسفی دامەزراوە سیاسیەکانی سووریا و پێکهاتە نارەسمییەکان و ئابووری و گەشەکردن و دامەزراوە یاساییەکان دەکات و ئاماژە بەو یاسایانەش دەکات، کە سووریا پێناس دەکات و بارودۆخی مافی مرۆڤ دادەرێژێت. سەرئەنجام ئەم بەشە لە ڕێی تەوەرێکەوە سیاسەتی کەمایەتیەکان لە سووریادا دەخاتەروو. تەماشاکردنی ئەم لایەنانەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی سووریادا دادەڕێژرێت و بناغەی بەشی دووەمی باسەکە، کە تایبەت دەبێت بەشێوەی سەرکوتکاری لە دژی کورد، دیاری دەکات. ئامانجی ئەم بەشە نیشاندانی ئەو ڕاستییەیە کە سەرەڕای ئەوەی سووریا دەوڵەتێکی زۆرەملییە و هەموو خەڵکەکەشی بوونەتە کەرەستەی ئەو، بەڵام کورد لە چوارچێوەی کۆمەڵگەی سووریدا پێگەیەکی جیاوازی هەیە, کە بەهۆی شوناسی نەتەوەیی و نەژادییانەوە بوونەتە بابەتی سەرکوتکاری و چەوسانەوە.

حافز ئەسەد لە ساڵی 1970 تا ڕۆژی مردنی لە ساڵی 2000دا حوکمی سووریای کرد. حوکمەکەی بە حوکمێکی دیکتاتۆری ناسرابوو.[95] تەنانەت دوای مردنیشی وێنە و ناوەکەی بە زۆربەی دامەزراوە دەوڵەتییەکانی سووریا و شەقام و مەزار و دوکان و جامی ئۆتۆمبێلەکان بە چاپکراوی دەبینرێت. ئەو کەسایەتیەی بۆ حافیز ئەسەد کێشراوە، بە سەرکردەیەکی نەمرو باوکی سووریا و پاڵەوانی عەرەب دەناسێنێت، کە دڵسۆزی خۆی کردووەتە فەرمان بۆ گەلەکەی. خودی ئەسەد خۆی زیاتر لە حکومەت و پەرلەمان و حیزبی بەعس یان کۆمەڵەی مەدەنی پەیوەندی بە داهاتووی سووریاوە هەبوو. سووریای ئەمڕۆ ئەوەیە کە حافیز ئەسەد دروستی کردووە.

ئەسەد ئەفسەرێکی سەربازی عەلەوی بووە لە ناوچەی لازقیەی سووریاو لە کاتی حوکمی بەعسدا، ساڵی 1964 بووەتە فەرماندەی هێزی ئاسمانی و لە ساڵی 1966دا وەزیری بەرگری بووە. کاتێك ئەسەد لە ساڵی 1970دا دەسەڵاتی گرتە دەست، وادەبینرا کە جێگەی ڕژێمێکی رادیکاڵ و بێزراو بگرێتەوە.[96] بەڵام بەدرێژای سی ساڵی سەرۆکایەتیکردنی، ئەسەد بەشێوەیەکی توند حوکمی سووریای کردووە.

لە پێناوی بەهێزکردنی دەسەڵاتی و دڵنیابوون لەوەی کە هیچ پێکۆڵێك (تەحەددا) بۆسەر حوکمەکەی گەشە ناسەنێت، ئەسەد سروشتی حیزبی بەعس و دەوڵەت و دامەزراوەکانی دارشتەوە. هەروەك وازی لە زۆربەی بانگەشە رادیکاڵ و سۆشیالیستەکانی حیزبی بەعس هێناو پشتیوانییەکی فراوانی جەماوەری لە ڕێگەی چاکسازی ئابووری و سیاسییەوە دامەزراند.[97] ئەو پێکهاتەی سیاسی سووریای جێگیر کردو دەوڵەتی وەك کارەکتەرێکی ئۆتۆنۆمی و دەستێوەردەر دامەزراند، نەك وەك بەو شێوەیەی لە لایەن هێزە کۆمەڵایەتییەکانەوە دەستی بەسەردا بگیرێت.[98]

دامەزراوەکانی دەوڵەت فراوان و بەهێزکران و کارامەتر بوون. ئەو کۆنترۆڵەی بەسەر سیاسەتی ناوخۆی سووریادا هەیبوو، ڕێگەی پێدا سووریا وەك لایەنێکی

[95] بڕوانە Heydemann 1999, Hinnebusch 1990, و Perthes 1995

[96] سیلە 1988: 169

[97] هەمان سەرچاوە

[98] پێرزس 1995: 3

هەرێمی چالاك و توند دابمەزرێت، نەك بەو شێوەیەی رابردوو کە بوو بووە کەرەستەی بەرژەوەندی و پلانی بەهێزترەکان.[99]

حافز ئەسەد بڕیاردەرێکی بەئاگاو کردەیی بوو، کە رێگری لە مەترسیەکان لە ئاستی ناوخۆ و دەرەوەدا کرد. بەشێکی زۆری دەسەڵاتەکەی پشت ئەستور بوو بەو دڵسۆزییەی خەڵکان و ئەندامانی بنەماڵەی عەلەوی بەرامبەر ئەو هەیانبوو، کە هەموویان لە رژێم و سوپادا پێگەی ستراتیجیان هەبوو.

ئەسەد رێی لە هەموو ئەو تۆمەتانە گرت, کە پەیوەندییان بە مەسەلەی مەزهەبگەرییەوە هەبوو، ئەویش بەهۆی دروستکردنی هەماهەنگی لەنێوان سوننەی زۆرینە و کەمایەتیەکانی تر لەناو حیزبی بەعس و دامەزراوە حکومی و دەوڵەتیەکانی تردا. هەرچەندە حافیز ئەسەد ئەندازە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی سووری لە دەسەڵاتی خۆیدا کۆکردووەتەوە، بەڵام خۆی بەئایدیا و هەستی عەرەبی جۆشدرابوو, کە بەلایانەوە سووریا و وڵاتە عەرەبیەکانی تر بەدەستی هێزەکانی ئیسرائیل ساڵی 1967 بە شێوەیەکی ناپەسەند سوکایەتییان پێکراوە.

کاری سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی ئەسەد بریتی بوو لە خەباتکردن دژی ئیسرائیل و بەهێزکردنی پێگەی عەرەب، تەنانەت ئەگەر بەشێوەیەکی کاتیش کاریگەری نێگەتیڤی لەسەر ئامانجی ناوخۆیی گۆڕانی سۆشیالیستی هەبووبێت. شەرعیەتی گرتنەدەستی دەسەڵات پشتی بە بنەماکانی یەکێتی نیشتمانی و ناسیۆنالیزمی عەرەب و دژە زایۆنیزم بەستووە, کە وایکردووە سیاسەتی دەرەوەی سووریا بە شێوەیەکی زۆر لە ئاستی ناوخۆیدا بێت. بەکارهێنانی بانگەشەو هاشەوهوشەی عەرەبی جیاکاری نەتەوەیی لە نێوان کورد و عەرەبی سووریادا قوڵکردەوە و کوردیشی رووبەڕووی توندوتیژی زیاتر کردەوە.

لە سەرەتادا کورد وەك هەڕەشەیەك بۆسەر یەکێتی نیشتمانی دەبینرا و پاشان و کاتێك کورد شوناسی نەتەوەیی خۆی دەربڕی و داوای یەکسانی نەتەوەیی کرد، بەردەوام وەك هەڕەشە بینراون. حافز ئەسەد لە 2000/1/10دا مرد, لە چەند رۆژی

---

[99] پێرزس 1995: 4

دوای مردنیدا دەستووری سووریا هەموارکراو ئەو تەمەنەی بۆ کاندیدی سەرۆکایەتی وەك مەرج دانرابوو، لە 40 ساڵیەوە بۆ 34 ساڵ کەم کرایەوە.

ئەمەش وایکرد بەشار ئەسەدی کوڕی کە تەمەنی 34 ساڵ بوو, بۆ سەرۆکایەتی دەستنیشان بکرێت. لە مانگی حوزەیرانی/ 2000دا بەشار ئەسەد بەهۆی ریفراندۆمێکەوە, کە هیچ بەرهەڵستیەك نەکرا, بەتێرمێکی حەوت ساڵی وەك سەرۆك هەڵبژێردرا. بەشار 97.27٪ دەنگەکانی بەدەستهێنا.[100] هەرچەندە لەگەڵ دەسەڵات گرتنە دەستی بەشار ئەسەددا پێکهاتەکانی دەوڵەت و دامەزراوە و سیفاتەکانی دەوڵەت گۆڕانیان بەسەردا نەهات، بەڵام سەرۆکایەتی ئەو لە ئاستی ناوخۆ و دەرەوەی سووریادا گوشاری زۆری بۆ ریفۆرم کردن لەسەر بوو. کاتێك بەشار ئەسەد بەدوای باوکیدا سەرۆکایەتی سووریای گرتەدەست، زۆربەی دانیشتوانی سووریا و چاودێرانی رۆژئاوا ئومێدەوار و چاوەڕوانی گۆڕان و ریفۆرمی دیموکراتی بوون. رابردووی ئەم پزیشکی چاوە گەنجە تەکنۆکراتە، کە خوێندنی باڵای لە بریتانیا تەواوکردووە، وا چاوەڕوان دەکرا, کە لە باوکی و سەرۆکەکانی پێشووتری سووریا بەگرنگیەوە جیاواز بێت.

بەشار چەند خولێکی راهێنانی لە بواری سەربازیدا بینیوە، کە بەزۆری لەو ماوەیەدا بوو باسل ئەسەدی برا گەورەی بە رووداوی ئۆتۆمبێل گیانی لەدەستدا و ئەمیش بووە میراتگری ئاشکرایی باوکی. ئەو ئازادکردنەی کە بەزۆری چاودێران چاوەڕێی بوون، بەخاوی رێی دەکرد, یان لە بازنەی ئابووریدا لە قاڵبدرابوو، ئازادیی سیاسی بە سەرکوتکراوی مایەوە. هێشتا ئاشکرانییە ئەو بواری دەسەڵاتی سیاسییەی کە لە دەست ئەم سەرۆکەدایە، چەند و چۆن پاسەوانە کۆنەکان لەناو دەزگای جێبەجێکردندا رێگری لە ریفۆرم دەکەن. رای جیاوازی لە بوارەکانی دەسەڵات و حوکمی بەشار ئەسەد لە سووریا دەربڕراوە.

لە سەرەتای دەستبەکاربوونیەوە، ئەو تێورانەی جەختیان لەسەر ئەو ئایدیایە دەکردەوە گەشەیان سەند، کە بەشار لەلایەن پاسەوانە کۆنەکانی رژێمەکەی باوکیەوە ناچارکراوە، کە تەنیا خەمی ئیمتیازاتەکانی خۆیان بووە و ئێستاش لە دەسەڵاتی

---

[100] ئەمەش بەپێی سەرژمێری فەرمیی سووریا.

سووریادا بەشی شاهانەیان هەیە. خاڵە ناکۆکەکانی سیاسەتی سووریا و ریفۆرمی ناوخۆ وەك ئاکامی ململانێی دەسەڵات لەنێوان پاسەوانە کۆنەکان و ریفۆرمیستە نوێکان بینراوە. لە ئەمریکا پێگەی لێپرسراوانی ئیدارەی بوش بە تێپەڕبوونی کات توندبوون. لە سەرەتادا بەشار ئەسەدیان وەك کەسێکی کەم ئەزموون دەبینی و دواتریش ئەو بۆچوونەیان هەبوو, کە بەشار زیاتر پابەندە بە ئایدۆلۆجیای پان _ عەرەبەوە وەك لەوەی کە لەسەرەتادا دەردەکەوت، هەروەك بەرامبەر ریفۆرمی سیاسی و ئابووری کەسێکی توندوتیژ بوو.[101] هەردوو تیۆرەکە لە رادەبەدەر ئاسان کرابوون و شارەزایانی بوارەکە ئاماژەیان بەوە دەکرد, کە ئەو جیاکارییەی لەنێوان پاسەوانە کۆن و نوێکاندایە, بەشێوەیەکی ئاشکرای جیاکاری نییە لە نێوان پارێزگاران و ریفۆرم خوازەکاندا.

بەشێکی زۆری بەرژەوەندیەکانی ئەم دوو گروپە هاوکات و بەیەکدا چوون.[102] لەکاتێکدا بەشار خوێندنی باڵای لە رۆژئاوا تەواوکردووە، بەڵام پێگەی ئەو لە دەسەڵاتدا بەندە بەو رژێمەی کە ئەمی بەرهەم هێناوە و پەروەردەی سیاسیشی بە تەواوی بەعسیانەیە.[103] لە هەمان کاتدا بەشار ئەسەد لەوە ئاگادارە، کە جێگیریی دەوڵەت و مانەوەی رژێم پەیوەستە بە ریفۆرمی سیستمی ئابووری کەم ئەندام و ناتەواوەوە.[104]

پرسیاری ئەوەی کە ئایا دواجار ریفۆرم لە سیستمی سیاسیدا دەکرێت یان نا، پێویستە چاوەڕێی وەڵامەکەی بکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەری ئەوە هەیە کە ریفۆرمی سیاسی بەردەوام لەناو سیستمەکەدا تووشی بەرهەڵستکاری بێت. وتاری دەستپێکی بەشار ئەسەد ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە ئەو بەنیازە لەگەڵ هێزەکانی ئۆپۆزسیۆندا لە ناو حکومەتدا پرۆسەی ئاشتی ئەنجام بدات[105] و ئازادییەکی کۆبوونەوەی بێ وێنەی

---

[101] کۆمەڵەی کێشەی جیهانی 2004: 5

[102] کۆمەڵەی کێشەی جیهانی 2004: 6

[103] هەمان سەرچاوە

[104] هەمان سەرچاوە

[105] وتاری بۆنەی فرمانڕەوایی بەشار ئەسەد, کە لە ماڵپەڕی وەزارەتی راگەیاندنی سووریادا هەیە.www.moi-syria.com

بەخشییە هەڵسوڕێنەرانی سووریا و جەماوەرەکانیان.[106] تاقیکردنەوەی وتەکانی بەشار و توانای بۆ سەرکردایەتی کردنی پێکهاتە سیاسی و ئابووریەکانی سووریا زووبەزوو دەرکەوت، کاتێك ئۆپۆزسیۆنی سووریا سودیان لە بۆشایی بازنەی سیاسی بۆ گفتوگۆ و وتووێژ و دەربڕینی بۆچوون و رەخنە لە رژێمی فەرمانڕەوا وەرگرت. بزوتنەوەی کۆمەڵی مەدەنی «بەهاری دیمەشق» کە لە هاوینی ساڵی 2000دا دروست بوو, ریفۆرمی سیاسی دیموکراتی پەرەپێدا.[107]

ئەم کۆڕە مەدەنیانە کە لە ماڵانی خەڵکدا دەبەستران،[108] لە ساڵی 2001دا قەدەغەکرا. ئەمانە لەلایەن چەند کەسێکەوە میوانداری دەکران کە لە نێوانیاندا سەرکردەی حیزبەکان و ئەندامانی پەرلەمان[109] و رۆژنامەنووسان و پارێزەران و ئەکادیمیەکان و بازرگانان و هونەرمەندان و فەیلەسوفان هەبوون، ئەمانە هەموو بەناوی مافی مرۆڤ و ریفۆرمی ئابووری و سیاسی, پێویستی گەشەسەندنی کۆمەڵی مەدەنی سووری خاوەن ئۆتۆنۆمی قسەیان دەکرد. دوو گروپی سەربەخۆی تایبەت بە کاروباری مافی مرۆڤ لە سووریا دووبارە کرانەوە و سکالاکان دەدرانە حکومەت[110] و کۆمەڵەیەکی کوردی بەناوی کۆمەڵەی کولتووری جەلادەت بەدرخان لە قامیشلی دامەزراو تا مانگی ئایاری/2001 زیندانە سیاسیەکان ئازاد دەکران. زۆرینەی ئەوانەی بەمەوە سەرقاڵ بوون، کە لەنێویاندا ئەندامانی حیزبە سیاسیە کوردەکان و رووناکبیرانی کورد هەبوون، ئومێدەوار بوون کە سەرۆکی نوێ سیستمێکی سیاسی بنیات بنێت و هانی پێشکەوتن و دیموکراسی بدات.

---

[106] چاوپێکەوتن لەگەڵ ژمارەیەك لە کۆمەڵەی جوڵانەوەی شارستانی سووریا, لە ئۆگۆستی 2002 و جون 2004, فەرەنسا (ناوەکان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراون)، چاودێری مافی مرۆڤ 2002

[107] بۆ زانیاری تەواو لەبارەی (بەهاری دیمەشق) بڕوانە جۆرج 2003

[108] وەکو ئەوەی کە لە ماڵی ریاز سەیفدا لە ئابی 2000دا دامەزرا و بانگی هاوەڵانی کۆمەڵگای شارستانی کرد، کە لە مانگی تشرینی دووەمی 2000، ئیدی ئاوالابوو بۆ هەر کەسێك کە گرنگی پێدەدا. کۆڕەکان گۆڕان بە کۆڕی گفتوگۆی نیشتمانی. (سەیف حیزبی سیاسی تایبەتی خۆی لە کانونی دووەمی 2000دا بە ناوی جوڵانەوەی ئاشتی کۆمەڵایەتی دامەزراند.) خەرِات 2001

[109] دوو ئەندامی سەربەخۆی پەرلەمان گیران، (ریاز سەیف) بە تاوانی سوکایەتی بە دەستوور، هەروەها (مەئمون ئەلحومسی) بە تاوانی هێرشکردنە سەر دەستوور و دژایەتی دەوڵەت. هەروەها کەسانی بێگانەی ئاگادار کردووە لەوەی کە ئەندامانی ئەو کۆڕانە ئێستا لە زینداندان, چاودێری مافی مرۆڤ 7/ئەیلول/2001, 2002

[110] سکالانامەکە بریتی بوو لە بەیانی 99 و بەیانی 1000، هەروەها بەرەو کۆبوونەوەیەکی نیشتمانی لە سووریا. بڕوانە جۆرج 2003: 178-193

زنجیرەیەك لە دەزگیرکردنی پێشەنگەکانی بزوتنەوەکە لە مانگی ئابی/2001دا بەتەواوی کۆتایی بە «بەهاری دیمەشق» هێنا. 10کەس هەڵسوەرێنەری بواری مافی مرۆڤ دەستگیرکران، کۆمەڵەی بەدرخان داخراو هەر زووش لە مانگی ئازاری/ 2001دا ئەندامان و هاوکارانی دەستبەسەرکران.[111] لە مانگی ئابی/ 2001ەوە چەندین هەڵسورێنەری تری بواری دیموکراسی، کە لەنێوانیاندا کوردیش هەبوون، دەستگیرکران.[112] وتەکانی بەشار ئەسەد لەکاتی کردنەوەی پەرلەمان دوابەدوای هەڵبژاردنەکانی (2، 3)ی ئازاری/ 2001، راشکاوانە سنوورەکانی ئەو ریفۆرمەی دیاریکرد، کە لە وتەی دەسپێکی خۆیدا ئاماژەی پێکردبوو.

ئەوەی روون کردەوە کە ئۆپۆزسیۆن بەشێوەیەکی سەرەکی "هەلپەرست "و"خۆپەرستەکان" بە هەڵە لە دیموکراسی گەیشتبوون و وەك ئازادی دور لە بنەچەی ئاکار و کۆنترۆڵ لێکیان داوەتەوە و ئەم جۆرە کەسانە بەرژەوەندیە نیشتیمانییەکان تێکدەدەن.[113]

بەشار هەمان ئەو کارانەی کە ئێستا دەزگاکانی ئاسایش ئەنجامی دەدەن، دووپاتی کردەوە: لەم جۆرە ئۆپۆزسیۆنە قبوڵ ناکرێت. هێرشکردەنە سەر ئۆپۆزسیۆنەکەش ئەو ساڵانەی دادەنێت کە بەدوایدا دێن. دەسەڵات ئەوە دڵنیا دەکاتەوە کە ریفۆرم تەنیا ئەو کاتانە روودەدات, کە بە ویستی خۆیان و بە پێی نەخشەی خۆیان بێت.

بە دەست پێکردنی جەنگی عێراق لە ساڵی 2003دا، حکومەت چەند ئاماژەیەکی باشی نیشانی کوردانی سووریا دا. یەکێك لەو ئاماژانە سەردانی رەسمی سەرۆك بەشار ئەسەد بوو بۆ پارێزگای حەسەکە لە مانگی ئەیلولی/ 2002 دا. ئەوە راگەیەندرا کە سەرۆك دڵنیای کردونەتەوە کە چارەسەرێك بۆ کێشەی کورد لە باکوری

---

[111] کادر 2003 : 26, چاوپێکەوتن لەگەڵ کوردانی ئاوارە لە ئەوروپا (ناوەکانی لەلایەن نوسەرەوە پارێزراوە.)

[112] بۆ نمونە بڕوانە چاودێری مافی مرۆڤ 2002 و 2003، لە 23/دیسەمبەر/2002 ئیبراهیم حەمیدی رۆژنامەنوس ئەوەی لەبارەی کوردی سووریا دەنووسێ, دووچاری تاوانباری بوو لەبارەی بڵاوکردنەوەی زانیاری هەڵە لە کانونی دووەمی 2003دا, هەروەها دوو کەسایەتی سیاسی سەر بە حیزبییە یەکێتییە کورد لە سووریا, لە 15/دیسەمبەر/2002 دەستگیرکران, دوای خۆپیشاندانیان لەبەردەم پەرلەماندا.

[113] ◌َ اخبار الشرق, 11/مارس/2003

رۆژهەلاَت بە زوویی دەدۆزێتەوە, بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا سەردانەکە بە شێوەیەکی رەسمی بەو نیازە بووە, کە پشتگیری بۆ هەولّی حکومەت لە پێشخستنی ناوچەی جەزیرە دەستەبەر بکات و راپۆرتە رەسمییەکانیش کە لەبارەی سەردانەکەوە نووسرابوون هیچ ئاماژەیەکیان بە دانیشتوانی ناوچەکە نەکردووە.

وتاری هاوشێوەی ئەوەش لەکاتی سەردانەکەوە و لە چەند بۆنەیەکی تردا دراوە بەلاّم هیچ گۆڕانێکی راستەقینەی لە سیاسەتدا نەکردووە, لەکاتی ئەو گرژییەی لە ئازاری (2004)ەوە لە ناوچە کوردییەکاندا دروستبووە دەسەلاّتی سووری چەند تەنازولێکی زارەکی بۆ کورد کردووە، بەلاّم لە هەمان کاتدا کۆت و بەندی لەسەر دەربڕینی شوناسی کوردیان و چالاکی سیاسیان زیاد کردووە و دەستگیرکردنی کورد رووی لە هەلّکشان کردووە.

لە مانگی مایسی/2004دا بەشار ئەسەد بەئاشکرا باسی نەتەوەی کوردی لە سووریا و بەشداریان لە مێژووی دەولّەتدا[114] کردووە، لە کاتێکیشدا هەلّمەتەکانی دەستگیرکردنی کورد بەردەوام بووە. تەنیا یەك مانگ دوای ئەوە قەدەغەکردنی حیزبە سیاسیە کوردییەکان جارێکی تر سەپێندرا.[115]

دوای تێپەربوونی نزیکەی پێنج سالّ، سەرۆکایەتی بەشار ئەسەد تا ئێستا بانگەشە توندەکانی پەیوەندی نێوان ئەمریکا و سووریای زیادکردووە، ئەوانەی پەیوەندییان بە پشتیوانی کردنی تیرۆریزم و یاخیگەری لە عێراق و چەکی کۆکوژەوە هەیە، لەدوای رووخانی رژێمی بەعسی سەدام حسێن لە مانگی نیسانی/2003دا و نەمانی ئەو رقە زۆرەی ئیدارەی ئەمریکا هەیبووە، سووریا بەردەوام وەك دەولّەتێکی قێزەون تەماشاکراوە. هەستی گەورەی دوورە پەرێزی سووریا رەنگدانەوەی هەڕەشە ناوخۆییەکانی زیادکردووە. پەیوەندییەکانی ئەمریکا و سووریا لە نێوان سەرقالّ بوونی دروستکەر و ئیدانەکردنی گشتی سووریا و سەپاندنی گوشاری ئابووری و دیپلۆماسی بەسەر سووریادا بۆ پەسەندکردنی ئەجێندای ئەمریکا گۆڕانی بەسەردا هاتووە. ئەو گوشارانەی بەسەر سووریادا سەپێنراوە لە ئاکتی سەروەری لوبنان و بەرپرسیاری سووریا (SALSA) بەفەرمی کرا.

---

[114] چاوپێکەوتنی بەشار الاسد لەلایەن کەنالّی ئاسمانی ئەلجەزیرەوە, 1/مایس/2004

[115] راپۆرتێ لەبارەی (Serhildanaqamislo.com) 2004/6/2,3

ئەسلی ئاکتی بەرپرسیاری سووریا لەلایەن پشتیوانانی سەروەری لوبنان لە ناو ئەنجومەنی نوێنەراندا هانی ئەوەیان دەدا, کە ئەمریکا دووبارە بیر لە هێمنکردنەوەی سووریا بکاتەوە، ئامادەکرا. پاشان پڕۆژە یاساکە چاوی پێداخشێنرایەوە و وەك (SALSA) کە کورتکراوەی (بەرپرسیارێتی سووریا و کردەیی سەروەری لوبنان)ە لە مانگی نیسانی/ 2003 دا خرایە بەردەم ئەنجومەن.

لە پڕۆژەکەدا ئابڵۆقە خستنە سەر سووریا خراوەتە روو، ئەویش پشتبەستن بەو تۆمەتانەی کە سووریا جبەخانەی نهێنی چەکی بایەلۆجی و کیمیاویی هەیە و بەئەنقەست هاوکاری یاخیگەری لە دژی بوونی هاوپەیمانان لە عێراق دەکات و لەسەر داگیرکردنی لوبنانیش بەردەوامە. لە سەرەتادا ئەو دەسەڵاتە لە لایەن کۆشکی سپییەوە لە سەرەتای ساڵی 2003دا رەتکرایەوە. لەو کاتە ناسکەدا کە ئەمریکا بە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە سەرقاڵ بوو، وابیردەکرایەوە کە سەپاندنی ئابڵۆقە بەسەر سووریادا تواناکانی ئەمریکا بۆ قسەکردن لەبارەی چەند مەسەلەیەکی گرنگ لەو وڵاتە و ناوچەکەدا سنوردار دەکات. دوابەدوای جەنگی عێراق و کاتێك هیواکان بۆ گفتوگۆی ئاشتی عەرەب _ ئیسرائیل کاڵ بوونەوە، بانگەواز و هاواری ئیدارەی ئەمریکا بە شێوەیەکی بەرچاو گۆڕانی بەسەرداهات.

سەبارەت بە مەسەلەی تیرۆریزم، هاوکاریکردنی سووریا گرنگییەکی کەمی هەبوو, بۆیە بەرپرسان بە ئاشکرا پشتیوانی سووریایان بۆ تیرۆریزم مەحکوم کرد و هەڕەشەی ئەوەیان کرد کە سووریا لە پرۆسەی ئاشتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەربکەن.[116] بەرپرسە باڵاکان دەستیان کرد بەوەی داگیرکردنی لوبنان لەلایەن سووریاوە لە بانگەشە و هاشەوهوشەی سەرقاڵبوونی دروستکەر لەگەڵ سووریا دوور بخەنەوە.[117]

پڕۆژە یاساکە لە مانگی دیسەمبەری/ 2004دا دەرچوو, سەرۆك بوش هەموو هەناردەیەکی بۆ سووریا جگە لە خواردن و دەرمان قەدەغەکرد, هەموو

---

[116] کۆڵن پاوڵ, لە ئەلنەهارەوە وەرگیراوە, 2003/6/21

[117] بوونی سەرباز و موخابەراتی سووریی لە لوبنان و کاریگەریی دیمەشق لەبارەی سیاسەتی رەسمی لوبنانی وای لە ئەمریکا کرد بەر لە رێکەوتنی تایف بڕیاری کۆتایی هێنان بە شەڕی ئەهلی لە ساڵی 1990دا بهێنێت.

گەشتێکی بازرگانیش بۆ ئەمریکا یان لە ئەمریکاوە کە لەلایەن ئەو فرۆکانەی سووریا خاوەنداریان دەکات قەدەغەکرا.[118]

ئابلۆقەکانی سەر سووریا وابەستە لەگەڵ ئەو گوشارانەی یەکێتی ئەوروپا لەبارەی سووریاوە هەیبوو، سووریایان خستە ژێر گوشاری ئابووری و دەرەکی زیاترەوە. لەکاتێکدا (SALSA) باسی لەو مەسەلانە نەکردووە کە پەیوەندیان بە مافی مرۆڤ لە سووریادا هەیە یان داوا لە حکومەت بکات کە کار لەسەر ئەو مەسەلانە بکات، رێکەوتنی سووریا لەگەڵ یەکێتی ئەوروپا ئەو دەستەواژانە باس دەکرێت کە پەیوەندییان بە مافی مرۆڤ و پەیرەوکردنی یاسای نێودەوڵەتیەوە هەیە.

سەرەڕای ئەوە، سەرپێچیکردنی مافی مرۆڤ لەدوای دەستپێکردنی گفتوگۆکان لە 1998ەوە کاریگەری لەسەر رێکەوتنەکە نییە و بەرپرسانی سووریاش نکوڵی لەوە دەکەن کە ئابلۆقەکان هیچ کاریگەرییەکیان لەسەر وڵاتەکە هەبێت.[119] لەژێر فەرمانڕەوایی حافیز ئەسەددا سووریا لە لایەن رژێمێکی تاك حیزبی زۆرەملییەوە بەڕێوە براوە.

لەکاتی بەشار ئەسەدیشدا ئەوە وەك خۆی ماوەتەوە. ئەمڕۆ سووریا لەژێر سایەی سەرۆکی پێشویدا « سەرکردەی نەمر » فەرمانڕەوایی دەکرێت و بەهێزی بەشار ئەسەدیش حوکمی دەسەڵات لە سووریادا بووەتە بابەتی وتووێژ لە ناوخۆ و دەرەوەی سووریادا. هێشتا کۆی ساڵانەی سەرەتای هاتنی بەشار ئەسەد جەخت لەسەر دۆگمای حیزبی بەعس لە دەوڵەت و کۆمەڵگەدا دەکاتەوە, بەوەی پەروەردەی سیاسی بەشار ئەسەد بە تەواوی بەعسیانەیە، هەروەك گرنگیدان بە ویست و میراتی حافز ئەسەد و بوونی پێکهاتەی دەوڵەتێکی زۆرەملی و پاراستنی بارودۆخی ئێستا بە قوڵی بەڕێوەدەچێ.

[118] گامبلێ 2004
[119] هەمان سەرچاوەی پێشو.

سیستمی سیاسی

پێکهاتەکانی رژێمی دیکتاتۆری لە سووریا, وابەستەو تێکەڵـەی دەسـەڵاتی مەزهەبی و خێڵەکی عەلەوی لەگەڵ هاوپەیمانییەکی فراوان و رێکەوتەی کۆمەڵایەتی, کە بەسنوورە ئاینی و کۆمەڵایەتییەکاندا رۆچووە.

حوکمی زۆردارەکی تاکە کەسی لەلایـەن چـەند پێکهاتـە و دامەزراوەیـەکی دەوڵەتییەوە بەڕێوەدەبرێ, کە کـۆنترۆڵی کۆمەڵگـەی سـووری کـردووە و رێگـەی بـە دەوڵەت داوە سیاسەتی هاوپەیمانی فراوان پەیڕەوبکات، لە هەمان کاتدا پشتبەستە بە بازنەیەکی مەزهەبی بەرتەسك بۆ دڵنیابوون لە ئاسایشی رژێم و سەرۆك. دەوڵەت وەك سیستمێکی کۆمپانیایی ناسراوە، کە رێگری لە پێکهێنانی هاوپەیمانی لە نـاو گروپـە کۆمەڵایەتییەکاندا دەکات.

لە رووی تیۆرییەوە دەسەڵاتەکانی جێبەکردن و دەستوور و یاسـایی دەوڵـەت جودان, بەڵام لە پراکتیکدا دەسەڵاتی هەموو ئەوانە لە چنگی سەرۆك کۆماردایە، کە لەسەر لوتکەی قوچەکی دەسەڵات دانیشتووە. ئەو، سـەرۆکی دەوڵـەت و فەرمانـدەی هەرێمی و نیشتمانی حیزبی بەعسـە، هـەروەها سـەرۆکی دەسـەڵاتی جێبـەجێکردنی حکومەتە. راستەوخۆ بەرپرسە لە دانانی جێگیری سەرۆك و سەرۆك وەزیران و وەزیر و جێگرەکانیان و ئەفسەرانی سەربازی و حاکم و پۆستە باڵاکان.[120]

دوابەدوای مردنی حافیز ئەسەد، گواستنەوەی سەرۆکایەتی بۆ بەشار ئەسـەد تارادەیەك سووریای وەك کۆمـارێکی میراتگـر ناسـاند،[121] کـە تێیـدا گواسـتنەوەی دەسەڵات بە هەڵبژاردن دیاری ناکرێت، بەڵکو هێڵێکـی بنەماڵـەیی بڕیـاری لـەبارەوە دەدات. هەرچەندە بەنـدی یەکـەمی دەسـتوور, سـووریا وەك دەوڵـەتێکی دیمـوکراتی جەماوەریی سۆسیالیستی سەروەر وەسف دەکات، حکومەت تـەنیا وەڵامـی سـەرۆك دەداتەوە نەك خەڵك، سەرۆك بەپێی ویستی خۆی مافی هەڵوەشـاندنەوەی پەرلـەمانی هەیە. بازنەی سیاسی لەبـەردەم کێبڕکێـی سیاسـی و بەشـداری گەلـدا بـە داخـراوی ماوەتەوە و رێی لە گەشەی دیموکراسی و لێپرسراوی گرتووە.

---

[120] جۆرج 2003: 11

[121] کۆمەڵەی کێشە نێودەوڵەتیەکان 2004: 4

سەرۆك لە لایەن هاولاتیانی سووری و لە ریفراندۆمێکدا بۆ تیرمێکی حەوت ساڵی هەڵبژێردرا, بەڵام لەگەڵ ئەوەدا ئەوانەی کاندید دەکرێن بۆ سەرۆکایەتی لەلایەن فەرماندەی هەرێمی حیزبی بەعسەوە دیاری دەکرێن، کە سەرۆك خۆی سکرتێری گشتیەتی، هەر بۆیە شتێکی سەیر نییە، کە سەرۆك هەرگیز لە هەڵبژاردنەکاندا رووبەڕووی رکابەری نابێتەوە، ئەمەش لەو کاتەوە کاری پێدەکرێت، کە حافیز ئەسەد لە 1970دا بزوتنەوەی راستکردنەوەی دامەزراند.

حیزبی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبیی سووریا

حیزبی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبیی سووریا،[122] حیزبی سیاسی فەرمانڕەوایە لە سووریا. حیزبەکە بەشێوەیەکی رەسمی لە 1947/4/7دا دامەزراوە، لە هەمان رۆژدا یەکەم کۆنگرەی حیزبەکە بەستراوە. حیزبێکی جەماوەرییە، لەگەڵ بناغەیەکی سۆشیالیستی, کە سەر بە لایەنە پەراوێزخراوەکانی کۆمەڵگە و گروپە کەسایەتیەکانە بۆ ئایدۆلۆجیای سۆسیالیستی، عیلمانی ناسیۆنالیزمی عەرەبی خۆی راکێشاوە.

بەر لە دەسەڵات گرتنەدەست لە ساڵی 1963 دا، حیزبی بەعس لە دەرەوەی سیستمی سیاسی و ئابووریدا دامەزراوە، ئەو پەیوەندییانەی رژێمی فەرمانڕەوایی لەسەر دامەزرا بوو، ئەندامانی خۆی پەیدا دەکرد. هەتا ئەمرۆش حیزبی بەعس هەستی پارێزگاریکردنی گروپە کەمایەتیەکانی لە باڵادەستی سوننەی زۆرینە، پێشکەش دەکات. لە سەرەتای حکومڕانییەوە رژێمی حیزبی بەعس بەدەست

[122] لە عەرەبیدا بە واتای ژیانەوە دێت.

کەموکورتی شەرعیەتی سیاسیەوە نالآندویەتی و لەسەر بنەمای خواستی تاکە کەسی و ناوچەگەری و مەزهەبی و ئایدۆلۆجی، باڵی جیاکاری و ناوخۆیی تێکەوتووە.[123]

دروشمی بنچینەیی حیزبی بەعس بریتییە لە (یەکێتی و ئازادی و سۆشیالیزم) ئەم دروشمە پاشان بەسەر دەوڵەتی سووریادا سەپێنرا، دواتریش لە ساڵی 1973دا لە دەستووردا هات. یەکێتی عەرەب وەك ئامانجی سەرەکی حیزبەکە دەرکەوت, کە خۆی تەرخان کردبوو لە پێناو بەدیهێنانیدا بۆ ئەوەی هەموو هەنگاوێکی پێویست لەو رێگایەدا بنێت. سەرەنجام سەربەخۆیی و سەروەری دەوڵەتە عەرەبییەکانیش وەك هەنگاوێکی گواستنەوە بەرەو دامەزراندنی یەکێتی عەرەب دەبێت، کە لە سایەیدا ئیدارەکان نامەرکەزی دەکرێن و یەکە جیۆگرافیە بچوکەکانیش لەلایەن فەرماندەی هەرێمی حیزبی بەعسەوە بەرێوەدەبرێن. دوای گرتنە دەستی دەسەلآت لە ساڵی 1970دا حیزبەکەی رێکخستەوە و سەرکردەی تاکەکەسی جێگەی بنەمای سەرکردایەتی دەستەجەمعی گرتەوە. حیزبەکە لە ئایدۆلۆجیاکەی داماڵراو بڕیارە سیاسیەکان لەلایەن سەرۆکی بەرپرسە بالآکانەوە دەوران و بەناو سەرکردایەتی حیزب و ئەندامان‌دا دابەش و بلآودەکرانەوە.[124]

عەرەبیزم لە چەقی بانگەشەو هاشەوهوشەی دەوڵەتدا مایەوە و بە کەمکردنەوەی لە ئایدۆلۆجیادا، کەسایەتی حافز ئەسەد جەماوەری زیاتری بۆ پەیدا کراو کەسایەتیەکانی بۆ دروستکرا کە گوتاری حیزب و ئەندامێتی بەخودی سەرۆك، نەك بە ئایدۆلۆجیای حیزب دەبەستەوە.

حیزبی بەعس بەپێی دەستوور, حیزبی بالآی سووریایە و سەرۆکایەتی (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز)یش دەکات, کە هەموو حیزبە سیاسیە یاساییەکانی تری سووریا لەخۆ دەگرێت. لە دەستووریشدا هاتووە کە :

((حیزبی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبی لە کۆمەڵگە و کۆماردا حیزبی سەرکردە دەبێت و سەرۆکایەتی بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز دەکات, کە کاردەکات بۆ یەکگرتنەوەی تواناییەکانی خەڵك لە پێناو خزمەتکردنی

[123] کۆمەڵەی کێشە نێودەوڵەتیەکان 2004:
[124] پێرزس 1995:157

بەرژەوەندییەکانی نەتەوەی عەرەبدا)).[125] هەرچەندە لەپاڵ حیزبی بەعسدا, حیزبە سیاسیە یاساییەکانی تر لە (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز)دا هەن، بەڵام ئینتدابێکی سیاسی سنوورداریان هەیە کە وای کردووە حیزبی بەعس لە رکابەری سیاسی بەدوور بێت. کابینەی حکومەتی سووریا بە وەزیرەکانی حیزبی بەعس دەستی بەسەردا گیراوە. تەنانەت بە کەمکردنەوەی ژمارەی وەزیرەکانی حیزبی بەعس لە کابینەی حکومەتدا کە لە مانگی ئەیلولی/2003دا راگەیەندرا، کەمکردنەوەی تەریبی لە ژمارەی وەزیرەکاندا مانای ئەوە بوو, کە رێژەی وەزیرە بەعسیەکان لەچاو ئەوانی تردا لە راستیدا زیادی کردبوو.[126] دەسەڵاتی سنورداری حیزبەکانی ناو (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز) و سەربەخۆکان مانای ئەوە بوو, کە وەزارەتە گرنگەکان زۆربەی دەسەڵاتەکانی بڕیار دروستکردن لەلایەن ئەندامانی حیزبی بەعسەوە گیرابوونە دەست. حیزبەکە بەشێوەیەکی کاریگەر وەك ئامێرێکی کۆنترۆڵکردن و تۆڕی واسیتەکردن وابووە.[127]

لەو کاتەوە کە حیزبی بەعس لە ساڵی 1963دا دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەندامێتی بە شێوەیەکی خێرا زیادی کردووە. لە ساڵی 1963دا بە نزیکەی 200 ئەندام خەملێنرابوون، ساڵی 1966 باوەڕوابوو کە ژمارەی ئەندامانی گەیشتە هەشت هەزارکەس، ساڵی 1971 لەوە زیاتر بوو, گەیشتە شەست و پێنج هەزار ئەندام و ساڵی 1992ش بەیەك ملیۆن کەس خەملێنراون.[128] مەحاڵە بڕیار لەبارەی ئەوەوە بدرێت کە ئەو ژمارە زۆرەی ئەندامان رەنگدانەوەی جەماوەریی حیزبەکە بێت, یان پەیوەندی بەو راستیەوە هەبێت, کە ئەندامێتی بەرژەوەندی سیاسی و دارایی پێشکەش بەوانەی دڵسۆزن دەکات. ئەندام بوون لە حیزبی بەعسدا بۆ هەموو گروپە نەژادی و ئاینییەکان بە کوردیشەوە کراوەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە مەرجێك کە شوناسی کوردی خۆیان لە بیربکەن و بە عەرەبیزم و ئامانجی یەکێتی عەرەب رازی بن.

بەلای کوردەوە نرخی نوێنەرایەتی سیاسی لەبەر ئەو هۆکارە وەك سازشکردنی شوناسی نەژادی و نەتەوەیی خۆیان وایە و رازیبوونە بە پەراوێزخستنی کۆمەڵگەکەیان.

---

[125] دەستووری کۆماری عەرەبی سووری, وتاری 8

[126] راپۆرتی سووریا, ئۆکتۆبەری 2003:2

[127] پێرزس 1995:158

[128] پێرزس 1995:154

فەرماندەی هەرێمی حیزبی بەعس سەرکردایەتی سیاسی حیزبەکەیە. بەڵام لە پراکتیکدا فەرماندەی هەرێمی زۆربەی دەسەڵاتەکانی خۆی بۆ سەرۆك و حکومەت ونکردووە.[129] ئەوە فەرماندەی هەرێمی حیزبی بەعسە, کە کاندیدی سەرۆکایەتی پەرلەمان دیاری دەکات.[130] ئەم فەرماندەیە لە ئەندامە هەڵبژاردە باڵاکانی سیاسی سووریا پێکدێت و بانکی پۆستە باڵاکانی حکومەت تەرخان دەکات.[131] فەرماندەی نیشتمانی حیزبی بەعس سەرکردایەتی پان _ عەرەبی حیزبەکەیە. هەرچەندە لە رووی تیۆرییەوە پێگەیەکی باڵاتری لە فەرماندەی هەرێمی سووریا هەیە، ئەم فەرماندەیە دەسەڵاتی لەبەردەم فەرماندەی هەرێمیدا بچوك کراوەتەوە و بووەتە شتێك کە دەسەڵاتێکی کەمێك زیاتری تەنیا بەناو هەبێ.[132]

پەرلەمانی سووریا

ئەنجومەنی گەلی سووریا کە بەواتای پەرلەمان دێت، زیاتر وەك ئەنجومەنێکی راوێژکاری کاردەکات, نەك وەك دامەزراوەیەکی سیاسی بڕیار دروستکەر.[133] ئەندامانی ئەنجومەنی گەل بەهۆی دەنگدانێکی گشتی و نهێنی و راستەوخۆ و یەکسانەوە بۆ تێرمێکی چوار ساڵی هەڵدەبژێردرێت و پەرلەمان لەلایەن سەرۆك وەزیرانەوە نوێنەرایەتی دەکرێت. دەسەڵاتەکانی ئەم دامەزراوەیە بریتییە لە دیاری کردنی سەرۆك و پەسەندکردنی یاساکان و گفتوگۆ لەبارەی سیاسەت و پەسەندکردنی بودجەی گشتی و پەسەندکردنی رێکەوتن و لێبوردنە نێودەوڵەتییەکان و قبوڵکردن یان رەتکردنەوەی دەست لە کارکێشانەوەی ئەندامان و سەندنەوەی متمانە لە ئەندامانی کابینە.

---

[129] پێرزس 1995:156

[130] پێرزس 1995:154

[131] پێرزس 1995:156

[132] هەمان سەرچاوەی پێشو.

[133] پێرزس 1995:166

لەگەڵ بوونی ئینتیدابێکی ئاوا بەرتەسك بۆ حیزبە سیاسیە یاساییەکان و پەرلەمان، بەرپرسێتی سنوردار کەوتۆتە سەرشانی پەرلەمان و دەسەڵاتی رەهای جێبەجێکردنیش لەژێر کاریگەری ئەوەدا، حیزبی بەعس لایەنی سەرەکی بڕیار دروستکردنە لە سووریا. هەروەها پەرلەمان بووەتە ئامرازێك بۆ دروستبوون و چاندنی تۆڕ و پەیوەندی واسیتەکردن.[134]

بۆ یەکەم جار حافز ئەسەد لە ساڵی 1971دا پەرلەمانی دامەزراند و هەڵبژاردنی پەرلەمانیش بۆ یەکەم جار لە ساڵی 1973دا ئەنجام درا و پاشانیش نزیکەی هەر چوار ساڵێك بەردەوام بوو. لە ساڵی 1990دا پەرلەمان لە 195 ئەندامەوە بۆ 250 ئەندام فراوان بوو، کە نزیکەی سێ _ یەکی کورسییەکان بۆ کاندیدە سەربەخۆکان بوو. کورسیەکانی تر بۆ ئەو حیزبانەی کە لەناو (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز)دان تەرخان کراوە. فراوان بوونی پەرلەمان ئاسانکاری کردووە لە پێکەوە گرێدانی بەرژەوەندی بازرگانی تایبەتی نوێنەران لە چوارچێوەی پرۆسەی سیاسیدا.

بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز

(PNF)

(بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز) هەر حەوت حیزبە سیاسیە یاساییەکەی سووریا لەخۆدەگرێت, هەمان ئەو حیزبانەن, کە پەرلەمانیش پێکدەهێنن. لەگەڵ گرتنە دەستی دەسەڵاتدا, حیزبی بەعس, دژەکانی خۆی بەهۆی هێنانیان بۆ ناو بازنەی سیاسی رەسمی, وەك ئەندام و قبوڵ کردن و ناکاریگەری کردن بەو مەرجەی کە پرۆگرامی حیزبی بەعس قبوڵ بکەن و بڕیارەکانی کۆنگرەی حیزبی بەعس ببێتە رێبەری بنچینەی سیاسەتی (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز). حیزبی بەعس

---

[134] پێرزس 1995:168

سەرکردایەتی بەرەکە دەکات و لە هەموو دامەزراوەکانیدا مافی زۆرینەی پێبەخشراوە.[135] ئامانجەکانی بەرەکە بریتین لە:

1. خستنەگەڕی هەموو تواناییەکانی خەڵك لەپێناو ئامانجەکانی یەکێتی عەرەبدا (بەندی 8/ ی دەستوور) .
2. ئازادکردنی ناوچە عەرەبیە داگیرکراوەکان.
3. داڕشتنی پلانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسی و سەربازی .
4. پەسەندکردنی پلانی پێنج- ساڵە، گفتوگۆکردن لەبارەی سیاسەتی ئابووری بۆ پێشخستنی کەرتی کشتوکاڵی, کە پێشکەوتنی ئابووری نیشتمانی لەسەربەندە، هەروەك هاندانی بزوتنەوەی هاریکاری .
5. زیادکردنی پێشکەوتنی کولتووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی هاولاتیان .
6. تەواوکردنی دابەزاندنی سیستمی دیموکراتی جەماوەریی لەگەڵ دامەزراوە دەستوورییەکان و ئەنجومەنی ناوخۆ، لەپێناو دڵنیابوون لە سەروەری تەواوی خەڵك.
7. بەرەو پێشبردنی زیاتری پێکهاتەی دیموکراتی ڕێکخراوە پیشەیی و گشتییەکان و تەرخانکردنی ئامرازی پێویست بۆیان, تا بتوانن ڕۆڵی بنچینەیی خۆیان لە دڵنیابوون لەوەی خەڵك کۆنترۆڵی بەسەر ئۆرگانە جیاوازەکانی دەسەلاتی جێبەجێکردندا هەیە و کارکردن بۆ فراوانکردنی بناغەی ئەم ڕێکخراوانە.[136]

(بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز) کۆنترۆڵی زۆرینەی 250 کورسیەکەی ئەنجومەنی گەلی کردووە و لە ناو ئەوەشدا حیزبی بەعس زۆرینەی بۆخۆی مسۆگەر کردووە.[137] ئەم ئەنجومەنە ناتوانێت یاسا یان بڕیار دەربکات، بەڵام بۆچوونەکانیان

---

[135] پێرزس 1995:164, جۆرج 2003: 87

[136] نەتەوە یەکگرتووەکان، گرێبەستی جیهانیی مافەکانی سیاسی و خەڵکی مەدەنی. 25/8/70:2000-71

[137] لە ریفراندۆمی 10/تەموزی /2000دا حیزبی بەعس لە 167 کورسی 135ی بەدەست هانی و 32 کورسی چوو بۆ حیزبەکانی بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز، 83 کورسییەکەی مابۆوە چوو بۆ کاندیدە سەربەخۆکان. لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتیدا لە ئازاری 2003, حیزبی بەعس 167 کورسی لە کۆی 250 کورسی بەدەست هێناو ڕێژەی تەواوی بەعسی بەجێهێشت بۆ ئەو ئەندامی پەرلەمانانەی کە بەعسی نین.

لەبارەی مەسەلە ئابوورییەکانەوە لەلایەن بڕیار دروستکەرانەوە حسابی بۆ دەکرێت. ئەو راستییەی کە ئەم حیزبانە بە بڕیاری سیاسی و ئایدۆلۆجیای حیزبی بەعس رازین، ئاماژەیە بۆ ئەوەی, کە سەربەخۆیی کەمیان لە بیروڕا و ئایدۆلۆجیاکانیاندا هەیە. لە راستیدا لەسەر ئەم بنەچانە (ڤۆلکێر پێرتێس) لەبارەی حیزبەکانی (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز)ەوە نووسیویەتی, تەنیا هەردوو حیزبی کۆمۆنیستی سووریا و حیزبی بەعس, یاسایین و بە حیزبی سیاسی دادەنرێت. بەم شێوەیە بەردەوام دەبێت و دەنووسێت :

((ئەم بەرەیە ئاماژەیە بۆ سیستمێك کە بەشێوەیەکی بنچینەی نکوڵی لە بوونی ململانێی سیاسی دەکات و لەبەر ئەوەش ئەو هەلانەی بۆ بوونی سیاسی خۆیان لە رێگەی کێبڕکێکردنەوە بەرتەسك دەکاتەوە, کە بریتین لە وتووێژی کراوە و گفتوگۆکردن و سازشکردن.))[138] هەموو حیزبە سیاسیەکانی تر لە سووریا نایاسایین و یاسایەك بۆ دروستبوونی حیزبی سیاسی نییە. بوونی چەندین حیزبی نایاسایی، لە نێوانیاندا حیزبە سیاسیە کوردیەکانیش، زۆرجار چاویان لێپۆشراوە لەبەرئەوەی چالاکیەکانیان لە بازنەی تایبەتدا بە سنورداری ماوەتەوە و ئایدۆلۆجیاو پرۆگرامی سیاسیان بەشێوەیەکی راشکاوانە مەترسی یان هەڕەشەی بۆسەر رژێمەکە دروست نەکردووە. پێویست ناکات بڵێین: ئەوان هیچ بەشدارییەکیان لەناو (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز) یان ئەنجومەنی گەلدا نییە، هەروەك لەگەڵ حکومەتدا خاوەنی دیالۆگێکی رەسمی نین.

تاکی کوردی خۆی بۆ هەڵبژاردن سازدەکات و ئەندامانی حیزبە سیاسیە کوردەکان دەبنە ئەندامانی پەرلەمان. بەڵام لەگەڵ ئەوەدا ئەوان ناتوانن وەك نوێنەری رێکخراوە سیاسیە کوردیەکان یان کۆمەڵگەی کورد هەڵبژێردرێن. کاندیدەکان پێویستە لەلایەن دەسەڵاتی سوورییەوە پەسەند بکرێت[139] , لەبەرئەوەش پێویستە پابەندی ئەجێندای سیاسی حیزبی بەعس بن و بە بڕیارەکانی کۆنگرەی حیزبی بەعس رازی بن و بەلایەنی کەمەوە خۆیان لە پەرەپێدانی ئەجێندا سیاسیەکانی تر بەدوور بگرن. لە کاتێکدا داخڵکردنی چەند حیزبێکی دیاریکراو لەناو (بەرەی نیشتمانیی

[138] پێرزس 1995:166

[139] پێرزس 1995:168

پێشکەوتوخواز)داو بوونی ئەندام پەرلەمانی سەربەخۆ لەناو پەرلەماندا رکابەرەکانی حیزبی بەعسی ناکاریگەر کردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا بۆتە هۆی پەرتبوون لەناو چەندین حیزبی سیاسی لەناوەوە و دەرەوەی بەرەکەدا.

دەستەگەری بووەتە دیاردەیەك لەناو حیزبە سیاسیە رەسمی و نهێنیەکانی سووریادا و پێدەچێت لە ئەنجامی تاکتیکی ئەم رژێمە بۆ دروستکردنی دابەشکاری دروست بوویێت. حیزبی بەعس بواری زیاتری بۆ رێگەپێدانی حیزبی سیاسی زۆرتر بۆ ناو (بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتوخواز) دروستکرد, بەڵام لەگەڵ ئەوەدا رکابەری زیاتری لە نێوان حیزبە سیاسیەکانی دەرەوەی بەرەکەدا دروستکرد، ئەگەر بەرەکەی بەرە و فراوان بوون برۆشتایە ئەوا ئاماژەیەك بوو، نەك سەرەتای دیموکراتیزە بوونی سیستمی سیاسی، بەڵکو رەخساندنی هەل بوو بۆ بە ئەندام وەرگرتن و پێکەوە گرێدانی گروپی بەرژەوەندی و کۆمەڵایەتی نوێ لەناو بازنەی رژێمی حکومڕاندا.

واسیتەکاری

بەشداربوون لە دەسەڵاتی پرۆسەی بڕیار دروستکردن و نوێنەرایەتیکردن کارێکی زۆر زەحمەتە، سیستمی سیاسی سووریا لەگەڵ تۆرێکی چڕی واسیتەکاریدا بەیەکداچووە، کە مەبەست لێی دابەشکردن و بوونی داهاتە لە رێی واسیتە و نێوانکارییەوە.[140] ئەم تۆڕانە بۆ ناو سەرجەمی کۆمەڵگەی سووری دزەیان کردووە.

تۆڕەکانی واسیتەکاری بەرژەوەندی تاکەکەس لەگەڵ سیستم و باری ئێستای دەوڵەت پێکەوە گرێ دەدات، هەرچەندە لە رووی تیۆرییەوە هەموو کەس دەتوانێت داخڵی تۆڕەکانی واسیتەکاری ببێت و لە رووی کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە سودمەند ببێت، هەروەك بواری بەشداریکردنی لە پرۆسەی دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا بۆ دەرەخسێت و چەند فۆڕمێکی نوێنەرایەتیکردن یان بەشداریکردن لە پرۆسەی سیاسیدا

[140] پێرزس 1995: 20, تێبینی 34

بەدەست دەهێنێت، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەدا واسیتەکاری بە شێوەیەکی خراپ دابەشکراوە. وەك لایەنێکی بنچینەیی کەرتە رەسمی و نارەسمییەکانی سووریا، واسیتەکاری کارە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کردۆتە تاکەکەسیی. دەستکەوتنی سود و هاوکارییەکانی دەوڵەت و کارو پەیوەندی قەرزو پێشینە بەندە بە نیشاندانی دڵسۆزی بۆ رژێم و ئایدۆلۆجیای بەعس و دروستکردنی پەیوەندیی باش. لە دۆخێکی وادا، توانای نوێنەرایەتیکردنی بەرژەوەندییەکانی گروپێك، کە پشتبەست بێت بە شوناسی نەتەوەیی، وەکو کورد، یان بە چین و توێژ و ئاین، زۆر سەختە. دەوڵەت کاری گروپەکانی هاوشێوەی ئەمە، بە هاندانی ململانێی نەژادی و مەزهەبی دادەنێت و بە فۆرمێکی نایاسایی رێکخراوی سیاسییان دەزانێت. خەڵکانی چالاکی کورد لە سووریا زۆرجار دەستگیر دەکرێن و لە پای ئەو کارانەشیاندا سزا دەدرێن.

بەم شێوەیە ئەوەی ئەوان کارێکی سیاسییە کە هیچ جێگەیەکی لە بازنەی سیاسیی رەسمیدا نییە و لەبەرئەوەش لە کارە سیاسییەکانیدا سنووردارکراوە. لەگەڵ ئەوەدا، غیابی ئایدۆلۆجیایەکی سیاسی کە هەموو گروپە مەزهەبی و نەتەوەیی و نەژادییەکانی سووریا لە خۆبگرێت، مانای ئەوەیە ئەم شێوەی دڵسۆزی نیشاندانە بۆ دەوڵەت بەردەوام خاوەنی هێزێکی بەرچاون.

سوپا و موخابەرات و سیاسەت

حیزبی بەعس شەرعییەتی لە نێوان ئەو بەشە پەراوێزخراوەی کۆمەڵگەی سووریدا پەیداکرد, کە بە دوای ئەوەدا دەگەڕان لە پرۆسەی سیاسیدا نوێنەرایەتی خۆیان بکەن. بە هەمان شێوەش بۆ ئەم گروپانە، سوپا بووە ئامرازی هەڵکشان و پاراستن لە دەست سوننەی زۆرینە. لە کودەتاکەی حافز ئەسەدەوە لە ساڵی 1970دا، سوپا بووەتە بەشێکی گرنگی سیاسەتی سووریا.

کودەتاکە دامەزراوە سەربازییەکانی بە چڕی تێکەڵی سیاسەتی دەوڵەت کردو باڵی مەدەنی پەراوێز خست. حافز ئەسەد دوای ئەوەی دەسەڵاتی گرتە دەست، سوپای بەهێز و فراوان و کارامە کرد و لەگەڵ بوونی بەرژەوەندی بۆ پاراستنی باری ئێستا, کە وەك گروپێکی هەڵبژاردەی چینی ناوەند دایمەزراند. کەسە دڵسۆزەکانی عەلەوی پۆستی

ستراتیجییان لە نێو هێزەکانی سوپا و دەزگاکانی هەواڵگیریدا پێدرابوو، کە کاریان دڵنیابوون و کەمکردنەوەی هەڕەشەکان بوو بۆ سەر رژێم. دامەزراندنی کەسە دڵسۆزەکانی عەلەوی لەو پۆستە ستراتیجییانەی نێو هێزەکانی سوپادا ئەوەی دڵنیا دەکردەوە, کە تیرەگەر و تاقمە جیاوازەکانی کۆمەڵگە بە هێزی ناجێگیرکەری توند بۆ سەر رژێمەکە دادەنرێن، رەنگە بەشداریپێکردنیان لەناو دەوڵەتدا خەمی تیرەگەریی عەلەوی لە حکومەتدا بڕەوێنێتەوە.[141]

هەروەها کەسایەتییە سەربازییەکان دەستیان بەسەر ئەندامێتی حیزبی بەعسیشدا گرتبوو. کۆی هەموو ئەم هۆکارانە وای کردبوو, کە سوپا ببێتە دامەزراوەیەکی خاوەن ئاسایش و جێگری دەوڵەت، نەك ئۆرگانێك بۆ شۆڕش و گۆڕینی رژێم و ناجێگیری وەك ئەوانەی یەکەم کودەتای سەربازی حوسنی زەعیم لە ساڵی 1949دا و تازەترین کودەتای سەرکەوتووی ساڵی 1970.

بە هۆی دامەزراندنی پایە و جێگیرکردنی بارودۆخی سیاسییەوە لە سووریا، حافز ئەسەد متمانەیەکی زۆری پێبەخشرا، چونکە خەڵك بە دوای دابینکردنی ئەو شتانەدا، وێڵ بوون، لەگەڵ ئەوەدا نرخی ئەم گەورە بوو، هەروەك سوپاو یەکە هاوپەیوەندییەکانی بەرگری و دەزگاکانی هەواڵگری وەك بەشێکی ناوەندیی لە کۆنترۆڵی ناوخۆی رژێمدا خزمەتیان دەکرد. موخابەرات[142] وەك هێزێکی سەرکوتکەر بۆ چاندنی ترسێکی بۆماوە لە نێو کۆمەڵگەدا لە پای چالاکی سیاسییان و دەربڕینی بۆچوونی سیاسییان، کاری دەکرد. دڕندەیی رژێم و هێزەکانی ئاسایش بە توندی و لە شێوەی ئەشکەنجە و تۆقاندندا پێشانی خەڵك و هەموو کۆمەڵگە و رێکخراوە سیاسییەکان دەدرێت.

ئەو بزووتنەوە بەرهەڵستکارییەی لە کۆتایی ساڵی 1970دا لە سووریا دەرکەوت، چەندین دەنگی لە قاڵب دا، کە لە نێویاندا مارکسییەکان و کۆمونیست و هەڵسوڕاوانی بواری مرۆڤ هەبوون، بەڵام بە ئیخوان ئەلموسلمینی سووریا زیاتر هاندرا.

---

[141] دام 1996:68

[142] موخابەرات ناوێکی عەرەبییە بۆ دەزگای زانیاری، هەروەها لقێکی جیاواز لە موخابەرات بە ناوی ئەمنی قەومی و ئەمنی سیاسی و موخابەراتی سەربازی و لقی فەلەستین...هتید کە لێرەدا وەك دەربڕینێکی گشتی بەکاردێن بۆ موخابەراتی سووری.

خراپی باری ئابووری و داگیرکردنی لوبنان لە لایەن سووریاوە و زیادبوونی ئەو رەنگدانەوەیە لای عەرەبی سوننەی زۆرینە, کە عەلەوییەکان رژێمیان قۆرخ کردووە، هەموو بەشداربوون لەو بارگرژییەی سووریا و رژێمەکەی هەژاند. دوای سەرکوتکردنی ژمارەیەك راپەڕین کە ئیخوان ئەلموسلمینی کردە ئامانج و لە هێرشێکدا بۆ سەر زیندانی (تەدمور) لە 27/ 7/1980دا، سەدان کەس کوژران، هەروەك هەموو رق و تورەیی رژێم لە خاپورکردنی راپەڕینی (حەما) لە شوباتی/ 1982دا پێشاندرا.[143] لە 2/ شوباتی/ 1982دا، سوپای سووریا و هێزە تایبەتەکان بۆ ماوەی (27) رۆژ دەوری ئەو شارەیان گرت و تۆپبارانی ناو شاریان دەکرد، هەروەك لە ناوەوەش خەریکی تالآن و وێرانکاری بوون. هەزاران هاوولآتی مەدەنی لەو رووداوەدا کوژران[144] و سێیەکی شارەکە بە تەواوی وێران کرا.[145]

بە لای هەڵسوڕاوە سیاسییەکانەوە، نیشاندانی هێزی زیاد لە پێویست بوو بۆ روونکردنەوەی ئاکامە خراپەکانی بەرهەڵستکاریی سیاسی رێکخراو، بە شێوەیەك کە لەو کاتەوە هاوشێوەی ئەوە نەبینراوە. دوابەدوای راپەڕینەکەی (حەما)، دەزگاکانی ئاسایش بە شێوەیەکی بەرچاو فراوان کران, ئەمڕۆش گروپە رکەبەرەکانی زانیاری و هەواڵگری لە سووریا کۆدەکەنەوە و کۆنترۆڵی بزووتنەوەکان دەکەن و پۆلیسن بەسەر کۆمەڵگەی سورییەوە. کۆت و بەند دەخەنە سەر ئازادی رادەربڕین و فۆرمێکی بەهێزی خود سانسۆرییان لەناو خەڵکدا دروستکردووە، کە ترسی ئەوەیان هەیە زانیاری لە بارەیانەوە بدرێت.

لە کاتی راپەڕینەکەی (حەما)وە، سوپا بەو ژمارە زۆرە و بەو زۆردارییە بەکارنەهاتووە، هەرچەندە جارێك سوپا بۆ دامرکاندنەوەی ململانێ مەزهەبییەکان بەکارهاتووە.[146] گەورەترین هێز لە دژی ئەو راپەڕینە کوردییانە بەکارهات, کە

---

[143] بڕوانە کۆمیتەی مافەکانی مرۆڤ – سووریا 1999.

[144] جۆرج (2003: 16) خەملاندن وەك بەڵگەیەك لە نێوان 5000 و 10000دا کردووە، کاتێ کۆمیتەی مافەکانی مرۆڤ – سووریا 1999 بەڵگەی نێوان 35000 و 40000 داناوە.

[145] بڕوانە کۆمیتەی مافەکانی مرۆڤ – سووریا 1999.

[146] MEIB , کانونی یەکەم و شوباتی 2000

ناوچەکانی کۆمەڵگە کوردییەکانی لە مارسی 2004دا راماڵی و لەو رووداوەشدا زیاتر لە 25 هاووڵاتی کورد کوژران.[147] تانکەکان دەوری شاری قامیشلیان دابوو، بە سەریاندا دەسوڕایەوە و سەربازی پیادەش شەقامی زۆربەی شارەکانی باکووری سووریایان گرتبوو، کە ئیدی کۆتاییان بە راپەڕینەکان هێنا و بە دوای ئەمەشدا، لە هەڵمەتەکانی دەستگیرکردندا زیاتر لە دوو هەزار هاووڵاتی کورد زیندانی کران و چەندینی تریش بێسەر و شوێن بوون، هەر لەناو سوپاشدا، ژمارەیەك لاوی کورد، کە خزمەتی سەربازیشیان دەکرد, یان لەگەڵ هێزە چەکدارەکان کاریان دەکرد، لە لایەن هاوڕێ سەربازەکانی خۆیانەوە کوژران.[148]

رێکخراوی جەماوەریی و کۆمەڵی مەدەنی

لە ژێر حکومڕانی حافز ئەسەددا، سووریا فراوانبوونێکی بەرچاوی لە ژمارە و قەوارەی ئەو رێکخراوە جەماوەرییانەدا بە خۆوە بینی, کە بە ئاراستەی حیزبی بەعس کاریان دەکرد،.[149]

رێکخراوە جەماوەرییەکان لە سووریا وەك بەشێك لە سیستمی دەوڵەت کاریان دەکرد و بووبوونە لایەنی نوێنەرایەتیکردن و یەکدی رێکخستن. لەوەش زیاتر هانی دڵسۆزیان بۆ دەوڵەت دەدا و بنەچەی کۆنترۆڵکردنیان دەستەبەر دەکرد.[150]

بە پێی بنەما کۆمپانییەکان، کۆمەڵگە بە هۆی کارو ئەرکە جیاوازەکانەوە رێکدەخرێت و رێکخراوەکانیش راستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ حکومەتدا دەکەن، نەك

---

[147] ئەمە ژمارەیەکی رەسمییە لەلایەن عەلی حەمودی وەزیری ناوخۆی سووریا لە 2004/3/19دا پێشکەش کراوە. سەرۆکانی حیزبی کوردی لە 40 زیاتریان خستۆتە سەر ژمارەکە, یاسین 2004

[148] بڕوانە بۆ نموونە تەلەفیزیۆنی knn , 10/جون/2004

[149] جۆرج 2003: 74

[150] پێرزس 1995:170

کێبڕکێ لەگەڵ ڕێکخراوەکانی هاوشێوەی خۆیان بکەن یان ببنە چینی کۆمەڵایەتی, نموونەی ئەو ڕێکخراوە جەماوەرییانە وەك: یەکێتی بازرگانی، یەکێتی جوتیاران و یەکێتییە جەماوەرییەکانی تر، یەکێتی ژنان، یەکێتی نەتەوەیی خوێندکاران، ڕێکخراویی شۆڕشگێڕیی لاوان، پێشەنگەکانی بەعس، هتد.

ڕێکخراوە جەماوەرییەکانی سووریا، هەموویان لە ژێر دەسەڵاتی حیزبی بەعسدا کاردەکەن و هەمووشیان ئەرکەکانیان هاوشێوەی ڕەنگدانەوەی سروشتی سیستمی زۆرەملییە.[151]

ئەم ڕێکخراوانە بوونەتە بەشێکی دانەبڕاو لە پاراستنی دەسەڵاتی ڕژێمدا. ئەندامبوون لەم ڕێکخراوانەدا، هەرچەندە ئیجباری نییە، زۆرجار پێویستی کارکردنە لەگەڵ دەوڵەتدا.

ماوەی ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکان، ئەم یەکێتی و ڕێکخراوانە بووبوونە مەیدانی چالاکییەکانی هەڵسوڕاوانی بواری دیموکراسی, لە ساڵی 1976دا ڕژێم ئەم بزووتنەوەیەی سەرکوتکرد و گۆڕان و ریفۆڕمی لە ڕێکخراوەکانی وەك پارێزەران و بازرگانی و ژنان و خوێندکاراندا کرد و هەموویانی بە ویستی حیزبی بەعسی حکومڕان ڕێکخست. هەتا ئەمڕۆش، ئەم ڕێکخراوانە بە شێوەیەکی ئاسایی نامە و نووسراوی دڵسۆزی و پشتیوانی بۆ سەرۆك دەنێرن.[152]

ڕووداوەکانی (حەما)و ئەو ڕێ و شوێنانەی لەو کاتەدا لە دژی خەڵکە ناڕەزاییەکەی گیرایە بەر, کاریگەری تەواو نێگەتیڤی لەبارەی کۆمەڵی مەدەنی لە سووریا و ئۆپۆزسیۆنی سووریا هەبوو.

بە فراوانبوونی کۆنترۆڵی دەوڵەت بەسەر کۆمەڵی مەدەنی و دامەزراوەکانیدا، ئۆپۆزسیۆن بواری کەمی بۆ چالاکی هەبوو، لەبەرئەوەش بێدەنگ بوون, یان لە تاراوگە

---

[151] پێرزس 1995: 171

[152] بۆ نموونە بڕوانە تایمسی سووری, 27،2003/10/28

کاریان دەکرد، یان لە ژێرزەمین و لە بازنەی بەرتەسکدا چالاکییان ئەنجام دەدا، موخابەرات بە شێوەیەکی نهێنی بوونی لە بازنەی چالاکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیدا هەبوو، بەوەش بوونی کاریگەر لە ناوخۆی سووریادا شتێکی مەحاڵە.

سیستم و گەشەی ئابووری

سووریا دەوڵەتێکە کە داهاتێکی ناوەندی هەیە و لە ساڵی 2002دا کۆی بەرهەمی ناوخۆی 21,9 بلیۆن دۆلاری ئەمەریکی بووە,[153] بە شێوەیەکی بنچینەیی ئابووری سووریا پشت بە کشتوکاڵ و پیشەسازی و وزە دەبەستێت.[154] بە شێوەیەکی دەستووری – تەماشای بەندی13(1) بکە- ئابوورییەکەی لە ناوەندەوە پلان و فەرمانی بۆ دەردەکرێت. سووریا وەك دەوڵەتێکی هەرەوەزی دەناسرێت، هەرچەندە هیچ لە یەکچوونێکی لەگەڵ دەوڵەتە هەرەوەزییە ئەوروپییەکانی وەك دانیمارك و نەرویجدا نییە. رێکخستنی دەوڵەت بەو شێوە هەمەجۆرییە لە رووی ئاین و نەژادەوە، لە وڵاتانی پاش ئیستعمار شتێکی باو بووە. ئەو پەیکەرە پەیوەستەی هاوبەشێتی, کە سیستمی لەسەر دامەزرابوو، سنوورە کۆمەڵایەتییەکانی شکاندووە و کۆمەڵگەی بە گوێرەی هێڵەکانی بنەچەی ئەرك و کار دابەشکردووە. بۆ نموونە، لە پیشەسازیدا

[153] بانکی نێودەوڵەتی a2003

[154] وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا, ئۆکتۆبەری 2004

دەستەی نوێنەرایەتیکردن نوێنەرایەتی فەرمانبەر و خاوەن کار و بەڕێوەبەر و خاوەنەکان وەك یەك دەکات.

ئابووری سووریا بە شێوەیەکی سەرەکی و پشت بەستن بە کشتوکاڵ مایەوە. کشتوکاڵ 32٪ی (کۆی بەرهەمی ناوخۆی)یەکەی پێکدەهێنێت و هەروەها 25٪ی هێزی کار بۆ خۆی دەبات.[155] بەرهەمی سەرەکی گەنم و جۆ و لۆکە و سەوزە و توتن و قامیشی شەکرە. پیشەسازی، کە بەشێوەیەکی سەرەکی لە قتونانی خواردن و بەرهەمهێنانی قوماشە، 22٪ ی (کۆی بەرهەمی ناوخۆی) پێکدەهێنێت و 29٪ ی هێزی کاریش بۆ خۆی دەبات. نزیکەی نیوەی قازانج لە هەناردەکان لە نەوتی خاوەوەیە (لە ساڵی 2000دا 70٪ بووە) لە مانگی (2000/11)ەوە هەتا رووخانی رژێمی بەعس لە عێراق لە ساڵی 2003دا، سووریا لە هەناردەی نەوتی قاچاخ لە عێراق بۆ سووریا و ناردنی شمەکی سووری بۆ بازاڕەکانی عێراق کەڵکی بینیوە.[156]

بە پێی وەزارەتی راگەیاندنی سووریا، ئابووری سووریا (7٪- 8٪) لە ماوەی پێنج ساڵی رابردوودا زیادبوونی لە (کۆی بەرهەمی ناوخۆی)دا بە خۆوە بینیوە و, ئەو زیادبوونەش زیاتر لە وەبەرهێنانی کەرتی تایبەت و کرانەوەی ئابووریدا بووە.[157]

لەگەڵ، کورتەی بەراییەکانی بانکی جیهانی ئاماژە بەوە دەکەن کە(کۆی بەرهەمی ناوخۆی)ی سووریا بە بەردەوامی دابەزیوە و رێژەکەشی لە ساڵی 2002دا 3,1٪ بووە.[158]

دەوڵەت بە دەست بێ کاری زۆر و هەژارییەوە دەناڵێنێت،[159] کە هەردووکیان بە هۆی زیادبوونی ساڵانەی ژمارەی دانیشتوان بە رێژەی 2,5٪ و بوونی دانیشتوانێکی گەنجەوە،[160] بەرەو نالەباری دەچن،[161] رێژەی داهاتی تاك بە 1000

---

[155] جۆرج 2003:23

[156] گامبڵ 2001

[157] وەزارەتی راگەیاندنی سووریا 2000

[158] بانکی نێودەوڵەتی a2003

[159] لە ٪20-25 , بانکی نێودەوڵەتی a2003 . وەزارەتی راگەیاندنی سووریا رایگەیاند کە تەنیا 25٪ دانیشتوان چالاکی ئابوورییان هەیە.

[160] بانکی نێودەوڵەتی a2003 . بە هەرحاڵ, ریچاردس و واتبەری (1998) بڕی 3,3٪ یان داناوە.

[161] بە پێی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا (ئۆکتۆبەری 2004), نزیکەی 60٪ ی دانیشتوان لە ژێر تەمەنی 20 ساڵییەوەن

دۆلاری ئەمریکی دەخەملێنرێت[162] و رێ و شوێنەکان بۆ کەمکردنەوەی بێکاری و باشکردنی پەروەردە، زۆر لاوازن.

زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان گەشەسەندنی ئابووری پەکخستووە و لەم چەند ساڵەی دوایشدا بووەتە هۆی دابەزینی ریژەی (کۆی بەرهەمی ناوخۆی)و پەکخستنی ئابووری.[163] وەك ئامرازێك بۆ لەخۆگرتنی هێزی کاری زیادە، بیرۆکراسی دەوڵەت ژمارەی فەرمانبەرانی زیاد لە پێویستە و لە ئاکامیشدا لێهاتووییان لە دەستداوە. بەڵام هێشتا بیرۆکراسی دەوڵەت وەك خاوەن کاری سەرەکی لە کۆمەڵگایەکدا کە ریژەی بێکاری 20٪ زیادی کردووە، بەشی بەرچاوی لە بارودۆخی ئێستادا بە بنەچەی جیاوازەکانی کۆمەڵگە بەخشیوە. فراوانبوونی بیرۆکراسی بووەتە ئامرازێکی تر بۆ بەدەستهێنان و راکێشانی دڵسۆزیی خەڵك.

لە کۆتایی حەفتاکاندا نەوت لە ناوچە کوردییەکانی باکووری رۆژهەڵاتی سووریا دۆزرایەوە. لە کاتی ئەو دۆزینەوەیەو گەشەسەندنی کێڵگە نەوتییە گرنگەکان لە دۆڵی فورات لە ساڵانی هەشتاکاندا بەرهەمی نەوت لە 120,000 بەرمیل لە رۆژێکدا بۆ 580000 بەرمیل لە رۆژێکدا لە ساڵی 1983دا زیادی کرد.[164]

بە بوونی بازرگانی قاچاخی نەوت لە عێراقەوە، داهاتی نەوت لە سووریا لەم دواییانەدا بە نزیکەی 70٪ ی هەناردە و (40٪- 50٪)ی بودجەی دەوڵەت حساب دەکرێت.[165] هەرچەندە بازرگانی قاچاخی نەوت و شمەك لە نێوان عێراق و سووریادا بە دەستپێکردنی جەنگی عێراق کۆتایی هات. نرخی ئەمەش بۆ ئابووری سووریا نزیکەی یەك بلیۆن دۆلاری ئەمرکییە لە ساڵێکدا.[166] لە پەیوەندییە هەرێمییەکانی سووریادا، ئابووری سووریا سودی لەو دۆخە وەرگرتووە, کە دەوڵەتێکی نزیك بەرەی جەنگ و سەرسنوورە لە ململانێکانی عەرەب- ئیسرائیلدا.

پرسی فەلەستین بۆ ناسیۆنالیزمی عەرەبی و پەیوەندییەکانی عەرەب لە نێوان خۆیاندا و پەیوەندییان لەگەڵ ئیسرائیل و رۆژئاوادا جێگەی بایەخە. هەڵوێستی

---

[162] بانکی نێودەوڵەتی 2003a

[163] جۆرج 2003:25

[164] جۆرج 2003:24

[165] جۆرج 2003:24

[166] گامبڵ 2004

سیاسەتی دەرەوەی سووریا بەرامبەر ئیسرائیل وایکردووە چەندین ئامێر و کەل وپەلی سەربازی و هاوکاری و قەرزی لە دەرەوە، بە زۆری لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران و دەوڵەتانی کەنداوی عەرەبەوە، پێبگات. هەرچەندە قەرزەکانی سەریساڵی 2001دا و بە 20,8 بلیۆن دۆلاری ئەمەریکی خەملێنراوە.[167]

لەم ساڵانەی دواییدا و بە گورێکی زیاتر لە سەردەمی سەرۆکایەتی بەشار ئەسەددا، ئابووری بە ئاگاییەوە هەمەجۆر کراو وەبەرهێنان لەلایەن کەرتی تایبەتەوە هاندراوە، پێدانی کۆنتراکتە نوێیەکان بە زۆری ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لە رژێمەوە نزیکن و بەرژەوەندییان لە هێشتنەوەی بارودۆخی ئێستادا هەیە و بە زۆریش پشت بە واسیتەکاری دەبەستێت. کۆنترۆڵی دەوڵەت بەسەر دەرکردنی کۆنتراکت و مۆڵەتدا بووەتە هۆی ئەوەی کە هاندانی کەرتی تایبەت ببێتە ئامرازێکی تر بۆ هێنانی بەرژەوەندی نوێ بۆ ناو ئەم سیستمەی لە ئێستادا هەیە.

گەندەڵی بە شێوەیەکی بەرچاو لەناو بەرپرسان و فەرمانبەران و کارمەندانی ئاسایشدا هەیە، هەموو ئەمانەش لە رێی تۆڕەکانی واسیتەکارییەوە بەڕێوە دەبرێن و خێرو بێرەکەشی تەنیا بۆ چەند کەسێك یان گروپێکی دیاریکراوە.

پلەدارە سیاسی و سەربازەکان کۆنترۆڵی لایەنە سەرەکییەکانی ئابووری و بازاڕی رەشیان کردووە و بەمەش ئەو گەندەڵییەی لێکەوتۆتەوە و تا ئەمڕۆش بووەتە مەسەلەیەکی رەمزی.[168]

ریفۆرمی ئابووری لە سووریا یەکێکە لە کێشە و پێکۆڵییەکانی (تەحەدی) ئەمڕۆ کە رووبەڕووی بەشار ئەسەد بووەتەوە. بێکاری بەربلاّو و بوونی دانیشتوانێکی گەنج لە ئێستادا وەك بۆمبێکی تەوقیت کراو بۆ رژێمەکە وایە, کە ترسی لە ئیسلامیزم و راپەڕینی جەماوەری هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا ریفۆرمی رادیکاڵی کە لە ئێستادا پێویستە, بە مانای ئەوە دێت, ئەو بناغانە لەبەر یەك هەڵبوەشێنرێنەوە, کە بە هۆیانەوە چەند کەسێك لەناو رژێم و سوپادا سودمەند دەبن.

وەستانەوە لە دژی ریفۆرم لەناو رژێمدا زۆر بەهێزە و ئەو رێ و شوێنانەش کە تا ئێستا گیراونەتە بەر وەك پێویست نین.

---

[167] بانکی نێودەوڵەتی 2003a

[168] جۆرج 2003:26

سیستمی یاسایی

سیستمی یاسایی لە سووریا لە تێکەڵەی یاسای شەریعی ئیسلامی و یاسای مەدەنی پێکدێت. زۆربەی کۆدە مەدەنی و بازرگانی و تاوانییەکان پەیوەستن بە سیستمی یاسای فەرەنساوە. مەسەلەکانی باری کەسێتی وەك هاوسەرگیری و تەڵاقدان و باوکایەتی و بەندکردنی منداڵان و میراتگری لە زۆربەی ناوچەکانی وڵاتەکەدا بە هۆی یاسای شەرعەوە بەڕێوە دەبرێن. هەرچەندە ئەم یاسایە راستکردنەوە و نوێگەریی تێداکراوە و تا رادەیەك دۆخی ژن باش کراوە و یاساکانی میراتگری روونکراوەتەوە.[169]

رەشنووسی یاساکان لە لایەن سەرۆکی پەرلەمانەوە بۆ گفتوگۆکردن دەخرێتە بەردەم پەرلەمان و ئەگەر پێویستیش بوو، لەگەڵ حکومەتدا باس لە گۆڕانکاری تیایاندا دەکرێت، دوای دەنگدان یاساکە دووبارە دەخرێتە بەردەم سەرۆك کە پاشان دەیکاتە یاسا, یان دووبارە دەینێرێتەوە پەرلەمان, یان ڤیتۆ بەکاردەهێنێت. لە رووی تیۆرییەوە دوو- سێی زۆرینە لە پەرلەمان دەتوانن بڕیار بەسەر ڤیتۆی سەرۆکدا دەربکەن، بەڵام لە پراکتیکدا ئەمە هەرگیز رووی نەداوە.[170]

دەستوور و یاسای سزادان

دەستووری کۆماری سووریا لە 1973/3/13دا کاری پێکرا، دەستوور کاراکتەری عەرەبی دەوڵەت دیاری و دووبارە دەکاتەوە، سووریا ناوچەیەکە لە نیشتمانی عەرەب و حکومەت و سەربەخۆیی دەوڵەت "ئامرازێکن لە پێناو خەباتکردن بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگەی سۆشیالیست و یەکگرتووی عەرەب"(پێشەکی) و" یەکگرتنی گشتگیری نەتەوەی عەرەب"(بەندی 1"3")

لە دەستووردا بەهاو دامەزراندنی دیموکراسی جەماوەری (بەندی 1 '1') و بنەماکانی یەکسانی و ئازادی رادەربڕین (بەندی 38) و پەروەردەی گەردوونی (بەندی

---

[169] ماسۆن 1988:192

[170] پێرزس 1995: 222

37) پشتگیریان لێکراوە. بە هەمان شێوە یاساکانی سزادان گەرەنتی لە دژی خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات و پێشێلکردنی یاساو ئازادی کۆمەڵان و رادەربڕین و کۆبوونەوە و ئەشکەنجەدانی جەستەیی و دەروونی و بەزۆر ئیعتیراف پێکردن و دەستوەردانە کاروبارەکان دەدات.[171] لە هەمان کاتدا، ئەحکامی یاسای سزادان و گەرەنتییەکانی بە شێوەیەکی ئاسایی لە دژی ژمارەیەکی دیاریکراوی لایەن و کەرتەکانی کۆمەڵگە بەکاردەهێنرێن، ئەمە بۆ کوردەکانی سووریا راستە، کە زۆرجار بە تاوانی وەك "هاندانی جیاکاری نەژادی, یان جۆشدانی ململانێ لە نێوان کۆمەڵگە جیاوازەکان و پێکهاتەکانی نیشتماندا" (بەندی 307) یان بە تاوانی " ئەندامبوون لەو کۆمەڵە و رێکخراوانەی بەو مەبەستانەی لە بەندی (307)دا ئاماژەیان پێکرا، دامەزراون" (بەندی 308).[172]

بە شێوەیەکی لەگەڵ یەك نەگونجاوی و پێچەوانە ئەم دەستەواژانە, کە بۆ پارێزگاریکردن لە دژی سەرکوتکاری و دووبەرەکی لەسەر بنەمای نەژاد, یان ئاین دروستبوون, بەڵام بە شێوازێکی دووبەرەکیانە لە دژی دانیشتوانی کوردی سووریا بەکاردەهێنرێن.

هەموو ئەو بەندانەی لە دەستووردا هاتوون بابەتی یاسان. سووریا لە کاتی راگەیاندنی بارودۆخی نائاساییدا هەموو ئەو گەرەنتییانەی لە دەستوور و قەوارەی یاسای ناوخۆ لە 8/مارسی/ 1963وە هەیە، ئەمەش رۆژی روودانی کودەتای حیزبی بەعسە, کە ئەنجومەنی نیشتمانی بڕیاری شۆڕشی دامەزراند.

بارودۆخی نائاسایی

ئەو یاسایەی کە ساڵی 1962 بارودۆخی نائاسایی لە سووریا دامەزراند, لە لایەن ئەو حکومەتەی پێش حیزبی بەعس هەبوو دامەزرا، بە روودانی کودەتای حیزبی بەعس لە 8/مارسی/ 1963دا، بارودۆخی نائاسایی لە سووریا جارێکی تر و بە

[171] وتاری 19,1998: 20-21

[172] نەتەوە یەکگرتووەکان، گرێبەستی جیهانیی مافەکانی سیاسی و خەڵی مەدەنی. 2000/8/25: 81

بڕیاری سەربازی ژمارە (2) لە 8/مارس دەرکرایەوە، هەتا ئەمڕۆش بە بیانووی داگیرکردنی بەردەوامی بەرزاییەکانی جۆلان لە لایەن ئیسرائیلەوە, وەك خۆی ماوەتەوە.

یاسایی بوونی بارودۆخی نائاسایی جێگەی پرسیارە, چونکە فەرمانەکەی لە لایەن پەرلەمانەوە گفتوگۆی لەبارەوە نەکراوە, یان پەسەند نەکراوە,[173] بەڵام هێشتا سووریا بۆ ماوەی زیاتر لە چل ساڵە بە هۆی یاسای سەربازییەوە بەڕێوە دەبرێت، لە ئاکامیشدا یاسای بارودۆخی نائاسایی وەك چوارچێوەیەکی یاسایی هەمیشەیی لە سووریا دادەنرێت.[174] یاسای بارودۆخی نائاسایی بۆ سەرۆك و دەسەڵاتە لە رادەبەدەری تەشریعی و یاساییەکانی فراوان بووە و بۆ سەرکوتکردنی ئۆپۆزسیۆن و کۆت و بەند خستنەسەر ئازادی کۆبوونەوە و بزوتنەوەکان و سانسۆر خستنەسەر نامە و گەیاندنی خەڵك و زەوتکردنی موڵك و ماڵ و داخستنی ئۆرگانەکانی میدیا.[175]

هەروەك رێگەی دەستگیرکردن و رەتکردنەوەی مافی گیراوەکانی بە هۆی ئەم یاسایەوە دەدات، هەروەها دەتوانێت گیراوەکان بۆ دادگای سەربازی رەوانە بکات و بە تۆمەتی ئاڵۆز و نائاشکرای وەك "زیانگەیاندن بە دەسەڵاتی گشتی"[176] کاری تێکدەرانە بۆ نەمانی دڵنیایی خەڵك "یان"دروستکردنی مەترسی گشتی" حکوم دەدرێت. سەرەڕای ئەوە، ئەم یاسایە رێگە بە دەسەڵاتەکانی حکومەت دەدات, کە دژی هەر کەسێك بیانەوێت بە بێ هیچ هۆکار و یاسایەك کاربکەن و کارەکانیشییان لە سەرو یاسای بنچینەیی دەوڵەتەوەیە، هەرچەندە یاساکە دەسەڵاتی رەهای گرتن و بەندکردن دەداتە خودی فەرمانڕەوایی یاسای سەربازی (واتە سەرۆك)، بەڵام لە پراکتیکدا ئەم دەسەڵاتانە بەهێزەکانی ئاسایشیش دراون.[177]

سەپاندنی یاسای بارودۆخی نائاسایی بەسەر یاساکانی دەوڵەتدا مانای ئەوەیە, کە دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن و تەشریعی و یاسا لە دەست فەرمانڕەوای یاسای سەربازی و جێگرەکانیدایە. بەندی (111)ی دەستوور لە ژێر حوکمی ئەو

---

[173] بڕیاری یاسایی ژمارە 51(5) ی 1962/12/22

[174] بڕوانە بەندی 19، 1998: 21, ئەنجەرینی 2001

[175] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 24

[176] بەندی 19، 1998: 21

[177] ئەنجەرینی، ئۆکتۆبەری 2001

یاسایەدا نووسراوە و ڕێگە بە سەرۆك دەدات کە دەسەڵاتی تەشریعی بەکاربهێنێت. بەندی (113)ی دەستوور بەم شێوەیە شەرعیەت بە بارودۆخی نائاسایی دەدات: "

لە کاتی بوونی مەترسی, یان بارودۆخێکی جدی و تایبەتدا, کە هەڕەشە بن بۆ سەر یەکێتی نیشتمانی, یان سەلامەت و سەربەخۆیی نیشتمان، یان ڕێگە لە دامەزراوەکان بگرن تا ئەرکی دەستووریی خۆیان جێبەجێبکەن، ئەوا سەرۆك کۆمار دەتوانێت بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی مەترسییەکان لە بارودۆخی ئاوادا، ڕێ و شوێنی پێویست بگرێتە بەر". سروشتی ئەو "ڕێ و شوێنانە" بە دیارینەکراوی ماوەتەوە و دەسەڵاتێکی وای بە سەرۆك و نوێنەرانی بەخشیوە, کە چۆن دەیانەوێت ئاوا دەنگی ناڕەزایی لە ناوچەکەدا سەرکوت بکەن.

گەرەنتییەکانی ئازادی و مافی مرۆڤ, کە لە دەستوور و یاسای سزاداندا هاتوون، هیچ کاتێك جێبەجێ ناکرێن، چونکە یاسای بارودۆخی نائاسایی پێش ئەوان کەوتووە. لە جیاتی ئەوە, ئەم دۆکیومێنتانە بۆ پشتگیریکردنی نەرمی و چاوپۆشیکردنی دەوڵەتی سووریا لە بەرامبەر ئازادیی سیاسی و دیموکراسی حوکمی یاسا بەکاردەهێنرێن.

بوونی بارودۆخی نائاسایی و ئەو دەسەڵاتانەی بۆ دەزگاکانی ئاسایش گوێزراونەتەوە، بەو مانایە دێت کە دەتوانرێت ڕێ و شوێنە یاساییەکان ببەزێنرێن. ئەمەش ئەو راستییە دەخاتە پێش چاو کە ئازادیی بنچینەیی نکوڵی لێدەکرێت و تۆقاندن و گرتنی هەڕەمەکی و بەندکردنی بەبێ دادگاییکردن و ئەشکەنجەدان و دیارنەمانی خەڵك شتێکی باو و بەربڵاون،[178] ئێستا زیاتر لە هەزار زیندانی سیاسی لە سووریادا هەن, کە بەبێ دادگاییکردن زیندانی کراون, هەروەك دەشێت کەسێك بە هۆی بوونی, یان خوێندنەوەی شتی سیاسی نا- بەعسی وەك ڕۆژنامەکانی حیزبە سیاسییە کوردییەکان، بە تۆمەتی سیاسیی دەستگیر بکرێت.[179]

چەمکی سەربەخۆیی یاسا لە بەندەکانی (131) و(133)ی دەستووری سووریا ئاماژەی پێکراوە، بەڵام لە بواری کردەییدا ئەوە لە سووریا، لە راستییەوە

---

[178] چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەندامی ئۆپۆزیسیۆنی HRAS ، سووریا 2002. نوێنەری (اخباری شرق) راپۆرتی دا ژمارەی زیندانییە سیاسییەکان لە ساڵی 2003دا بەرزبۆوە لە 1000 بۆ 3000 کەس، لەندەن 2004/1/27.

[179] چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ کوردەکان، سووریا (ناوەکانیان لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە)

دووره، یەکێك لە ڕۆڵ و پۆستە زۆرەکانی سەرۆك کۆمار، سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای یاسایە، کە بە هۆیەوە دادوەرەکان دادەمەزرێنێت یان لەسەرکار لایان دەبات, هەروەك دەسەڵاتی بەرچاوی لە پێکهێنان و جێبەجێکردنی یاسادا هەیە. یەکێتی پارێزەران و (نەقابەی پارێزەران) بە درێژایی ساڵانی حەفتاکان، هێنرانە ژێر کۆنترۆڵی بەعسەوە، ئەوەش کاتێك بوو کە دەستیان کرد بە گوشار دروستکردن بە مەبەستی چاکسازیی لە سیستمەکەدا.

دوابەدوای داگیرکردنی لوبنان لەلایەن سووریاوە لە ساڵی(1976)داو زیادبوونی چالاکی ئۆپۆزسیۆنی, یەکێتی پارێزەران و (نەقابەی پارێزەران) زۆر چالاك بوون بەوەی سەلماندبوویان کە هێزی پێشەنگی بزووتنەوەی دیموکراتی و عیلمانین.[180] لە وەڵامی ئەوەدا، پەرلەمانی سووریا هەموو کۆمەڵە پیشەییەکانی بە بیانووی ئەوەی کە چەند"لایەنێکی کۆنەخواز دزەی کردووەتە ناویان"و"مەترسین بۆ سەر کۆمەڵگە"،[181] هەڵوەشاندەوە هەموو کۆمەڵە نەتەوەیی و ناوچەییەکانی (نەقابەی پارێزەران) داخران یاسای ژمارە (39) لە (31)ی ئابی 1981دا، بڕیاری دووبارە پێکهێنانەوەی (نەقابەی پارێزەران)ی دەرکرد بۆ ئەوەی ڕێگە لە ئەندامانی ئۆپۆزسیۆنی دیموکراتی بگرێت لە بەدەستهێنانی کۆنترۆڵ بەسەریدا و لە دروستکردنی کاریگەریی لە ناویدا، هەتا ئەمڕۆش وەك "باڵی هەرەوەزی دەوڵەت و حیزبی فەرمانڕوا ماوەتەوە."[182]

پێویست بە وتن ناکات کە یاسادانان لە سووریا سەربەخۆ نییە, سەرۆك کۆمار سەرۆکی دادگای باڵایە و کاریگەریی بەرچاوی هەیە بەسەر یاسادا و دادوەران ئازادیی کەمیان هەیە بۆ حکومدان. چەندین پارێزەر بە هۆی بێجێگەیی لە کارە یاساییەکاندا، وازیان لە پیشەیی یاسایی هێناوە، بە شێوەیەکی گشتی، ئەوانەی بە تۆمەتی سیاسیی دەستگیرکراون لە بەردەم دادگای باڵا و دادگای دەستووریی یان دادگای باڵای ئاسایشی دەوڵەتدا گوێیان لێدەگیرێت. بەرگریکاران مافی تێهەڵچوونیان لە دژی بڕیارەکانی دادگای باڵای ئاسایشی دەوڵەتدا نییە و بە شێوەیەکی ڕۆتینیش

---

[180] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 85

[181] هەمان سەرچاوە

[182] هەمان سەرچاوە

پارێزەرانی بەرگریکردن مافی ئەوەیان نییە مشتەرییەکانیان ببینن و کاتیان بۆ ئامادەکردنی کەسی بەرگریکردن نادرێتێ. لە ئاکامی ئەوەشدا، چەندین زیندانی سیاسی بە حوکمی دیارینەکراو زیندانەکانی سووریایان پڕکردووە. کوردە کارا و چالاکەکانی بواری سیاسی و کولتووری کوردی بە ئاشکرا لە بەردەم دادگای ئاسایشدا بە تۆمەتی ئەندامبوون لە رێکخراوی نایاسایی و جوداخوازیی، دووچاری لێپرسینەوە دەبن.

چەندین کەس لەو سەدان هاووڵاتییە کوردانەی لە پشێوییەکانی ئازاری (2004)ەوە دەستگیرکراون، هیچ ئەگەرێکی دەرکەوتنیان لە بەردەم دادگا نییە تا ببنە جێگەی گرنگی و سەرنجی خەڵك. ئەنجامەکەشی سیستمێکە کە تێیدا حوکمی یاسا دەستی بەسەر سیستمەکەدا گرتووە، بەڵام لە راستیدا بە فەرمانی سەرۆك, نەك بە یاسای نووسراو بەڕێوە دەبرێت.[183] سزادانی بەرچاوی خەڵکی ئاسایی, کە لە رۆژئاوادا بە چالاکی رۆژانە دادەنرێت، ئەوە دڵنیا دەکاتەوە کە بزوتنەوەکانی ئۆپۆزسیۆن و سەرکردەکانیان بە شێوەیەکی دەگمەن پشتیوانی فراوانی گەل بەدەست دەهێنن .

کەمایەتییەکان

لە سەردەمی ئینتیدابی فرەنساوە، رابردووی نەژادی و ئاینی فەرمانڕەواکانی سووریا جیاواز و گۆڕاو بوون, لەوەی تا چەند گۆڕانە ئابووری و سیاسییەکان بەسود بوون یان نا. هەرچەندە لە ژێر حوکمی حیزبی بەعسدا سەرۆکی سووریا (حافز ئەسەد و بەشار ئەسەد) و زۆربەی پشتیوانانی دڵسۆزی رژێمەکە سەر بە مەزهەبی عەلەوین، هەروەها عەلەوییەکان دەستیان بەسەر رژێمەکەدا گرتووە یان وەك (Eyal Zisser) بە"یەکەی رەسمی"دەڵێت.[184]

[183] جۆرج 2003: 103

[184] سیزەر 2001: 25. کەرتی رەسمی، کە دەزگا رەسمییەکانی دەوڵەت دەگرێتەوە.

هەندێك لە نزیكترین هاوكارانی سەرۆك و كەسانی سەربازی پلەدار موسوڵمانی سوننەن,[185] نیازی راشكاوانەی رژێم[186] " بۆ پیادەكردنی ستراتیژێكی مەزهەبی فراوان بۆ پێكهێنانی هاوپەیمانی" هاورێك لەگەڵ ئەو كاراكتەرە جەماوەرییەی هەیەتی، یارمەتی داوە حوكمی خۆی بەسەر سووریادا بەهێز بكات. هەرچەندە رێژەیەكی زۆری فەرماندە سەربازییەكانی عەلەوین[187] و ئاسایشی رژێمێكیش بە شێوەیەكی بەرچاو پشت بە پەیوەندییە خێزانی و مەزهەبییەكان دەبەستێت, ئەندامانی ئەو تۆڕە خێزانی و مەزهەبییانە پۆستە ستراتیجییەكانی ناو رژێم و هێزە چەكدارەكان و كەرتی ئابووری كە (Zisser) پێی دەڵێت "یەكەی رووكەش" داگیركردووە. ئەوەش ئەم یەكەیەیە كە ئاسایشی سەرۆك و حیزبی بەعس و رژێم دڵنیا دەكاتەوە.

دەستووری سووریا بە ئاماژەی وەك نەتەوەی عەرەب، ئامانجەكانی (شۆڕشی) عەرەبی و ئامانجی یەكێتی عەرەب سەنگین بووە, بەڵام هیچ باسێكی كەمایەتییە نەژادی و نەتەوەییەكان ناكات. سەرەڕای ئەو راستییەی كە هاوولاتییانی سووریا وەك عەرەبی سووریا دەناسرێن، ئامانجی كۆمەڵگە و كولتوور و سیاسەت و نەتەوەش بە شێوەیەكی راشكاوانە وەك عەرەب باسكراوە (بەندی 43). ئاماژەیەكی تری تایبەتیی عەرەب ئەوەیە لە كاتێكدا ئازادی باوەڕ گەرەنتی پێدراوە، كەچی هیچ گەرەنتییەك بۆ ئازادی دەربڕینی شوناسی نەژادی، كولتوور و بوونی نییە، هەروەك بە هەمان شێوەش هیچ دەستەواژەیەك نییە كە پارێزگاریی لە كەمایەتییە نەژادییەكان لەناو سووریادا بكات.

دوای گرتنە دەستی دەسەلات لە ساڵی 1970دا، حافز ئەسەد دەرگای ئەندامبوونی لە حیزبی بەعس و سیستمی سیاسیدا بۆ هەموو هاوولاتیانی سووریا كردەوە، لە نێویاندا كەمایەتییە نەژادییەكانیش دەگرێتەوە، بەڵام بە مەرجێك بە عەرەبیزم رازی بن و واز لە شوناسی نەژادی خۆیان بهێنن، وەك تاكتیكێك بۆ هاندانی تێكەڵ بوون، ئەمە بە شێوەیەكی گشتی كوردی بە دوور خستبوو لەو ئازادبوونە

[185] بۆ نموونە مستەفا تلاس (وەزیری بەرگری) و عەبدولحەلیم خەددام (جێگری سەرۆك كۆمار)

[186] هەیدمەن 1999:3

[187] برِی 90٪ لای ئیەڵ زیسەر، بەڵام 60٪ وەزیرەكانی حكومی و نوێنەران موسڵمانی سوننەن، زیسەر 2001: 25-26

سیاسییەی کە سەرکەوتنی ئەسەد بۆ کەمایەتییە ئاینییە عەرەبەکانی فراوانکرد, یان بۆ ئەو کەسانەی ئامادە بوون لە پێناو نوێنەرایەتی سیاسیدا واز لە شوناسی نەتەوەیی خۆیان بهێنن.[188]

کەمایەتییە نەژادی و نەتەوەییەکانی سووریا جگە لە کورد بریتیین لە: جولەکە، فەلەستینییەکان، ئەرمەنییەکان، تورکمان، قەوقازییەکان، ئاشورییەکان. ئەو گروپە کەمایەتییانەی لە چوارچێوەی شوناسی نەتەوەیدا خۆیان رێکدەخەن و رژێم کۆنترۆڵی بەسەریاندا نییە، وەك هەڕەشە بۆ سەر دەوڵەت لە رووی کولتوورییەوە مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت، ئەم گروپە نەتەوەییانەی کە کورد نین, بە شێوەیەکی رێژەیی لە ئاستی پەروەردەیی تایبەت لە کولتوور و زمانی نەتەوەییدا دووچاری کۆت و بەندی کەمتر بوونەتەوە، ئەمەش رەنگە لەبەرئەوە بێت, کە داوای خاکی سووریا ناکەن. لەگەڵ ئەوەدا لە رووی سیاسییەوە (بۆ جولەکەکان لە رووی ئابووریشەوە) رژێم سەرکوتی کردوون.[189]

پەیوەندی جولەکەکان لەگەڵ ئیسرائیلدا، ترسی دزەکردنی هێزی بیانی دروستکردووە،[190] هەروەك بەکارهێنانی مەسەلەی فەلەستین لە بانگەشە و هاشەوهوشە رەسمییەکان لە لایەن رژێمەوە هەمیشە رەزامەندی ئەوانە بە دەست ناهێنێت, کە پاڵەوانێتی دەکەن. رژێم ئەم گروپانە بۆ چاودێریکردنی ورد بەکاردەهێنێت و سیاسەتێکی ئاشکرای سەرکوتکردن لە دژی ئەو رێکخراوە سیاسییە فەلەستینییانە پیادە دەکات, کە بە شێوەیەکی چالاك پشتیوانی لە ئەسەد ناکەن.[191]

لە غیابی خۆپیشاندانی گشتی لەناو ئەم گروپانەدا لە ماوەی دوو دەیەی رابردوودا ئەنجامی کارەکانی دەوڵەتە, کە لە ماوەی ساڵانی هەشتاکاندا لە دژیان ئەنجامی داوە، هەروەك ئەنجامی ئەو تۆقاندن و چاودێرییە وردەشە, کە لە دژیان کراوە نەك نیشانەی داماڵین لە سیاسەت یان گۆڕانێکی گرنگ لە بارودۆخیاندا.[192]

---

[188] دام 1996: 17

[189] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 99-107

[190] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 107

[191] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 106

[192] چاودێری مافی مرۆڤ 1991: 107

کوردی سووریا لە کەمایەتییەکانی تری سووریا بەو سەرکوتکارییەی لەسەر بنەمای نەژادی لە دژیان ئەنجام دەدرێت، جیادەکرێنەوە. ئەوان هەمان کۆت و بەندی ئازادی بنچینەییان لە سەرە, کە هەموو دانیشتوانی سووریا بە گشتی و بە هەمان شێوە لە سەریانە، بەڵام سەرەڕای ئەوە, کورد لە رووی رەگەزیشەوە سەرکوتکراوە. پیادەکردنی ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە ساڵانی پەنجاکاندا و باڵادەستی لە هاشەوهوشی سیاسی دەوڵەتدا و دامەزراندنی کۆماری عەرەبی سووریا لە ساڵی 1961دا، هەموو پێکەوە بەشداربوون لە زیادبوونی گرژییەکانی کە لەسەر بنەمای جیاکاری نەژادی دروست بووبوون. ئەمڕۆش بە سیاسیکردنی شوناسی نەژادی کورد لە لایەن دەوڵەتەوە بووەتە هۆی ئەوەی دەربڕین و بەکارهێنانی کولتوور و زمانی کوردی بە تاوان دابنرێت و بە توندیش لە لایەن دەوڵەتەوە کۆنترۆڵ و سەرکوت بکرێت. شوناسی نەژادی کورد وای لێکردوون چاودێری زیاتر بکرێن و توشی دەستگیرکردن و بەندکردنی هەرەمەکی ببنەوە, بگرە بە هۆی کاری ناسیاسی و دوور لە توندو تیژیشەوە، ئەوەی, کە بە چالاکی رۆژانە دادەنرێت. کورد بووەتە بابەتی چەندین رێ وشوێنی سەرکوتکاری لە سووریا و سەرکوتکاری نەژادی هەر لە کاتی سەربەخۆیی سووریاوە. هەرچەندە حافز ئەسەد لە ساڵی (1976)دا بە رەسمی" کۆتایی بە چەند سیاسەتێك هێنا, کە بە شێوەیەکی نێگەتیڤ کاری کردبووە سەر کەمایەتییە نەتەوەییەکان،[193] بەڵام بە شێوەیەکی نارەسمی چەندین سیاسەتی سەرکوتکاری تر بەردەوام بوو، هەروەك چەندینی تر جێبەجێکران، بە هەمان شێوەش، بڕیارەکانی پارێزگا و بەیاننامە و ئاگادارییەکان هەموویان کوردیان کردبووە ئامانجی خۆیان و ئەو دەسەڵاتە فراوانەش کە درابووە دەزگاکانی ئاسایش بە تایبەتی لە دژی کوردبوو.

لەو کاتەوەی بەشار ئەسەد لە ساڵی (2000) دا دەسەڵاتی گرتە دەست، چەند هەوڵێکی ئازادکردن دراون، بەڵام سووریا هەروەك دەوڵەتێکی موخابەراتی ناسیۆنالیستی عەرەبی, کە تێیدا ئازادی رادەربڕین سەرکوت دەکرێت و مافی مرۆڤ بە شێوەیەکی ئاسایی پێشێل دەکرێت، ماونەتەوە. لە چوارچێوەی ئەم دەوڵەتە دیکتاتۆرەدا، کورد وەك کەمایەتییەکی گەورەی نا-عەرەب, پێگەی تایبەتی گرتووە.

---

[193] کۆتایی سیاسەتی پشتێنەی عەرەب لە ناوچە کوردییەکان، هێورکردنەوە و کەمکردنەوەی کۆسپ بوو لەبارەی جوڵە و چالاکی ئابووری جولەکەکان.

هۆكاری ئەوەی كورد لە سووریا كراوەتە ئامانج ئەوەیە, كە نەژادێكی جیایان هەیە و شوناسی نەتەوەییان بە نارێك و نەگونجاو لەگەڵ شوناسی عەرەب و ئایدۆلۆجیای عەرەبی دادەنرێت، هەر ئەمەش بووەتە بانگەشە و هاشەوهوشەی شەرعیەت پێدراوی حیزبی بەعسی فەرمانڕەوا و دەوڵەت. بە لای رژێمی فەرمانڕەواوە، قەیرانەكانی بەدەستهێنانی شەرعیەت و حەزیان بۆ پارێزگاریكردن لە دەسەڵاتیان و مێژووش، وایكردووە كورد وەك هەڕەشەیەك بۆ سەر دەوڵەت و ئایدۆلۆجیاو ناسنامەكەی و ئەو یەكبوونە ناوخۆییەی هەیەتی، جیابكرێتەوە.

زیادبوونی گوشاری هەریەك لە ئەمریكا و ئەوروپا لە ساڵانی (2003-2004)دا بۆ سەر سووریا، كاریگەریی دوو لایەنەی لەبارەی سیاسەتی سووریاوە بەرامبەر بە كورد هەبوو. لە لایەك سووریا هەوڵی دەداتە جۆرێك لە شەفافیەت لەو كەسە یاساییانەی جێگەی سەرنجی نێودەوڵەتی بەرچاو بوون، بەكار بهێنێت. ئەمەش لە دانیشتنی دادگای چەند زیندانییەك و بڕیاری لێبووردنی چەند كەسێكی دوورخراوە (ئەوانەی لە تاراوگە بوون) نیشان درا.

ئەو كارەی سووریا یارمەتیدەر بوو لە رەواندنەوەی خەمی لایەن و رێكخراوەكانی مافی مرۆڤی ئەوروپا كە لە (رێكەوتنی كۆمەڵەی ئەوروپا)دا خرابوونە روو و بووبووە هۆی پێشخستنی پەیوەندییە ئابووری و سیاسییەكان لە نێوان ئەوروپاو سووریادا. بەڵام لە لایەكی ترەوە سووریا بەردەوام بوو لە سەركوتكردنی هەڵسوڕاوانی بواری دیموكراسی و ئەشكەنجەدانی گیراوان و ئەو كەسە چالاك و هەڵسوڕاوانەش دەبوایە دادگایی بكرانایە، لە دادگا ترسناكەكانی ئاسایش و سەربازییەكاندا (ssscs) دادگایی دەكران, لە مانگی مایسی (2004)دا بەشار ئەسەد دادگاییكردنی حەوت كوردی كارای تا مانگی حوزەیران دواخست, ئەو كاتەی چەند دیپلۆماتێكی ئەوروپی گەیشتن و ئامادەی دانیشتنەكانی دادگا بوون بۆ چاودێریكردن، لە لایەن پۆلیسەوە دوورخرانەوە و لە رۆژانی دواتریشدا پاسپۆرتی كوردێكی كارا لە بواری مافی مرۆڤدا كە بڕیاربوو لە دانیمارك لە دانیشتنی پەرلەمان سەبارەت بە كوردی سووریا ئامادە بێت، دەستی بەسەردا گیراو زەوت كرا.[194]

[194] گامبڵ 2004

ئەم ڕووداوانە بە گرنگییەوە ئەوەیان پێشاندا, کە چۆن سەرکوتکردنی کورد لە لایەن سووریاوە، لە پاڵ خەمەکانی سووریا سەبارەت بە گوشارە نێودەوڵەتییەکان و دەستوەردان لە کاروباری ناوخۆدا، زیادی کردووە.

جەنگی عێراق و ڕووخانی سەدام حسێن و حیزبی بەعسی عێراقیش ئەو لێکدانەوانەی سووریای قووڵ کردەوە کە لە بەردەم هەڕەشەی نێودەوڵەتی, وڵاتانی دراوسێیدایە. لە نێو ئەوانەی بە هەڕەشەی توند دانراون، کوردەکانن ئەویش لەبەرئەوەی لە کاتی جەنگدا هاوکاریی سەربازە ئەمریکییەکانیان لە باکووری عێراق کرد، بە هەمان شێوەش، زیادبوونی گوشاری دیپلۆماسی ئەمریکا بۆ سەر سووریا و دەرچوونی ئابڵۆقەکانی (SALSA) بوونەتە هۆی دواخستنی ریفۆرم لە سووریا، ئەویش بە قووڵکردنەوەی لایەنە پارێزگارەکانی ناو حکومەت.

لە پەیوەندییەکی تا ڕادەیەك ناکۆکدا، دەوڵەتی سووریا نکوڵی لە شوناسی نەتەوەیی کورد دەکات کە ناتوانێت لەگەڵ هاشەوهوشەی شەرعیەت پێدراوی عەرەبیزمدا هەڵبکات، بە دوای ئەوەشدا دەگەڕێت کورد وەك عەرەب تێکەڵی دەوڵەت بکات. لۆجیکی پشت ئەم سیاسەتانەش ئەوەیە کە ئەوە ڕوون بکاتەوە بۆچی دەوڵەت بوارێکی شەرعی بۆ کورد تەرخان ناکات, تا بەپێی کولتوور و تەقالیدی خۆیان هەڵسوکەوت بکەن, یان داوای سیاسی خۆیان بخەنەڕوو.

هێشتا لە حاڵی وادا، جگە لە چەند حاڵەتێکی دەگمەن، سەرکوتکردنی شوناسی نەتەوەیی بە شێوەیەکی نەگۆڕ بووەتە هۆی بەهێزکردنی شوناسی نادەوڵەتی. لەبەرئەوەی کورد دڵسۆزییەکی ناو دەوڵەتی و نیمچە دەوڵەتییان هەیە، ئەمە وایکردووە, کە وەك هەڕەشەیەکی توندوتیژ بۆ سەر شوناس و ئاسایشی دەوڵەت جیابکرێنەوە و ببینرێن. وەڵامی ڕژێم لە سووریا لە بەرامبەر بێتوانایی بۆ تێکەڵکردنی کورد بە هەمان بنەمای هاوشێوەی هاووڵاتییانی عەرەب، هەوڵدانییەتی بۆ بە زۆر تێکەڵکردن و نکوڵیکردن لە شوناسیان و سەرکوتکردنی کولتووری کوردی و بەعەربکردنی ناوچە کوردییەکان.

بەشی دووەم

ڕەگەزپەرستی دژی کورد

باسی چوارەم

بەعەرەبکردن

لەو راپۆرتەی ناوبەناو لەبارەی نەهێشتنی جیاوازیی رەگەزییەوە دەدرا بە کۆمیتەی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە 1998دا، حیزبی دەسەلاتداری دەوڵەتی سووریا لە کۆبوونەوەیەکی دیاریکراودا ئەوەی راگەیاند: " ئێمە دەمانەوێ ئاماژە بەوە بکەین, کە لە کۆماری عەرەبیی سووریادا کێشەیەك نییە پێی بووترێ کێشەی کورد."

راپۆرتەکە لەسەر روونکردنەوەکە بەردەوام دەبێت..."کورد، لەو کاتەوە کە بە سەرتاپای وڵاتەکەدا بلاوبوونەتەوە، کۆمەڵگەیەك پێکناهێنن، بەڵکو ئەوان بەشێکن لە پێکهاتەی کۆمەڵگەی سووریایی."

دیسانەوە، لە ئازاری/ 2004دا، جەماوەری بێزار، مووشەك ئاسا ناوچە کوردییەکانی سووریای هەژاندەوە. کەچی ئەحمەد ئەلعەلی، وەزیری راگەیاندنی سووریا، لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ کەناڵی ئاسمانی جەزیرەدا رایگەیاند, کە کێشەی کورد لە سووریادا نییە، هەروەها وەك دوو شتی لەگەڵ یەك نەگونجاو دەستی کردەوە بە باسی کورد و هەروەك بیەوێ بلێت: کوردە عەرەبەکان، یان عەرەبە کوردەکان.[195]

ئەم رونکردنەوە و وێناکردنانەی کورد لە سووریا، وەکو خەڵکی کۆچەریی تورکیا و عێراق، بە شێوەیەکی بەرچاو تێکەڵی کولتووری عەرەبی سووریا و شێوازی ژیانیان بوون، کوردیان وەك کەمایەتییەکی نەژادی پەرتەوازە و لاواز لە سووریا وێنە کردووە, کە هیچ مافێکی مێژوویيان بەسەر خاکەکەیەوە نییە.

سیاسەتی بەعەرەبکردن, کە لە ناوچە کوردییەکاندا ئەنجام دراوە، لەگەڵ ئەو تاکتیکانەش, کە بەکارهاتوون بۆ بەزۆر تێکەڵکردنی دانیشتوانی کورد لەنێو

---

[195] نەتەوە یەکگرتووەکان, CERD، کۆمیتەی نەهێشتنی جیاوازیی رەگەزایەتی 26/ئۆکتۆبەری/1998، پەرەگرافی 10

کۆمەڵگەی عەرەبیدا، پێکەوە وایانکردووە, کە مێژووی کورد لە ناوچە کوردییەکاندا بسڕێتەوە و خەڵکی کورد پەرتەوازە بکرێن و سانسۆر بخرێتە سەر دەربڕینی پێناسنامەی کوردی. هەرچۆن بە توندی خراوەتە سەر ئەو زانیارییانەی دەرەوە و ناوەوەی سووریا، بە مەبەستی ڕێگرتن لەو وێنەیەی کورد, کە بوونیان هەبووە و بەشێوەیەکی کاریگەرانە نکوڵییان لێکراوە.

لە کاتێکدا, کە زۆر دەوڵەتی عەرەبی لە ساڵانی 1970وە وازیان لە بانگەشە و هاشەوهوشەی عەرەبیی هێناوە، چونکە ئەو ئایدۆلۆجیایە بە شێوەیەکی بەرچاو لەگەڵ پێداویستییەکانی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوەیاندا نەدەهاتەوە، بەڵام دەوڵەتی سووریا بەردەوام بوو بە پشتبەستن بە بانگەشە و وشەی بریقەدار و بۆشی عەرەبی بۆ شەرعیەتی ناوخۆیی و بەرگریکردن لە دژی سەرکردە عەرەبەکانی تر و دروستکردنی کاریگەری لە ناوچە عەرەبییەکاندا. دانانی کورد وەك هەڕەشەیەك لە هەڕەشەکانی سەر ئاسایشی ناوخۆ، بەشێك بوو لە کاردانەوەی ترسی ڕاستەقینە لە دزەکردن و دەستێوەردانی دەوڵەتانی دەرەوە لەسەر ناجێگیریی ناوخۆ. لەپاڵ هەڕەشەکانی تردا، ئەمەش بوو بووە ئامرازێك بۆ کۆکردنەوەی پشتیوانی ناوخۆیی لە دەرەوەی ڕژێم و سیاسەت و ئایدۆلۆجیا عەرەبییەکەی، لەبەرئەوە پێداویستیەکان، ڕژێمیان ڕابەری کرد بۆ ئەوەی, کە کورد وەك سەرچاوەیەکی دەرەکی ناجێگیر و هەڕەشە بناسێنێت و ئەو بەشەی کۆمەڵگەش, کە پێویستە پێناسنامەکەی بەپێی ناسیۆنالیزمی عەرەبی دووبارە دیاری بکرێتەوە.

هێشتا سیاسەتی بەعەرەبکردن بە هەردوو ستراتیجییەکەیەوە بەردەوامە, کە لەلایەك نکوڵی کردنە لە بوونی نەتەوەیی کورد لە سووریا و سەرکوتکردنی دەربڕینی ئەو هەستەیە، لە لایەکی تریشەوە بەزۆر تێکەڵکردنی کوردە لەگەڵ کۆمەڵگە و دەوڵەتی سووریای عەرەبیدا. بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان بە شێوەیەکی توندوتیژ لە سەرەتای ساڵانی 1960وە دەستی پێکردوە، لەپێش ئەو کاتەشەوە کورد لە ناوەڕاستی 1930وە بە ناپاك دانراوە. لە ئاکامی سیاسەتی بەعەرەبکردندا بەشێکی دانیشتوانی کوردی سووریا مافی هاوڵاتیبوونیان لە سووریادا لێسەندراوەتەوە و زەوییەکانیان داگیر کراوە.

کورد رۆژانە بەهۆی بەکارهێنانی زمانی خۆیان و دەربڕین و هەڵسوکەوتی نەریتی کولتوورییانەوە کۆت و بەندیان دەخرێتە سەر، هەروەك چەند راپۆرتێك ئاماژە بەوە دەکەن, کە لە رووی ئابووریشەوە سەرکوت دەکرێن و دەچەوسێنەوە. هەرچەندە لە ئێستادا سیاسەتی دەوڵەت بەرامبەر بە کورد لە چەند لایەنێکەوە وەکو ساڵانی شەستەکان و حەفتاکان ئاشکرا نییە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە, کە هەڵوێستی دەوڵەت بەرامبەر بە کورد گۆڕانی گرنگی بەسەردا هاتبێت. پاراستنی دەسەڵات وەك خەمی سەرەکیی رژێم ماوەتەوە و زیادبوونی لێکدانەوە لەبارەی هەڕەشە دەرەکیەکانیش بە شێوەیەکی گشتی بۆتە هۆی هێشتنەوەی توندڕەوەکانی ناو رژێمەکە و بەهێزکردنی بانگەشە و هاشەوهوشەی عەرەبی و رێگرتن لە ریفۆرم و گەشەسەندنی فۆرمە بەدیلەکانی شەرعیەت, کە رێگە بەتێکەڵبوونی پێناسنامەی کوردی دەدەن. لە دوای کۆتایی پێهێنانی جەنگی سارد، سووریا لەبەردەم گوشاری دەرەکی و گۆڕانەکانی لە دینامیکی ناوچەییدا زیاتر دوورەپەرێز و لاواز بووە. لە راستیدا هەموو بەڵگەکان ئەوە دەسەلمێنن, کە سەرکوتکردنی دانیشتوانی کوردی سووریا بە هێز بەردەوامە و کورد خۆیان گەواهی ئەوە دەدەن, کە لەکاتی هاتنە سەر حوکمی بەشار ئەسەدیشەوە سیاسەتی رەگەزپەرستی بەرامبەر بە کورد زیاتر بووە. بەعەرەبکردن لە سووریا هاوشانی سیاسەتی دژ بە کورد لە عێراق و تورکیا زیادی کردووە.

لە تورکیا و عێراق بە تورککردن و بەعەرەبکردنی کورد و ناوچە کوردییەکان بەشێوەیەکی بەرچاو چەند تاکتیکێکی هاوشێوەی لەخۆگرتووە. سیاسەتی گۆڕینی دیمۆگرافیای دەستکردو دەرکردنی کورد لە زەوی و شوێنی خۆیان، لە ناوەڕاستی سییەکانی سەدەی رابردودا لە سووریا دەستی پێکرد و لە ساڵی 1962دا دووبارە دەستی پێکردەوە. ئەم سیاسەتانە بەهەمان شێوەش لە تورکیا و عێراق جێبەجێ کراون، بە تایبەتی لەو ناوچانەی لە رووی ستراتیژیی بەرگری و ئابوورییەوە گرنگ بوون، وەك ناوچە شاخاوییە سنوورییەکانی تورکیا و کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوت لە عێراق. هەرچەندە بەکارهێنانی سەربازی و تاکتیکی توندوتیژانە لە عێراق و تورکیا زیاتر بووە، بە بەراورد لەگەڵ سووریادا، بەڵام ستراتیژی بنچینەیی لە پشت سیاسەتی هەموویانەوە وەك یەك بووە. نکۆڵیکردن لە بوونی کورد لە تورکیا و سیاسەتی بەزۆر

تێکەڵکردن و توانەوەی کورد لەگەڵ ستراتیژی دەوڵەتی سووریاش بەرامبەر کورد، بە هەمان شێوە بەراورد دەکرێت.

پڕۆژەی بەعەرەبکردن, کە کوردی سووریای کردۆتە ئامانج، بە هەمان شێوە کوردی تورکیا و عێراقیش، لەو لێکدانەوانەوە سەرچاوەی هەڵگرتووە, کە کورد بە هۆی پێناسنامەی نەتەوەیی و نەژادییانەوە گروپێکی هەڕەشەن بۆ سەر دەوڵەت. لە سنوور و چوارچێوەی ICCRP پەیمانی جیهانی لە بارەی مافە سیڤیل و سیاسییەکان، ئەم شێوە سیاسەتە، ڕەگەزپەرستییە. لەگەڵ ئەوەشدا، لە ڕاپۆرتێکدا, کە پێشکەشی کۆنگرەی نێودەوڵەتی کردووە بۆ نەهێشتنی هەموو شێوەکانی ڕەگەزپەرستی، دەوڵەتی عەرەبی سووریا ئاماژەی بەوە داوە کە:

"کۆمەڵگەی سووریا لە هەموو کۆمەڵگەکانی تری جیهان جیاوازە، ئەویش بە هۆی لێبووردەیی و چاوپۆشی و نەبوونی ڕقخوازییەوە. دیاردەی ڕەگەزپەرستی لە مێژووی ئێمەدا نییە و لە کۆمەڵگەی ئێمەدا شتێکی نامۆیە, کە تیایدا هەر ڕەفتارێك یان کارێك مەبەستی ڕەگەزپەرستیی لە پشتەوە بێت، بە کارێکی ناپەسەند دادەنرێت، لەبەرئەوە گەلی ئێمە لە جەنگێکی نەبڕاوەدایە بەرامبەر ڕەگەزپەرستی, کە سیفەتی ئایدۆلۆژیای ئیسرائیلییە." [196]

بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان و بەعەرەبکردنی خەڵکی کورد چەندین سیاسەتی جیاوازی لەخۆگرتووە. لەم بەشەدا بە وردی باسی ئەو شێوازە هەمەجۆرانە دەکرێت, کە بە هۆیانەوە پێناسنامەی کوردی و نوێنەرایەتیکردنی کۆمەڵایەتیی سیاسی و بوونی ئابووری هەروەك تۆماری جیۆگرافی و مێژوویی کورد بە ئەنقەست لە لایەن ڕژێمەوە دوچاری داخوران کراون.

ئەم بەشە بەسەر دوو تەوەردا دابەشکراوە. یەکەمیان باسی سیاسەتی دەوڵەت دەکات لە گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچە کوردییەکان. دووەمیان باسی ئەو ڕێگرییانە دەکات, کە بە هۆیانەوە کولتووری کوردی قەدەغە و سانسۆر کراوە، ئەویش بە ئامانجی بە زۆر تێکەڵکردن و تواندنەوەی کورد لە پێناسنامەی عەرەبیدا.

---

[196] Serhildanaqamislo.com, 2004/3/15

گۆڕینی دیمۆگرافیا

سەرژمێری ساڵی 1962ی حەسەکە

سەرژمێری ساڵی 1962ی حەسەکە لە سووریا، ڕووداوێکی گرنگ بوو لە مێژووی کورددا, کە کاریگەرییەکانی بەردەوام و تەواو نالەبار بوون, بەتایبەتی لەسەر ئەوانەی ڕاستەخۆ کاریان تێکراوە. بەشێکی زۆری دانیشتوانی کورد لە سووریا بە هۆی بێبەشبوونیان لە مافی هاووڵاتیبوون, ئاوارە بوون. شێوازی ئەنجامدانی سەرژمێرییەکە و ئاکامەکانی پڕبوون لە هەڵە و ناڕێکی, کە دواتر وەك کارێکی ناڕەوا و ڕاپرسییەکی پشت پێنەبەستراو دەرکەوت. ئەنجامی سەرژمێرییەکە ئەو مافە بنچینەییانەی پێشێل کردووە, کە لە چەندین یاسای نێودەوڵەتیدا باسکراون و سووریا و یاسا ناوخۆییەکەشی پێوەی پابەندن. شکستی حکومەتی سووریا لە چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی بە هۆی سەرژمێرییەکەوە دروستبوون، ڕەنگدانەوەی هەڵوێستی دەوڵەتە بەرامبەر دانیشتوانە کوردەکەی. بایەخی ئەم مەسەلەیە لە یاسای نێودەوڵەتیدا وەك هێمایەك بۆ ڕەگەزپەرستی لە دژی کورد، هەمیشە بەردەوامە.

لە 23/ ئاب/ 1962دا حکومەتی سووریا بڕیاری (ژمارە/93)ی یاساداانی دەرکرد, کە بڕیاری دا لە ماوەی یەك ڕۆژدا سەرژمێرییەکی پەلە و نائاسایی لە پارێزگای حەسەکەی باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریا بکرێت. پێویستیی ئەنجامدانی سەرژمێرییەکە، لە خەم و نیگەرانییەکانی دەسەڵاتی سووریاوە سەرچاوەی هەڵگرتبوو، لەبارەی هاتنی ژمارەیەك کوردەوە دوای جەنگی جیهانیی دووەم لە تورکیاوە بۆ سووریا. کوردێکی زۆر لە تورکیا و عێراقەوە لە ترسی چەوساندنەوە و سزادانیان لە لایەن دەسەڵاتدارانی ئەو دوو وڵاتەوە، بە درێژایی ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوو هەڵهاتوون، یان کۆچیان کردووە و لە نێو کەمایەتیی کوردی سووریای ئینتیدابدا جێگیربوون. ژمارەی تەواوی ئەو کوردانەی بەو شێوەیە هاتوونەتە ناو سووریاوە نەزانراوە، بەڵام باوەڕ وایە نزیکەی 25,000 کەس بن, کە هەندێکیان پێناسنامەی سوورییان پێدراوە.[197] بە هەمان شێوە باوەڕ وابووە, کە لەبەر هۆکاری ئابووری و خۆشگوزەرانی جەزیرە، کورد بەرەو جەزیرەی سووریا کۆچی کردبێت. لە ترسی

---

[197] نەتەوە یەکگرتووەکان, CERD، کۆمیتەی نەهێشتنی جیاوازیی ڕەگەزایەتی 26/ئۆکتۆبەری/1998، پەرەگرافی 3

کاراکتەری دیمۆگرافیای ناوچەکە، دەسەڵاتدارانی سووریا بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، هەندێك کورد, کە لەبەر هۆکاری ئابووری و سیاسی کۆچیان کردووە, بە شێوەیەکی نایاسایی دۆکیۆمێنتی پێناسنامەی سووریاییان پەیداکردووە. ئامانجی سەرژمێرییەکە ئەوە بوو, کە جیاوازی بکات لە نێوان ئەوانەی مافی هاوولاتیبوونیان هەیە و ئەوانەی, کە نییانە، هەروەك ئەوانەی بە شێوەیەکی نایاسایی پێناسنامەیان دەرکردووە.

دانیشتوانی پارێزگای حەسەکە هیچ ئاگادارنەکراون لەوەی, کە سەرژمێرییەکە دەکرێت، یان ئاکامەکانی چ دەبێت. تەنیا لە یەك رۆژدا, کە 5/ ئۆکتۆبەر/ 1962 بوو، سەرژمێرییەکە کراو هەر لە هەمان شەودا، لە نێوان 120,000 -150,000 هاوولاتی کورد مافی هاوولاتیبوونیان لێسەندرایەوە. سەرژمێرییەکە لە لایەن نوێنەرانی حکومەتەوە کرا, کە بە ناو شار و گوندە کوردنشینەکانی پارێزگای حەسەکەدا دەگەڕان و ماڵ بە ماڵ داوای ئەوەیان لە خەڵکەکە دەکرد, کە مافی نیشتەنی خۆیان بەر لە ساڵی 1945 لە سووریادا بە هۆی یەکێك یان ئەم سێ دۆکیۆمێنتانەی خوارەوە بسەلمێنن: پێناسنامەی سووریایی، یان کارتی خێزانی، یان تاپۆی زەوی و خانوبەرە, کە خاوەندارێتیی موڵکەکە لە پێش ساڵی 1945دا بسەلمێنێت.

لە هەمان کاتی سەرژمێرییەکەدا، سیستمی خاوەندارێتی زەوی لەم ناوچەیەی سووریادا بە شێوەی نەریتی کۆن چەسپی بوو، زۆربەی ئەو کوردانەی خاوەنی زەوی بوون، بەشێکی زۆری زەوییەکان موڵکی خۆیان بوون و جوتیاری کورد تیایدا دەژیان و کاریان دەکرد. بەم شێوەیە و هەرچەندە بەشێکی زۆری ئەم جوتیارانە مافیان بەسەر ئەو زەوییانەدا هەبوو, کە کاریان تێدادەکرد و هەندێکیشیان وایان دادەنا, کە خاوەنی ئەو زەوییانەن, کە جێگەی کاریان بوو، بەڵام هیچ تاپۆیەکی ئەو زەویانەیان نەبوو. هەندێکیان پسووڵەی باجی مەڕو ماڵاتیان بەکار دەهێنا تا ئەوە بسەلمێنن, کە ئەوان پێش 1945 لەو جێگایانەدا ژیاون، گرنگ ئەوەبوو، ئەم دۆکیومێنت و پسوڵانە ئەوەی دەسەلماند, کە هەرگیز ئەوەش بە خەیاڵی جوتیارەکانی کورددا نەهاتووە و

هەروەها هەندێکییان نەیانتوانیوە پسولەی پارەدانی باجی مەڕومالاتی پێش حەڤدە ساڵ لەوەبەر بپارێزن.[198]

هەزاران کورد، ئەوانەی, کە زانیارییە داواکراوەکانیشیان دابین کردبوو، لەگەڵ ئەوانەشی, کە نەیانتوانیبوو دابینی بکەن، هەروەها ئەوانەی بە ئەنقەستیش ڕێگری ئەوەیان لێکراوە، هەموویان پێکەوە لە سووریادا بوونە بێگانە، ئیتر ئایا بە رەچەڵەك لە تورکیا و عێراقەوە کۆچیان کردبێت یان نا.

بە پێی چەند سەرچاوەیەك، نزیکەی هەموو ئەو کوردانەی لەسەر سنوورەکانی تورکیا و عێراق دەژیان، بە بیانووی ریفۆڕمی زەویوزارەوە، لەم ناوچانەدا هاوولاتیبوونیان لێسەندرایەوە.[199] هەروەها زەوییەکانیان لە لایەن دەوڵەتەوە زەوت کرا. لەوەش زیاتر ئەو جوتیارە کوردانەی لە زەوی ئەو کەسانەدا دەژیان, کە مافی هاوولاتیبوونیان لێسەندرابووەوە، لەو زەوییانە دەرکران، چونکە لە لایەن دەوڵەتەوە داگیرکرابوون و ڕێگری ئەو مافە دەکرا, کە کاری کشتوکاڵ لەو زەوییانەدا بکرێت. بەشێکی زۆری ئەو زەوییانە دواتر دووبارە بەسەر عەرەبەکانی سووریادا دابەشکران و لەم ناوچانەدا و لە لایەن دەوڵەتەوە نیشتەجێ کران.

ئەو کوردانەی لەلایەن دەسەلاتدارانی سووریاوە رەگەزنامەی سووریاییان لێسەندرابووەوە، وەك بێگانە تۆمارکراون و نکوڵی کرا لە هەموو ئەو مافە مەدەنییانەی پەیوەندییان بە هاوولاتیبوونیانەوە هەیە. کەسیان نەنێردراونەتەوە، هەروەك ئەو مندالانەی لەم بێگانانە لە دایك دەبوون، هەمان حسابیان بۆ دەکرا. لە جیاتی پێناسنامەی ستانداردی رەگەزنامە، کوردە بێگانەکان پارچە وەرەقەیەکی سورییان هەڵدەگرت, کە دۆخ و حاڵەتەکەیانی لەسەر نووسرابوو. ئەو کوردانە مافی ئەوەیان نەبوو, کە پاسپۆرتیان بۆ دەربکرێت. تا ئەمڕۆش وەك بێگانە لە سووریا حسابیان بۆ دەکرێت و مافی خاوەندارێتیی موڵك و زەوییان نییە و ناتوانن بازرگانی بکەن و سلفەی دەوڵەت وەربگرن و نەخۆشخانەکانی دەوڵەت بەکار بهێنن. هەروەها لەوانەیە نەشتوانن ئۆتۆمبیلی خۆیان هەبێت و لە دامودەزگاکانی دەوڵەتدا کاربکەن، ئەگەر لە نێویاندا هەبێت، ناتوانن وەك دوکتۆر و ئەندازیار و پارێزەر... کاربکەن. لەم

---

[198] سەیفلسبەرگ و هاجۆ 2004: 3.

[199] چاوپێکەوتنێ لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002, ناوەکەی لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

پۆستانەدا تەنانەت ڕێگەی ئەوەشیان پێنادرێت, کە کار بۆ کۆمپانیا و کەرتی تایبەتیش بکەن. هەروەك ڕێگەیان پێنادرێت, کە ئۆفیسەکانی دەوڵەت بەڕێوەبەرن و ناشتوانن وڵات بەجێبهێڵن.

ژنهێنانی پیاوێك, کە کوردی بێگانە بێت، لەگەڵ هاووڵاتییانی سووریادا نایاساییە و تۆمار ناکرێت. هەر منداڵێك, کە لە ڕێگەی ئەم جۆرە هاوسەرگیرییەوە لە دایك بێت بە مەکتومین واتە تۆمار نەکراوەکان دەناسرێن و بە ناشەرعی لە قەڵەم دەدرێن و بە هیچ شێوەیەك تۆمار ناکرێن, چونکە بە شێوەیەکی فەرمی بوونیان نییە. لەبەرئەوە ئەوان بوونەتە بابەتی جیاوازیی ڕەگەزایەتیی زیاتر... بڕوانە لای خوارەوە.

بە پێی ئەو چاوپێکەوتنانەی لەگەڵ چەند کوردێکی ناوەوە و دەرەوەی سووریادا کراون، جگە لە گرانی و سەختی خستنەڕووی بەڵگەی نیشتەجێبوون لە سووریا پێش 1945و تەنیا لە یەك ڕۆژدا, کە سەرژمێرییەکەی تێدا ئەنجامدرابوو، چەندین هاووڵاتیی کورد بە ئەنقەست ڕێگرییان لێکراوە لە بەشداربوونیان لە سەرژمێرییەکەدا، چونکە ئەوان هەوڵی ئەوەیان داوە, کە پەیوەندیی نەکەن بە سوپای سووریاوە.[200] ئاکامەکانی بەشداری نەکردن لە سەرژمێرییەکەدا بۆ ئەوانەی ڕێگرییان کردووە یان لە بارو دۆخەکە تێنەگەیشتوون نەزانراوە. دەسەڵاتدارانی سووریاش هەرگیز روونکردنەوەیەکیان لە بارەی سەرژمێرییەکەوە بەو کەسانە نەداوە, کە بەشدارییان تێدا کردووە، هەر بەم شێوەیە بایەخ و پەلەکردن لەکاری تۆمارکردندا لە دەست درا، چونکە لە یەك ڕۆژدا هەموو پرۆسەکە ئەنجامدرا.

لە بنەڕەتدا کورد زۆرینەی ناوچەی جزیرە پێکدەهێنن و باوەڕیش وایە لە چوارچێوەی بازنەی دەوڵەتدا کورد هەڕەشە بووە بۆ سەر کاراکتەری عەرەبی لە ناوچەکەدا و ڕاپەڕینی کوردی باکووری عێراقیش, کە لە ساڵی 1961 دەستی پێکردبوو، بەناو ناوچەی جزیرەی سووریادا بڵاو بووبێتەوە.[201] سەرژمێرییەکە و تۆمارکردنی هەزاران کورد وەك بێگانە بە شێوەیەکی گشتی ئەوە دەگەیەنێت, کە ئەمە ئامرازێکە بۆ گۆڕینی کاراکتەری دیمۆگرافیای ناوچەکە لە بەرژەوەندی عەرەب و

---

[200] زانیارییەکە لەلایەن کۆمەڵەی کوردەکانی ڕۆژئاوای لەندەنەوە پێشکەشکراوەWKA 27/ئۆکتۆبەر/2003.

[201]چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. چاوپێکەوتن لەگەڵ نووسەرێکی کورد، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. چاوپێکەوتن لەگەڵ نوێنەری حیزبی یەکێتی دیموکراتی کورد لە سووریا. ناوەکان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراون.

کەمکردنەوەی ئەو هەرەشانەی ناوچەکە دروستی کردبوون. ئەمڕۆ نزیکەی 200,000 هاووڵاتیی کورد لە سووریا وەك بێگانە و 80,000- 100,000 هاووڵاتی دیکە وەك مەکتومین[202] تۆمارکراون و لە ژێر کۆت و بەندێکی زۆر و بارودۆخێکی ناهەمواری پڕ هەژاری و نەبوونی مافی یاساییی، ژیان بەسەردەبەن.

جۆری دووەمی کوردە بێ وڵاتەکان ئەوانەن, کە بە مەکتومین ناسراون. کوردی پارێزگای حەسەکە, کە لە 1962 بەشداری سەرژمێرییەکەیان نەکردبوو، بوون بە مەکتومین، لەگەڵ ئەوەی ئەگەر خاوەنی رەگەزنامەی سووریاش بووبن. پاش ئەوە ئەو منداڵە کوردانەی لە یەکێك لەم دایك و باوکانەی خوارەوە لە دایك بووبن ئەم حاڵەتەیان بەسەردا سەپێنراوە:

1. هەردوو دایك و باوکەکە لە حاڵەتی مەکتومدا بن.
2. یەکێك لە دایك یان باوك مەکتوم بێت، ئیتر حاڵەتی ئەوەی تریان هەرچییەك بێت گوێی پێ نادرێت.
3. دایکێك, کە رەگەزنامەی سووریایی هەبێت, لەگەڵ باوکێکی بێگانەدا بێت.

ژمارەی ئەو کوردانەی, کە بە تۆمارنەکراو ناسراون، لە ساڵی 1966دا بە پێی سەرچاوەیەکی فەرمی سووریا، 75000 کەس دەبن،[203] بەڵام بە پێی سەرچاوە کوردییەکان ئەو ژمارەیە زۆر زیاترە. تەنانەت بە ژمارەیەکی رەسمی و لەگەڵ زیادبوونی ساڵانەی ژمارەی دانیشتوان, کە بە 2,5٪ دەخەمڵێنرێت،[204] لەوانەشە ژمارەکە لە ساڵی 2004دا زیاتر بێت و بگاتە 100,000 کەس.[205]

ئەو کوردانە, کە بە تەواوی تۆمار نەکراون، بارودۆخێکی نزمتریان لە بێگانان هەیە و هیچ ماف و هەلێکی ئەوتۆیان لە سووریادا نییە. هەندێکیان پارچەیەك وەرەقەی سپی هەڵدەگرن, کە وێنە و زانیاری خێزانەکەیانی لەسەر تۆمارکراوە و لەلایەن موختاری ناوچەکەوە بۆیان دەردەکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا هەموویان ناتوانن ببنە

[202] بروانە لێکۆڵینەوەکەی محمد گلب هیلال لەبارەی جزیرە 1963، و چاوپێکەوتنەکەی وەزیری راگەیاندنی سووریا لەگەڵ رۆژنامەی الدستور ی ئەردەنی، 21/سێپتەمبەر/2001, وەك نموونە.

[203] سەرچاوەیەکی حوکومەتی سووریا دەڵێت, کە 67465 کورد وەك بێگانە و 75000 وەك مەکتومین تۆمارکراون، چاودێری مافی مرۆڤ ئۆکتۆبەری 1996، پاشکۆی A.

[204] چاودێری مافی مرۆڤ, ئۆکتۆبەری 1996، پاشکۆی A.

[205] بانکی نێودەوڵەتی، 2003 ب.

خاوەنی ئەو دۆکیومێنتە. بە شێوەیەکی گشتی دوای دڵنیابوون لە باری ئاسایش، ئەو دۆکیومێنتانە لە لایەن موختارەوە دەردەکرێن. سەرەڕای ئەوەش بڕیارەکانی پارێزگا، بەدەستهێنانی ئەو دۆکیومێنتانەی گرانتر کردووە. لە 15/ئۆکتۆبەر/1999دا سەرۆکی شارەوانی پارێزگای حەسەکە یاداشتی ژمارە ج- 7889ی ناوخۆی دەرکرد،[206] , کە دەسەڵاتی دەرکردنی هەر بەڵگەنامەیەکی بۆ مەکتومین لە موختار و ئیدارە ناوچەییەکان سەندەوە.[207] سەرنجی ئەوە دەدرێت, کە لەگەڵ ئەوەشدا ئەم بڕیارە بە تەواوی جێبەجێ نەکراوە، بارودۆخەکە و ژیانی رۆژانەی ئەو کوردانەی ئەو حاڵەتەیان هەیە بە شێوەیەکی بەرچاو قورستر و گران کردووە.[208]

ئەو کوردانەی لە حاڵەتی تۆمار نەکراودان، ئەگەر بتوانن ئەو دۆکیومێنتانە بە دەست بهێنن، رەنگە رێگری چوونە قوتابخانەیان تا پۆلی شەشەم نەبێت, واتە بە شێوەیەکی ئاسایی تا تەمەنی 12 ساڵ. بەڵام لەگەڵ تەواوکردنی ئەو قۆناغی خوێندنەشدا هیچ بڕوانامەیەکیان پێنادرێت، لە جیاتی ئەوەش وەرەقەیەك وەردەگرن, کە تیایدا نووسراوە تا پۆلی شەشەمیان خوێندووە و هەروەك ئاماژەش بەوە کراوە, کە حاڵەتی مەکتومیان هەیە. بەم شێوەیە رێگە بە مەکتومین نادرێت دوای ئەو قۆناغە درێژە بە خوێندنی دەوڵەتیی بدەن. هەروەك ناشتوانن چارەسەر لە نەخۆشخانەکانی دەوڵەت یان لە بنکە تەندروستییەکان وەربگرن و لە دامودەزگاکانی دەوڵەتیشدا دابمەزرێن. مەکتومین هیچ مافێکی یاساییان لە سووریادا نییە. ناتوانن حاڵەتێکی یاسای مەدەنی بخەنە بەردەم دادگا. خاوەندارێتی و بە کرێدانی موڵك و خانوبەرە و زەوی و ئۆتۆمبیلیان لی قەدەغە کراوە.[209] ناتوانن وڵات بەجێبهێڵن یان سەفەری لوبنانیش بکەن, کە تەنانەت بۆ هاووڵاتییانی سووریا پاسپۆرتیشی پێویست نییە.

بێگانە و مەکتومین بوونەتە بابەتی جیاوازی رەگەزایەتی و رۆژانە لە پێناوی ژیانێکی ئاساییدا رووبەڕووی تەنگوچەڵەمە دەبنەوە، چونکە داواکردنی پێناسنامە لێیان، بەشێکی رۆتینی ژیانی رۆژانەیانە لە سووریادا. داواکردنی پێناسنامە لە کاتی

---

[206] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ – سووریا, نۆڤەمبەری 2003، بەڵگەی 80000 لەو ژمارە کوردە مەکتومانەی لە سووریان.

[207] J, وەك پیتی جیمی عەرەبی دەردەبڕێت.

[208] اتحاد الشباب بڵاوکراوەی 292، نۆڤەمبەری 2001، 6-7.

[209] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری 2003: 8

گەشت و گەڕانی ناوخۆ و دامەزران لە دامودەزگاکانی دەوڵەتدا و وەرگرتنی هاوکاری و سلفەی دەوڵەتی و بە کرێدانی موڵك و شوێنە بازرگانییەکان، گرتنی ژورێکی هۆتێل یان پشکنینی ئاسایی رۆژانە، پێویستە و داواکراوە. بانگەشەی حکومەتی سووریا لەوەی ئەو کوردانەی رەگەزنامەیان لێسەندراوەتەوە " بێگانەن دزەیان کردووە و گومانی لێدەکرێ" بەهۆی ئەو راستییەی, کە تا ئێستا هیچ هەوڵێکی ئاشکرا نەدراوە لە دوای گۆڕانەکانی شۆڕشی مارسی 1963 و بزووتنەوەی راستکردنەوەی ساڵی 1970، بۆ ناردنەوەی ئەو کوردانە یان بەخشینی رەگەزنامە پێیان، لە جیاتی ئەوە ئەم کوردانە بەشێکی پەراوێزخراوی لایەنی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیی سووریایان پێکهێناوە و بوونەتە کەرەستەی سەرکوتکاریی رۆژانە و بارگرانییان بەسەردا سەپێنراوە. مەبەستی فەرمی لە پشت ئەنجامدانی سەرژمێرییەکەوە ناڕاستی پێوە دیارە، ئەویش بە هۆی گەڕانەوەی هەڕەمەکی رەگەزنامە بۆ ژمارەیەك کورد, کە پێشتر و لە ساڵی 1962دا لێیان سەندرابووەوە. ژمارەیەکی کەمی کورد, کە وەك بێگانە و مەکتومین تۆمارکراون توانیویانە بەهۆی بەرتیلدان بە بەرپرسان، رەگەزنامە وەرگرنەوە.[210]

چەند هاووڵاتییەکی کورد, کە بەر لە 1945 لە سووریادا لە دایك بوون، لە نێویاندا ئەندامانی خێزانە ناودارەکان و بەرپرسانی کوردی سووریا هەبوون، لە ئاکامی سەرژمێرییەکەدا رەگەزنامەیان لێسەندرایەوە. لەوانەش وەك جەنەراڵ تۆفیق نیزامەدین, کە لە ساڵی 1956دا سەرۆکی دیوان بوو، هەروەها ئیبراهیم پاشا ئەلمالی, کە یەکێك بوو لە ئەندامانی دامەزرێنەری پەرلەمانی سووریا لە ساڵی 1928دا.[211] لەوەش زیاتر و لە چەند حاڵەتێکدا ئەندامانی هەمان خێزان تەنانەت خوشك و براکان بە جیاواز تۆمار کراون. بۆ نموونە پیاوێك ساڵی 1881 لە سووریا لە دایك بووە و وەك هاووڵاتییەکی سوورییایی پۆلێن کراوە، کەچی کوڕەکەی, کە ئەویش هەر لە سووریا ساڵی 1935 لە دایك بووە، وەك بێگانە تۆمار کراوە، سەرەڕای ئەوەی, کە لە سوپای سووریادا خزمەتیشی کردووە[212] .

---

[210] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

[211] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

[212] بەکێنی، سێپتەمبەری 2003: 6.

به هەمان شێوە، لە چەند بۆنەیەکدا ئەوە راگەیەندراوە, کە ئەو کوردانەی وەك بێگانە یان مەکتوم تۆمار کراون، فەرمانی بەشداربوونیان لە سوپای سووریادا پێگەیشتووە و ناچارکراون خزمەتی نیشتمانی لە سوپای سووریادا تەواو بکەن. لە یاسای باری نەتەوەیی سووریادا لە بەندی 43،44 دا هاتووە, کە خزمەتی نیشتمانی سووریا بۆ ماوەی دوو ساڵ و نیو بۆ هەموو کەس, کە باری نەتەوەیی سووریایی بێت و تەمەنی سەروو 19 ساڵ بێت، زۆرەملێیە.[213] بۆیە بە پێی خودی یاساکەی سووریا بەشداربوونی ئەو کوردانەی, کە وەك بێگانە تۆمارکراون پێشێلکاری یاسا بنچینەییەکانی ناوخۆی سووریاش دەکات. قەدەغە نییە ئەگەر کەسێك هاووڵاتی سووریا نەبێت و لە هێزە چەکدارەکاندا دابمەزرێت و وەك یاسایەکیش کورد ئەوانەشی, کە هاووڵاتی سورین داواکانیان بۆ پەیوەندیکردن بە ئەکادیمیای سەربازی و پۆلیسەوە رەت دەکرێتەوە، سەرەڕای خزمەتیان بۆ دەوڵەت، ئەم کوردانە لە مافە بنچینەییەکان و دۆکیومێنت و پێناسنامەی سەربازی ستانداردی سووریا بێبەشبوون.

کوردێك هەوڵی داوە پشتبەست بەو خزمەتە نیشتمانییەی هەیبووە رەگەزنامەی سووریا بەدەست بهێنێتەوە، بەڵام داواکەی رەت کراوەتەوە و ئەو دۆکیومێنتانەشی, کە وەك بەڵگەی خزمەتی سەربازی پێشانی دابوو، دەستی بەسەردا گیرا.[214]

سەرەڕای سەرژمێرییەکەی حەسەکە، ژمارەیەکی بەرچاوی کورد لە هەموو ناوچەکانی کوردستانی سووریادا بەهۆی هۆکاری سیاسیی ئاشکراوە دووچاری زەوتکردنی مافە مەدەنییەکانیان بوونەتەوە، ژمارەی ئەو کوردانەش بە 27,000 کەس زیاتر دادەنرێن.[215] هەموو ئەمانە لە نێوان ساڵانی 1958-1961 روویان داوە، کاتێك رژێم چەند هەڵمەتێکی لە دژی رێکخراوە سیاسییە کوردییەکان ئەنجامداو سەرژمێری حەسەکەش لە ساڵی 1962دا رووی داو لە کاتی فەرمانڕەوایی حیزبی بەعسیش پێش کودەتای حافز ئەسەد لە ساڵی 1970 و دواتریش.

---

[213] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری 2003: 6.

[214] خزمەتی نەتەوەیی لە ساڵی 2005دا کەمکرایەوە بۆ دوو ساڵ.

[215] ماکدۆوەڵ 1998: 53.

جگە لە لێسەندنەوەی مافە مەدەنییەکان، هاوولاتیان مافی هەبوونی پاسپۆرتیشیان لی زەوت کرابوو, چونکە مافی بەجێهێشتنی ولات بە شێوەیەکی یاسایی رێگری لێدەکرێت.

سەرژمێری حەسەکە و یاسا...

باری نەتەوایەتی لە یاسادا:

بەندی 15 لە جارنامەی جیهانیی مافی مرۆڤ ئەوە روون دەکاتەوە کە:"هەموو کەس مافی نەتەوایەتی هەیە، هیچ کەسێك نابێت بەبی هۆکارێك لە مافی نەتەوایەتی بێبەش بکرێت".

"بە هەمان شێوە یاسای سووریاش ئاماژە بەوە دەکات, کە نەتەوایەتیی مافێکی مرۆڤە و هەموو کەس بەبی جیاوازی لە سەرەتای لە دایك بوونییەوە مافی نەتەوایەتیی هەیە و هێمای ئەوەش دەکات, کە مافی نەتەوایەتی ناتوانرێت بە شێوەیەکی هەرەمەکی زەوت بکرێت.[216] لە رووی تیۆرییەوە, یاسای سووریا گەرەنتی پێدانی رەگەزنامە دەدات بەو مندالانەی, کە لە دایك و باوکێکی سووریایی یان ئەوانەی لەسەر خاکی سووریا لە دایك دەبن. بەندی 20 لە دەستووری حیزبی بەعس هەموو مافێکی نەتەوەیی بە هەموو ئەو نەتەوانە دەدات, کە لە خاکی عەرەبدا دەژین و حیزبەکە خۆی بۆ نەتەوەی عەرەب تەرخان کردووە و لە پێکهێنانی بلۆکی رادیکالی خۆی بەدوور دەگرێت.

باری نەتەوایەتی لە سووریا لە رێگەی باوکەوە دەگوازرێتەوە، نەك لە رێگەی دایکەوە. ئەمەش بۆ خۆی پێشێلکاری ئەو یاساغ کردنە نێودەوڵەتییە، دژی سەرکوتکاری هەردوو رەگەزی نێر و مێ, کە لە بەندی (23)ی پەیمانی جیهانی لەبارەی مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە هاتووە. مندالێك ئەگەر لە باوکێکی مەکتوم یان بێگانە و دایکێکی سووریایی لە دایك بێت، وەك مەکتوم تۆمار دەکرێت، واتە

---

[216] بەکێنی، سێپتەمبەری 2003: 4.

حاڵەکەی لە دایکییەوە بۆ نامێنێتەوە. بە پێشێلکاری یاساکەی خۆیان, کە باری نەتەوایەتی لە ڕێگەی باوکەوە دەگوازرێتەوە. ئەگەر منداڵێك لە سووریا لە باوکێکی بێگانە و دایکێکی مەکتوم بێت، ئەوا ڕاستەوخۆ منداڵەکەش دەبێت بە مەکتوم، بە هەمان شێوەش ئەگەر پیاوێکی سووریایی ژنێکی مەکتوم بخوازێت، منداڵەکانیان دەبنە مەکتوم.[217] مامەڵەکردنی دەوڵەتی سووریا بەرامبەر بە کورد، بە شێوەیەك پەیڕەوی سەرکوتکردنی کورد و تا ڕادەیەکیش پێشێلکردنی یاساکانی دەوڵەتیشە.

یاسای سووریا مافی هاووڵاتیبوون دەداتە هەموو ئەوانەی, کە لە 21/شوبات/1958 بە دواوە بە ڕەگەز سورین و ئەوانەش, کە ڕەگەزنامەی کۆماری یەکگرتووی عەرەبی‌یان لە نێوان ساڵانی 1958-1960 هەیە.[218] بەندی سێیەمی یاسای نەتەوایەتی سووریا و بڕیاری ژمارە/276ی ساڵی 1969 مافی بەدەستهێنانی ڕەگەزنامەی سووریایی فراوانتر دەکاتەوە بە بوونی مافی زەوی و هاوخوێنییەوە. بەم شێوەیە، هەموو ئەو منداڵانەی, کە بەهۆی یەکێك لەم شێوازانەی خوارەوە لە دایك دەبن، ڕەگەزنامەی سووریا وەردەگرن.

- منداڵێك, کە لە خاکی سووریادا لە باوکێك بێت،کە ڕەگەزی سووریایی بێ، لە ناوەوە یان دەرەوەی سووریادا بێت.
- منداڵێك, کە لە ناو سووریادا و لە دایك و باوکێکی غەریب بێت, کە منداڵەکە نەتوانێت باری نەتەوایەتییان بە دەست بهێنێت.
- منداڵێك, کە لە ناو سووریا و لە دایك و باوکێکی نەناسراو بێت و باری نەتەوایەتییەکی زانراویان نەبێت، یان بێ وڵات بن. یاسای نەتەوایەتیی سووریا، بەندی/3.

بە پێی یاسا، منداڵێك, کە لە سووریا لە دایك بێت و وەك بێگانە تۆمار بکرێت، یان مەکتوم بێت, واتە لە دایك و باوکێکی غەریب لە دایك ببێت, کە منداڵەکە نەتوانێت باری نەتەوایەتییان بە دەست بهێنێت مافی یاسایی هەیە, کە ڕەگەزنامەی سووریا بەدەست بهێنێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کورد ئەم مافەشی پێ نەدراوە!

---

[217] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

[218] زانیاریەکە لەلایەن Europaisches Zentrum fur Kurdisches Studien) Berlin, January 2005) دراوە.

لەبەر ئەوەی, کە کورد وەك بێگانە تۆمار دەکرێن، مافی ئەوەیان نییە پاسپۆرت یان دۆکیومێنتی گەشتیاری دەربکەن، منداڵانی کوردی بێگانە بە شێوەیەکی پێویست لەسەر خاکی سووریا لە دایك دەبن، کەچی بێ وڵاتن. مەکتومینی سووریا بە تەواوی دروستکراوی سووریان. رەگەزنامەی سورییان لی ناسەندرێتەوە، چونکە هەرگیز نەیانبووە، بەڵام لەسەر خاکی سووریا لە دایك بوون و لەبەرئەوە مافی رەوای خۆیانە لە رێی داوا پێشکەشکردنەوە رەگەزنامەی سووریا بەدەست بهێنن. بەڵام دیسانەوە یاسای سووریا وا دەرناکەوێت, کە ئەوە بۆ ئەم جۆرە کوردانە بکات.

لە سەرو ئەوەشەوە دەکرێ رەگەزنامەی سوورییایی لە رێگەی ئیسقاتی جنسییەی نەتەوە بیانییەکانەوە بە دەست بهێنرێت. لەم بارەدا ئەو کەسانە پێویستە تەمەنیان 18 ساڵ، یان سەروتر بێت و ماوەی پێنج ساڵ لە سووریادا نیشتەجی بووبن و لە ساڵێك زیاتر سوورییایان بەجێ نەهێشتبێت و دووچاری نەخۆشییەك نەبووبن و توانای کارکردنیان هەبێت و خاوەنی رابردوویەکی باش بن و شارەزاییان لە شتێکدا هەبێت, کە سوود بە دەوڵەت بگەیەنێت. هەروەها پێویستە توانای خوێندنەوە و نووسینیان بە زمانی عەرەبی هەبێت.[219] منداڵانی خوار تەمەنی 18 ساڵ، دەتوانن مافی نەتەوایەتی سوورییایی بەدەست بهێنن، بەبی ئەوەی داوا پێشکەش بکەن، ئەگەر لەو وڵاتە نیشتەجی بن. ئەو منداڵانەی, کە مافی نەتەوایەتی بە دەست دەهێنن، لەسەرو 18 ساڵەوە بن، پێویستە بۆ ماوەی دوو ساڵ لە سووریا نیشتەجی بووبن بەر لەوەی بتوانن داوا پێشکەش بکەن بۆ بەدەستهێنانی رەگەزنامە.[220] بەڵام هێشتا بۆ کوردە بی وڵاتەکان پشتبەست بەو راستییەی, کە هەڵگری هیچ رەگەزنامەیەکی تر نین، لەوە دوورخراونەتەوە، لە کاتێکدا دەیانتوانی بە کەڵك وەرگرتن لەم یاسایە ئەو کارەیان بۆ بکرێت.

لەگەڵ ئەوەشدا پێشکەشکردنی داوا بۆ بەدەستهێنانی رەگەزنامەی سوورییایی، رەزامەندی نووسینگەی کۆچکردن پێویستە، وەزیری ناوخۆ و سەرۆکی وڵات، مافی ئەوەیان هەیە هەر داوایەك بیانەوێت رەتی بکەنەوە. بەخشینی رەگەزنامە بە کەسێك، پێویستە دواتر لە بڕیارێکی سەرۆکایەتیدا رابگەیەنرێت. بەم شێوەیە پەیوەندی دەوڵەت

[219] فەرمانی ژمارە/67، بەندی/1، 31/ئۆکتۆبەر/1961.

[220] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

بە کوردەوە بە تۆمەتی هەڕەشەی ئاسایش و خیانەتکاری، مانای ئەوەیە زۆر بە دەگمەن کورد رەگەزنامە، یان مافە مەدەنییەکان بەدەست دەهێنێتەوە. هەر بەو شێوەیەش کوردێکی مەکتوم, کە دایکی هاوولاتی سووریا بێت و باوکی بێگانە بێت، رەنگە هەوڵ بدات حاڵەتەکەی خۆی بە رێگەی یاسایی بگۆڕێت, کە تیایدا دادگا و پۆلیس و دەزگاکانی ئاسایش بەشدار دەبن.[221] دیسانەوە بەشداریی ئەم دەزگایانە لەم جۆرە کارانەدا و رقی سروشتیان بەرامبەر بە کورد ئەوە دەگەیەنێت, کە سەرکەوتن لەو جۆرە مەسەلانەدا شتێکی مەحاڵە.

بە گشتی بەدەستهێنانی رەگەزنامەی سووریایی بۆ نەتەوە بێگانەکان ئاسانترە، بە تایبەتی ئەوانەی لە دەوڵەتە عەرەبییەکانەوە هاتوونەتە ناو سووریاوە، یان منداڵانی عەرەبی بێگانە, کە لە سووریا نیشتەجێن، بەراورد لەگەڵ کوردانی بێگانە و مەکتومین. بەدەستهێنانی مافی نەتەوەیی لە سووریادا لە لایەن عەرەبە بیانییەکانەوە بەوە ئاسانکاری تێدا کراوە, کە عەرەب پێویستە تەنیا دوو ساڵ لە سووریا نیشتەجی بێت و منداڵە نیشتەجێبووەکانیشیان بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بەبێ ئەوەی داوا پێشکەش بکەن، رەگەزنامە بەدەست دەهێنن.

هەروەك نەتەوەکانی عەرەب پێویست ناکات بە بڕیارێکی سەرۆکایەتی وەرگرتنی رەگەزنامەکانیان رابگەیەنرێت و جنسیەی تایبەت ببەخشرێت بەو عەرەبانەی خزمەتی نیشتمانیی تایبەت بۆ دەوڵەتی سووریا ئەنجام دەدەن.[222] لەوەش زیاتر لە یاسای دەوڵەتی سووریادا ئاماژە بەوە کراوە, کە بیانییەکان دەتوانن لە رێگەی ئەنجامدانی هاوسەرگیری لەگەڵ هاوولاتییەکی سووریادا رەگەزنامەی سووریایی بەدەست بهێنن، یان نیشتەجێبوون بۆ ماوەی پێنج ساڵ یان زیاتر لەو ولاتەدا.[223] بەلام ئەم یاسایە وا دەرناکەوێت, کە بێگانە و مەکتومین بگرێتەوە، ئەوانەی, کە بە بەردەوامی مافی هاوولاتیبوونیان نکوڵی لێدەکرێت و هاوسەرگیرییان نایاساییە. بۆچوونی فەرمیی دەوڵەتی سووریا وایە, کە دانیشتوانی کوردی سووریا لە تورکیا و عێراقەوە کۆچیان کردووە، لەبەرئەوە کورد بە لای سووریاوە هیچیان بە هاوولاتی

---

[221] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

[222] زانیارییەکە لەلایەن (Europaisches Zentrum fur Kurdisches Studien)Berlin, January 2005)

[223] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

دانانرێن. لەم رووەوە، سەرەڕای یاساکانی ناوخۆی سووریا، نکوڵی بەردەوامی پێدانی رەگەزنامە بەوانەی لە سەرژمێری حەسەکەی ساڵی 1962 لێیان سەندرابۆوە، پشت بەستە بەو گریمانەیەی, کە کورد هاووڵاتیی شوێنێکی ترە، لەبەرئەوە دەوڵەت نکوڵی لە پێدانی رەگەزنامە دەکات، هەرچەندە مافێکی یاسایی خۆیانە. دیسانەوە ئەم بیرکردنەوەیە بەهۆی ئەو راستییەوە دووچاری شکست و گومان بووە, کە کورد بۆ هیچ وڵاتێکی بنەڕەت نەگەڕێنراونەتەوە و ژمارەیەکی گرنگیان رەگەزنامەیان بە هۆکاری سیاسیی ئاشکرا لی سەندراوەتەوە.

مافەکانی منداڵ

بەندی (242)ی پەیمانی جیهانی لەبارەی مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە ئاماژە بەوە دەکات، کە: "هەموو منداڵێك راستەوخۆ دوای لە دایك بوون تۆمار دەکرێت و ناوێکی دەبێت". هەروەك داوا لە دەوڵەتان دەکات، لەوە دڵنیابن هەموو منداڵێك, کە لەسەر خاکەکەیان لە دایك دەبن، رەگەزنامەیان پێبدرێت، بە تایبەتی ئەگەر ئەو منداڵە بی وڵاتیش بێت.[224] رێ پێنەدانی رەگەزنامە بە منداڵان، بەندی حەوتەمی 1989 لە کۆبوونەوەی مافەکانی منداڵان، پێشێل دەکات, کە سووریا لە سێپتەمبەری 1990دا واژۆی کرد و لە نیسانی 1993دا هەمواری کرد.

لە یاسای ناوخۆی سووریادا, کە لە سەرەوە ئاماژەی پێکرا، ئەگەر منداڵێك لەسەر خاکی سووریا و لە دایك و باوکێك بێت, کە نەتەوایەتییان نەزانراوە، یان بی وڵاتن، یان منداڵەکە نەتوانێت باری نەتەوایەتی ئەوان بەدەست بهێنێت، مافی ئەوەی هەیە رەگەزنامەی سووریا وەربگرێت. دەسەڵاتدارانی سووریا حاشا لەوە دەکەن, کە منداڵێك لە سووریادا بەبی ناو، یان باری نەتەوایەتی هەبێت.[225] بەڵام بە پێی چەند سەرچاوەیەکی کوردیی نزیکەی 25,000 منداڵی کورد بێ وڵاتن، یان وەك بێگانەو

---

[224] یاسای دەسکەوتنی هاونیشتمانیی سووری، ژمارە/276، 1969، بە گەواهی کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا، نۆڤەمبەری 2003: 6.

[225] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا , نۆڤەمبەری 2003: 7-8

مەکتومین تۆمارکراون.[226] بوونی بەشێکی کورد, کە بە مەکتومین ناسراون لە خۆیدا بەرهەمی نکوڵیکردنی پێدانی رەگەزنامەیە بە کوردی بێگانە و دانپیانەنانی هاوسەرگیرییانە. بەم شێوەیە منداڵانی کوردی بێگانە و مەکتومین بە بەردەوامی بەربەستی ئەوەیان لێکراوە, کە رەگەزنامەی سوورییایی وەربگرن و هەموو ساڵێکیش کێشەکانیان بەرەو زیادبوون دەچێت، بەڵام بە بەراوردی ئەوەی منداڵانی عەرەب, کە لە سووریا نیشتەجێن بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی و بەبێ ئەوەی ناچار بکرێن بۆ ماوەیەك نیشتەجی بن، رەگەزنامە وەردەگرن.[227]

تۆمارکردنی لە دایکبووان...
مردن و هاوسەرگیری

تا ساڵی 1999، دایك و باوکی منداڵانی مەکتوم، دەیانتوانی لە لای موختار یان سەرۆکی گوند داوای بەرگە بۆ مناڵەکانیان بکەن. بەڵام وا پێویست بوو, کە پێش ئەوەی منداڵەکانیان تۆمار بکەن، سەردانی دەزگاکانی ئاسایش بکەن و ئەستۆپاکی خۆیان بسەلمێنن. تەنانەت ئەو منداڵانە بەڵگەی لەدایکبوونیشیان بۆ دەرنەدەکرا، وەرەقەیەکیان وەردەگرت, کە تیایدا نووسرابوو، ئەو کەسە منداڵی دایك و باوکییەتی. ئەم پرۆسەیە زۆرجار چەند مانگێکی پێدەچوو تا تەواو دەبوو، بە درێژایی ئەو کاتەش دان بە بوونی منداڵەکەدا نانرێت و هیچ ناوێکی فەرمی یان حاڵەتێکی فەرمییان لە سووریادا نابێت. گرانی و سەختی ئەم پرۆسەیە و چەندین بۆنە و حاڵەت, کە تیایدا ئەستۆپاکی ئاسایش بە داواکەران نادرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت, کە چەندین کوردی مەکتوم هەرگیز تۆمار نەکراون.

لە ساڵی 1999دا ئیتر ئەوە قەدەغەکرا, کە موختار بتوانێت هیچ دۆکیومێنتێك بۆ مەکتومین دەربکات, کە ئەم وەرەقانەش قەدەغە بکرێت، ئەوا ئیدی کوردی مەکتوم هیچ بوونێکی فەرمیی لە سووریادا نابێت و تەنانەت ناشتوانن بە

[226] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری 2003: 7.

[227] بەکێنی، سێپتەمبەری 2003، کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری 2003: 7-8.

پاسی دەوڵەتیی هاتوچۆ بکەن. کوردی مەکتوم, لەبەرئەوەی بە شێوەیەکی فەرمی لە دایك نەبوون، هەر بۆیە مردنیشیان تۆمار ناکرێت.

لە بەندی (23)ی پەیمانی جیهانی لەبارەی مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە, مافی هاوسەرگیری دەستەبەر کراوە:

"مافی پیاو و ژن لە تەمەنی هاوسەرگیرییدا بۆ پێکەوەنانی ژیانی هاوسەریو پێکهێنانی خێزان دانی پیانراوە".

بە هەمان شێوەش بەندی (16)ی جاڕنامەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە بارەی مافی مرۆڤەوە دەڵێت:

1. ژن و پیاو لە تەمەنی تەواویاندا بەبی هیچ سنوور بەندییەك بەهۆی نەژاد، نەتەوە، یان ئاینەوە، مافی ئەوەیان هەیە هاوسەرگیری ئەنجام بدەن و خێزان پێکبهێنن. هەردوولاش مافی یەکسانی هاوسەرگیری و لە یەك جیابوونەوەییان هەیە.
2. هاوسەرگیری تەنیا کاتێك ئەنجام دەدرێت, کە رازیبوونی ئازاد و تەواوی ژن و پیاوەکەی لە گەڵدایە.
3. خێزان یەکەی گروپی بنچینەیی و سروشتی کۆمەڵگەیە و شیاوی پارێزگاریکردنە لە لایەن کۆمەڵگە و دەوڵەتەوە.

لە سووریا هاوسەرگیریی کچێکی سوورییایی لەگەڵ کوڕێکی بێگانە یان مەکتومدا قەدەغە و نایاسایییە. لەبەرئەوە مەراسیمی هاوسەرگیری بە شێوەیەکی نافەرمی ئەنجام دەدرێت و بە تۆمار نەکراوی بەسەر دەوڵەتدا تێدەپەڕێت.

لە وەڵامی حکومەتی سووریا بۆ راپۆرتی رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ، ساڵی 1996 لەبارەی کوردی سووریاوە، هاتووە کە:

"ئەگەر لە حاڵەتێکدا کچێکی سوورییایی ئەو مەترسییە بگرێتەبەر و شوو بە کەسێکی بێگانە بکات، ئەو هاوسەرگیرییە بە نایاسایی دادەنرێت".[228]

ئاکامی ئەوەش بۆ خێزانە کوردەکان گرنگە. وەك لە سەرەوە باسکرا، منداڵانی ئەو هاوسەرگیرییە بە هیچ شێوەیەك تۆمار ناکرێن و ئەوپەرەکەی پارچەیەك کاغەزی

[228] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، سێپتەمبەری 2002. ناوەکە لە لایەن نووسەرەوە دانەنراوە.

سپییان دەدرێتی, کە وێنە و زانیاری لە بارەی خێزان و دۆخەکەیانەوە لەسەری دەبینرێت. لەسەر دۆکیومێنت و پێناسنامەی خێزاندارەکانیش وەك سەڵت ناونووس دەکرێن. ئەگەر ژنێکی سووریایی شوو بکات بە پیاوێکی بێگانە یان مەکتوم، ئەوا زەوی و موڵکەکانیان پێویستە بە ناوی ژنەکەوە تۆمار و تاپۆ بکرێت. هەر بەو شێوەیەش، لە دوای مردنی ژنەکە موڵکەکە نە بۆ مێردەکەی و نە بۆ منداڵەکانی بەجێنامێنێت. بەڵکو لە جیاتی ئەوە موڵکەکە دەگوازرێتەوە بۆ ماڵە دایکانی، خۆ ئەگەر کەسیشی نەبوو بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەگوازرێتەوە بۆ دەوڵەت.

سایەو پەناگا

بەندی (17)ی جاڕنامەی جیهانیی مافەکانی مرۆڤ دەڵێت:

- هەموو کەس مافی ئەوەی هەیە, کە بە تەنیا، یا لەگەڵ کەسانی تردا موڵکی هەبێت.
- نابێت هیچ کەسێك بە شێوەیەکی هەڕەمەکی و بەبی هۆکار لە موڵکەکەی بێبەش بکرێت.

دەرکردنی کورد لە ماڵ و حاڵی خۆی و نکوڵیکردن لەو مافەی, کە کوردی بێگانە و مەکتومین لە سووریا خاوەنی موڵك و ماڵ بن، یان بە کرێی بدەن، لە خۆیدا سەرپێچیکردنی ئەو بنەمایانەیە.

وەك لە سەرەوە باسکرا، ئەو منداڵانەی مەکتومن موڵکیان لە دایك و باوکیانەوە بۆ نامێنێتەوە, کە رەگەزنامەی سووریاییان هەبێت. لەبەرئەوە نەوە لە دوای نەوە، مەکتومین زیاتر لە زەویوزار و ماڵی باوباپیرانیان دوور دەخرێنەوە و بێبەش دەکرێن.

بە هەمان شێوە رێگەیان پێنادرێت موڵك، یان تەنانەت ژوورێکی هۆتێلیش بە کری بگرن. کوردی بێگانە و مەکتومین داوایان لێدەکرێت لای لقی ناوخۆی ئاسایش داوا پێشکەش بکەن، تا مۆڵەت وەربگرن بۆ ئەوەی بتوانن شەو لە هۆتێلێکدا بمێننەوە،

هەندێك جار ئەو مۆڵەتەش نادرێت. ئەم کۆت و بەندە چەندین کێشە بۆ ئەو کوردە بێ وڵاتانە دروست دەکات، کاتێك بەناو سووریادا بگەڕێن یان بیانەوێت کارێك بدۆزنەوە.

زۆرئاوا ناوچەیەکە لە کەناری دیمەشق، لە لایەن کوردەکانی جەزیرەوە دروستکراوە، ئەوانەی, کە لە دیمەشق کاردەکەن و توانایان نییە خانوو لەناو، یان نزیك شارەکە بکڕن، یان بە کرێی بگرن. هەموو خانووەکان بەبی مۆڵەتی دەوڵەت دروستکراون و ڕەنگە لە هەر کاتێکدا بێت دەوڵەت بیانڕووخێنێت.

مافی خوێندن

ئازادیی خوێندن و مافی خوێندن لە لایەن جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە، دەستەبەر کراوە، بەندی 26 ی جاڕنامەکە دەڵێت:

1. هەموو کەس مافی خوێندنی هەیە. خوێندن بە خۆڕایی دەبێت، بەلایەنی کەمەوە لە قۆناغی سەرەتایی و بنەڕەتیدا. خوێندنی سەرەتایی ئیجباری دەبێت. خوێندنی تەکنیکی و پیشەیی بە شێوەیەکی گشتی فەراهەم دەکرێن و خوێندنی باڵاش بە شێوەیەکی یەکسان و لەسەر بنەمای لێهاتوویی بۆ هەمووان دەبێت.
2. خوێندن بە مەبەستی گەشەسەندنی کەسایەتی مرۆڤ و بەهێزکردنی ڕێز بۆ مافی مرۆڤ و ئازادییە بنچینەییەکان ئاراستە دەکرێت. هان و پەرە بە تێگەیشتن و لێخۆشبوون و هاوڕێیەتی لە نێوان گروپە نەتەوەیی نەژادی و ئاینییەکان دەدات و چالاکییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ پارێزگاریکردن لە ئاشتی زیاتر دەکات.
3. دایك و باوك مافی ئەوەیان هەیە جۆری ئەو خوێندنە هەڵبژێرن, کە دەدرێت بە منداڵەکانیان.

دەستووری سووریا ئاماژە بەوە دەکات, کە خوازیارە خوێندنی جیهانی دەستەبەر بکات. بەڵام ڕێ نەدان بە مافی خوێندن بۆ کوردانی بێگانە و مەکتومین خاڵی ناکۆکی و پێچەوانەی ئەو یاسا هەرە بنچینەییانەیە.

ئەوە ڕاگەیەندراوە, کە مەکتومین ڕێگەیان پێنادرێت بچنە قوتابخانە هەتا ڕەزامەندی هۆبەی سیاسی دەزگای ئاسایش بە دەست نەهێنن[229]

ڕاپۆرتی ڕێکخراوی چاودێری مافەکانی مرۆڤ لە ساڵی 1996، لەبارەی سووریا و کوردەوە سکاڵای پیاوێکی کورد دەخاتەڕوو, کە ویستویەتی منداڵەکەی لە پۆلی یەکەمی سەرەتایی بەم شێوەیە تۆماربکات:

"پیاوەکە ئاماژەی بە کچە گەنجەکەی کرد و وتی پێویستم بە 29 ڕۆژ هەبوو بۆ ئەوەی سەردانی بنکەی پۆلیسی راوێژکار و بەشی ئاسایش و ئۆفیسی ڕەگەزنامە بکەم، تەنها بۆ ئەوەی لە پۆلی یەکەم ناونووسی بکەم. دواتر دەبووایە موختار سەردانی ئاسایشی سیاسی بکات, کە بێن و منداڵەکە ببینن. پیاوەکە وتی: کارەکانی ئاسایش هێندەی تر بارودۆخەکەیان گرانتر کرد، تەنانەت زیاتر بە ئازارتر بوو بۆ هەندێك خێزان. چونکە ئەوان پێیان دەوتین, کە ئەم منالآنە هی خۆمان نین، لەوانەیە لە ئیسرائیل و تورکیاوە هاتبێتن"[230]

ناونووسکردنی منداڵ وەك مەکتوم تا بچن بۆ قوتابخانە بە پێی یاسا ڕێپێدراو نییە و تەنیا لە کاتێکدا ڕێگەیان پێدەدرێت ئەگەر بەڵگەی موختاریان پێبێت.[231]

هەروەها ڕێگە بە منداڵی تەمەن سەرو شەش ساڵان نادرێت, کە بچێتە بەر خوێندن لەبەرئەوەی لەگەڵ تاقیکردنەوەی بڕوانامە ستانداردەکان ناگونجێت, کە لە کۆتایی ئەو ساڵەدا ئەنجامی دەدەن.

بە شێوەیەکی ئاسایی خوێندکار ئەگەر لە ساڵی شەشەمدا سەرکەوتوو بوو، ئەوا دیپلۆم بەدەست دەهێنێت. هەرچەندە هیچ هەڵسەنگاندنێکیان بۆ ناکرێت ئەگەر بێتو لە تاقیکردنەوەکانیشدا دەربچن و بەڵگەکان بە پێی مەکتومین مامەڵەیان پێدەکرێت و لە لایەن وەزارەتی پەروەردەوە ناناسرێت. کوردە بێگانەکان دەتوانن بچنە زانکۆ لە کاتێکداکە نمرەیەکی بەرز بە دەست دەهێنن و نابنە بابەتی ئەوەی جیابکرێنەوە بە پێی ئەوەی کوردن بەڵکو وەك بێگانە ناونووس دەکرێن. لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانن دابمەزرێن

[229] چاودێری مافەکانی مرۆڤ ئۆکتۆبەری 1996، پاشکۆی A.

[230] چاوپێکەوتنەکان لە سووریا، ئۆگۆستی 2002، و لە ئەورووپا، دیسەمبەری 2002 ناوەکان لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە، چاودێری مافەکانی مرۆڤ، ئۆکتۆبەری 1996: 22.

[231] چاودێری مافەکانی مرۆڤ، ئۆکتۆبەری 1996: 22.

یان لە بوواری شارەزایی خۆیاندا بە شێوەیەکی سەربەخۆ وەك پارێزەر یان پزیشك کاربکەن. کورد دەیەوێت لەو بووارانەدا کار بکات لەبەرئەوەی ئاواتەخوازن خۆیان رۆشنبیر بکەن و پلە و پایە لەناو کۆمەڵگەی کوردییدا بە دەست بهێنن و هیوادارن رۆژێك لە رۆژان بارودۆخەکەیان گۆڕانی بەسەردا بێت.[232] سەرەڕای ئەوەش چەند خوێندنگایەکی دیاریکراوی وەك خوێندنگەی سەربازی و خوێندنگەی رۆژنامەنووسی و پزیشکی بە هیچ شێوەیەك ئەو کوردانە وەرناگرن.[233] ئەم جیاکارییە تایبەتییەی سیاسەتی حکومەت بەرامبەر رەخساندنی هەل و رۆشنبیرکردنی منداڵانی کوردی سووریا وایکردووە، هەندێك جار پەنا بەرنە بەر کارکردن لەسەر شەقام و کاری دەستگێڕی و رێستۆرانتەکان بۆ ئەوەی لە پەیداکردنی بژێوی ژیانی خێزانەکەنیاندا بەشداربن. ئەم بارودۆخە تەنیا تایبەت نییە بە منداڵە کوردەکانەوە، بەڵکو کەمە نەتەوایەتییەکانی تری سووریاش دەگرێتەوە. بەڵام لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی کوردی بە شێوەیەکی دیار هەژارن و ئەم بارە دژوارەش لەناویاندا بڵاوترە، منداڵە کوردەکانی لە هەلی یەکسانی لە بوواری خوێندن و دامەزراندندا زیاتر بێبەش کردووە.[234]

ئەم بەربەستانەی لە بەردەم پەروەردە و خوێندنی کوردە بێگانە و مەکتومەکاندا هەن، ئەوەی لە بڕیاری 28 ی کۆبوونەوەی مافەکانی منداڵدا هاتووە پێشێل دەکات, کە ئاماژە بەوە دەکات، هەموو منداڵێك مافی خوێندنی هەیە لەسەر بنەمای هەلی یەکسانی. مەسەلەی پێدانی بڕوانامەی نزمتری پەروەردە و رۆشنبیری بە منداڵانی کوردە بێ وڵاتەکان بۆتە رێگر لە بەردەم بەدەستهێنانی پلەی بەرز و بێبەش بوونیان لە هەلی یەکسانی.

ئازادیی هاتوچۆ

تۆمارکردنی بەشێکی زۆری دانیشتوانی کوردی سووریا وەك بێگانە و مەکتومین و رەتکردنەوەی بەڵگەی هاووڵاتیبوونیان وەك سووریاییەکی پلە یەك، یان نەدانی پاسپۆرتی سووریایی پێیان، پێچەوانەی بڕیاری (12)ی پەیمانی جیهانی لەبارەی

[232] لەو کاتەوە, کە فەرمانەکانی 15/ئۆکتۆبەر/1999 دەرچووە، رێگە نادرێ بە موختار, کە ئەو دۆکۆمێنتانە دەرکات.
[233] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ کوردێکی پەناهەندەی بریتانیدا، سێپتەمبەری 2004 ناوەکەی لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە
[234] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری 2003: 12.

مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە, کە تیایدا هاتووە: هەموو کەسێك بەبی هیچ جیاوازییەك، ئازادە لە بەجێهێشتنی هەر وڵاتێك بە وڵاتەکەی خۆشییەوە، بەڵام کوردی بێگانە و مەکتومینەکان مافی کۆچکردنییان نییە، تەنانەت ئەگەر گەشتێکیش بکەن بۆ لوبنان.

لەناو سووریادا، هەموو کەسێکی سوریی بەبی هیچ بەڵگەنامەیەك دەتوانێت لە رێگەی خزمەتگوزارییە گشتییەکانی گواستنەوەوە هاتوچۆ بکات، بەڵام کوردە بێگانە و مەکتومینەکان با پێپێناسنامە و دۆکۆمێنتیشیان هەبێت، کەچی, کە دەیانەوێت لە نێوان شارەکانی سووریادا بێن و بچن، رووبەڕووی چەند رێوشوێنێکی درێژ خایەن و بیرۆکراتی و بازگەکانی ئاسایش دەبنەوە.

تۆقاندن

ململانێی رۆژانەی کوردە بێ وڵاتەکان لە پێناوی تۆمارکردنی هاوسەرگیری و منداڵبوون و پەروەردە و ئیشکردن لە دەوڵەتێکی هەژاردا، هەموو ئەو شتانە پێکەوە وایان لەم گروپە کردووە تا ببنە کەرەستەی تۆقاندن لە لایەن دەزگاکانی هەواڵگر و ئاسایشەوە.

پێویستی پێدانی مۆڵەت لە لایەن لقەکانی ئاسایش و سیاسییەکانەوە وای لە کوردەکان کردووە تا ببنە ئامانجی پیاوانی ئاسایش. لە ئەنجامدا ئەو کوردانە پێویستیان بە پشتگیری کەسانی پلەدار هەیە لە سووریادا، یان پێویستیان بە ئەستۆپاکی هەیە لە لایەن ئاسایشەوە بۆ چەند کارێکی رۆتینی وەك تۆمارکردنی ناوی منداڵ لە ئۆفیسی تۆمارگە، یان هاتوچۆ لە نێوان شارەکانی تری سووریا، یان بۆ چارەسەری پزیشکی و مانەوەیان لە هۆتێلدا.

ژمارەیەکی زۆر لە کوردە بێ وڵاتەکان، ناچار بوون ناوی ئەو هاووڵاتییە مردوانە لە خۆیان بنێن بۆ ئەوەی لە هەژاری رزگاریان بێت. کورد بوون بە بی بوونی رەگەزنامە تەنها بارودۆخی توندوتیژ و نادادپەروەری بۆ هێناون.[235] هەندێکی تر لە

---

[235] هەمان سەرچاوە

کوردەکان بە شێوەیەکی نایاسایی چەند ڕێگەیەکیان دۆزیوەتەوە بۆ بەجێهێشتنی ئەو وڵاتە.

لە سەردانی یەکەمی بەشار ئەسەد بۆ پارێزگای حەسەکە لە ساڵی 2002دا و لە چاوپێکەوتنێکی ئەم دواییەیدا, لە کەناڵی ئاسمانی جەزیرە لە 1/ مایس/2004...

بە شێوەیەکی ئاشکرا رایگەیاند, کە ڕێگەچارە هەیە بۆ بارودۆخی کوردە بێ رەگەزنامەکان. هێشتا ئەو بڕیارەی 20,000 کورد دەگرێتەوە, کە رەگەزنامەی سووریاییان پێبدرێت ئەو پرسیارە دێنێتەوە پێش, کە ئاخۆ 200,000 کوردی بێ رەگەزنامە چییان بەسەر دێت؟ ئەگەر ئەو دەوڵەتەش کار بەم بڕیارە بکات، سەرەڕای ئەو وتارانەش هێشتا هیچ چارەیەك لە مەڕ ئەو کێشەیە نییە.

ریفۆرمی زەویوزار و پشتێنەی عەرەب

ریفۆرمی زەوی و کێڵگە کشتوکاڵییەکان هەر لە سەرەتای 1950 لە سووریا دەستی پێکردەوە، لە ساڵی 1958-1961 لە کۆماری یەکگرتووی عەرەبییەوە، ناسر ریفۆرمی میسری کردە مۆدێلێك بۆ ریفۆرمکردنی سووریا و دووبارە دابەشکردنەوەی ئەو زەوی و کێڵگانە بەسەر جوتیاری کێڵگەکاندا بەبێ ئەوەی خاوەن موڵکە گەورەکان دەستیان تێدا هەبێت.

زۆربەی خێزانە کوردەکانی عەفرین و کوبانی، خاوەن زەوی کشتوکاڵیی زۆر بوون و لە لایەن دەوڵەتەوە دەستیان بەسەردا گیراوە.[236]

دوای ئەوەی سووریا لە 1961ەوە دوای کۆماری یەکگرتووی عەرەبی کەوت، حیزبی بەعسیش هەمان شێوازیان بەکار هێنا لە ریفۆرمکردندا، مەبەستیشیان سنووردارکردن و فراوانکردنی ناونیشانی زەوییەکان و دامەزراندنی سەروەت و سامانێکی دادپەروەرانەی دابەشکراوە.

---

[236] چاوپێکەوتن لەگەڵ بێگانە و مەکتومی کورد، سووریا 2002 ناوەکان لە لایەن نووسەرەوە پارێزراون.

هەڵکەوت و بارودۆخی جیۆگرافیای پارێزگای جەزیرە وایکردووە، لەو کاتەدا چەند موڵکێکی زۆر لەو ریفۆرمی زەوییە کشتوکاڵیانە بەدوور بێت. دەیڤد ماکدۆوەڵ پێی وایە، ئەوە بەهۆی ناتەواویی نەخشەی داڕشتنی پلانەکەوە بوو بێت. سەرچاوە کوردییەکانیش پێیان وایە, کە دواخستنەکەی، حسابێکی بەمەستی بۆ کرابوو بۆ ئەوەی بە پێی کات دیمۆگرافیای دروستکراو لە ناوچەکەدا بگۆڕن.[237] وەك ئاماژەی پێدراوە سەرژمێری حەسەکە لە ساڵی 1962 بە شێوەیەکی دیار ڕێژەی کوردی کەمکردەوە, کە پێشتر زۆرینەی پێکهێنابوو.

پشتێنەی عەرەب لە ساڵی 1965دا، پلانێکی سیاسی بوو لە لایەن حیزبی بەعسەوە بڕیاری لەسەر درابوو، بەڵام تا ساڵی 1973 لە سایەی حکومەتی حافز ئەسەددا جێبەجێ نەکرا. وەك بەشێکی پرۆگرامی ریفۆرمکردنی زەوییە کشتوکاڵییەکان سیاسەتێکی تایبەتی سەرەتایی لە هەرێمی جەزیرەدا گیرایەبەر, کە زۆرینەی کوردن. پلانی دروستکردنی ئابلۆقەی سەربازیی بە درێژایی سنووری سووریا — تورکیا و سنووری کوردستانی عێراق لە (رأس ألعين) دارێژرا.

بە درێژایی سنووری عێراق هەتا تەلکوچەك، نزیکەی 10-15 کیلۆمەتر قووڵی و 375 کیلۆمەتر درێژییە. پرۆژەکە هاوشێوەیەکی زۆری لەگەڵ خاڵی نۆی پیلانەکەی موحەمەد تەلەب هیلال هەبوو لە مامەڵەکردنی کوردەکانی جەزیرەی سووریا.[238] بە پێی پێشنیازەکەی هیلال لە ساڵی 1973 پشتێنەی عەرەب بە شێوەیەکی پراکتیکی کاری پێکرا و بە تەواوکردنی بەنداوی تەبەقە لەسەر رووباری فورات, کە رووبەرێکی فراوانی ئەو ناوچەیە بەر لافاو کەوتووە و بۆتە هۆی بێ لانەبوونی سەدان خێزانی عەرەب. لە هەمان کاتدا لە ناوچە سەر سنوورییەکانی سووریا- تورکیا- عێراق سێ سەدو چل گوندی کوردنشین ناچارکران, کە ماڵەکانیان جێبهێڵن و پێیان وترابوو, کە لەو جێگایانە نیشتەجێبن, کە کورد نین لەناو سووریادا وەك ناوچەکانی دێرەزور. بە گەیشتنی دەسەڵاتدارانی سووریا بۆ بینینی ئەو شوێنانەی, کە کوردەکان تیایدا جێگیربوون، لە یەکەمین گونددا دوای گواستنەوەیان، گوندنشینەکانی عەلی فورۆ خۆپیشاندەرەکانی تریش لەسەر شەقامەکان دانیشتن و

[237] چاوپێکەوتن لەگەڵ کوردێکی ئاوارەدا، بریتانیا، سێپتەمبەری 2004 ناوەکەی لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە.
[238] زانیاریەکە لەلایەن کۆمەڵەی رۆژئاوای کوردستانەوە پێشکەش کراوە، لەندەن، ئۆکتۆبەری 2003.

لەسەر ڕێی هاتوچۆی ئۆتۆمبیلدا ڕاکشان و جێهێشتنی ماڵ و زەوی و زارەکانی خۆیان ڕەتکردەوە، لە گوندی عەلی فورۆ نزیکەی نەوەد کەس لە لایەن دەسەڵاتدارانی سووریاوە دەستگیر کران.[239] ئامانجی دیاری چالاکییە هاوشێوەکان و دەستگیرکردنیان هانی دەسەڵاتدارانی دا, کە سیاسەتی خۆیان پەیڕەو بکەن. لە جیاتی گواستنەوەی هەموو کوردەکان لە ماڵەکانی خۆیان، دەستیان کرد بە هێنانی عەرەب بۆ ئەو ناوچانە و دروستکردن و گۆڕینی دیمۆگرافیای دەستکرد.

خێڵە عەرەبە دەشتەکییەکانی فورات دوای بێ شوێن بوونیان بەهۆی دروستکردنی بەنداوی تەبەقە و دەریاچەی ئەسەد، لەو شوێنەدا نیشتەجی کران.

لە نێو پشتێنەی عەرەبدا، نزیکەی 40-100 گوندی تایبەت و نوێیان دروستکرد, کە 150-200 خانوو دەبوون[240] بۆ ئەو خێزانە عەرەبانەی, کە بەهۆی لافاوەوە بێ لانە بوون و لەوێدا نیشتەجی کران.

ئەو زەوییانەی, کە ئەو گوندانەیان لەسەر دروست کراوە، هەروەها ئەوانەشی, کە دابینکران بۆ ئەو عەرەبانەی تازە نیشتەجێبوون، زەوی ئەو کوردانە بوون, کە لە ساڵی 1962دا بەهۆی ریفۆرمکردنی زەوییەکانی حەسەکەوە دەستیان بەسەردا گیرابوو. ئەو کوردانەی, کە خاوەنی ڕەگەزنامەی سووریاین و ئەوانەشی کوردی بێگانەن و ئەو خێزانانەش, کە بێ وڵات و بێ زەوین، تەنها بەشێکی کەمیان بۆ ماوەتەوە، ناچار وەك جوتیار لەو زەوییانەدا کاردەکەن, کە عەرەبە تازە هاوردەکان بوونەتە خاوەنی و لەوانیان سەندۆتەوە، یان ناچارن منداڵەکانیان بنێرن بۆ ناوەندی شارەکان بۆ ئیشکردن و ناردنەوەی دەستکەوتەکانیان بۆ ماڵەوە.[241]

لە سەرەتاوە پەیداکردنی بەرهەمە کشتوکاڵی و خۆماڵییەکانی وەك تۆو و پەین بۆ عەرەبە هاوردەکان زۆر گران بوون ، بەڵام بۆ ئەوەی عەرەبەکان هان بدرێن, کە بەرەو ناوچە کوردنشینەکان کۆچبکەن, ئاسانکاری بەدەستهێنانی قەرزی کشتوکاڵیان بۆ کرا و تەنانەت چەکداریش کرابوون.[242]

---

[239] هیلال 1963: 48

[240] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ جەواد مەلا، کۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستان ئەحمەد 2001: 78

[241] چاودێری مافەکانی مرۆڤ ئۆکتۆبەری 1996: 13

[242] ئەم زانیارییە لەلایەن کۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستاندراوە، لەندەن، 27/ئۆکتۆبەر/2003.

گوندە نوێیەکان هەموو خزمەتگوزاری و پێداویستییەکانی بۆ دابین کرابوو، پێچەوانەی ئەوەش، گوندە کوردییەکان لە خزمەتگوزاریی سەرەتایی وەك ئاو و کارەبا و ڕێگاوبانیش بێبەشبوون و بۆیان دابین نەکرابوو.

هەروەها ئەوەش ڕاگەیەنراوە, کە زۆربەی ئەو زەوییانەی دراون بە عەرەبە نیشتەنیەکانی گوندە نوێکان لە ناوچەکەدا، بی ئەوەی کەڵکی لێوەربگرن، هەروا لەلایەن خاوەنەکانیانەوە بەجێهێڵراون،[243] یان تەواو پشتیان بەستووە بە جوتیارە کوردەکان و کرێکاران بۆ هێشتنەوەی زەوییە کشتوکاڵییەکان و بەرهەمەکانیان.

چەردەیەك دەربڕینی نارەزایی هەبوو لە لایەن دانیشتوانی گوندەکان لەناو پشتێنەی عەرەبدا. لە یەکێك لەو گوندانەدا، هەموو دانیشتوانە کوردەکان، چ ئەوانەی, کە خاوەنی ڕەگەزنامەی سووریایین و چ ئەوانەشی, کە وەك ئەجنەبی ناویان تۆمارکراوە و لە ساڵی 1973دا زەوییەکانیان دەستیان بەسەردا گیراوە، لە خۆپیشاندانێکدا لە ساڵی 1986، دانیشتوانە عەرەبەکان لەگەڵ کوردە خۆپیشاندەرەکان بەشەڕهاتن و لە ئەنجامدا کیژۆڵەیەکی کورد کوژرا و هەموو کوردە خۆپیشاندەرەکان دەستگیرکران.[244] سەرەڕای بوونی پشتێنەی عەرەب، پرۆگرامی ریفۆرمکردنی زەوی بە شێوەیەکی گشتی و بەرفراوان لە جەزیرەدا جێبەجێ کرا و بەشێکی زۆری موڵکایەتییە کوردییەکان هەڵوەشێندرایەوە و دووبارە بەسەر جوتیاراندا دابەشیان کردەوە، هەرچەندە جوتیارە کوردەکان, کە کاریان لەو زەوییانەدا دەکرد، لەو هەلە بێبەشبوون و زەوییەکان دران بە عەرەبە نیشتەنییە نوێکانی ناوچەکە. بەهۆی ریفۆرمکردنی زەوییە کشتوکاڵییەکانی ناوچەی جەزیرەوە، نزیکەی 6,552-7000م^2 زەویی جوتیارە کوردەکان دەستیان بەسەردا گیراوە.[245] بە پێی وتەی سەلاح بەدرەدین سکرتێری پێشووی حیزبی هەڤگرتنا گەلی کورد لە سووریا، ئەو زەوییانەی لە لایەن حکومەتی سووریاوە دەستیان بەسەردا گیراوە ڕێژەی 43٪ سەرجەمی زەویوزاری سووریا پێکدەهێنێت.[246] ئەو یاسایەی, کە لە ساڵانی 1965-1989دا

[243] چاودێری مافەکانی مرۆڤ ئۆکتۆبەری 1996: 13
[244] وانلی 1992: 162
[245] هەمان سەرچاوە
[246] بدرالدین 2003: 25

جێبەجێکرا موڵکایەتییە کوردییەکانی هەڵوەشاندەوە و جوتیارەکانی لی دوورخستنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت چەند سنوور و مەرجێکیشی بۆ دیاریکردن, کە ئەگەر جێبەجێیان نەکەن، ئەوا زەوییەکان دەستیان بەسەردا دەگیرێت:

1. ئەگەر زەوییەك بۆ ماوەی پێنج ساڵ بە بەردەوامی لە لایەن خاوەنەکەیەوە کاری تێدا نەکرێت دەبێتە موڵکی دەوڵەت.
2. هەر کەسێك بۆ ماوەی 10ساڵ بە بەردەوامی کار لەسەر پارچە زەوییەك بکات مافی ئەوەی هەیە ببێتە خاوەنی پارچە زەوییەکە.
3. هەر کەسێك پارچەیەك زەوی لە حکومەت بە کری بگرێت و بۆ ماوەی بیست ساڵ و بە بەردەوامی کاری تێدا بکات مافی ئەوەی هەیە ببێتە خاوەنی ئەو زەوییە[247].

جێی سەرسوڕمان نییە, کە ئەم یاسایانە، کوردە بێگانە و مەکتوومینەکانی نەدەگرتەوە و وا راگەیەنراوە, کە کورد بە شێوەیەکی گشتی بێبەشبووە لە مافی خاوەندارێتی و بە شێوەیەکی زۆر دەگمەن سوودمەند دەبوون لە دووبارە دابەشکردنەوەی زەوییەکان، بە تایبەتی لە ناوچەی جەزیرەدا.

سەرەڕای ئەم جیاوازکاریەیش، وا راگەیەنراوە, کە ژمارەیەك لە بڕیارەکانی پارێزگا، ئامانجیان کورد بووە و پاڵپشتی لە دەست بەسەراگرتنی زەویوزارەکانیان کردووە. کورد مافێکی ئۆتۆماتیکی نییە بۆ بوون بە خاوەنی موڵك، یان تۆماری خاوەنایەتیی موڵك بکات، لە جیاتی ئەوە ئەگەر ئاواتەخوازی ئەوە بێت پارچەیەك زەوی لە هەر شوێنێکی سووریادا بۆ خۆی چنگ بخات، پێویستە پێشەکی لە راژەکانی ئاسایشدا بەڵێننامەیەکی دڵنیایی هەبێت.

راپۆرت لەبارەی ئەوەوە دراوە, کە کوردەکان بەردەوام روخسەتی بوون بە خاوەنی زەوی و موڵکایەتییان رەتدەکرێتەوە، بە تایبەتیش لە ناوچە کوردییەکانی باکووری سووریا.

ناوچەکانی دەوروبەری عەفرین و کوبانی دوور نەبوون لە ریفۆرمکردنی زەوییەکان و بە عەرەبکردن. هەرچەندە سیاسەتی عەرەب بەسەر ئەو ناوچە کوردییانەدا

---

[247] هەمان سەرچاوە

جێبەجێ نەکرا، بەڵام ریفۆرمکردنی زەوی بەشێکی گەورەی ناوچەی عەفرینی گرتەوە, کە کورد خاوەنی ئەو زەویانە بوون و لە لایەن حکومەتەوە دەستیان بەسەردا گیراوە. لە بەشێکی کوبانیدا، کورد بێبەش کراوە لە وەدەست هێنانی زەوی و ماڵ و موڵك، هەروەها لە داڕشتنەوەی کاروبارەوە لە هەردوو شارەکانی تەرابلوس و تەلئەبیەزدا[248] .

سەرچاوە کوردییەکان لەو بڕوایەدان, کە ئەم هەوڵە مەبەستێکی لە دواوەیە بۆ دابڕکردنی ناوچە و شارە کوردییەکانی ناو سووریا لە یەکتری و دابەشکردنی زۆرینەی عەرەب بەسەریاندا، بۆ نموونە لە نێوان عەفرین و کوبانی,کوبانی و سەرێ کانی (رأس العين)دا.[249]

هەروەها وا راگەیەنراوە, کە ئەم هەوڵانە بۆ بە عەرەبکردنی شارۆچکەی کوبانی نراوە بەهۆی دابەشکردنەوەی زەوییەکانی کوردەکانەوە بەسەر عەرەبەکاندا. بۆ رێگرتن لەم هەوڵە و بەگژاچوونەوەی دەست بەسەراگرتنی زەوی، کوردێکی خاوەن زەوی چەند مینێکی لە ناوچەکانی سنووری تورکیاوە هەڵگرتەوە و لە کێڵگەکەی خۆیدا دایچاندن، ئەو عەرەبەی, کە دەستی کردبوو بە کارکردن لەوزەویەدا کوژرا، کاتێ, کە بە تراکتۆرەکەی بەسەر مینەکاندا رۆشتبوو.[250]

بە هەمان شێوە بە قوولایی پەنجا کیلۆمەتر زەوییەك بە درێژایی سنووری تورکیا لە ناوچەکانی کوبانی و باکووری عەفرین پاسەوانێکی زۆر بۆ پاراستنی ئاسایشی ناوچەکان هەیە و لە ئامادەباشیدان لە حاڵەتێکدا ئەگەر هەڕەشەی تورکیا بۆ سەر ئەو ناوچەیە هەبێت. هەر بۆیە زەوییەکان لەو ناوچانەدا فرۆشتن و کڕینیان قەدەغەکراوە. هەروەها گۆڕینی ناوی تۆمارکراوی خاوەنەکەی تەنانەت دوای مردنی خاوەنەکەشی و یان بۆ مەبەستی یاسایی قەدەغەکراوە، خاوەنی زەوییەکان هێشتا دەتوانن لە زەوییەکانیاندا کاربکەن، بەڵام لە ئەنجامدا ئەم زەوییانە لە هەر کاتێکدا بێت دەتوانرێت لە لایەن حکومەتەوە دەستیان بەسەردا بگیرێت، بەبی هیچ

---

[248] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا، 2002، ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

[249] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ پارێزەرێکدا، دیمەشق، ئۆگۆستی 2002 ناوەکەی لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

[250] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا، 2002، ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

ئاگادارکردنەوەیەکی یاسایی و دوای مردنی خاوەن موڵکەکەش زەوییەکە راستەوخۆ دەگەڕێتەوە بۆ دەوڵەت.[251]

بایەخی ناوچە کوردییەکان بۆ سووریا بە بەها ئابوورییەکەیەوە وێنا کراوە. جەزیرە بە ناوچەی بەرهەمهێنانی لۆکە و گەنم جیا دەکرێتەوە و دۆزینەوەی نەوت لەو هەرێمە بۆتە هۆی بایەخدان بە زاڵبوونی کورد بەسەر ستراتیجی سەرچاوەکاندا. پێشنیازکراوە, کە پشتێنەی عەرەب و ریفۆرمکردنی زەوییەکان لە کاتێکدا جێبەجێکراوە, کە دەنگۆی ئاشکرابوون و قۆرخکردنی نەوت لە قەرەچوك و رومەلان لە جەزیرەدا بڵاوە.

کۆچکردنی عەرەبەکان بۆ ناوچە کوردییەکان بۆ گۆڕینی دیمۆگرافیایەکی رەگەزایەتی دروستکراو، سیاسەتێك بوو زووتر لە لایەن کۆماری عێراقەوە جێبەجێکرا، بە تایبەتی لە شاری کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوت لە ساڵانی 1930 و دواتریش لە لایەن حیزبی بەعسی عێراقەوە.

بایەخدانی کورد بەم ناوچانە لە رووی کارەوە, کە لە کەرکوکەوە دەستی پێکرد، وا پێدەچێت حکومەتی سووریا نیگەرانی زاڵبوونی نەتەوەی کوردی هەبێت، لە رووی ستراتیژی ئابووری و جیۆگرافیای ناوچەکەوە.[252] لە سووریا ژمارەی ئەو فەرمانبەرە کوردانەی لە کارگەی پیشەسازی نەوتی رومەلان و قەرەچوکن، بەردەوام لە کەم بوونەوەدان، بە تایبەتی, کە خانوو بۆ کرێکارە عەرەبە هاوردەکان دروست کرا. بە هەمان شێوە تەواوکردن و پڕکردنەوەی بەنداوی تەبەقە لە سووریا و بەنداوی کیبان لە تورکیا لە ساڵی 1973, کە بووە هۆی کەمکردنەوەی رژانی جۆگە ئاوییەکان لە ئەنجامدا گرژی و ئاڵۆزیی خستنە نێوان سووریا و تورکیاوە و هەروەها سووریا و عێراقیش. تەنانەت عێراق هەڕەشەی لە تەقاندنەوەی بەنداوی تەبەقە کرد و سووریا و عێراقیشی تا کەناری جەنگ برد، لە ساڵانی 1974-1975 سوپای سەربازی هەردوو وڵاتی لەسەر سنووری دیاریکراوەکانیان کۆکردەوە.[253]

---

[251] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا، 2002، ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

[252] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا، 2002، ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

[253] ماکدۆوێڵ 1998: 28.

زیادبوونی ئەم گرژییانە هاوکات بوو لەگەڵ دروستکردنی پشتێنەی عەرەب، جێی سەرنجیشە, کە پشتێنەی عەرەب بەشێك بوو لە نەهێشتنی دەستێوەردانەکانی تورکیا و عێراق بۆ سەر کاروبارە ناوخۆییەکانی سووریا، ئەویش بە هۆی دانیشتوانە کوردیەکانیانەوە, کە زۆر بە خیانەتکارانە دەبینرا.

هەروەك لە بەشی پێشوودا ئاماژەی پێدرا، پەرەپێدانی ناسیۆنالیزمی کورد و عەرەب بووە هۆی گرژی و ئالۆزیی گومانی هاوبەشی هەردوولا. ناسیۆنالیزمی کورد لە بارێکی هەڵسانەوەدا دەبینرا. لەگەڵ راپەڕینەکەی مەلا مستەفای بەرزانی لە باکووری عێراقدا سەری هەڵدا و نیشانەی یەکەمی ئەم ناسیۆنالیزمە لە تورکیاش بەئاگای هێنانەوە، سووریاش لەوە ترسا, کە ببێتە هۆی هاندانی کوردی سووریا بۆ کار و چالاکی سیاسی و شەرعیەتی لاوازیی حکومەتی خستە بەردەم گومانەوە.

پشتێنەی عەرەب، کوردی سووریای لە هاوپەیمانە سروشتییەکانی خۆی لە تورکیا و عێراق جیاکردەوە. هەروەها سووریا ترس و نیگەرانی لەو دەوڵەتە دوژمنانەی بەرژەوەندی هاوبەش و دەستێوەردانە دەرەکییەی بەرامبەر بە نەتەوەی بە ویژدانی کورد هەبوو وەك راگەیەنراوە, کە ئیسرائیل پشتیوانی مەعنەوی بەرزانی کردووە. هەروەها بە عەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان و دروستکردنی پشتێنەی عەرەب و ئایلۆقەی پاراستن لە نێوان کوردی سووریا و تورکیا و عێراق، هەردووکیان هەوڵێك بوون بۆ جیاکردنەوەی کوردی سووریا لە کاریگەرییە دەرەکییەکان و پەیوەندیی بەرژەوەندییەکانیان و لە هەمان کاتدا بۆ دانانی کاراکتەری دیمۆگرافیا لە ناوچەکەدا.

کۆچکردن و راگواستن

لە چەند سەرچاوەیەکدا هاتووە, کە چەندان کەس و کۆمەڵە خەڵك بە پەیوەندی لەگەڵ رژێم و دەزگاکانی موخابەراتی سووریا، چەردەیەکی زۆر سودمەند بوون لەو هەڵهاتنە بەرفراوانە بۆ ئەوروپا.

سەدان کورد لە سووریاوە بە کەشتی و لە رێگەی لوبنانەوە بەرەو ئەوروپا براون, کە زۆربەیان وا چاوەڕوان دەکرا لە ئەڵمانیا بمێننەوە.

له نێوان ساڵانی 1998- 2002 گروپێکی تایبەتی مافیا، دەربازکردنی سەدان کوردی لە ڕێگەی کەشتی بارهەڵگرەوە بۆ ئەوروپا ڕێکخستووە.

بە پێی راپۆرتی دیر سپیگل بڵاوکراوەی دەوریی ئەڵمانی[254] و سایتی کوردی Amude.com[255] مافیایەکی قاچاخچی لە سووریا لە لایەن پیاوێکی کوردی سووریاوە, کە ناوی (مەجید بیرکی)یە لە چالاکییەکانی لەگەڵ تاکەکەس و گروپەکانی تر لە سووریا و لوبنان و ئەوروپاشدا بەشداری کردووە.

لە ساڵی 1998 بە ناردنی 20-25 کوردی سووریا بۆ ئەڵمانیا دەستی پێکردووە و ڕێکخراوەکەی بیرکی لە ساڵانی دواتردا بەرفراوان بوو. کەشتی گەورەتر بەکار هێنرا، گروپەکە دەستی کرد بە دەربازکردنی زیاد لە نۆسەد کەس لە یەك کەشتیدا و لە بارودۆخێکی زۆر خراپ و پڕ ئازار و پیسی و ناتەندروست لەگەڵ نەبوونی خواردن و ئاوی پێویست.

لە شوباتی/ 2001 کەشتیەکی کامبۆدی دەریای ڕۆژهەڵات بە نزیك فرەنسادا 912 کوردی هەڵگرتووە, کە زیاد لە 300 منداڵی خوار تەمەنی 10 ساڵان بوون. دوای یەك ساڵ لە مارتی 2002 دا 928 پەنابەر, کە زۆربەیان کوردبوون لە کەشتی تۆنگادا بینراون, کە بە مۆنیکا تۆمارکراوە و نەیانتوانیوە لە ئیتالیا بپەڕنەوە.

هەرچەندە لە کاتی خۆیدا وا ڕاگەیەنرا, کە پەنابەرانی کەشتیی دەریای ڕۆژهەڵات، کوردی عێراق بوون، بەڵام دواتر ئاشکرا بوو, کە زۆربەی هەرە زۆریان کوردی سووریا بوون.

هەروەها لە لایەن قاچاخچییەکانەوە هەڕەشەیان لێکرابوو, کە بە پۆلیس و ئۆفیسی کۆچبەران بڵێن, کە کەشتیەکە لە تورکیاوە هاتووە و کوردی عێراقین، ئەگینا لە کەشتییەکەوە فڕێدەدرێنە دەرەوە و هەروەها بڕوایان وا بووە ئەگەر پەیڕەوی ئەو فەرمانە بکەن ئەوا سەرنجی زیاتر لە بەزەیی ڕۆژئاوایی بە دەست دەهێنن، ئەویش بە تێڕوانینی بارودۆخی عێراق لەسەر ئاستی دەرکەوتنی نێودەوڵەتی و بەم شێوەیە زۆربەی پەنابەرەکان ملکەچ بوون.

---

[254] داودی.ن.د. 2002Khrp: 13.

[255] دێر سپیگڵ 2004/1

له ئه‌نجامدا بارودۆخی دژواری کوردی سووریا نه‌یتوانی سه‌رنجی میدیاکان و بایه‌خپێدانی نێوده‌وڵه‌تی به ده‌ست بهێنێت.

بڕی تێچوو 3000-4000 دۆلاری ئه‌مه‌ریکی بۆ گه‌وره و 1700-2000 دۆلاری ئه‌مه‌ریکی بۆ منداڵ، قاچاخیکردنی به ده‌ربازکرنی خه‌ڵکه‌وه داهاتێکی زۆری هه‌بوو.

ئه‌گه‌ر نه‌توانرایه نرخه‌که به یه‌کجار بدرێت، کورده‌کان وا ناسرابوون, که موڵکی خۆیان له بری پاره‌که ده‌به‌خشی. ده‌ڵێن, که مه‌جید بیرك توانا و ده‌سه‌ڵاتێکی زۆری هه‌بووه له حه‌سه‌که و قامیشلی و خاوه‌نی زیاد له 2000 خانووبه‌ره‌یه له‌ناوه‌وه و ده‌وروبه‌ری ئه‌و شارانه‌دا.

به‌پێی زانیارییه‌کانی لێکۆڵه‌ره‌وه‌ی پۆلیسی ئه‌ڵمانیا، مه‌جید بیرك په‌یوه‌ندییه‌کی باشی له‌گه‌ڵ موخابه‌راتی سووریا و حیزبوواللە له لوبناندا هه‌بووه. له 23/نیسان/2003دا له لوبنان له کاتێکدا خه‌ریکی رێکخستنی که‌شتییه‌ك بوو بۆ ئه‌وروپا ده‌ستگیرکرا, که لایه‌نی که‌م 700 که‌سی هه‌ڵده‌گرت و به‌ڵام مه‌جید بیرك دوای شه‌ش مانگ له زیندان ئازادکرا. به پێی[256] راپۆرتی ده‌زگای زانیاری ئه‌ڵمانیا، دیمه‌شق په‌یوه‌ندی هه‌بووه به‌و ئازادکردنه‌یه‌وه.

له هه‌مان کاتدا به‌رپرسه سوورییاییه‌کان به به‌رتیل رێگه‌یان ده‌دا به تاکی کورد و ته‌نانه‌ت ئه‌وانه‌شی, که له لایه‌ن رژێمه‌وه داواکراو بوون, که به فرۆکه وڵات جێبهێڵن. هه‌ر یه‌که‌یان نزیکه‌ی به بڕی پێنج هه‌زار دۆلاری ئه‌مریکایی له سووریا ده‌رباز ده‌بوون.

له 1990ه‌وه پاسپۆرتی کاتی بۆ کورده بێگانه و مه‌کتومینه‌کان ده‌رده‌کرا، به شێوه‌یه‌کی ره‌سمی بۆ چاره‌سه‌ری پزیشکی له ده‌ره‌وه‌ی وڵاتی سووریا، ئه‌وه‌ش, که بابه‌تی به‌رتیل بوو.

کورده بێ وڵاته‌کان ده‌یانتوانی ئه‌و پاسپۆرته کاتیه به‌ده‌ست بهێنن، بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ یان ساڵێك سه‌فه‌ر بکه‌ن, که ده‌بوو بڕی 1500-3000 دۆلاری ئه‌مه‌ریکی و ئه‌ستۆپاکی ئاسایشیان به شێوه‌یه‌کی ئیجباری پێبێت.[257] ده‌ڵێن: ره‌نگه

---

[256] بێرکۆ 2004

[257] هه‌مان سه‌رچاوه، دێر سپیگڵ 2004/1

گروپەکان و قاچاخچییەکان پەیوەندییان هەبوبێت بە حیزبی ئەمەلی لوبنانی و حیزبی بەعسی لوبنانی و گروپی ئەلئەسەدەوە،[258] , کە پێکەوە لە ڕێگەی لوبنانەوە گەشتەکانیان بۆ ئەوروپا ڕێك دەخست. هەروەها دەڵێن: لوبنان ریشەیەکی زۆر بەهێزی هەبووە لە ناردنە دەرەوە بە ڕێگەی نایاسایی لە سووریاوە، ئەو کەسانەی ئەو ڕێگەیەیان بەکاردەهێنا زۆربەیان کورد بوون بە مەبەستی رزگاربوونیان لەو توندوتیژیانەی ناو سووریا، هەروەها بەڵگەکان ئەوە دەردەخەن, کە حکومەتی سووریا و بەشی ئاسایش، ئاگاداری ئەو قاچاخیکردنە نایاساییانەی خەڵك بوون لە ڕێگەی لوبنانەوە و بە ڕێژەیەکی کەمیش لە ڕێگەی فڕۆکەخانەی نێودەوڵەتی سووریاوە و لیستی ناوەکانی ئەو قاچاخچییانەشیان هەیە.[259] لەسەرو ئەوەشەوە بازاڕی ڕەش سودێکی باشی هەبووە بۆ دەوڵەتی سووریا بۆ جۆشدانی ئابووری و ئاسانکاری کردن بۆ کۆچبەرە کوردە سوورياییەکان لە لایەن موخابەرات و بەرپرسەکانی دیکەی دەوڵەتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت, کە لەوانەیە مەبەستی کەمکردنەوەی کورد لە سووریا لە پشتی ئەوەوە بێت.

کولتوور

بە پێی بیردۆزە باوەڕپێکراوەکان، کولتوور و زمان، مێژووی هاوبەش و نیشتمانی نەتەوەیی بە بنەما سەرەکییەکانی وەك نەژاد و نەتەوەیی دادەنرێن.[260] ئەم سیفەتە هاوبەشانە، خەڵك و کۆمەڵگە بە پێناسنامەیەکەوە گری دەدەن, کە بنەمای نەتەوایەتیبوونە. بایەخی پاراستنی کولتوور، زمان و هەروەها پیادەکردنی ئاین لە نێو گروپە کەمە نەتەوایەتییەکانی دەوڵەتێك لە لایەن کۆمەڵگەی یاسایی نێودەوڵەتییەوە ناسێنراوە، وەك کۆمەڵگەی جیهانی لەبارەی مافە کولتووری و سیاسییەکان ICCPR و جاڕنامەی جیهانی نەتەوە یەکگرتووەکان لەبارەی مافەکانی مرۆڤـەوە UDHR ماددەی 27ی بەندێکی ICCPR"

[258] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کوردی بێگانە لە ناوچەی جەزیرە، ئۆگۆستی 2002، چاوپێکەوتنێك لەگەڵ نووسەرێکی کورد، دیمەشق، 2002، چاوپێکەوتنێك لەگەڵ پارێزەرێك، دیمەشق، 2002، زانیارییەکان لەلایەن wkaکۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستانەوە بە دەست هاتوون، لەندەن، 27/ئۆکتۆبەر/2003

[259] بێرکۆ 2004، دێر سپیگڵ 2004/1

[260] هەمان سەرچاوە

"لەو دەوڵەتانەی کەمە نەتەوایەتی نەژادی، ئاین یان زمان هەیە، ئەو کەسانەی, کە سەر بەو کەمە نەتەوایەتییەن نابێت مافەکانیان پێشێل بکرێت لەو کۆمەڵگەیەی, کە ئەندامەکانی تری گروپەکەی تێدایە، پێویستە خۆشی لە کولتووری خۆیان ببینن، بانگەشەی ئاینی خۆیان بکەن, یان زمانی خۆیان بەکار بهێنن."

نەتەوەی کوردیش یەکێکە لەو گروپانەی, کە کەمە نەتەوایەتییەکی نەژادی و زمانی هەیە لە سووریا و عێراق و ئێران و تورکیا و لە کۆماری سۆڤیەتی یەکگرتووی پێشوودا , کە بەهۆی دابوونەریتی کولتووری و زمانێکی زاڵ و ژمارەیەك دیالێکتی نزیك لە یەکەوە و مێژوویەکی هاوبەش, کە بە هۆی هەڵکەوتنە جیۆگرافیاییەکەوە لە ناوچەی کوردستان دەناسرێتەوە.

سەرەڕای ئەوەش لە لایەن عەرەب و فارس و ئیمپراتۆریای عوسمانییەوە بە هەڵە لێکدراوەتەوە. لە میانەی بە عەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان و خەڵکەکەی، رژێمی سووریا ژمارەیەك رێگر و بەربەستی لە بەردەم چەند دەربڕینێکی پێناسنامەی کولتووریی کوردیدا بە زۆر دانا، لەوانە پێشێلکردنی زمانی کوردی و ڤیستیڤاڵ و دابوونەریت.

سەرچاوە مێژووییە کوردییەکانی تایبەت بە بوونی کورد لە سووریادا لابراون، یان بە عەرەبکراون. ئامانجە سیاسییەکانی، بە زۆر ناساندن و تێکەڵکردنی کوردە بە نەژاد و کولتوور و پێناسنامەی نەتەوایەتی عەرەب.

سووریا بە شێوەیەکی یاسایی ناچارکرا لە ژێر سایەی پەیوەندی و رێکەوتنە نێودەوڵەتییە جۆراوجۆرەکاندا , کە پارێزگاری لە نەژاد و گروپی کەمە نەتەوایەتییەکان و کولتوورییان بکات.[261]

لەگەڵ ئەوەشدا پێشێلکردنی پێناسنامەی کولتووری کوردی لە سووریا بەردەوام لە زیادبووندا بوو، هیچ ئاسانکارییەك بۆ پەیڕەوکردنی کولتوور و داب و نەریتی کوردی نە لە دەستوور و نە لە یاسای سزاداندا دابین نەکراوە.

ئەو بەربەستانەی لە بەردەم پەیڕەوکردنی کولتوورە کوردییەکان لە خوارەوە ئاماژەیان پێدراوە، بنەڕەتیترین بنەمای گروپە کەمە نەتەوایەتییەکان و مافە

[261]بۆ نموونە گەلنەر 1983 و ئەندرسن 1991.

کولتوورییەکانە لە جاڕنامەی جیهانیی مافی مرۆڤــی نەتەوەیەکگرتووەکان UDHR و کۆبوونەوەی نێودەوڵەتی لەبارەی ئابووری و کۆمەڵایەتی مافە کولتوورییەکان ICESCR هاتووە و سووریاش بە هەموو ئەوانە قایل بووە.

زمان

لەبەرئەوەی زمان خەسڵەتێکی بنەڕەتی و گرنگی نەتەوەیە، وابەستەیی و قەدەغەکردنی زمان بۆ نەتەوەیەك یان ڕەگەزێك و خەڵکەکەی سنووردار بکرێ لەگەڵ زمانێکی هاوبەشدا، ئەوە کار لە ناوەرۆکی پێناسنامەکەیان دەکات.

لە ساڵی 1963 لە لایەن محەمەد تەڵەب هیلالەوە پێشبینی ئەوە دەکرا, کە ئەو لەو بڕوایەدایە زمانی کوردی هەڕەشەیەك بێت بۆ دروستبوونی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد.

لە لێکۆڵینەوەکەیدا ئەوەی روون کردەوە, کە چۆن قسەکەرێکی عەرەب لە توانایدا نییە لە زمانی قسەکەرێکی کورد تێبگات، لەمەشەوە هەوڵی جێبەجێکردنی پیلانەکانیان دەدا.[262] ئاشکرای کرد, کە کاتێ کوردەکان واپێشان دەدەن گوایە بۆ رژێم دڵسۆزن، ئەوە بەکارهێنانی کوردایەتییە بۆ وەدەرنانی عەرەبەکان و رێ پێدانیان بۆ بەکارهێنانی نەتەوەی کورد وەك چەکێك دژی عەرەبەکان و پلانگێڕانێکە بۆ دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی کوردی. کاتێك هیلال زمانی بە سەرەکیترین هۆ دانا وەك هەڕەشەیەکی کوردی، لەو باوەڕەدا بوو تەنها لە رێی رۆشنبیرییەوە بە عەرەبکردن بەس نییە بۆ ئەژماردکردنی گومان لە پلانە کوردییەکان بۆ ئازاردانی نەتەوەی عەرەب لە رێی بنیاتنانی دەوڵەتی کوردییەوە[263] .

لە سووریا زمانی کوردی (کرمانجی) وەك زمانێکی رەسمی نەناسراوە، لەوەش زیاتر، بە هەموو شێوەیەك فێربوون، یان فێرکردنی زمانی کوردی لە خوێندنگا و

[262] هەمان سیاسەت لە تورکیاش پیادە کراوە، کوردەکان وەك تورك دەناسێنن و رەگەز و نەژاد و پێناسەی نەتەوایەتییان پێشێل کراوە. لە ئێران، لە شۆڕشی ئیسلامیی 1979وە، سیاسەتەکەیان هاوتا کردووە و هاووڵاتیبوون لەژێر ئالآی ئایندایە نەك نەژادێکدا.

[263] هیلال 1963: 26-28.

تەنانەت بە شێوەیەکی تایبەتیش لە کوردەکان قەدەغەکراوە. ئەم چالاکییانە وەك تاوانێکی پیاوکوژی و نایاسایین. سەرەڕای ئەوەی زمانی کوردی، بۆ زۆرینەی کوردی سووریا زمانی دایکە، ئەوان بە شێوەیەکی گشتی هەتاکو تەمەنیان دەبێتە شەش ساڵ زمانی عەرەبی فێر نابن.

کورد وا راهاتبوون, کە لە 90٪ی رۆژەکانی ژیانیان لە هەرێمە کوردییەکان بەسەر بەرن. سیاسەتی سووریا بەرامبەر بە زمانی کوردی چەندین ناکۆکی و دژایەتییەکی تێدایە بە بەراورد لەگەڵ سیاسەتی ئەو وڵاتە بەرامبەر گروپە کەمایەتییە نەژادییەکان و زمانە بیانییەکانی تر. ئەرمەنی و ئاشووری و جولەکەکان رێگەیان پێدراوە زمانی خۆیان فێربن و هەروەها بە کولتوور و داب و نەریتەکانیان و لە قوتابخانە تایبەتییەکانیان و لە یانە و کۆمەڵە کولتوورییەکان ئاشنا بن. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر قوتابخانە و پەیمانگای تایبەتی فرەنسی و بریتانی و روسی و چەندین زمانی تری ئەوروپی هەن و خوێندن تیایاندا بە خۆڕاییە.

قەدەغەکردنی فێرکردن و فێربوونی کوردی لە هەموو ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەردا درێژبۆتەوە، مانای ئەوە دەگەیەنێت, کە زمانی کوردی بە شێوەیەکی رەسمی ستاندار نەکراوە و زۆربەی کوردەکان شارەزای زمانی دایکی خۆیان نین.

لەگەڵ ئەوەشدا فێرکردنی کوردی بە شێوەیەکی نهێنی و هەندێك جاریش لە لایەن حیزبە کوردییەکانەوە رێك دەخرێت بەڵام چالاکییەکانی نایاسایین. وانەکان لە ماڵەکاندا بە شێوەیەکی نهێنی دەوترێنەوە و کەم کەس بۆ فێرکردنی زمانی کوردی خۆی تەرخان دەکات چونکە زمانی کوردی لە سووریا نایاساییە و بە پێی دەوڵەت فێرکردن و فێربوونی زمانی کوردی ئیهانەیەکی سیاسییە و وەك هەڕەشەیەك لە یەکگرتویی دەوڵەت دادەنرێت.

لە ساڵی 1986 بە پێی بڕیاری 1012/س/25 بەکارهێنانی زمانی کوردی لە کارگە و شوێنە گشتییەکان و سینەماو کافێکاندا قەدەغە کرابوو.[264] پاشان لە

[264] هەمان سەرچاوە

ساڵی 1989 گۆرانی جیاواز لە عەرەبی بۆ نموونە کوردی لە ئاهەنگ و ڤیستیڤاڵەکاندا بە پێی بڕیاری ژمارە 1865/س/2س/12, 1989 قەدەغە کرا.[265] پاشان هەوڵی زیاتر درا بۆ قەدەغەکردن و رێگرتن لە بەکارهێنانی زمانی کوردی لە ئاخاوتنندا بە شێوەیەکی ئاشکراو گفتوگۆکردن و جگە لە زمانی عەرەبی لە کاتی دەوامی ئیشکردندا رێپێنەدراو بوو. یەکێك لەو زنجیرانە، زنجیرە بڕیاری H/7014/ ی 1996/10/3, کە دەگەڕێتەوە بۆ بڕیارێکی تری ساڵی1989 و مەبەستی زیاتر بەهێزکردنی رێگرتن و کۆنترۆڵکردنی بەکارنەهێنانی زمانی بەدەر لە عەرەبی لە پارێزگای حەسەکە لە شوێنە گشتییەکان و کارگەکاندا. ئەم زنجیرە بڕیارە تەنها لە پارێزگا کوردییەکاندا جێبەجێ کرا, کە زۆرینەی کوردن، ئەمەش ئەوەی دەرخست, کە زمانی کوردی زمانێکە ئەم فەرمانە بەدوای قەدەغەکردنیەوەیەتی.

لە ئایاری 2000 بڕیاری 768، فەرمانی دا هەموو ئەو دوکانانەی, کە شریت و ڤیدیۆیان بە زمانی کوردی و لەبارەی کۆبوونەوە نهێنی و ڤیستیڤاڵەکانەوە تێدا دەفرۆشرێت دابخرێت. رێکخستنی هەر کۆبوونەوەیەکی نهێنی و ئاشکرا و ئاهەنگ و ڤیستیڤاڵ گێڕان پێویستی بە ئەستۆپاکی و مۆڵەتی ئاسایشی سیاسی هەیە.

ئەستۆپاکی تەنها بە مەرجێك دەبەخشرێت, کە گۆرانی کوردیی تێدا نەوترێت. لە سەرەتای ساڵی 2004 وا راگەیەنراوە لە کۆتایی رێکخستنی ئاهەنگی شەوی سەری ساڵ لە کوبانی, کە دەیویست بە شێوەیەکی ئاشکرا گۆرانی جیاواز لە عەرەبی لەو کۆبوونەوانەدا نەوترێت, کە مۆڵەتی ئاهەنگ گێڕانەکەیان لە لایەن بەشی سیاسی ئاسایشی حەڵەبەوە پێدراوە. هەروەها گۆرانی بێژە کوردییەکانی وەك رەشید سۆفی دەبووایە واژۆیان بکردایە, کە گۆرانی بە کوردی نەڵێن. رەشید سۆفی گۆرانی نەدەوت. بەڵام کاتێك رەشد سۆفی مایکەکەی وەرگرت, کە لەوانە بوو بڵێت یەکێك لە پیاوانی ئاسایش لە نێو بینەردا خۆی حەشارداوە و ئەوەش رێی لێگرت گۆرانی نەڵێت. بەمەش شەڕ لە نێو ژمارەیەك لە پیاوانی ئاسایش و بینەراندا بەرپابوو.[266]

[265] ماندۆواڵ 1998: 47.

[266] دام 1996: 172، تێبینی 11.

ناوی شوێنەکان

لە سەرانسەری سووریادا ناوی شوێن و ناوچەکان بەعەرەبی یا بە ئیسلامی کراون، بۆ نموونە جەبەل ئەلدروز شاخی دروز لە باشووری سووریا ناوەکەی گۆڕا بە جبل العرب و لەبەرئەوەی, کە ناوەکەشی نزیك بووە لە زیۆن، قەڵات سەهیون نزیك لەتەکیە گۆڕاوە بە قەڵای سەلاحەدین، هەروەها بوونی قەڵا هیچ پەیوەندییەکی مێژوویی بە ناوی ئەم شۆڕشگێڕە کوردەوە نییە, کە دژی خاچپەرستەکان جەنگاوە. هەرچەندە بڕوا وایە, کە کراك دی چەڤالیەرس لە رۆژئاوای سووریا شورایەکی بەهێزی کورد بووە, کە لە سەدەی دوانزەیەمدا لە لایەن گروپە بەکرێگیراوەکانی کوردەوە بنیات نراوە, کە لە دژی سەلاحەدینی ئەیوبی دەجەنگان و ئەو شورایەیان بە دەوری دیمەشقدا دروستکرد.

فرەنسیەکان لەکاتی مانەوەیان لەو ناوچانەدا بەپێی ئەو فەرمانەی کۆمەڵەی میللەتان پێی دابوون، ناوی کراکیان لە شووراکە نا، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم ناوە فرەنسییە و هیچ مانایەکی نییە، بەڵام باوەڕ وایە لە کۆی وشەی کوردەوە وەرگیرابێت, کە بە عەرەبی (اكراد)ە.

وەك بەشێك لە بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان، حکومەت چەند بڕیارێکی دەرکرد, کە فەرمانی دابوو بە گۆڕینی ناوە کوردییەکانی شار و لادی و گوندەکانی جەزیرە و کوبانی و ناوچەی کورداخ بۆ ناوی عەرەبی.

تەنها لە پارێزگای حەسەکە زیاد لە 321 گوندو 72 کێڵگە بە پێی ئەو بڕیارە ناوەکانیان گۆڕاوە.[267] لە 15/شوباتی/1978 حوکومەت ناوی 321 گوندی حەسەکەی گۆڕیبوو، بەڵام ئەم سیاسەتە لێرەدا کۆتایی پێ نەهات.

لە 6/ کانونی دووەم/ 1988 بڕیارێك درا،[268] بە پێی بڕیاری 14875 ناوی 55 گوند و 49 کێڵگە لە سەرێ کانیێ (رأس العين) و قەزای دەربەسیەی پارێزگای حەسەکە لە کوردییەوە گۆڕدراوە بە عەرەبی.[269]

پاشان 5/ئایاری/1988 بە پێی بڕیاری ژمارە ن2123 فەرماندرا ناوی زیاد لە 97 گوندو 23 کێڵگەی پارێزگای حەسەکە بکرێ بە ناوی عەرەبی.[270] لە کورداغ

---

[267] لە ماڵپەڕی کوردی قامیشلۆوە Qamishlo.com لە 8/ جەنیوەری/ 2004دا راپۆرتی لەبارەی دراوە.

[268] ئەحمەد 2001: 82

[269] ئەحمەد 2001: 83-86، ماکدۆوەڵ 1998: 49.

[270] ئەحمەد 2001: 82.

و ناوچەکانی کوبانی، بە پێی بڕیاری ژمارە 580ی[271] وەزارەت یان لەوانەیە ژمارە 15801ی[272] 18/ئایار/1977 ناوی گوندەکان و قەڵا کوردییەکان گۆڕدران بۆ عەرەبی. لە ژێر سایەی ئەم بڕیارە 151 گوند لە کورداغ و 161 گوندی کوبانی عین العرب لە لیستێکی 8 لاپەڕەییدا تۆمارکران بۆ ئەوەی بڕیارەکەیان بە سەردا جێبەجێ بکرێت.[273]

نموونەی بە عەرەبکردنی شوێنەکان وەك: لە پارێزگای حەسەکە ناوەکانی دێرێك کرا بە مەلیکییە و عامودێ گوڕا بە (ئەدنیە) و سەرێ کانیێ گۆڕا بە (رأس العین) و دەربەسیە گۆڕا بە خەسانیە و تیلکوچیك گۆڕا بە یعروبیە. لە کورداغ، عەفرین بوو بە عروبە و کوبانی بوو بە عین العرب.

زۆربەی کوردەکان بەردەوام ناوی شارو گوندو کێڵگەکانیان هەر بە ناوە کوردییەکەوە ناو دەبرد، بەڵام ئەم نیشانە سروشتی و مێژووییە لە رەوشتی بەسەرچووی کوردەوەیە.

ئەم بڕیارە بەسەر هەموو ناوچە کوردییەکانی سووریادا کاریگەری هەبوو، بەشێکی تری ئەم پڕۆژەیە بە عەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان و لابردن و دیاریکردنەوەی پێناسنامە و پاشماوەی مێژووی کوردە.

بە عەرەبکردنی ناوی شوێنەکان، پاکردنەوەی پێناسنامە و مێژووی کورد بوو لەو ناوچانەدا و هەروەها نەهێشتنی ئەو هۆکارانەی, کە کورد بانگەشە بۆ خاکەکەی بکات.

بە چەشنێك دەوڵەت توانی سووربێت لەسەر ئەو هێڵە رەسمییەی کەوا کورد دانیشتوانێکی کۆچەرین و لە تورکیا و عێراقەوە هاتوون و لە سووریا جێگیر بوون. پاشان دەوڵەت سوور بوو لەسەر ئەوەی, کە کورد هیچ بنچینەیەکی ناسینەوەی نەتەوایەتی و مافی نەماوە.

---

[271] هەمان سەرچاوە

[272] هەمان سەرچاوە

[273] ماکدۆوەڵ 1998: 49، 1996: 51، چاودێری مافەکانی مرۆڤ، ئۆکتۆبەری 1996: پاشکۆی ئی.

ناوی منداڵان

لە ساڵی 1992 بە پێی ڕێنمایی وەزیری ناوخۆ، بڕیارێك دەرکرا کەوا ئەو دایك و باوکانەی ئارەزوویانە ناوی منداڵاکانیان بە ناوێکی جیاواز لە عەرەبی بنێن، ئەوا پێویستە بەڵگەی بەشی ئاسایشی ناوخۆیان هەبێت.[274]

ئەم فەرمانە بە شێوەیەکی زۆر نێگەتیڤانە کاریگەری هەبوو بۆ کوردەکانی سووریا.

بە هەمان شێوەی هۆی قەدەغەکردنی زمانی کوردی لە تورکیا بەو بیانوەی, کە ئەم فەرمانە لەسەر بناغەی ئەو راستیەیە, کە ئەلفوبێی عەرەبی ئەو پیت و دەنگانەی وەك پ.ڤ.چ.ۆ ی تێدانییە.

لە روانگەی ئەو راستییەوە کەوا هەندێك ناوی کوردی ڕێپێدراوە ئەوە تەنیا ئەو ناوانەن, کە ئەو پیتانەی سەرەوەیان تێدا نییە بۆیە دەتوانرێت منالێك ئەو ناوەی لێبنرێت، لە کاتێکدا هەمان ناو نابێت لە یەکێکی تریش بنرێت، ئاشکرایە, کە تۆمارکردنی ناوی کوردی منداڵ، لە دەسەڵاتی دەزگاکانی ئاسایشدایە.

وەك هەموو کاروبارە فەرمییەکانی تر لە سووریا, ئەم مەسەلەیەش دەتوانرێت بە بەرتیل چارەسەر بکرێت.

ناوی بازرگانی

لە ساڵانی 1990دا فەرمان درا زۆربەی ناوە بازرگانییە کوردییەکان بۆ ناوی عەرەبی بگۆڕێن. لە شوباتی 1994 سوبحی حەرب، پارێزگاری حەسەکە رایگەیاند, کە ناوە بازرگانییە ناعەرەبییەکان ماوەی یەك هەفتە مۆڵەتیان هەیە تا بگۆڕێن بۆ ناوی عەرەبی یان لە عەرەبییەوە نزیك بن.

[274] ئەحمەد 2001: 82، چاودێری مافەکانی مرۆڤ، ئۆکتۆبەری 1996: پاشکۆی ئی.

هاوشێوەی ئەم بڕیارە بە هەمان یاسا بەسەر هەموو سووریادا جێبەجێ کرا. بە بیانووی ئەوەی, کە لە بنەماوە ئەلفوبێ بەسەر هەموو ناوە بازرگانییە بیانییەکاندا جێبەجێ بکرێت. بەڵام ئەم بڕیارە بەسەر ناوە بازرگانییە ئینگلیزی و فرەنسی و ئەرمەنییەکاندا جێبەجێ نەکرا.

تەنانەت ستۆدیۆیەکی وێنەگرتن لە کورداغ, کە ناوی ستۆدیۆی 21 بوو، بەڵام فەرماندرا بە گۆڕینی ناوەکەی. ئەم ناوە دەگەڕایەوە بۆ نەورۆزی کورد, کە ساڵانە لە 3/21 دا یادی دەکرێتەوە، لەبەر نزیکیان لە یەکەوە ناوی ستۆدیۆکە گۆڕدرا بە ستۆدیۆی 23 و هیچ رەخنەیەکی لە سەر نەبوو.[275] لە راستیدا رەخنە لەسەر ژمارە 21 هەبوو، نەك لەسەر وشەی ستۆدیۆ، پێشنیارێکە لە دژی ناوە بازرگانییە کوردییەکەیە نەك لەبەر ئەوەی وشەیەکی بیانی یان بە نووسینی بیانی وەك ستۆدیۆ بەکارهاتووە.

هەرچەندە ئەمرۆ چەند ناوێکی بازرگانیی کوردی هەن زۆربەیان هەر بە نووسینی کوردی دەنووسرێن بەڵام نایاساین.

راگەیاندن و چاپەمەنی و بڵاوکردنەوە

ئازادیی راگەیاندن لە لایەن دەوڵەتەوە لە سووریا بە توندی سنووردار کراوەو کۆنترۆل دەکرێت. سەرەڕای ئەو زەحمەت و کێشە گشتییانەی شوناسی عەرەبی و دەوڵەتی و قەدەغەکردنی بەکارهێنانی زمانی کوردی، مانای ئەوەیە, کە ئەم کۆت و بەندانە بە شێوەیەکی بەرچاو کاردەکەنە سەر دانیشتوانی کوردی سووریا.

لە سەردەمی فەرمانڕەوایی ئەدیب شیشەکلی1951-1954دا چاپەمەنی و بڵاوکراوە کوردییەکان بە شێوەیەکی فەرمی قەدەغە کراون و بە هەمان شێوەش لە سەردەمی ساڵانی کۆماری یەکگرتووی عەرەبی 1958-1961 بڵاوکراوە کوردییەکان قەدەغە بوون. هەردوو رژێم هەڵمەتی دەوڵەتییان لە دژی کورد ئەنجام داوە, کە تێیدا بڵاوکراوە کوردییەکان دەستیان بەسەردا گیراوە و لەناوبراون. حیزبی

[275] ناسراوە بە بڕیاری ژمارە 122، ئەش لە قەزای حەسەکەدا بەکارهلت، بەدرەدین 1999: 129.

بەعسیش قەدەغەکردنی بڵاوکراوەی کوردیی زیاد کرد، ئیتر بڵاوکراوەکان کتێب بوونایە یان ڕۆژنامە و گۆڤار و نامیلکە. نووسەرە کوردەکان و حیزبە سیاسییە کوردییەکان ناچاربوون کتێب و بەرهەمەکانیان لە وڵاتانی دراوسێی وەك لوبنان، چاپ و بڵاو بکەنەوە, کە بە نرخێکی زۆر گرانتر و دواتریش بە قاچاغ دەیانهێنانەوە بۆ سووریا و خۆیان دابەشیان دەکردن. تەنانەت لە سایەی فەرمانڕەوایی بەشار ئەسەددا، کۆت و بەند لەسەر چاپەمەنی و ڕاگەیاندن زۆرتر بووە.

لە سێپتەمبەری/ 2001دا حوکومەتی سووریا یاسای گشتی 1949ی لەبارەی چاپەمەنییەوە گۆڕی و فەرمانی ژمارە 50 جێگەی گرتەوە, کە بۆ بڵاوکەرەوە، چاپخانە، گۆڤار و ڕۆژنامەنووس، نووسەر و خاوەنی دوکانی کتێبفرۆشی بەکار دەهێنرا، فەرمانەکە لە 50 بەند پێکهاتبوو, کە سنووری بۆ بڵاوکراوەکان دانابوو لەگەڵ فراوانکردنی دەسەڵاتی دەوڵەت بەسەریاندا، لە کاتێکدا لە لایەن ڕژێمەوە وا بڵاودەکرایەوە, کە ڕاگەیاندن و چاپەمەنی و میدیاکان سەربەستن و ڕێ پێدراون، لەگەڵ مۆڵەتدان بە ژمارەیەك ڕۆژنامەفرۆشانی ئازاد و ئۆرگانی حیزبە سیاسییەکان لەنێو بەرەی نیشتمانی پێشکەوتوخوازدا. ڕژێمی سووریا لە لایەن هەوادارانی مافی مرۆڤەوە سەرزەنشت کراوە, کە میدیای سووریایان لە دەوری بەردا هێشتۆتەوە. ئەوانەی پێچەوانەی فەرمانەکە کار بکەن، بەند دەکرێن و سزا دەدرێن، بەڵام بەو شێوە هەڵوێست و کردەوانە نەیانتوانی, سووریا بخەنە ئاستی ئەو ئازادی و سەربەستییەی, کە ICCPR باسی لێوە دەکات و بە تایبەتی لە بەندەکانی 19،27دا پیادەی کردووە.

بەندەکانی بڕیاری ژمارە 50 دابەشکراوە بەسەر چوار بەشدا:

1. ئەوانەی, کە داوا پێشکەش دەکەن بۆ مۆڵەت، خاوەنداری و بەگەڕخستنی چاپ و بڵاوکراوەکان.
2. ئەوانەی لەم چوارچێوەیەدان, کە بڵاوکەرەوەکان و چاپخانەکانن، دەبێت ڕۆژانە زانیاری بدەن بە حوکومەت.
3. ئەوانەی سنووری بۆ دیاری کراوە و یان قەدەغەن، بابەتێکی دیاریکراو یان ئاوازێك لە بڵاوکراوەکاندا...
4. ئەوانەی بە پێی بڕیاری ژمارە 50 سزا دەدرێن لەبەر سەرپێچی کردنیان.

یاسا دەسەڵاتی داوە بە سەرەك وەزیران بۆ لێسەندنەوەی مۆڵەتی بڵاوكراوە و چاپخانە بەو هۆیانەوە, كە ئەو بڕوای وایە پەیوەندی بە بەرژەوەندی بە بەرژەوەندی خەڵكەوە هەیە.[276] بەو شێوەیە دەسەڵاتەكە دراوە بە لقی جێبەجێكردنی دەوڵەت بۆ چاودێریكردنی تەواوی هەموو بڵاوكراوەكان. بەندی 6و7 ی فەرمانەكە ئەوە روون دەكاتەوە, كە دەبێ كۆمپانیا دابەشكار و چاپەمەنییەكان ژمارەی سپاردنی هەموو چاپكراوێ تۆماربكەن و بیپارێزن و كۆپی هەموو بڵاوكراوەیەك لە هەمان رۆژدا بدەن بە وەزیری راگەیاندن لەگەڵ زانیاریی لەبارەی ژمارەی كۆپییەكانی چاپكراوەكە. هەموو بابەتە بڵاوكراوەكان، لەوانە كتێب، نامیلكە، مۆزیك یان تابلۆ و وێنە، دەبێ ژمارەی سپاردنی لە تۆمارگەی كۆمپانیەكەدا لەگەڵ رۆژی چاپكردنی پێوە بێت بەندی 8. سەرباری ئەوەش بەندی 9 فرۆشیارەكان و دابەشكارانی بابەتە بێگانەكانی وابەستە كردووە, كە كۆپییەك لە هەر بابەتێك پێشكەشی وەزیری راگەیاندن بكەن بەر لەوەی بابەتەكە بخرێتە بازاڕەوە. هەروەها بەندی ژمارە 10 دەسەڵاتی داوە بە وەزارەتەكان بۆ رێگرتن لە هاتنە ناوەوەی ئەو شتانەی ئەگەر، بزانرێ, كە كاریگەری ناجۆریان هەیە لەبارەی سەروەریی نەتەوە و ئاسایش یان تاوان و كردەوەی ناپەسەند هەیە.[277] هەروەها رێگرتن لە وتە و زمانی ناجۆر و بڵاوكردنەوەی ئەو شتانەی كار دەكەنە سەر بیرو بۆچوونی خەڵكی و هانیان دەدەن بۆ تاوان كردن، بۆ ئەو مەبەستەش فەرمان دەركراوە بە سزادانی ئەوانەی ئەو جۆرە كارانە دەكەن.[278] هەروەها ئەوانەی درۆدەكەن و راپۆرتی هەڵبەستراو پێشكەش دەكەن، یان شتێك, كە زیان بە بەرژەوەندیی گشتی، یان "ئاسایشی نەتەوەیی " یان "یەكێتیی نیشتمانی" دەگەیەنێت.[279] نەبوونی پێناسەیەك بۆ ئەم زاراوانە بەپرسیارێتی ئەوانی زیاتر كردووە و لە ئاكامیشدا بۆتە هۆی ئەوەی دەزگاكانی بڵاوكردنەوە و چاپەمەنی و نووسەر و رۆژنامەنووس و دابەشكاران پابەند بن بەو مەرجانەوە. لە ئەنجامی ئەوەشدا بە تاوانكردنی دەربڕین بەو جۆرە بوواری دادگایكردنی بە تۆمەتی تاوانی سیاسی فراوانتر بووە. ئەم یاسایە بە گرنگییەوە سانسۆری چڕتر

---

[276] ئەم زانیاریە لە لایەن كۆمەڵەی رۆژئاوای كوردستانەوە دراوە، لەندەن، 27/ئۆكتۆبەر/2003.

[277] چاودێری مافی مرۆڤ2002/1/31: 1.

[278] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 7.

[279] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 5.

کردووەتەوە, کە حاڵی حازر خاسیەتی کۆمەڵگەی سووریا بووە و ئەرکی چاودێریی بەسەر دەزگاکانی پەخش و چاپەمەنی و نووسەرو دابەشکاراندا زیاتر کردووە.

بەندی27 و 28 ی بڕیارەکە داوا لە رۆژنامەنووس و توێژەر و وەرگێڕان دەکات, کە کار لە بواری راگەیاندندا دەکەن ببنە ئەندامی یەکێتیی رۆژنامەنووسان, کە لە لایەن حیزبی بەعسەوە کۆنترۆڵ کراوە. خۆ ئەگەر ئەندامی ئەو یەکێتیەش نەبن، ئەوا کارتی رۆژنامەنووسییان لە لایەن وەزارەتی راگەیاندنەوە بۆ دەرناکرێ.[280] دروستیی سەرچاوە لە سووریا وجودی نییە. رۆژنامەنووسان داوایان لێ دەکرێت, کە زانیاری لە بارەی سەرچاوەکانەوە دابین بکەن ئەگەر حکومەت بیەوێت. سەرچاوەی زانیارییەکان پێویستە وەك "بەرپرس" بناسرێن و رەتکردنەوەی شاردنەوەی ناوی سەرچاوەکان دەکرێت ببێتە هۆی ئەوەی رۆژنامەنووسەکە کارتەکەی لێ بسەنرێتەوە[281].

بڵاوکردنەوەی بەرهەم بە زمانی کوردی وەك ئەوە وایە هەوڵی گۆڕینی دەستوور بدرێت یان هەڕەشە بێت بۆ سەر یەکێتیی دەوڵەت بە پەیوەندی لەگەڵ داواکارانی کورد تا لە رووی نەتەوەییەوە دانیان پێدا بنرێت و هەروەك دەوڵەتیش بە شێوەیەکی گشتی وەسفی چالاکییە کولتوورییەکانی کورد بە کاری سیاسی دەکات. ژمارەیەکی زۆر لە هاووڵاتیی کورد بە هۆی نووسینی یان دابەشکردنی بەرهەمی نووسراوی کوردی دەسگیر دەکرێن. نموونەیەکی ئەوە، ئیبراهیم نەسانی نووسەری کوردە, کە لەبەر دابەشکردنی بابەتی کولتووری و پەروەردەیی کوردی لە سەرەتای ساڵی 2002 دا دەستگیر کرا.[282]

بەندی 16، بڕیاری ژمارە 50، تەنیا رێگەدەدات بە هاوڵاتییانی عەرەب بۆ خاوەنداری و بەرێوەبردنی خانەکانی بڵاوکردنەوە و چاپەمەنی،[283] لەبەر ئەوە کوردی سووریا رێگەیان پێنادرێت, کە رۆژنامە یان خانەی بڵاوکردنەوەیان هەبێت، یان پۆستی باڵایان لەنێو ئەو رۆژنامە و بڵاوکراوانەدا هەبێت. یاساکە ئاماژەی بە بەکارهێنانی

---

[280] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 1.

[281] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 8-9.

[282] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 9.

[283] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا, نۆڤەمبەری/2003: 15.

زمانی ناعه‌ره‌بی نه‌داوه، بۆیه ئاشکرا نییه ئایا یاساکه رێگه ده‌دات بڵاوبکرێنه‌وه، به‌ڵام خانه‌کانی په‌خش و چاپه‌مه‌نی له ترسی ئه‌وه‌ی نه‌وه‌ك مۆڵه‌ته‌کانیان لی بسێنرێته‌وه و تاوانی قورس بدرێته پاڵیان و ته‌نانه‌ت به هۆی بڵاوکردنه‌وه‌ی شتێکه‌وه حوکمی زیندانی بدرێن, که ناته‌بایه له‌گه‌ڵ بڕیاره‌که‌دا، بڵاوکردنه‌وه‌ی به‌رهه‌مه کوردییه‌کان ره‌ت ده‌که‌نه‌وه.

بڵاوکراوه کوردییه‌کان له هه‌ندێك له کتێبخانه گه‌وره‌کانی دیمه‌شق له سووریا هه‌ن، چه‌ند کتێبێکی چیرۆك, که به زمانی کوردی نووسراون، له ده‌سته چاودێرییه‌کانی سه‌ر به وه‌زاره‌تی راگه‌یاندن ده‌رچوون و توانراوه پێش بڕیاری ژماره50 له سووریا چاپ بکرێن.

یه‌کێك له‌و کتێبانه 18 مانگی ویستووه تا ره‌زامه‌ندیی به‌ده‌ست هێناوه[284]. هه‌رچه‌نده هیچ کام له‌و کتێبانه ئاماژه‌یه‌کییان به کوردی سووریا نه‌داوه، به شێوه‌یه‌کی گشتی چیرۆکن یان باسی مێژووی کولتووری کورد ده‌که‌ن، خۆ ئه‌گه‌ر له باره‌ی بابه‌تی سیاسیی کوردییه‌وه نووسرابن، ئه‌وا باسی کوردی ده‌وڵه‌تانی تر ده‌که‌ن.[285] له ئێستادا باسی ئه‌وه ده‌کرێت چه‌ند خانه‌یه‌کی چاپ به ده‌گمه‌ن به‌رهه‌می کوردی چاپ ده‌که‌ن، هه‌روه‌ك ترسی دادگاییکردنی به تۆمه‌تی سه‌رپێچیکردن له پابه‌ندبوونه‌کانی بڕیاره‌که و رووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی سزای توند ره‌نگه ئاکامه‌کانی بێت. له نۆڤه‌مبه‌ری 2003دا، نووسه‌ری کوردی پیر رۆسته‌م ناچارکرا دوو رۆمان, که به کوردیی نووسرابوون، بباته تورکیا تا له‌وی بڵاو بکرێنه‌وه.[286]

به هه‌مان شێوه، به هۆی دابه‌شکردنی بڵاوکراوه کوردییه‌کانه‌وه، کتێبخانه‌کان له لایه‌ن ده‌زگاکانی ئاسایشه‌وه داده‌خرێن، له ساڵی2001دا، کتێبخانه‌ی به‌درخان له‌حه‌ڵه‌ب داخرا و محه‌مه‌د حه‌مۆی خاوه‌نی ده‌سگیرکرا.

ئێستا ئه‌و له تاراوگه و له کوردستانی عێراق ده‌ژی.[287] یاسایه‌کی تر, که کاری کردووه‌ته سه‌ر ئازادیی رۆژنامه‌گه‌ری و بڵاوکردنه‌وه و دابه‌شکردن، یاسای

---

[284] چاودێری مافی مرۆڤ 2002/1/31: 8.

[285] عیزه‌دین مه‌لا، من الاساطیر الكردية، به عه‌ره‌بی، له ئه‌فسانه‌ی کوردیه‌وه دیمه‌شق 2002.

[286] نموونه‌ی ئه‌و کتێبانه‌ی, که داستان نین و له کتێب فرۆشییه‌کانی دیمه‌شقدان: الاتحاد الوطني الكردستاني، أراء العربية حول القضية الكردية دیمه‌شق 1993 و جواد مه‌لا، کوردستان والكورد. بیروت 1990

[287] قزگور پۆلیتیکا، 17/ نۆڤه‌مبه‌ر/2003.

پاراستنی شۆڕش ژماره/6, 1965/1/7, که ئاماژه بەوه دەکات لەکەدارکردنی وەك سەرپێچیکردنی سیستمی دەوڵەتی سۆشیالیستی دەبینرێت و قابیلی سزادانە.

لەکەدارکردنی ئەم جۆرە تەنیا کار ناگرێتەوە، بەڵکو وشەی سەرزار و نووسین و هەر جۆرێکی تری دەربڕین یان بڵاوکردنەوە دەگرێتەوە.[288]

به درێژایی سالأنی 2003 و 2004، چەندان کەس بە هۆی بە کارهێنانی ئینتەرنێتەوە دەستگیرکراون. کوڕێکی کوردیش, کە ناوی مەسعود حەمید بوو لە 24/تەمووزی/2003 دا لە کاتی تاقیکردنەوەدا لە زانکۆی دیمەشق دەستگیر کرا.

گرتنەکەش پەیوەندی بە بڵاوکردنەوەی وێنەکانەوە بوو سەبارەت بە خۆپیشاندانی ئاشتییانەی کورد لە دیمەشق لە 25/حوزەیران/2003 و ڕۆژی جیهانی منالأن لە ماڵپەڕی کوردی Amude.com دا هەبوو.[289]

مەسعود حەمید لە زیندانی عەدرە بە تەنیا هێڵرایەوە. لە 10/ ئۆکتۆبەر/ 2004 لە لایەن دادگای ئاسایشی دەوڵەتەوە لە دیمەشق دادگایی کراو بە پێنج ساڵ زیندانی حوکم درا. پاشان حوکمەکەی بۆ سی ساڵ کەم کرایەوە ئەویش لە جیاتی ئەو کاتەی, کە حاڵی حازر لە زینداندا بەسەری بردبوو.[290] ئەو کەسانەی تریش, کە لە ماڵپەڕەکانی ئینتەرنێتدا نووسینیان بڵاو دەکردەوە، بە تۆمەتی" بڵاوکردنەوەی زانیاریی ناڕاست لە دەرەوەی سووریا" تاوانبار دەکران.[291] بە هەمان شێوەی تەرخانکردنی چوارچێوەی یاسایی بۆ گوشاری توندی ئازادی رادەربڕین و چالاکی سیاسی، ئەم یاسایانەی پەیوەندییان بە راگەیاندن و دەربڕینی گشتییەوەیە، کاریگەرییان لەسەر دانیشتوانی کورد لە سووریا بە شێوەیەکی بەرچاو هەیە، ئەویش لەبەر بارودۆخی سیاسیی زمان و کولتووری کوردی.

[288] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا، ئۆگۆستی 2002.

[289] کۆمیتەی مافەکانی مرۆڤ - سووری 20/نۆڤەمبەری/2001.

[290] لێبووردنی گشتی جیهانی، 17/حوزەیران/2004.

[291] Bureau kurde de Liaison et d’ Information 17June 2004

داب ونەریت... نەورۆز

کورد یادی نەورۆز دەکاتەوە، ئاهەنگی ساڵی نوێی کورد لە 21/ ئازاردایە، هەروەك سەرەتای بەهارە و رۆژی بەسەرچوونی زستانە و هاتنی وەرزی بەهار، هەروەها یادی سەرکەوتنی ئەم گەلە ژێردەستەیە بەسەر زۆردارێکدا دەکاتەوە. بە پێی ئەفسانەیەك 2500 ساڵ لەمەوبەر گەلی کورد لەلایەن زوحاك پاشاوە فەرمانڕەوایی کراوە. رۆژێك پاشا نەخۆش دەکەوێت و دوومار لە شانەکانیەوە دەردەچن. بۆ ئەوەی ئەو مارانە مێشکی خۆی نەخۆن، هەموو رۆژێك پاشا مێشکی دوو منداڵی دەرخواردی مارەکان دەدا.

کاوە, کە ئاسنگەرێکی ئازا بوو، پاشا چەند منداڵێکی ئەوی لەناو بردبوو، سەرکردایەتی راپەڕینێکی لە دژی زوحاك کرد، بۆ ئەوەی خەڵك پەیوەندی پێوە بکەن تا پاشای زۆردار لەناو بەرن، ئاگرێکی لەسەر لوتکەی گردێك کردەوە، کاوە، زوحاکی لەناوبرد و خەڵکیش لە سایەی ئازادییە نوێکەیانەوە گەشانەوە.

بە شێوەیەکی گشتی نەورۆز لە دەرەوە و لەسەر گردەکان یاد دەکرێتەوە، ئاگری زۆر دەکرێتەوە و خەڵك ئەو بەرگانە دەپۆشن, کە رەنگی نەتەوەیی کوردن، وەك سور، سەوز، زەرد، سپی گۆرانی دەڵێن و سەما دەکەن، کورد یادی نەورۆز دەکاتەوە وەك هێمایەك بۆ تێپەڕاندنی وەرزی زستان و هاتنی ساڵی نوێ, هەروەك سومبوولی ئازادی و ژیان و شۆڕشیشە. ئەم یادە لە سووریا ساڵانە دەبێتە هۆی بارگرژی و پشێوی.

ئاهەنگی ساڵی نوێی کوردی لە سووریا قەدەغە دەکرێت و هەمیشە بووەتە بابەتی کۆت و بەند. کوردەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن, کە پۆلیس و ئاسایشی سووریا بە وردی چاودێری ناوچە کوردییەکان دەکەن و کورد بە بەردەوامی رێگەی ئەوەیان لێگیراوە بە مەبەستی ئاهەنگ گێڕان سەردان و هاتووچۆ بکەن و ئەو بەرگانە بپۆشن, کە رەنگی نەتەوەیی کوردن.[292] بۆئەوەی ئەو ئاهەنگانە رێگەیان پێ بدرێت، بە

[292] لێبووردنی گشتی جیهانی، 17/حوزەیران/2004.

تەواوی بەندە بە کەشی سیاسیی ناوخۆی سووریا و دەسەڵات و توانای پارێزگاو دەزگاکانی ئاسایشەوە.

لە ساڵی 1987دا، نەورۆز چەندین خۆپیشاندانی کوردی گەورەی بەخۆوە بینی, کە تیایدا هەزاران کورد لە بەردەم تەلاری سەرۆکایەتی لە دیمەشق و عەفرین لە کورداخ کۆبوونەوە و داوای ئەوەیان دەکرد, کە بە ئازادی یادی نەورۆز بکەنەوە. کاتێك پۆلیس بەسەر خەڵکەکەدا تەقەیان کرد، کوڕێکی گەنج بە ناوی سولیمان حەماد ئەمین لە دیمەشق کوژرا. لە عەفرینیش لە باکووری رۆژئاوای سووریا، کاتێك پۆلیس هەوڵی دا خۆپیشاندەر و ئاهەنگ گێڕان بڵاوە پێبکات، سی هاووڵاتی کورد کوژران و زیاتر لە هەشتا کەس دەستگیر کران.[293] دواتر و لە هەمان ساڵدا و لە ئەنجامی بەرزبوونەوەی هەستی نەتەوایەتیی کورد لەو رۆژەدا و ئەو پشێویەی قەدەغەکردنی یادکردنەوەی نەورۆز دروستی کردبوو، بە هەمان شێوەش کوشتن و دەستگیرکردنی ژمارەیەك لاوی کوردی لێکەوتەوە، حافز ئەسەد بڕیارێکی دەرکرد و ئەوەی ئاشکراکرد, کە 21/ئازار جەژنێکی نیشتمانیی ساڵانەیە بۆ یادکردنەوەی رۆژی دایك. باوەڕ وایە, کە ئەوە هەوڵێك بوو بێت بۆ کەمکردنەوەی پشێوی لە کاتی بۆنەو ئاهەنگەکاندا و لە گرنگی کەمکردنەوەی ئەو رۆژە بە هۆی کردنی بە جەژنێکی نیشتمانیی عەرەب. سەرەڕای ئەوەش پشێوی هەر هەیەو سەرکوتکردنی ئاهەنگەکانی نەورۆز بەردەوامە.

لە ساڵی 1995دا یادکردنەوەی نەورۆز لە کورد قەدەغە کراوە بە بیانووی ئەوەی ساڵی پێشوو کوڕی حافز ئەسەد, کە وەك جێگرەوەی دەبینرا لە رووداوێکی ئۆتۆمبیلدا کوژراوە. لەسەر ئەم بنەمایانە دەسەڵاتی سووریا چاودێری ناوچە کوردەکانی سووریای کرد بۆ ئەوەی قەدەغەکردنێکی گشتی یادکردنەوەکان بسەپێنێت. لە 21/ماس/1995دا کاتێك کورد بە نیازی ئاهەنگ گێڕان کۆبووبوونەوە نزیکەی شەست هاووڵاتیی کورد دەستگیر کران. دووبارە و لە ساڵی 1997دا لەسەر بنەمای ئەوەی کاسێت و گۆرانی نەتەوەیی کوردییان بڵاو کردۆتەوە، ژمارەیەکی زیاتری هاووڵاتی کورد دەستگیرکران.

[293] ماکدۆوەڵ 1998: 50-51.

نەورۆزی ساڵی 2003 بێدەنگ و کەم رووداو بوو، ئەویش بەهۆی جەنگی چاوەڕوانکراوی عێراقەوە، لە مارسی 2004دا، نەورۆز لە سایەی بوونی سوپای سووریا لە ناوچە کوردییەکاندا بەڕێوە چوو، دوای ئەوەی لە هەفتەیەك پشێوی و بارگرژیدا چەند هاوولاتییەکی کورد کوژران. حیزبە سیاسییە کوردییەکان داوای ئەوەیان کرد هیچ بۆنە و ئاهەنگێك نەگێڕدرێت وەك رێزێك بۆ ئەوانەی لە گرژییەکانی هەفتەی پێشوودا کوژرابوون یان بریندار بوون یان دەستگیر کرابوون.

مۆسیقا و گۆرانی

مۆسیقا بەشێکی ناوەندی کولتووری کوردییە، لە سالانی 1950وە مۆسیقای کوردی بووەتە ئامانجی دەولەت. شان بە شانی بلاوکراوە کوردییەکان تۆماری مۆسیقا کوردییەکانیش دەستی بەسەردا گیراوە و خاوەنەکانیان لە هەلمەت و کاردانەوە توندەکانی دژ بە کورددا و دوابەدوای رووخانی ئەدیب شیشەکلی لە ساڵی 1954دا زیندانی کران.[294] بە هەمان شێوەش لە سالانی 1990دا و هەتا ئێستاش کورد بە تۆمەتی فرۆشتن یان بلاوکردنەوەی مۆسیقای کوردی دەستگیر دەکرێن. کۆت و بەند خستنەسەر بەکارهێنانی زمانی کوردی ئاکامەکانی کاریان کردۆتە سەر قەدەغە بوون و توانای وتنی مۆسیقا و گۆرانی کوردی.

ساڵی 1987 نەجات ئەلعەتاری وەزیری رۆشنبیری بڕیارێکی دەرکرد, کە گوێگرتن لە مۆسیقای کوردی و بلاوکردنەوەی کاسێت و ڤیدیۆ کاسێتی کوردی قەدەغەیە. لە کاتی دەرچوونی ئەو بڕیارەوە، ئەم سیاسەتە ناوبەناو توندی و نەرمی بەخۆوە دەبینێت. لە ئێستادا مۆسیقا و گۆرانی بە ئازادی لە سووریا دەست دەکەوێت. تۆمارگای گۆرانی و مۆسیقا لە شارە کوردییەکان و ناوچە کوردییەکانی دیمەشق پڕن لە کاسێتی گۆرانی کوردی، تەنانەت لەسەر شەقامەکانی دیمەشق، هەندێك شوێن بە ئاشکرا گۆرانی کوردی دەفرۆشن یان گوێی لێدەگرن. هەرچەندە لە هەمان کاتدا

[294] ڤانلی 1992: 163.

مۆسیقا و گۆرانی سیاسیی ناسیۆنالیستیی کوردی ڕێگەیان پێنادرێت, کە ئەوەش لە لایەن گۆرانبێژە دیارەکانی کوردەوە قبوولکراوە.[295]

کۆبوونەوە و ئاهەنگ و بۆنەکان لە ناوچە کوردییەکاندا بەرلەوەی ڕووبدەن پێویستی بەوە هەیە ڕەزامەندی دەزگاکانی ئاسایشیان بۆ وەربگیرێت. ئەوە ڕاگەیەندراوە, کە زۆرجار ڕێکخەر و ئامادەبووانی ئەو بۆنانە پێویستە ئیمزای ئەوە بکەن, کە گۆرانی کوردی لە بۆنەکاندا نەگوترێت.[296] هەروەك بە پێی ڕاگەیاندنەکان و بەوەی زۆر کەس لەناو کوردی سووریادا باوەڕیان وایە, کە بۆنە گشتییە کوردییەکانی وەك نەورۆز و ئاهەنگی ژنهێنان لە لایەن پۆلیس و موخابەراتەوە چاودێری دەکرێن بە مەبەستی بەئاگابوون لە دەربڕینی شوناس و ئارەزووی سیاسی نەتەوەی کوردی.[297] نموونەی یادی ساڵی نوی لە کوبانی, کە لە سەرەوە باسکرا، ئەوە دەگەیەنێ, کە چۆن دەزگاکانی ئاسایش ڕێگە لە وتنی گۆرانی بە زمانی کوردی لەو جۆرە بۆنانەدا دەگرن، دیسانەوە کۆت و بەند دانان لەسەر گۆرانی و مۆسیقای کوردی یان چاوپۆشی لێکردنی وا دەردەکەوێت, کە کەشی سیاسی لە سووریا و ناوچەکە کاری تێبکات. لە ئەنجامی جەنگی عێراق لە ساڵی 2003دا کۆت و بەندی زیاتر بەسەر پراکتیزەکردنی نەریتی کولتووری کوردیدا سەپێنرا.

ڕووداوەکان گەواهی ئەوە دەدەن, کە گۆرانی وتن بە زمانی کوردی بە بەردەوامی کۆت و بەندی لەسەرە و زۆرجاریش قەدەغە دەکرێت، هەروەها ئەو یاسایانەشی, کە هەن وەك فەرمانێك بۆ چارەسەری ئەوە لەکەدارکردنی سیاسی دەستەبەر دەکەن.

---

[295] ماکدۆوەڵ 1998: 17.

[296] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ کوردێکی مۆسیقا فرۆش لە دیمەشق، ئۆگۆستی 2002. ناوەکەی لە لایەن نووسەرەوە پارێزراوە.

[297] لە ماڵپەڕێکی کوردیەوە لە 8/جانوەری/ 2004دا ڕاپۆرتی لەبارەی دراوە، Qamishlo.com

مێژوو

محەممەد تەڵەب هیلال لە لێکۆڵینەوەکەیدا لەبارەی جەزیرەوە، کورد وەك خەڵکێکی شاخاوی دڕندە وەسف دەکات, کە نە مێژووی هەیە و نە شارستانی و زمان و نەژاد.[298] کورد وەك "عەرەبی کورد" یان "کوردی عەرەب" لە لایەن بەرپرسانی سووریاوە تا ساڵی 2004یش وەسف کراوە.[299] بە هەمان شێوە دەوڵەتی تورکیاش کوردی وەك "تورکی شاخاوی" وەسف کردووە. نکوڵی کردن لە جیاوازیی نەژادی و نەتەوەی کورد پشتبەستە بە دووبارە نووسینەوەی مێژوو بە شێوەیەکی رەسمی و دەرهێنانی دەنگی کورد لە مێژووی ئەو ناوچەیە و ئەو دەوڵەتانەشی لێی دەژین. دووبارە نووسینەوەی مێژوو ستراتیژێکی هاوبەشە و لە لایەن ئەو کەسانەوە بەکار دەهێنرێت, کە دەسەڵاتی نووسینەوەی ئەو مێژووەیان هەیە لە دژی ئەو کەسانەی, کە ئەمان بە هەڕەشەیان دادەنێن و دەیانەوێت بێدەنگ و نادیاریان بکەن.

دوابەدوای پشێوی ناوچە کوردییەکانی سووریا لە ئازاری 2004دا بۆ یەکەم جار لە لایەن دەسەڵاتدارانی سووریاوە، کورد وەك بەشێکی دەوڵەتی سووریا باسی لێوەکرا.

سەرۆك بەشار ئەسەد بۆ خۆی لە بارەی نەتەوەی کوردەوە دوا و کوردی بە بەشێکی بنچینەی کۆمەڵگەی سووریا و مێژووەکەی وەسف کرد، هەروەها وتی: کورد بە تەواوی تێکەڵی دەوڵەت بووە و لەم کۆمەڵگەیەدا تواوەتەوە.[300]

بەڵام هێشتا دەوڵەتی سووریا بە شێوەیەکی رەسمی نکوڵی لەوە دەکات کورد گروپێکی نەتەوەیی رەسەن بن لە سووریا. ئەوان ئەوە دووپات دەکەنەوە, کە کوردەکانی سووریا کۆچەری تورکیا و عێراقن. کورد وەك پێکهێنەر تەنانەت وەك گروپیش دانی پێدا نانرێت، ئەو بۆچوونەش پشت بەوە دەبەستێ, کە کورد خەڵکێکن

---

[298] هیلال 1963: 4-5.

[299] ئەحمەد حاجی عەلی، وەزیری راگەیاندنی سووریا، لە سایتی Serhildanaqamishlo.com لە 15/مارتی/ 2004دا بلاوکراوەتەوە.

[300] چاوپێکەوتن لەگەڵ کەناڵی ئاسمانی جەزیرەدا، 26/5 /2004:

به وڵاتەکەدا بڵاوبوونەتەوە و بە زۆریش تێکەڵی کولتووری عەرەب بوون.[301]
هەرچەندە ئەو ڕاستییەی لە سووریا و تۆماری مێژوویی دانیشتوانی کوردی باکووری سووریایە, کە لە لایەن نووسەرانی وەك Minorsky ساڵی 1968 و Nikitine ساڵی 1956 خراونەتەڕوو، دژی ئەو هێڵە فەرمیەن.

کورد ڕۆڵێکی گرنگیان لە مێژووی دەوڵەمەند و دێرینی سووریادا گێڕاوە. کەسایەتییە کوردییەکان پۆستی گرنگیان لە حوکومەتی سووریا و هێزە چەکدارەکان و بووارە پیشەییەکاندا هەبووە و بەشداربوون لە پێشکەوتنی کۆمەڵگەی سووریا و سەرچاوە مرۆییەکان. سەرقاڵی و بەشداری کورد لە گەشەسەندنی سووریا و بزووتنەوەی سەربەخۆی سووریا نکوڵی لێناکرێت. ئاماژەدان بە ناوی ئەو کوردانەی پێگەی گرنگیان لە دەوڵەتی سووریادا هەبووە زۆرجار هەوڵێك بووە بۆ نکوڵیکردن لە سەرکوتکردنی کورد. سەرەڕای ئەو نکۆڵیکردنانە و قبوولکردنی ئەم دواییەی بەشداری کورد لە دەوڵەت و کۆمەڵگەدا، مێژووەکەیان لە کتێبە مێژوویەکان و دیمەنە سروشتیەکانی سروشتی سووریاوە وەرگرتووە، ئەویش بە هۆی سیاسەتی بەعەرەبکردنەوە بووە. بە هەمان شێوەی عێراق و تورکیا مێژووی فەرمی دەوڵەت و بەرنامەی نیشتمانیی سووریا هیچ ئاماژەیەك بۆ کورد ناکات.
گۆڕانی تۆماری مێژوویی و بەعەرەبکردن سیاسەتێك بوون, کە مێژوویان بەڕێوە بردووە و مێژووی کوردیان لە مێژووی سووریا دوورخستۆتەوە. ئەوە سیاسەتێکە, کە شوێنەوار و یادەوەری دیار و ئاشکرای بوون و بنەچەی کوردی لەو ناوچانە گۆڕیوە یان دوورخستۆتەوە, کە بەشێکی نەگۆڕی جیۆگرافیای کوردستان پێکدەهێنن، بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییەکان و هەوڵدان بۆ بە زۆر تێکەڵکردن و توانەوەی خەڵکی کورد لەناو کولتوور و ژیانی عەرەبدا هەوڵێکە بۆ بنیاتنانی ئەو ڕاستییەی, کە لەگەڵ وەسف و لێدوانە ڕەسمییەکاندا یەکدەگرنەوە, کە دەڵێن: کورد خەڵکێکی نارەسەنی ڕەوەندە.

[301] نەتەوە یەکگرتووەکان، CERD، 1998/10/26، پەرەگرافی 10.

باسی پێنجەم
سەرکوتکاریی ئابووری

لە کاتێکدا، کە ناوچە کوردییەکانی سووریا لە رووی ئابوورییەوە لە هەرە ناوچە گرنگەکانی وڵاتەکە دەژمێردرێ ، کەچی خۆیان لە رووی ئابوورییەوە بەشخوراو و دابڕاون .

سەرەڕای بەرهەم هێنانی گەنم، لۆکە، زەیتون و رۆنی زەیتون، توتن، میوەی هەمەجۆر، سەوزە و بەرهەمە کێڵگەییەکانی تر، ناوچەکە زۆرترین بیرە نەوت و سەرچاوە ئاوییەکانی ئەو وڵاتەی تێدایە. بۆیە ترسی لە دەستدانی ئەم ناوچەیە و کۆنترۆڵکردنی لە لایەن دەوڵەتێکی دراوسێ یان دەوڵەتێکی کوردی بەهێز لە داهاتوودا, شتێکەو رژێمەکە بە گرنگییەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکات.

ئاکامی سیاسەتی بەعەرەبکردن لە لایەن دەوڵەتی سووریاوە (لە نێویدا رووداوی سەرژمێری حەسەکە و هێنانی عەرەب و نیشتەجێکردنیان لە ناوچە کوردییەکان, کە لە بەشی پێشوودا باسکرا) هەموو ئەمانە پێکەوە کاریگەری گرنگیان لەسەر پتەوی ئابووری کۆمەڵگای کوردی لە سووریادا هەیە. سەرکوتکاری ئابووری لە دژی کورد و ناوچە کوردییەکان هانی کۆچی ئابووری لەم ناوچەیەوە داوەو رێگەی لە کورد گرتووە کۆنترۆڵی ئابووریی بەسەر ئەم ناوچانەدا هەبێت.

ئابووری سووریا شێوەیەکی بەرچاوی مەرکەزی هەیەو کۆنترۆڵی کەرتی گشتی بەسەر کشتوکاڵدا زۆر بەهێزە.[302] حکومەت دەست وەردەداتە کاروبارەکانی نرخدانان، بەخشینی قەرزی پێشینە، گەیاندنی خزمەتگوزاری و قەرزو دارایی، ئەمەش بە تایبەتی لەو ناوچانەی کە کێڵگەکانی لۆکە و دانەوێڵەی تێدایە, پارێزگای

---

[302] بانکی جیهانی 2001: 3.

حەسەکەی زۆرینە کورد پێی بەناوبانگە. [303] نرخی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان زۆر کەمن پێشینە و قەرزی کشتوکاڵی بۆ جوتیارانی کورد پێویستیان بە پشتگیری و ڕەچاوکردنی ئاسایش هەیە، سەرکوتکاری دژی کورد، لایەنەکانی قەرز و پێدانی مۆڵەت بۆ مەبەستی کشتوکاڵی یان بازرگانی دەگرێتەوە. پێشکەشکردنی داوا بۆ ئەو مەبەستانە بە پرۆسەیەکی ڕۆتینیدا دەڕوات و زۆرجاریش ڕەتدەکرێتەوە. دامەزراندن لە کەرتی گشتیدا بە شێوەیەکی فراوان پشت بە واسیتە دەبەستێت. لەبەرئەوەی کورد کەمایەتییەکی ناعەرەبە، هەمیشە ڕووبەرووی کێشەی زیاتر دەبێتەوە بۆ پەیداکردنی واسیتە لە بەراوردا لەگەڵ عەرەبەکان.

پەیوەندیکردن بە حکومەتی بەعسەوە یەکێکە لە سەرچاوەکانی واسیتە، هەرچەندە بۆ کوردێك سازشکردن و قبوڵکردنی ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیستی عەرەبی بەعسی بە واتای نکوڵیکردنی نەژادەکەیان دێت، بە هەمان شێوەی کەرتی گشتی دامەزراندن لە کەرتی تایبەتدا و دابینکردنی کارو خزمەتگوزاری بە شێوەیەکی بەرچاو کاریگەری واسیتەی لەسەرە, بە گوێرەی ئەو چاوپێکەوتنانەی لە لایەن نووسەرەوە ئەنجامدراون، دەزگا ئەمنییەکان زۆرجار ڕێگە بە دامەزراندنی کورد لە کەرتی گشتیدا نادەن، ئەویش بە بیانوی بەشدارییان لە چالاکییە سیاسییە کوردییەکان. لەوەش زیاتر ئەو کوردانەی بەشداری لە چالاکی سیاسی نایاساییادا دەکەن، دەزگای ئاسایش دەیانخاتە لیستی ڕەشەوە، ئیدی ئەگەر بە سیاسەتەوە خەریك بن یان نا.

هەر کاتێکیش کەسێك بخرێتە لیستی ڕەشەوە، ئەوا بە هەموو شێوەیەك دامەزراندنی لە دەزگا دەوڵەتییەکان قەدەغە دەکرێت، بێگوێدانە ئەوەی خاوەنی چ بڕوانامەیەکە و لێهاتوویی چەندە. وەك نموونەیەك بۆ ئەمە، مامۆستایەکی کوردی خاوەن ئەزمون و لێهاتوو لە ناوچەی کورداخ بە تۆمەتی بەشداریکردن لەگەڵ حیزبێکی سیاسی کوردیدا، تاوانبار کراو بە فەرمانی دەزگاکانی ئاسایشی ناوخۆ لەسەر کاری مامۆستاییەکەی لابرا. کاتێك داوای پێشکەشکرد بۆ ئەوەی لە کەرتی ئاو دابمەزرێت، داوای پشتگیری ئەستۆپاکیان لە لای دەزگای ئاسایشەوە لێکرد، ئەوەی پێنەبەخشرا، پاشان داواکەی ڕەتکرایەوە، ئیدی ئەو داوایە و هەر داوایەکی تری بۆ

---

[303] هەمان سەرچاوە

مەبەستی دامەزراندن رەتکرانەوە، هەر بۆیە ئەو پیاوە بۆ پشتگیریکردنی خۆی و خێزانەکەی رووی کردە ئەوەی شتومەکی جۆراوجۆر لەسەر شەقامێکی نایاسایی لە حەڵەب بفرۆشێت.[304] دواتر دەرکەوت کە ئەو مامۆستایە هیچ لایەنگیر و پەیوەندی بە چالاکی سیاسی کوردی لە سووریادا نەبووە و هەموو ئەو شتانەی بەرامبەری کراوە بە شێوەیەکی سەرەکی بەرهەمی رق بوون. بە هەڵە پیشاندانی ئەندامبوون لە حیزبێکدا کارێکی مەحاڵە بەوەی کە حیزبە سیاسییە کوردییەکان هەر لە بنچینەدا بە نایاسایی دەبینرێن.

ئەو نموونەیە ئەوە دەردەخات کە تاوانبارکردنی، کە تۆمەتی ئەندامێتی لە حیزبێکی کوردیدا یان بەشداریکردن لە چالاکی سیاسیدا کاریگەری نێگەتیڤی لەسەر هەلە ئابوورییەکانە و ئەو شێوازەش کە ئەندامبوون لە حیزبی سیاسیدا وەك ئامرازێك لە دژی کورد دەبێت.

کورد وەك (مەکتومین) و (ئەجنەبی)ی دەوڵەت لەبەرئەو حاڵەتەی تێیدایە رێگەی پێنادرێت لە دامەزراوە حکومییەکاندا کاربکات. دەسەڵاتی دەوڵەت لە سووریا لە زۆربەی ناوچەکاندا پرۆسەی دامەزراندنی لە پەلوپۆ خستووە. کەرتی دەوڵەت بەلای زۆرەوە گەورەترین خاوەنکارە لە سووریادا، لە چەند ساڵی رابردوودا وردە وردە کەرتی تایبەت دەستی بە فراوانبوون کردووە (مەکتومین) و(ئەجانب)ی کورد بە شێوەیەکی سەرەکی بە کاری پڕ مەترسی و موچەی کەمەوە خەریکن، منالآنیش بەو پێیەی لە خوێندنگە دەوڵەتییەکاندا هەلی خوێندنی یەکسانیان بۆ نەرەخساوە، بە شێوەیەکی فراوان لەم جۆرە ناوچانەدا بۆ کارکردن دەنێردرێن، زۆرجار کرێی رۆژانەیان 5 لیرەی سورییە کە دەکاتە نزیکەی (10 سەنتی یۆرۆ) ئەویش لە بری کارێکی ناخۆش و سەخت دۆزینەوەی کاری کەناسی و شەقام و دوکان پاکردنەوە بۆ کوردی (مەکتومین) و(ئەجانب) لە شارەکاندا ئاسان و بەربڵاوە. سەرەڕای ئەو داهاتە کەمەی خاوەن دوکان و دەستگێڕەکانی ئەو ناوچانە پەیدای دەکەن، زۆرجار داوایان لێدەکرێت بەخشیش بدەن

[304] چاوپێکەوتن لەگەڵ هەندێ کورد لە سووریا, 2002 و لە ئەورووپا 2002, 2003 (ناوەکان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراون.)

بە کارمەندانی ئاسایشی ناوخۆی ئەو ناوچەیە بۆ ئەوەی رێگەیان پێبدەن لەوێ کاربکەن.[305]

بۆ کڕینی زەوی لە ناوچە کوردییەکاندا، پشتگیری ئاسایش پێویستە، دەزگاکانی ئاسایش دەخوازن زیاتر عەرەبەکان ئەو زەوییانە بکڕنەوە، بەمەش کورد وردە وردە لە چالاکیە ئابووری و نەریتییەکانی خۆیان دەردەکرێن. هەروەك لە سالآنی نەوەدەکانی سەدەی رابردوودا هەوڵی بە ئەنقەست هەبووە بۆ خاپورکردنی کشتوکاڵ و دانەوێڵەی کورد. لە یەکێك لەو حاڵەتانەدا کە ساڵی 1992 روویداوە، هەزاران درەختی زەیتون لە ناوچەی کورداخ لەناوچوو، کاتێك جوتیاران کە ئەو دەرمانی دژە مێرووە نوێیەی دەوڵەت پێیدابوون تا بە درەختەکانیاندا بیپرژێنن، کەچی دوابەدوای ئەوە چەندین درەخت توشی جۆرە کرم و ئافاتێك بوون، کە بوونە هۆی لەناوچوونی هەزاران درەختی بەهێز و پتەو. جوتیاران رێگەی ئەوەشیان پێنەدرا تا درەختی نوێ لە جێگەی درەختە فەوتاوەکان بڕوێننەوە. لە دەستدانی درەختی زەیتون و بەرهەمەکانی و پاشانیش ئەو بژێوییەی لەسەریان بوو بۆ پەروەردە و فێرکردن کاریگەری گرنگیان لەسەر ئابووری هەیە.[306] هەواڵی ئەوە لە ئارادایە کە مامۆستا کوردەکان بە شێوەیەکی رۆتینی لە پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان دەردەکرێن. لەوەش زیاتر ئەو مامۆستا کوردانەی خاوەن بڕوانامە و لێهاتوون، هەمیشە لە دەرەوەی ناوچە کوردییەکان دادەمەزرێندرێن.[307] ئەو راپۆرتانەی باس لە دەرکردنی خوێندکارە کوردەکان لە زانکۆ دەکات زۆرو زەوەندەن. لە کات و دوای راپەڕینی کورد لە ئازاری 2004 دا، ژمارەیەکی زۆری کوردەکان لە زانکۆکانی سەرانسەری سووریادا دوورخرانەوە. تەنها لە زانکۆی دیمەشقدا کۆمسیۆنێکی لێکۆڵینەوە پێکهێنراو زیاتر لە 20 خوێندکاری کورد لە 18/ ئازاری/ 2004 و بە بیانوی بەشداریان لە خۆپیشاندانە ئاشتیانەکاندا، دەرکران. لەوەش زیاتر 28 خوێندکاری تر بە تۆمەتی بڵاوکردنەوەی بانگەواز و ئاگاداری قەدەغەکراو بۆ لێکۆڵینەوە بانگکراون.[308]

---

[305] زانیاریەکە لە لایەن کۆمەڵەی کوردەکانی رۆژئاواوە لە لەندەن دراوە, هەروەها بڕوانە ماکدووال 1998: 31.

[306] لە لایەن نووسەرەوە لە دیمەشق تێبینی کراوە.

[307] زانیاریەکە لە لایەن کۆمەڵەی کوردەکانی رۆژئاواوە لە لەندەن دراوە, هەروەها بڕوانە ماکدووال 1998: 31.

[308] چاوپێکەوتن لەگەڵ کورد لە ئەورووپا 2003 و 2004(ناوەکان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراون.)

هەموو هاوولاتییەکی رەگەز نێری سووریایی پێویستە بۆ دوو ساڵ و نیو لە سوپادا خزمەت بکات.[309] هەژاری و کەمی هەلی کارکردن وای کردووە ژمارەیەك لاوی کورد بەردەوام بن لە خزمەتکردن لەناو ریزی هێزەکانی سوپادا.[310] بە شێوەیەکی لاقرتێیی بەلام باو و بەربلاو لە نێو گروپە کەمایەتییەکانی ژێردەستی رژێمە زۆردارەکاندا بووەتە هۆی ئەم شێوازی دامەزراندنە دەوڵەتییە, کە هەر خۆی دڵسۆزی لە رژێمەکەوە دەردەهێنێت، بە لای زۆربەی کوردەکانەوە تەنها کوردەکانی سووریا لە کاتی جەنگ وململانێ جیاوازەکاندا لە بەرەکانی پێشەوە جێگیر دەکرێن، هەروەك رووداوەکانی سەرکوتکاری راپەڕینی (حەما) لە ساڵی 1982 دا، جولان لە ساڵی 1973 دا لوبنان لە ساڵی 1978دا.

کوردەکان سکالای ئەوە دەکەن کە هەلێکی کەمیان لە بەردەمدایە بۆ پێشکەوتن لە ریزی هێزەکانی سوپادا، هیچ کوردێکیش لە ژێر حوکمی رژێمی بەعسدا نەگەیشتۆتە پلەی ئەفسەر. کورد لە هێزی ئاسمانی جێگیر ناکرێت و دانامەزرێت، بۆ هەموو بەشە هەستیارەکانی تریش هەمان سیاسەت پەیڕەو دەکرێت و هەرگیز رێگەشیان پێنادرێت بەشداری لە ئەکادیمیای سەربازی یان پۆلیسدا بکەن.[311] هەرچەندە بەرهەم هێنانی سەلماندنێك بۆ سەرکوتکاری ئابووری کارێکی سەختە، بەلام کورد بەردەوامە لە گەیاندنی ئەو سەرکوتکارییانە لە شوێنی کار و پەیداکردنی کارو خزمەتگوزاریەکانی لە سووریادا. پەراوێزخستنی ئابووری، کوردی لە پێگەیەکی لاواز و نەداریدا جێهێشتووە. ئەوان لە هەموو بوار و چالاکیەکی ئابووریدا رووبەڕووی ئاستەنگ و جیاکاری دەبنەوە، ئەویش تەنها لەسەر بنەمای ناسنامەی نەتەوەییان .

ئەمە وا دەردەکەوێت کە رێ وشوێنێکی بە ئەنقەست بێت و ئامانج لێی پەراوێزخستنی کۆمەڵگە کوردییەکان بێت و هاندانی کۆچکردن بێت لە دەرەوەی ناوچە کوردییەکان بە مەبەستی رەخساندنی زەمینە بۆ تێکەڵکردن.

---

[309] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا , نیسان 2004: 9

[310] خزمەتی سەربازی لە جانوەری 2005دا بۆ دوو ساڵ کەم کرایەوە

[311] چاوپێکەوتن لەگەڵ چەند کوردێکدا لە سووریا 2002. (ناوەکان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراون.)

بەشی شەشەم
قەدەغەکردنی چالاکی سیاسی

بە جۆرێ لە جۆرەکان، هەموو کوردێ لە سووریا, کە پەیڕەویی کولتوور و زمانی خۆیان دەکەن, بە چالاکی سیاسییەکانەوە سەرقاڵ دەبن، ئەمەش لەبەرئەوەی بوونی هەوڵەکانی حکومەت بۆ بەعەرەبکردنی دانیشتوان و خاکی کورد لە سووریا, ناسنامەی کورد خۆی لەخۆیدا بۆتە دیاردەیەکی سیاسی. کوردێکی زۆر راستەوخۆ بەشدارن لە حیزبە سیاسییە کوردیە نافەرمییەکاندا. لە هەردوو حاڵەتەکەدا کورد لە سیاسەتی دەوڵەت و ئازادی رادەربڕین و سادەترین ماف و چالاکی سیاسی بێبەشن و بە توندی سەرکوت دەکرێن.

ئازادی رادەربڕین لە بەندی 19 لە (Iccpr) (پەیمانی جیهانیی مافەکانی سیڤیل و سیاسی) بەم شێوەیەی خوارەوە دابین دەکرێت:

- هەموو کەس مافی دەربڕینی راو بۆچوونی هەیە بەبێ هیچ دەستێوەردانێك.
- هەموو کەس مافی رادەربڕینی هەیە، ئەم مافە هەریەك لە گەڕان بە دوای ئازادی و پێگەیشتن و بەشداریکردنی زانیاری و هەموو جۆرە ئایدیاکانی دەگرێتەوە، ئەمە سەرەڕای سنوورەکان, ئیدی ئەگەر زارەکی یان بە شێوەی نووسراو و چاپکراوبن لە فۆڕمی هونەر یان هەر شێوازێکی تری میدیا بە ویستی خۆیان.

بەندی 25 (1) لە هەمان نووسراو گەرەنتی ماف و هەل دەدات بۆ "بەشداریکردن لە ئەنجامدانی کاروبارە گشتییەکان بە شێوەیەکی راستەوخۆ یان لە

ڕێگەی نوێنەرەكانیان, كە ئازادانە هەڵیان بژاردوون". لە دەستووری كۆماری عەرەبی سووریادا هاتووە:

"هەموو هاووڵاتییەك مافی دەربڕینی بۆچوونی خۆی بە ئاشكراو بە ئازادی لە شێوەی ئاخاوتن، نووسین یان شێوازەكانی تری دەربڕیندا هەیە. هەروەك مافی بەشداریكردن لە كارو دەربڕینی ڕەخنەی دروستكەر بە ئامانجی دڵنیابوون لە سەلامەتی یان پێكهاتەی نیشتمان و نەتەوە و باشكردنی ڕژێمی سۆسیالیستی" (بەندی 38) .

"هاووڵاتیان مافی كۆبوونەوە و خۆپیشاندانی ئاشتیانە, یان لە چوارچێوەی بنەماكانی دەستووردا هەیە و یاسا ئەو مافە ڕێكدەخات" (بەندی 39)

ئەم مافانە كوردەكانی سووریا ناگرێتەوە .

چەوساندنەوەی كورد لەبەر هۆكاری بەشداریی سیاسی

لە دوای ئەوەی كە حیزبی بەعس لە ساڵی 1963 دەسەڵاتی گرتەدەست، سووریا بە شێوەیەكی كاریگەر بووەتە دەوڵەتێكی تاكە حیزبی. بوونی حەوت حیزبی سیاسی یاسایی كە بەرەی نیشتمانیی پێشكەوتوخواز پێكدەهێنن هیچ جۆرە جیاوازییەك بۆ ئەو ناساندنە دروست ناكات. ئەمەش لەبەرئەوەی كێبڕكێی دەسەڵات لە نێوانیاندا ڕوونادات. لە دەرەوەی ئەو بەرەیە هەموو حیزبە سیاسییەكانی تر نایاساین. هیچ یاسایەك نیە دامەزراندن و ڕەفتاری حیزبە سیاسییەكان لە سووریا ڕێكبخات.

ئەندامبوون لە حیزبێكی سیاسی یان لە دەرەوەی بەرەی نیشتمانیی پێشكەوتوخواز بە كارێكی نایاسایی دادەنرێت و پێشكەوتن لەنێو سیستمی ئابووری و كۆمەڵایەتی و سیاسی سووریادا گران دەكات، هەرچەندە ڕژێمی سووریا لە چەند بۆنەیەكدا باسی هەندێك یاسای نوێ بۆ ڕێگەپێدانی حیزبی سیاسی تر لە نێو بەرەی نیشتمانیی پێشكەوتوخواز دەكات،[312] بەڵام ئەوانە هێشتا پێویستیان بەوەیە

[312] پێرزس1995: 165.هەواڵی عەرەبی, 2002/9/30

ماتریالیزە بکرێن و گومانیش هەیە, کە گۆڕانێك لە پێکهاتەی بنچینەیی ئەو بەرەیە، پەرلەمان و حکومەت یان خودی حیزبە سیاسییەکەدا بکات، بەڵکو بە فراوانبوونی پەرلەمان لە ساڵیٚ 1990 دا لە ژێر کۆنترۆڵی حیزبی بەعسدا هەوڵی زیاتر بۆ هێنانە کایەی هێزی کۆمەڵایەتی نویٚ و رێکخستنی ئەوانەی کە هەن درا.[313]

فراوانبوونی پەرلەمان لە ساڵی1990دا ژمارەی کورسی بۆ وەزیرە سەربەخۆکان زیادکرد0هەرلەو ساڵەدا ژمارەیەك کورد وەك سەربەخۆ بۆ پەرلەمان هەڵبژێردران. هەندێك لەوانەی هەڵبژێردران لە ئەندامانی سەرکردایەتی حیزبە سیاسییە کوردیەکانی سووریا بوون.[314] هەرچەندە کاندیدە کوردە سەربەخۆکان نەیاندەتوانی بە شێوەیەکی رەسمی نوێنەرایەتی بەرژەوەندییەکانی کورد بکەن و کاندیدە سەربەخۆکان بە شێوەیەکی گشتی دەبووایە پابەندی بنەما سەرەکییەکانی بەعسیزم بن, بۆ ئەوەی بتوانن بەرلەوەی رێگەیان پێبدرێت بەشداری هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان بکەن پشتگیری ئاسایش بە دەست بهێنن.[315]

ئایدۆلۆژیای عەرەبی حیزبی بەعس و ئەو پابەندبوونە عەرەبییەی کە لە دەستووردا هەیە نکوڵی لە پلاتفۆڕمێکی سیاسی لەوەی بۆ هاوولاتیانی عەرەب تەرخانکراوە بۆ کورد دەکات، تەنها کێشەیەك کە پەرلەمانتارانی کورد دەتوانن باسی لێوە بکەن ئەو مەسەلانەیە کە پەیوەندییان بە دابەشکردنی سەرچاوەی پارێزگاکانەوە هەیە.

چالاکی سیاسی لەسەر پلاتفۆڕمی کوردی لە سووریا کارێکی نایاسایییە. سەرەڕای ئەوە, حاڵی حازر سیازدە حیزبی سیاسی کوردی لە سووریادا هەن[316] و لە هەوڵدان بۆ بەرەوپێشبردنی داواکارییەکانی کورد و نوێنەرایەتی ئەم چینە پەراوێزخراو و سەرکوتکراوەی کۆمەڵگەی سووری بکەن وەك حیزب و رێکخراوە بەرهەڵستکارە سوریەکانی تر، ئەم حیزبە سیاسییە کوردانە نەرمییان لەگەڵ دەنوێنرێت و رێگەی بوونیان پێدەدرێت, بەلاّم بە شێوەیەك چەند هێڵێکی سووری نەنووسراو نەبەزێنن. بۆ

[313] پێرزس1995: 139.
[314] لەگەڵ فوواد ئەلیکۆ و عەبدولحەمید حاجی دەروێش.
[315] پێرزس1995: 167.
[316] بڕوانە پاشکۆی دووەم.

نموونە مادام پشتگیرییان بۆ دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی بە هەر فۆرمێك بێت، یان شۆڕش لە ناوخۆی سووریا و گۆڕینی رژێم, یان پێکهێنانی بەرەیەکی سیاسی یەکگرتوو دەرنابڕن، لەبەرئەوە نەرمییان لەگەڵ دەنوێنرێت. هەرچەندە چالاکیەکانیان سەرکوت دەکرێن و ئەندامەکانیشیان بە بەردەوامی دەستگیر دەکرێن. لەگەڵ ئەوەی حیزبە سیاسییە کوردەکان لە سووریا نایاساین، لە 6/2 /2004 دا هەواڵگری سەربازی سووریا ئەو حیزبانەی بانگهێشت کرد بۆ کۆبوونەوەیەك کە تیایدا فەرمانیان پێدرابوو کۆتایی بە چالاکییە سیاسییەکانیان بهێنن. هەروەك پێشیان راگەیەندراوە کە حیزبەکانیان نایاساین و مۆڵەتی کارکردنیان نییە و پێویستە لە کاربخرێن، بەڵام دەتوانن داوا پێشکەش بکەن بۆ ئەوەی وەك کۆمەڵەی کولتووری مۆڵەتیان پێببەخشرێت.[317]

لە رۆژانی دواتردا حیزبە سیاسییە کوردییەکان بە کۆی دەنگ بڕیاریاندا کە لەسەر چالاکییەکانیان بەردەوام بن, سەرەڕای ئاگادارکردنەوەکانی دەسەڵاتەکانی سووریاش.[318]

بە هۆی ئەو سنوورە ئاشکرایانەی کە لەسەر چالاکی حیزبەکان دانرابوو، سیاسەتی کوردی توشی پەرتبوون بوو. هەموو حیزبە سیاسییەکانی ئێستا جگە لە دوانیان مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ کاتی دامەزراندنی یەکەم حیزبی سیاسی کوردی لە ساڵی 1957 لە سووریا کە ئەویش حیزبی دیموکراتی کوردستانی سووریایە.

لە ساڵی 1965 دا ئەم حیزبە بوو بە دوو بەشەوە، یەکێکیان بووە بەرەیەکی چەپی سیاسی و ناوی حیزبی دیموکراتی کوردی لە سووریا (چەپ) ی لە خۆی نا، ئەویتریشیان چووە ریزی راستەوە و بە حیزبی دیموکراتی کوردی لە سووریا (راست) ناسرا.[319] ئەو دوو حیزبە لە لایەن عوسمان سەبری و حەمید حاجی دەروێش بە جیا سەرکردایەتی دەکرێت، دواتر هەر ئەو دوو حیزبە بوون بە یازدە بەشەوە. حیزبی

---

[317] لە 2004/6/2 لەلایەن serhildanqamislo.com و رۆیتەرەوە راپۆرت دراوە, بەیروت serhildanqamislo.com لە 2004/6/3دا بەبەرهەم هاتەوە

[318] serhildanqamislo.com لە 2004/6/16

[319] ئەم حیزبییە لە 1996دا ناوەکەی گۆڕا بە حیزبییە دیمۆکراتە پێشڕەڤە کوردی لە سووریا.

یەکێتی دیموکرات و حیزبی ویفاقی دیموکراتی کوردی سووری بەوە دەناسرێن کە هاوسۆزن بۆ کۆنگرەی گەلی کوردستان, پێشتر حیزبی کرێکارانی کوردستان (پەکەکە) ی تورکیا بوو.[320] چەندین هۆکار بوونەتە هۆی دابەشبوونی حیزبەکان، یەکێك لەوانە جیاوازی ئایدۆلۆجی و ئەندامانی سەرکردایەتییەکان. بە هەمان شێوە رێژەی ئاشکرایی چالاکییە سیاسییەکان هۆکارێکی تری کێشە و ناکۆکی نێو حیزبەکانە. لەوەش زیاتر دزەکردنی دەسەڵاتی سووری بۆ ناو حیزبەکان هۆکارێکی تری ئەو پەرتبوونەیە. هەروەك سیاسەتی کوردانی عێراق و تورکیا کاریگەرییان لەسەر سیاسەتی کوردی لە سووریا دروستکردووە .

سەرکردایەتی بەهێز و چەسپیووی وەك حیزبی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە عێراق و پەکەکەی پێشوو لە تورکیا و خەباتی چەکدارییان زۆرجار سەرنج و پشتیوانی کوردانی سووریای راکێشاوە, کە ژمارەی دانیشتوانیان کەمتر و پەرتەوازەترن, حکومەتی سووریا بە شێوەیەکی چالاك هانی ئەم پشتیوانییە دەرەکییە دەدات و سەرنجەکانیشی پێچەوانە دەکاتەوە بە رێگەپێدانی ئەم حیزبە سیاسیانە تا لە سووریا کاربکەن, یەکێك لە دەرەنجامەکانی ئەمەش ئەوەیە, کە سیاسەتی حیزبە کوردیەکانی عێراق و تورکیا و بەشەکانیان لە سیاسەتی کوردی سووریادا رەنگ دەداتەوە، هەرچەندە پەیوەندییەکی رەسمی لە نێوانیاندا نیە.

ئامانجی حیزبەکان بە شێوەیەکی گشتی وەك یەکە و بە زۆری گرنگی بە کاروباری کولتووری و کۆتایی هێنان بە سەرکوتکردنی کورد لە سووریا و مافی نەتەوەیی و مرۆیی بۆ کورد و پێویستی دەزگایەکی سەربەخۆی تەشریعی لە سووریا و لابردنی بارودۆخی نائاسایی لەو وڵاتە.

هەروەك دەنگە بیستراوەکانی تر لە سووریا، ئەمانیش داوای دیموکراتیزەبوونی پێکهاتە و سیستمی سیاسی دەکەن, نەك بەرپابوونی شۆڕش.[321]

---

320 چەند چاوپێکەوتنێك لەگەڵ حیزبە سیاسییە کوردییەکان وکوردانی بیٚ لایەن لە ئەورووپا , مایس- حوزەیران 2004

321 چاوپێکەوتنەکان لە ئەڵمانیا لەگەڵ ئەو تێبینییە نووسراوانەی لە لایەن نوێنەرانی حیزبییە هەڤگرتنە گەلی کورد لە سووریا، حیزبییە یەکێتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا، حیزبییە یەکێتییە کوردی لە سووریا , حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا (ئەلحیزبیە) حیزبییە چەپە کوردی لە سووریا (مەوراد) حیزبییە چەپە کوردی لە سووریا (موحەمەد) و حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا (ئەلسەوری) دیسەمبەری 2002, رۆژنامەی حیزب و پرۆگرامەکانی حیزبە سوورییەکان.

هەر بۆیە، چارەسەری پرسی کورد لە سووریا بە تەواوی پەیوەستە بە چاکسازی بارودۆخە سیاسییەکان لە سووریا و هەوڵ و کاری سیاسی دەستە جەمعی کوردیش بەرەو چەند ئامانجێکی دیاریکراو بۆ کورد.

سروشتی ئەو چاکسازییە لە چوارچێوەی زانیاری و چالاکی حیزبی بەعسدایە و لەبەرئەوە پێویستە هیچ هەڕەشەیەك بۆ رژێمی سووریا دروست نەکات.

وەك نەتەوەی دووەم و دانپیانەنراوی سووریا، هەندێك حیزبی کوردی بە دوای دانپیانانی نەتەوەی دەستووری بۆ کورد و نوێنەرایەتی سیاسی دەگەڕێن. هەندێکی تریان تەنیا داوای مافی کەمایەتی بۆ کورد لە سووریا دەکەن، نموونەی ئەوە (حیزبیا دیموکراتا پێشڤەروا لە سووریا)ی حەمید حاجی دەروێشە .

هیچ کامیان داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی ناکەن. لە نێو هەموو حیزبە کوردیەکاندا ئەوەی تۆزێ لەو ئامانجە نزیك دەبێتەوە (حیزبیا هەڤگرتنا گەلێ کورد لە سووریا)یە کە داوای مافی چارەی خۆنووسین لە سووریادا دەکات. هەروەك کەم وکورتیان لە داوای کوردستانێکی سەربەخۆ لە نێو کوردستاندا هەیە یان دیاریکردنی وردەکاریی مافی چارەی خۆنووسین هەمان شت دەبینرێت. جیاوازییەکی ئاشکرا لە نێوان لایەنە کولتووری و سیاسییەکان لە مامەڵەی دەوڵەتی سووریادا بۆ چالاکی کولتووری و چالاکی حیزبە سیاسییە کوردییەکان نابینرێت. دەوڵەتی سووری بۆ خۆی دوور لە یاسا, چالاکیە کولتوورییەکانی کورد بە سیاسی پێناسە دەکات و مامەڵە لەگەڵ کورد و دەربڕینی ناسنامەیان بە شێوەیەکی سیاسی دەکات. هەر ئەمەش سیاسەتی کوردی ئالۆزکردووە لەوەی بە تەواوی ببێتە دیاردەیەکی سیاسی و لە لایەکی تریش کولتووری کورد وەك دیاردەیەکی کولتووری ببینرێت.

هەروەك وەڵامی دەوڵەتیشی بۆ چالاکی سیاسی کورد ئالۆز کردووە, چونکە چالاکییە کولتوورییەکان وەك چالاکییەکی سیاسی لە لایەن دەوڵەتەوە لە قەڵەم دەدرێن و هەر ئەوەش لە لایەن حیزبە سیاسییەکانەوە پەیڕەو دەکرێت, لەبەرئەوەی ئەو کارە قەدەغەکراوە.

حیزبە سیاسییەکان وەك هەموو حیزبە نایاساییەکان بە شێوەیەکی سەرەکی لە ناوچە نهێنییەکاندا کاردەکەن کە بە گشتی و لە دەوڵەتە دیموکراتییەکاندا شوێنی چالاکی حیزبە سیاسییەکان نییە، هەر بۆیە کاری سیاسییان لەو رووداوانە سنووردارە، کە وا دەکات وەك حیزبێکی سیاسی رەفتاریان پێناسە بکەن و بگۆڕن. بەرنامەی کاری ئەم حیزبانە تا رادەیەکی زۆر لە لایەن ئەرکی کولتووری و پەروەردەییەوە دەستیان بەسەردا گیراوە، ئەوەش بە هۆی دوورکەوتنەوەیان لە شوێنە گشتیەکان و بەشداربوونیان لە کاروباری گشتیدا و ئەو نکوڵییەی بۆ دەربڕینی کولتووری کورد لە سووریا هەیە.

لە سەرەتای هەستانەوەی نەتەوەیی لە سووریا و دامەزراندنی یەکەمین حیزبی سیاسی لە ساڵی 1957 بە ناوی (حیزبیا دیموکراتیا کوردستان- سووریا)، پەروەردە و بەرەوپێش چوونی نەتەوەی کورد لە سووریا وەك ستراتیجێك بۆ رووبەڕووبوونەوەی رژێمەکە و دامەزراندنی کورد وەك چڤاتێك کە ناتوانرێت بەعەرەبکرێن یان سیاسیانە رەفتار دەکەن لە رووی ئابووری و کۆمەڵایەتیەوە چاودێری بکرێن.

حیزبە سیاسییەکان بەشدارن لە فێرکردنی زمان و مێژووی کورد، رێکخستنی فیستیڤاڵە کوردیەکان، ژن و ژنخوازی و بۆنە کولتوورییەکانی تر، رێکخستنی رووداو یانە وەرزشییەکاندا کە لە رێی هەموویانەوە رۆڵیان لە دووبارە بەرهەم هێنانی کولتووری کوردیدا هەیە. لەوەش زیاتر نوێنەرانی حیزبە سیاسییەکان بانگەشەی ئەوەش دەکەن کە حیزبەکان رۆڵی کۆمەڵایەتی گرنگیان هەیە لە دابینکردنی پشتیوانی بۆ پیر و پەکەوتەکان، نەخۆش و ئەوانەی لەسەر خەڵکی تر دەژین، هەروەك رۆڵی ناوبژیوان لە نێوان ئەو کەس و لایەنانەدا دەبینن کە ململانێیان لە نێو حیزبەکە یان جڤاتە ناوخۆییەکاندا هەیە.[322]

هەندێك لە نوێنەری حیزبەکان دەڵێن، کە ئەندامەکانیان خەریکی وتنەوە و فێرکردنی زمانی کوردین بە شێوەیەکی نهێنی و لەو ماڵە کوردیانەی ئەو شارۆچکانەدا

[322] چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ نوێنەرانی حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا (ئەلحیزبیە)، حیزبییە یەکێتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا، حیزبییە یەکێتییە کوردی لە سووریا و حیزبییە هەڤگرتنە گەلی کورد لە سووریا، ئەڵمانیا، دیسەمبەری 2002،

کە کوردەکان لێی دەژین و لەو گوندانەشدا کە ئەندامی بەشکردوو هەیە بۆ پەیداکردنی مامۆستای تایبەت. بڵاوکردنەوە و دابەشکردنی ئەدەب و فۆلکلۆری کوردی و بەرهەمی سیاسی لە چالاکیە ستانداردەکانی حیزبە کوردییەکانی سووریان.[323]

بەڵام هێشتا بە هۆی بڕیاری ژمارە (50) وە، سانسۆری دەوڵەت لەسەر بەرهەمی چاپکراو، نایاسایی بوونی حیزبە سیاسییە کوردییەکان و دوورخستنەوەی کورد لە مێژووی سووریا و نووسینە حیزبییەکان و بڵاوکراوە کوردییەکان لە دەرەوەی سووریا بە تایبەتی لە لوبنان چاپ دەکرێت. هاندان و پێشخستنی پرۆگرامەکانی حیزب و بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی حیزبی و چالاکیەکان لەسەر کاروبارە کولتوورییەکان و بەرەو پێشچوونەکان لە ناوچە کوردیەکانی سووریا قسە دەکەن، لە ئاستی نێودەوڵەتیشدا ئەو مەسەلانە دەخرێنەڕوو, کە پەیوەندیان بە بارودۆخی کوردەوە هەیە.[324] هەروەها مێزگرد و کۆبوونەوە بۆ گفتوگۆی سیاسی رێکدەخەن.

چالاکی سیاسی کە بە شێوەیەکی راستەوخۆ پەیوەندی بە خەڵکەوە هەبێت زۆر سنووردار و دەگمەنە، ئەمەش لە ترسی بوونی دەزگاکانی ئاسایش و ترسی گرتن لە پای ئەو چالاکیانەدا. چالاکیە سەرەکییەکانی ئەو حیزبە سیاسییانە کاری لۆبیکردن و خۆپیشاندانە، وەك نووسینی نامە بۆ سەرۆك بۆ دەربڕینی خەمەکانیان و نارەزایی پیشاندان لە بەرامبەر سیاسەتی گرتنی تاکەکاندا. هتد.. هەتا ئازاری 2004 کاتێك کورد، وەك وەڵامێك بۆ رووداوی ئەو حەوت کوردەی لە یاریگای قامیشلی کوژران، سەرشەقامەکانیان گرت خۆپیشاندانەکان کەم و بچوك بوون, کاری لەو جۆرە بە گشتی پەیوەندییان بە هەندێك بۆنەی تایبەتەوە هەبووە, وەك رۆژی سەربەخۆیی سووریا, یان بۆنە نیشتمانییە عەرەبی و کوردیەکان، یان یادەکانی وەك رووداوی (سەرژمێری حەسەکە) کاتێك چەند گروپێکی کوردی لە دیمەشق لە دەرەوەی پەرلەمانی سووریا خۆپیشاندانیان سازکردو داوای گەڕانەوەی مافی هاووڵاتیبوونیان بۆ نزیکەی

[323] چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ نوێنەرانی (ئەلحیزبیە), حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا, حیزبییە یەکێتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا، حیزبییە یەکێتییە کوردی لە سووریا و حیزبییە هەڤگرتنە گەلی کورد لە سووریا، ئەڵمانیا, دیسەمبەری 2002,

[324] هەندێ نموونە لە رۆژنامەی ئەو حیزبانە وەك: یەکێتی, اتحاد الشعب, صوت الاکراد, طریق الوحدة.

250,000 کورد که بێدەوڵەت بوون لە سووریا دەکرد، لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی ساردو دوابەدوای جەنگی کەنداو لە دژی عێراق لە ساڵی 1990 و جەنگی کۆسۆڤۆ لە ساڵی 1999و بوونی ناتەبایی لە گوتاری مافەکانی مرۆڤدا، حیزبە سیاسییە کوردییەکان جۆرێك لە دڵنیاییان بەدەستهێنا و دەنگیان بیسترابوو هەتا ساڵانی نەوەدەکان، خۆپیشاندانی کوردەکان نادیارو نەزانراو بووە و بە شێوەی جۆراوجۆری سەرکوتکراوی دەوڵەت وەلام دراونەتەوە، لە ئازاری 1990دا، دوابەدوای هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان, کە تیایدا 30 هاوولاتی کورد وەك پەرلەمانتارانی سەربەخۆ هەڵبژێردران، کورد بەم پێشکەوتنانە هاندران و خۆپیشاندانێکیان لە دژی نکوڵیکردن لە مافی هاوولاتیبوونی کوردانی (ئەجانیب) و (مەکتومین) ڕێکخست, بەلام خۆپیشاندانەکە سەرکوتکرا, کاتێك خۆپیشاندەران هەوڵیاندا لیستێکی داواکاری پێشکەش بە سەرۆك بکەن.[325]

لە ماوەی دوو ساڵی ڕابردوودا ژمارەی خۆپیشاندان و کۆبوونەوە گشتیەکان بە شێوەیەکی بەرچاو زیادیکردووە. خۆپیشاندانەکان کە بە شێوەیەکی ئاسایی لە 300-100 کەس پێکدێن بە گرتن و بلاوەپێکردنی بە زۆر کۆتاییان پێدێت. دەستێوەردانی هاوپەیمانان لە عێراق لە ئازاری 2003داو ئەو دەستکەوتانەی کوردەکانی کوردستانی عێراق بە دەستیان هێنا بە شێوەیەکی گرنگ کاریگەری لەسەر ویست و توانای کورد لە سووریا هەبووە و لە باوەڕبەخۆبوونێکی سیاسی گشتیدا لە نێوان کوردەکانی سووریادا بەشداربووە. ڕووخانی ڕژێمی بەعس لە عێراق و لە نیسانی 2003داو دانپیانانی کورد وەك گروپێکی نەتەوەیی لە عێراق و بوونی زمانی کوردی وەك زمانێکی ڕەسمی و مافە کولتووریەکانیان لە سەرەتای ئازاری (2004)ەوە دەکرێت وەك هاندانێك بۆ ڕاپەڕینەکانی کوردەکانی سووریا لە هەمان مانگدا ببینرێت لە کوردستانی سووریادا.

---

[325] چەلیەند 1993: 87.

خۆپیشاندان

مافی کۆبوونەوە و خۆپیشاندان لە بەندی 21/(ICCPR)دا بەم شێوەیەی باسکراوە: "مافی کۆبوونەوەی ئاشتیانە دانپیانراوە. هیچ کۆت و بەندێك بۆ جێبەجێکردنی ئەم مافە دانانرێت, جگە لەوانەی یاسا فەرزی دەکات و ئەوانەش کە لە کۆمەڵگە دیموکراتیەکاندا بۆ ئاسایشی نەتەوەیی, یان سەلامەتی گشتی و رێکخستنی گشتی و پاراستنی تەندروستی, یان مۆراڵی گشتی و پاراستنی ماف و ئازادی ئەوانی تردا هەیە" , بە هەمان شێوە دەستووری سووریا لە بەندی 39دا دەڵێت: "هاووڵاتیان مافی کۆبوونەوە و خۆپیشاندانی ئاشتیانەیان لە چوارچێوەی بنەماکانی دەستووردا هەیە. یاسا چۆنیەتی جێبەجێکردنی ئەو مافە رێکدەخات" لەبەرئەوەی یاسای ناوخۆی سووریا لە چاو یاسای ناکاودا گرنگی کەمترە، ئەو یاسایەی کە (جێبەجێکردنی مافەکان رێکدەخات) یاسای ناکاوە. ئەم کەمییەی کە لە یاسای ناوخۆدا هەیە رێگە بە دروستکردنی کۆت و بەند لەسەر ئازادی خەڵك بۆ کۆبوونەوە دەدات. ئەو ژمارە کەمەی بە شێوەیەکی گشتی روودەکەنە خۆپیشاندان تووشی سزای توند دەبن, ئەویش لە ئەنجامدانی ئەو کارە سیاسییانەیە کە رووبەڕووی دەوڵەت یان رژێمەکە دەبنەوە. لەوەش زیاتر ئەوەی لە دەستووری سویادا هاتووە کە ئاماژە بە بنەماکانی دەستوور دەکات بە شێوەیەکی کاریگەر مەبەستی ئەوەیە, کە خۆپیشاندانە کوردییەکان ئەوانەی داوای دانپیانان بە مافی نەتەوایەتی کورد لە سووریادا دەکەن، دەتوانرێت تاوانبار بکرێن و بەشداربووانیش لەسەر ئەو بنەمایەی پێکۆڵی (تەحەدا)ی کاراکتەری عەرەبی دەکەن و هانی خەباتی خێڵەکی دەدەن و دەبنە هەڕەشە بۆ یەکێتی دەوڵەت، دەستگیر بکرێن. بۆ حیزبە سیاسییە کوردیەکان لە سووریا ئەم خۆپیشاندانانە بەشێکە لە پرۆسەی فراوانی لۆبیکردن. گەڕانەوەی مافی هاووڵاتیبوون بۆ کوردە بێدەوڵەتەکان و دانپیانان بە کورد وەك نەتەوەی دووەم لە سووریا و بە زمانی کوردی وەك زمانێکی دەوڵەتی و رێگەپێدانی لە خوێندنی قوتابخانەی ناوچە کوردیەکاندا و پێکهێنانی یانەی وەرزشی و کولتووریی و کۆمەڵەکان بەشێکن لەو داواکارییانەی, کە حیزبە سیاسییە کوردییەکان کاری بۆ دەکەن.[326] بەڵام هێشتا ژمارەیەکی زۆری خۆپیشاندانە

---

[326] چاوپێکەوتن لەگەڵ نوێنەرانی حیزبە کوردییەکان , ئەڵمانیا, دیسەمبەری 2002

کوردیەکان تووشی بڵاوەپێکردنی بە زۆر و توندوتیژی و دەستگیرکردن دەبنەوە.لە ساڵی 2002دا و لە رۆژی جیهانی مافەکانی مرۆڤدا، نزیکەی 150 ئەندامی (حیزبی یەکێتی کورد لە سووریا) لە دەرەوەی پەرلەمان خۆپیشاندانیان سازکردو دروشم و بانگەشەی وەك (مافی هاوڵاتیبوون بۆ کورد) و(با سووریا ببێتە نیشتمانی هەموو رۆڵەکانی : عەرەب و کورد و کەمایەتییەکانی تر) و (برِوخیٚ قەدەغەکردنی زمان و کولتووری کوردی) و (رێزی مافی مرۆڤ لە سووریا بگرن).[327] دوو ئەندامی سەرکردایەتی یەکێتی (مەروان عوسمان) و (حەسەن ساڵح) بەیاننامەیەکیان پێشکەش بە (عەبدول قادر قادورە) ی سەرۆکی پەرلەمان کرد کە تێیدا داوای مافی یەکسانییان بۆ کورد لە سووریا کرد. هەروەك راگەیەندرا لە کاتی کۆبوونەوەکەدا قادورە نکوڵی لە بوونی نەتەوەی کورد لە سووریا کردووە و وتوویەتی کە کێشەی کورد لە سووریا بوونی نییە.[328] دوای پێنج رۆژ و لە 15/دیسەمبەردا ئەو دوو سەرکردەیە بانگێشت کرانەوە بۆ دیمەشق و لە بەشە کوردییەکەیدا کۆبوونەوەیەك لەگەڵ وەزیری ناوخۆدا (عەلی حەمود) رێکخرا بۆ گفتوگۆکردن لە بارەی مەسەلەکانی کوردەوە. بە گەیشتنیان لە لایەن هێزەکانی ئاسایشەوە دەستگیرکران.[329]

نوێنەرانی ئەو دوو حیزبە لە زینداندا مانەوە و بە توندی ئەشکەنجەدران، پاشان لە سەرەتای ساڵی 2004 داو لە لایەن دادگای باڵای ئاسایشی دەوڵەتەوە دادگایکران، ئەوەی لە دادگایکردنەکەدا روویداوە لە لایەن رێکخراوی لێبووردنی نێودەوڵەتییەوە مەحکوم کراوە بەوەی ناحەقی زۆری تیاکراوە. یەکەم جار بە تۆمەتی ئەندامبوون لە رێکخراوی نایاسایدا و هاندانی ململانیٚ تایفەکان تاوانبارکران. لە ئۆکتۆبەری/ 2003دا ئەو تۆمەتانەی رووبەڕوویان کرانەوە هەوڵدان بووە بۆ لەتکردنی ناوچە سوورییەکان و لکاندنی بە دەوڵەتێکی بێگانەوە. لە 2004/2/22 دا هەردووکیان لە زیندان ئازادکران. دەستگیرکردن و ئەشکەنجەدانی (مەروان عوسمان) و

[327] پەیمانگای لێکۆڵینەوەی راگەیاندنی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست, 16/دیسەمبەر/2002

[328] ئەو ئامارانەی لە دەمەتەقێی نێوان حەسەن صالح و مەروان عوسمان و قادر قەدورەی قسەکەری پەرلەماندا دوو سەعات پێش دەست پێکردنی خۆپیشاندانەکە لە دیمەشق نووسراوە, 10/دیسەمبەر/2002

[329] کۆمیتەی سووری مافەکانی مرۆز2002/12/17، حیزبییە یەکێتییە کوردی لە سووریا و ئەوەی لە نێوان حەسەن ساڵح و مەروان عوسمان و قسەکەری پەرلەماندا نووسراوە، قادر قەدورە، دوو سەعات بەر لە دەستپێکردنی خۆپیشاندانەکە لە دەرەوەی پەرلەمان لە دیمەشق ، 2002/12/10

(حەسەن ساڵح) و دادگایکردنەکەیان بە هۆی چالاکی سیاسی ئاشتیانە لە سووریا و دەرەوەی ئەو وڵاتەش بە پێشێلکاری مافەکانی ئازادی رادەربڕین و کۆبوونەوە دادەنرێت و ئەمەش لە بەندەکانی (38) و(39) ی دەستووری سووریاو بەندی (19) و(21) ی (ICCPR) دا دڵنیاکراونەتەوە. لە یادی داهاتووی رۆژی جیهانی مافەکانی مرۆڤدا حیزبە کوردیەکان رێکخراوەکانی مافی مرۆڤ لە سووریا بەشدارییان لە خۆپیشاندانێکدا کرد کە داوای رێزیان بۆ ستانداردی مافی مرۆڤی جیهانی بۆ هاووڵاتیانی سووریا دەکرد. لە بەردەم پەرلەمانی سووریادا 300-1200 کەس لە سەعات 11ی بەیانیدا کۆبوونەوە.[330]

لە هەڵگێڕانەوەی ئەو سیاسەتەی کە لە خۆپیشاندانەکانی ئەم دواییەدا پەیڕەودەکران (ناجی ئەلعوتاری) سەرۆك وەزیران ئەوەی رەتکردەوە کە ئەو سکاڵایەی لە لایەن چالاکیەکانی بواری دیموکراسی کورد و عەرەبەکان و داکۆکیکاران و نوێنەرانی حیزبە سیاسییەکان ئیمزا کرابوو پەسەند بکات.

نموونەی زیاتری پەلامار و توندوتیژی پۆلیس بەرامبەر بە کورد ئەو خۆپیشاندانانەن کە لە رۆژی جیهانی منداڵاندا ساڵی 2003 لە دیمەشق ئەنجامدران. لە 25/حوزەیرانی/ 2003دا نزیکەی 380 منداڵ رێپێوانێکی هێمنانەیان بۆ بەردەم بارەگای یونیسێف لە دیمەشق رێکخست. بەر لە گەیشتنیان بۆ جێگەی مەبەست بە گوڵ و بەیداخەوە داوای ئازادی دەربڕینی کولتوور و زمان و مافی مرۆڤیان دەکرد، بەڵام رێپێوانەکە 400 کەس لە هێزەکانی ئاسایش چاودێرییان دەکرد و دواتریش بە زۆر بڵاوەیان بە رێپێوانەکە کرد. حەوت لاو دەستگیرکران و ئەوەش راگەیەندرا کە منداڵەکان لە لایەن پۆلیسەوە لێیان دراوە و هەندێکیشیان برینداربوون. ئەو حەوت کەسەی لە رێپێوانەکەدا دەستگیرکران لە رۆژی 27/حوزەیران/ 2004 لە (SSSC) دادگایکران، بە تۆمەتی ئەندامبوون لە رێکخراوێکی نهێنیدا و هەوڵدان بۆ دابەشکردنی خاکی سووریا و لکاندنی بە دەوڵەتێکی بێگانەوە تاوانبارکران. دادگایکردنەکە لە لایەن رێکخراوی لێبووردنی نێودەوڵەتییەوە بە نادادپەروەر مەحکوم کرا, سیان لە تۆمەتبارەکان بە پێنج ساڵ زیندانی حوکم دران, کە دوایی کەمکرایەوە

---

[330] ژمارەکان تا ئاستێکی زۆر جیاوازیان هەیە.

بۆ دوو ساڵ، چوارەکەی تر بۆ پێنج ساڵ حوکم دران, کە دواتر کەمکرایەوە بۆ یەك ساڵ. ئەمانەی دووایییان لە دوای تەواوکردنی کاتەکەیان ئازادکران.[331] گرتن و ئەشکەنجەدان و لێپرسینەوە ئەو کەسانە پێشێلکاری مافەکانی ئازادی رادەربڕین و کۆبوونەوەیە. بە هەمان شێوە، ئەو هێزەی دەسەڵاتی دەوڵەت لە ئازاری/ 2004دا بۆ روبەڕووبوونەوەی کوردەکان بەکاریهێنا بە زیاد لە پێویست و نامەنتیق مەحکوم کرا.[332]

هەزاران کورد وەك ناڕەزاییەك لە بەرامبەر کوشتنی ئەو حەوت هاووڵاتییە کوردەی رۆژی 12/ئازار لە یاریگای قامیشلی رویدا و کۆتایهێنان بە زەبر و زەنگی حوکمی چل ساڵەی رژێمی بەعس لە سووریا، شەقامەکانیان گرت و خۆپیشاندانیان ئەنجامدا. خۆپیشاندانەکان بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی وەڵام درانەوە. سوپا بەرەو قوڵایی شارۆچکە کوردیەکانی شوێنی راپەڕینەکان رۆیشتن. دوای هەفتەیەك بێدەنگی باڵی بەسەر ناوچە کوردیەکاندا کێشا. لە 18/ئازاری/2004دا سەرچاوەیەکی رەسمی سووری رایگەیاند کە ژمارەی کوژراوان (25) کەس بووە.[333] لە هەمان کۆنگرەی رۆژنامەنووسیدا (عەلی حەمود)ی وەزیری ناوخۆی سووریا رایگەیاند کە دەسەڵات ناچارکراوە هێز بەکاربهێنێت و ژمارەیەکی دیاریکراو (ئاژاوەگێڕ) دەستگیر بکات.[334] بەڵام سەرچاوە کوردیەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە ژمارەی کوژراوان زیاترە و دەگاتە چل کەس و سەدان بریندار و هەزاران بەندکراو هەبووە.[335] عەبدول حەلیم خەدام جێگری سەرۆکی سووریا راگەیاند و لۆمەی ئەوەی کرد کە ئەم کێشانە لە لایەن حیزبە بێگانەکانەوە قۆرغ کراون، بەوەی ژمارەیەکی نەزانراوی حیزبی بێگانە لەم رووداوانە وەردەگرن.[336] سەرکوتکردنی خۆپیشاندانەکان بە شێوەیەکی ئاسایی شەرعیەتی پێدەدرێت، ئەویش بە بیانووی پاراستنی یەکێتی خاکی سووریا.[337] بەشار ئەسەد نکوڵی لەوە دەکات کە خۆپیشاندانەکان لە لایەن هێزی دەرەکییەوە هاندرابن، بەوەی

---

331 رێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتی , 2004/6/29
332 کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا نیسانی 2004
333 یاسین 2004
334 Serhildanaqamislo.com, 2004/6/16
335 خەددام لە مەبەردییەوە وەرگیراوە 2004
336 لە لایەن سایتی (دۆزە مە)وە لە 2004/3/19 راپۆرتی لەبارەوە دراوە.
337 چاوپێکەوتنێك لەلایەن کەناڵی ئتسمانی جەزیرە لە 2004/5/1

ئەو گرژییەی لەو هەفتەیەدا روویداوە ئاژاوەیەکی وەرزشی بووە و لە فۆڕمی نەتەوەیدا روویداوە.[338]

باسکردنی رووداوەکانی ئەو هەفتەیە هەر چۆنێك بێت، پۆلیس و هێزەکانی ئاسایشی سوپا هێزی لە رادەبەدەریان بەکارهێناوە بۆ کپکردنی خۆپیشاندانەکان بە بەکارهێنانی چەك و گوللە بە شێوەیەکی راستەوخۆ. سەدان کورد بە گوللە بریندارکران و بەشێکی زۆریان بە ناتەواوی چارەسەرکران، ئەویش لەبەرئەوەی بەبێ چارەسەر دەستگیرکراون، یان بە هۆی دواکەوتنی هێزەکانی ئاسایش و سوربوونیان لەسەر ئەوەی کە ئەوانە دەبێت لە نەخۆشخانەی دەوڵەت چارەسەر بکرێن، یان بەهۆی کەمی خزمەتگوزاری بۆ ئەو ژمارە بریندارانە لەم جۆرە نەخۆشخانانەدا.[339] لە راپەڕینەکەی ئازاری/2004، کوردانی سووریا شێوازی تر بۆ سەرنج راکێشانی کێشەکانیان پەیڕەو دەکەن و هەوڵی ئەوە دەدەن, کە جۆرێك تەنازول لە رژێمەکەوە وەربگرن. وەك کارێکی دەگمەنی سیاسیش لە سووریا، بەندییە کوردەکانی زیندانی (کادرە) لە دیمەشق، مانگرتنێکیان دەستپێکرد و وازیان لە خواردن و خواردنەوە هێنا. مانگرتنەکە وەك نارەزاییەك لە بەرامبەر بارودۆخی خراپی زیندانییەکان و مامەڵەی نامرۆڤانە لەگەڵیان لە لایەك, لە لایەکی تریش ئەو رق و ستەمکارییەی لە دژی خۆیان و خێزانەکانیان ئەنجام دەدرێن، تەنها لەبەر ناسنامەی کوردیان.[340] خۆپیشاندانەکان کۆتاییان پێهات، نەك لە رێگەی گفتوگۆ لەگەڵ زیندانیەکاندا کە لە بنەڕەتدا ئەوە راگەیەندرابوو, بەڵکو بەهۆی ئەشکەنجەدانی زیندانییەکانەوە بوو.[341] مەروان عوسمان، نووسەری کورد و ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی (حیزبی یەکێتی) لە سەرەتای ساڵی (2005)دا سەرۆکایەتی مانگرتنێکی کرد، ئامانجی مانگرتنەکە نارەزایی بوو لە بەرامبەر زوڵمی سەرکوتکردنی کورد لە سووریا و هەوڵدان بوو بۆ گەیاندنی کێشەی سووریا — کورد بە ئەوروپا.[342]

---

[338] کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا نیسانی 2004, چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو کوردانەی لە بریتانیا نیشتەجێن, 21-6/30/2004(ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.)

[339] مانگرتنێك لەم دواییەدا 4-2005/12/11، تەلەفزیۆنی knn، 13و2004/12/14

[340] تەلەفزیۆنی knn، 2004/12/13

[341] تەلەفزیۆنی knn، 2004/12/16

[342] بڕوانە kurdishMedia.com، 2004/1/24

[343] بڕوانە kurdishmedia.com, 2004/1/24

زیندانییان و بیروباوەڕی سیاسی

هەرچەندە لە ئێستادا خەڵك بەو ڕێژەیەی ساڵانی هەشتاکان تووشی ((دیارنەمان)) نابێتەوە و گیراوە سیاسییەکان بە بەراورد بە ئەو کاتە روو لە کەمبوونە، بەڵام هێشتا زیندانییەکان بە ئاگاوە هەست بە ژێرزەمینی زیندانییەکانی سووریا دەکەن، هەروەك لە دوای گرژیەکەی ئازاری/2004 چەندین هاووڵاتی کورد بێ سەرو شوێن بوون و هیچ زانیارییان لە بارەوە نەدراوە. زیاتر لە 1000 زیندانی سیاسی کە بەبێ دادگایکردن زیندانی کراون، هەروەك ژمارەیان لە ماوەی چوار ساڵی یەکەمی فەرمانڕەوایی بەشار ئەسەددا زیادی کردووە.[344]

سەرکوتکردنی (بەهاری دیمەشق) و دەستگیرکردنی چالاکییەکانی بواری کۆمەڵی مەدەنی مافی مرۆڤ لە ساڵی 2001دا، دەستگیرکردنی ئەو کەسانەی پەیوەندییان بە (ئیخوای موسلمینی سووری) قەدەغەکراوەوە هەیە، گرتنی کورد لە دوای گرژیەکانی ئازاری/ 2004و هاوکات لەگەڵ جەنگی عێراق، هەموو ئەمانە ژمارەی گیراوانی بە بیانووی بۆچوونی سیاسییەوە زیاتر کردووە.

زیاتر لە 2000 هاووڵاتی کورد لە ماوەی چەند هەفتەیەکی دوای ڕووداوەکانی ئازاری/ 2004 دەستگیرکراون، ڕاپۆرتەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە زیندانییە کوردەکان بە بەردەوامی ڕووبەڕووی ئەشکەنجە دەبنەوە چەندین کەس دەستگیر دەکرێن، ئەشکەنجە دەدرێن و دواترش ئازاد دەکرێن بەبێ بوونی هیچ تۆمەتێك، ئەمەش بە بیانووی ئەوەی دەستگیرکردنەکان ڕێ وشوێنێکن و بە نیازی سزادان ئەنجام دراون. کوردەکان بە تۆمەتی پەیوەندییان بە ڕاپەڕینەکانەوە دەستگیر

[344] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ نوێنەری ماڵپەڕی (اخبار الشرق), لەندەن، 2004/1/27. ژمارەکە لەلایەن کۆمەڵەی مافی مرۆڤ لە سووریا تەخمین کراوە بە 1000 لە هاوینی 2002(چاوپێکەوتن لەگەڵ ژمارەیەك لە خەڵکانی کۆمەڵگەی مەدەنی لە سووریا، دیمەشق، ئۆگۆستی 2002) . بەرزبوونەوەی ژمارەکە ئەوە روون دەکاتەوە کە هەستێکی ڕەسمی بەرامبەر کەسانی ئیسلام لە سووریا هەیە، کە سەر بە ئیخوانن موسلیمینی قەدەغەکراوی سووریان.

دەکرێت, کە لە شوباتی/2005دا دەستیان پێکرد و لە لایەن (sssc) وە حوکم دەدرێن.[345]

تۆمەتەکان جیاوازن، وەك پەیوەندی بەو گروپانەوە, کە کار بۆ لاوازکردنی هۆشیاری نەتەوەیی لە سووریا دەکەن، یان وروژاندنی ململانێی تایفی، یان نانەوەی ئاژاوە بە مەبەستی هاندانی جەنگی ناوخۆ و تایفی، هەروەها ئەندامبوون لە کۆمەڵەی نهێنی و هەوڵدان بۆ دابەشکردنی ناوچەکانی سووریا و لکاندنیان بە دەوڵەتێکی بێگانەوە.[346]

سزای مردن گەورەترین حوکمە کە بەسەر ئەو تاوانانەدا بسەپێت.[347] زۆربەی کوردەکان هەرگیز رووبەڕووی دادگایکردن نابنەوە و لە زیندان و گرتووخانەکانی سووریادا بەبێ تۆمەت زیندانی دەکرێن. ژمارەیەکی بەرچاوی ئەو کوردانەی بە تۆمەتی پەیوەندی بە راپەڕینەکانی ئازاری/2004 دەستگیرکرابوون، راستەوخۆ لە ژێر ئەشکەنجە یان بەهۆی برینی ئەشکەنجەکانیانەوە گیانیان لە دەستداوە.[348]

ئەشکەنجەدان لە زیندانەکانی سووریادا بووەتە کارێکی رۆتین، تەکنیکەکانی ئەشکەنجەدانیش بریتیین لە (کورسی ئەڵمانی)، هەڵواسینی سەر بەرەو خوار بۆ ماوەی چەند رۆژێك، کارەبا لێدان، بەکارهێنانی کەیبلی ئاسن بۆ لێدان، ئازار و ئەشکەنجەدانی ئەندامەکانی زاوزێ و چەندینی تر، لەوەش زیاتر، چەندین هاووڵاتی کورد لە کات و لە دوای راپەڕینەکانەوە دەستگیرکراون و هیچ روونکردنەوەیەك لە بارەیانەوە نەزانراوە. دوابەدوای راپەڕینەکانی مانگی ئازاریش، چەند راپۆرتێك ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە (28) منداڵی کورد لە نێوان تەمەنی 11-17 ساڵان دەستگیرکراون کە بەشێکیان لە شوێنی رووداوەکە نەبوون، هەندێکیشیان لە ماوەی زیندانیکردنیاندا رووبەڕووی ئەشکەنجە و ئازاردان بوونەتەوە.[349]

---

[345] لە 2005/2/15دا پانزە کورد لەلایەن (سسس) زیندانی کران، بە گشتی لە ئەنجامی کارێکی نایاساییدا، چوار پیاویان سێ ساڵ بەندکران، لە کاتێکدا پانزەکەی تر دوو ساڵ زیندان کران, رێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتی , 2005/2/18

[346] رێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتی , 2005/1/19

[347] هەمان سەرچاوە.

[348] بۆ نموونە بڕوانە تەلەفزیۆنی knn، 3و2004/8/6

[349] لە لایەن رێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتیەوە لە 2004/6/29 راپۆرت دراوە، کۆمەڵەی مافی مرۆڤ سووریا نیسان 2004

کورد بە شێوەیەکی ڕۆتینی لە سووریا بە هۆی چالاکی سیاسی و کولتوورییەوە دەستگیر دەکرێن. چالاکییەکانی نووسین و بڵاوکردنەوە، تەنانەت خوێندنەوەی ئەو زانیاریانەی لە بارەی کولتوور و مێژووی کوردەوەیە بە کارێکی سیاسی دادەنرێت و گرتنی لێدەکەوێتەوە.[350] ئەو کوردانەش بەم تۆمەتانە دەستگیر دەکرێن، ڕووبەڕووی ئەشکەنجە و ئازاردان دەبنەوە. ئەندامی خێزانی ئەو کەسانەی چالاکی سیاسییان هەیە لە سووریا و لە مەنفاش تووشی تۆقاندن و دەستگیرکردن دەبنەوە. تاکتیکی لەم جۆرە مەترسی تێوەگلانی لە چالاکی سیاسیدا زیادیکردووە بەهۆی تۆقاندن و کاری لەم جۆرەوە.

کاتێك مەڕوان عوسمان سەردانی ئەوروپای کرد لە ئایاری/2004دا ڕایگەیاند کە موخابەرات چەند جارێك سەردانی خێزانەکەیانی کردووە و پرسیاریان لە بارەی چالاکییەکانی ئەو لە ئەوروپا کردووە. براکەی سێ جار سەردانی کراوە و هاوسەرەکەشی لە یەك کاتدا بۆ ماوەی سێ سەعات لێکۆڵینەوەی لەگەڵ کراوە، هەروەك سێ جاری تر لە لایەن پیاوانی ئاسایش و سەربازی و سیاسییەوە سەردانی کراوە.[351]

لە 2003/8/8دا خەلیل مستەفا بەهۆی بیروباوەڕی سیاسییەوە دەستگیرکراو لە ماوەی زیندانیکردنیدا ڕووبەڕووی ئەشکەنجەدانی توند بۆتەوە،[352] هەر لە زیندانی ڕۆژی 10ی هەمان مانگ گیانی لەدەستدا. ڕاپۆرتە پزیشکییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە مردنەکەی بەهۆی برینی سەختەوە بووە لە جەستەیدا.[353] پاشان ئەوە ڕاگەیەندرا کە جەستەکەی دلڕەقانە بریندار و شێوێندراوە، چاوی چەپی دەرهێندراوە، لوت و دەست و قاچەکانی لە چەند جێگەیەکدا شکێندراون و ئەندامی

---

[350] ئیبراهیم نەعسان کوڕی عەبدو، لە 2002/1/8 دەستگیر کرا لەبەر ئەوەی حەزی لە بابەتی کولتووری کوردی هەیەبووە. لە 2002/5/7 موسەیلەم شێخ حەسەن سەرۆکی ژمارەیەك لە حیزبییە یەکێتییە دیموکراتە کوردی لە سووریا, لە عەین ئەلعەرەب بدەستگیر کرا، بە تۆمەتی حەزکرد بە بڵاوکردنەوەی وتاری سیاسی کوردی.

[351] چاوپێکەوتنێ لە فەرنسا، 2004/5/29

[352] ڕێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتی , 2003/9/4

[353] HRAS تشرینی دووەم 2003:9

زاوزێشی بڕراوە.[354] تەرمەکەی تەسلیم بە خێزانەکەی کرایەوە بەڵام لە لایەن موخابەراتەوە ڕێگەیان پێنەدرا لە گوندەکەی خۆیان بینێژن، خێزانەکەی زۆریان لێکرا کە تەرمەکە لە حەڵەب بنێژن کە بووبووە شتێکی عادەتی.[355]

لە 2003/10/18دا حەسەن مستەفای برای خەلیل مستەفا دەستگیرکرا دوای ئەوەی ئاسایشی سیاسی پرسیاریان لە خزمەکانیان کرد لە بارەی براکەیەوە کاتێك لە ئەلجزیرە و کەناڵەکانی تری ڕاگەیاندن زانیاری لەبارەی مردن و دەستگیرکردنەکەی بڵاوکرایەوە. لە جێگەیەکی نەزانراو دوور لە بینین و چاوپێکەوتن زیندانی کرابوو.[356] باوەڕ وابوو کە لە مەترسی ئەشکەنجە و مامەڵەی خراپدا لەساڵی 2003 و 2004دا کاتێك زیندانیە سیاسییەکان و کورد و ئەوانی تر دادگای دەکران، چەند خۆپیشاندانێك لە دەرەوەی هۆڵی دادگاکان ئەنجامدران، ژمارەی خۆپیشاندەران لە نێوان (100-350) کەسدا دەبوون لە دەرەوەی دادگا بوون و لە نێو دادگاشدا وەفدی پارێزەران و نوێنەرانی کونسوڵی ئەوروپا سەرنجی دانیشتنەکانی دادگایان دەدا باوەڕ وابوو کە ئازادکردنی مەروان عوسمان و حەسەن ساڵح لە 2004/2/22 دا بە هەوڵی ڕێکخراوە ناحکومیە نێودەوڵەتییەکان لە نێویاندا ڕێکخراوی لێبووردنی نێودەوڵەتی و (Pcn)ی کوردی و نوێنەری حکومەتە ئەوروپییەکان بووە.

لە کاتێکدا گوشاری نێودەوڵەتی بۆ سەر سووریا ڕێژەیەك شەفافیەتی لە دانیشتنە دادگاییەکانی چەند کەسێکی گرنگی وەك ئەمانە دروستکردووە، دەستگیرکردنی درێژخایەنی کوردەکان بەبێ گوشار و پشتیوانی ناوخۆو نێودەوڵەتی بە ڕانەگەیەندراوی ڕوودەدەن، شتێکی بڵاوە کە کەسێك بە تۆمەتی بوونی نووسینێکی کوردی کە سروشتێکی سیاسی هەبێت دەستگیربکرێت و بۆ ماوەی پێنج ساڵ لە زینداندا بمێنێتەوە. تەنانەت کاتێك چاودێرانی نێودەوڵەتی لە دادگا ئامادەبوون، هیچ گەرەنتییەك نییە بۆ ئەوەی کە دانیشتنەکان بە شێوەیەکی دادپەروەرانە بەڕێوە بچن.

لە 2004/5/23دا بەشار ئەسەد دادگایکردنی حەوت کوردی کارای دواخست دوای ئەوەی کە چەند دیبلۆماتێك لە یەکێتی ئەوروپاوە بۆ ئامادەبوون و

---

[354] SHRC 2003/8/21

[355] ڕاپۆرتێك لەلایەن kurdishmedia.com, 2003/8/30

[356] ڕێکخراوی لێبوردەیی نێودەوڵەتی، 2003/11/11

سەرنجدانی دادگایکردنەکە گەیشتبوونە دادگا.[357] دیپلۆماتەکان لە لایەن پۆلیسەوە دوورخرانەوە، چەند رۆژێك دوای ئەوەش کەسێکی کارای سووری لە بواری مافی مرۆڤدا دەستی بەسەرداگیرا پێش ئەوەی بە مەبەستی بەشداربوون لە دانیشتنێکی پەرلەمانیدا کە لە دانیمارك رێکخرابوو، سەفەربکات.[358]

ئەو ڕووداوانەی کە لە سەرەوە باسکران ئاماژە بە دلڕەقی رژێمەکە دەکەن لە بەرامبەر داوای کوردەکاندا, ئەگەر بە شێوەیەکی نەرم و ئاشتیخوازانەش دەربڕدرێن، سێ بەشی پێشووتری ئەم کتێبە ئەو ڕێگایانەیان پێشاندا کە کورد لە رووی کولتووری و ئابووری و سیاسییەوە سەرکوت دەکرێن دورخستنەوەی کورد لە هەر جۆرە فۆڕمێکی نوێنەرایەتی لە سووریا کە هیچ سازشێکی نەژادی و شووناسی نەتەوەییانی تێدا نەبێت نکوڵی لە بوونی ئەم نەتەوەیە لە سووریاو هەموو کەناڵێکی شەرعی دەربڕینی بیر و بۆچوون و کولتووریان دەکات، کورد هەر بەردەوامە لە هەوڵەکانی بۆ پاراستن و هێشتنەوە و دووبارە بەرهەمێنانی کولتوور و شوناسیان لە سووریا ئەویش لە رێگەی ئامرازی ئاشکرای سیاسی و زیاتر کولتووری و پەروەردەیی، بەڵام هەموو ئەم چالاکییانە دواجار بوونەتە ئامانجی سەرکوتکاری دەوڵەت.

---

[357] گامبڵ 2004

[358] هەمان سەرچاوە.

بەشی سێیەم

پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ تورکیاو عێراق

باسی حەوتەم
پەیوەندییە هەرێمییەکان

پەیوەندییە هەرێمیو نێودەوڵەتییەکان ئاکامی گرنگیان بۆ کوردی سووریا و دەوڵەتەکانی تریش هەیە. ئەم کتێبە تا ئێستا تیشکی خستووەتە سەر بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی سووریاو روونکردنەوەی مامەڵەی حکومەت لەگەڵ دانیشتووانە کوردەکەیدا.

کێبڕکێ ناوچەییەکان لە نێوان دەوڵەتەکان و هاریکارییان لە بارەی مەسەلەی کورد ئەوە دڵنیا دەکاتەوە, کە تا ئێستا چارەسەرێکی عادیلانە بۆ مەسەلەی کورد بە دەست نەهاتووە. سیاسەتی راستەقینەی دەوڵەتو سنوورە نێودەوڵەتییەکان, کوردیان لە نێوان چەند دەوڵەتێکی دیاردا جیاکردووەتەوەو ئەوەش پەیوەندی بە سیاسەتی ناوخۆو دەرەوەی هەموو ئەم دەوڵەتانەوە هەیە، واتە گروپە سیاسیە کوردییەکان هەمیشە هەوڵی قۆرخکردنی کێبڕکێ هەرێمیەکانیان بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان داوە. لە ئاکامی ئەمەشدا کورد وەك ئامرازێك لە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتانی ناوچەکە و ئەمریکاش (بە پێی بەرژەوەندییە جیۆسیاسی و ستراتیجییەکانی) بەکارهێنراوە و خراپیش بەکاردەهێنرێت.

لە ئاستی ناوچەییدا، هەماهەنگی نێوان سووریا و تورکیا و ئێرانو عێراق بۆ کێشەی کورد وەك یەکەو ئامانجیشی ئەوەیە بزوتنەوەی کورد لە هەموو بەشەکانی کوردستان لاوازبکرێتو رێگا لە دامەزراندنی هەر فۆرمێکی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی، یان هەرێمێکی خاوەن ئۆتۆنۆمی بگرن.[359] بواری هەماهەنگی ئەم وڵاتانە لە سیاسەتو ستراتیجیاندا بەرامبەر بە کورد بۆ چاودێرانی دەرەکی شتێکی نائاشکرایە، چونکە کۆبوونەوە بەردەوامەکانی نێوانیان بە نهێنی ئەنجام دەدرێت. بەڵام بە دڵنیاییەوە لە یەکچوون لە تاکتیکی بە کارهاتووی ئەم دەوڵەتانە لە دژی چالاکیو

---

[359] لەیزەر 1996:107

ڕێکخراوە کۆمەڵایەتیو ئابووریو سیاسییە کوردییەکاندا هەیە. لە هەموو بەشە کوردییەکاندا، بە مەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافیو سەپاندنی یاساکانی سەرکوتکردن، کورد، زمان و پەیرەوکردنی نەریتو کولتووری کوردی خۆی لێقەدەغەکراوە. هەریەك لە عێراقو سووریاو ئێرانو تورکیا هەوڵدەدەن جەوهەری شوناسی کوردی وەك بناغەیەکی بنچینەیی ڕێکخراوی سیاسیو فاکتەری سەرەکی، کە ئەمانە پێکەوە دەبەستێت، لاواز بکەن، ئەگەرنا بزوتنەوە سیاسییەکان لەیەکتر جیادەبنەوە. ڕەنگە سەیر بێت ئەگەر بزانین ئەم دەوڵەتانە لە هەمان کاتدا پشتیوانی بزوتنەوە کوردییەکانی دەوڵەتانی دراوسێیان دەکەن. هەرچەندە داینامیکی سیاسیی نێودەوڵەتی هێشتا دەستی بەسەر پەیوەندی نێوان ئەم چوار وڵاتەدا گرتووە، بەڵام سووریا خاوەنی مێژوویەکی پڕ پەیوەندی دوژمنانەیە لەگەڵ عێراقو تورکیادا. هەروەك زۆرجار کوردانی دەوڵەتێك لەلایەن حکومەتی دەوڵەتێکی دراوسێوە بۆ مەبەستی ستراتیجی بەکار دەهێنرێت.

ئەمە لە مەسەلەی کوردی عێراقدا دیارە، کاتێك پێش ڕێکەوتننامەی جەزائیری (1975) پشتگیرییان لە شای ئێران وەردەگرت. هەروەك توانیان پشتیوانی لە سووریاش وەربگرن، چونکە کێبڕکێیەکی مێژووی لە نێوان حیزبی بەعسی سووریو حیزبی بەعسی عێراقدا هەیە. ئێرانو عێراقو سووریا هەموویان پشتیوانی پەکەکەیان کردووەو ڕێگەیان پێداوە لە ناوچەکانیاندا دژی تورکیا چالاکیان هەبێت. تورکیا بە بیانووی بەرەنگاربوونەوەی پەکەکە (تیرۆریزم) سەربازەکانی لە باکووری عێراق جێگیر کردووە، کە لە لایەکیشەوە بۆ ڕێگرتنە لە ڕاپەڕینی کوردی لە ناوچەکانی خۆی چونکە ترسی لەوە هەیە ئەم ڕاپەڕینە ببێتە هۆی دەستکەوتی سیاسی بۆ کوردانی عێراق. ئەمەیە گرنگی ستراتیجیی کورد لە پەیوەندییە ناوچەییو نێودەوڵەتیەکانی نێوان ئەم چوار دەوڵەتە بە هێزەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵام سیاسەتی کوردی بە هۆی ستراتیجو پەیوەندیو بەرژەوەندییە دەوڵەتییەکانەوە زیاتر تووشی دابەشبوونو ئاڵۆزی بووە. لە لایەکی ترەوە کورد لە هەموو کاتەکاندا توانیویەتی ئەم کێبڕکێ دەوڵەتیانە بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی خەباتی چەکداریو سیاسییان قۆرخ بکەن، هەرچەندە هەمیشە کورد لاواز بووە لەوەی گۆڕان لە پەیوەندیو بەرژەوەندیو ستراتیجی دەوڵەتەکاندا دروست بکات. کاروباری ناوخۆی تورکیاو عێراق وەك دوو دەوڵەتی

دراوسێی سووریا، که خۆشیان دانیشتوانی کوردیان هەیە، ئەنجامی گرنگیان له کاروباری ناوخۆی سووریاو کوردی سووریادا هەیە. جەنگی عێراق له ساڵی 2003دا و نەبوونی ئاسایش له عێراقو ئەو ترسەی که رەنگه سەربەخۆیی کوردستان له باکووری ئەو وڵاته رابگەیەندرێت ناتەبایی‌و دوژمنکاری نێوان سووریاو تورکیاو ئێرانی سڕیەوە. بێ متمانەیی کورد لەلای ئەم دەوڵەتانه ئەو ترسەی گەورە کرد, که کورد له عێراق و جێگەکانی تر له لایەن ئیسرائیلەوە بۆ خزمەتی بەرژەوەندییەکانی له رۆژهەڵاتی ناوەراست ئامادەو پشتیوانی دەکرێن، له ئەنجامی ئەوەشدا سیاسەتی دژه کورد لەم وڵاتانەدا تازه کرایەوە. ئەو چەوساندنەوە زۆرەی کوردەکانی سووریا له ماوەی سێ ساڵی رابردوودا بینیویانه تەنها له کۆنتێکستی جەنگی دژه تیرۆرو جەنگی عێراقو ئەو رێگایانەش که به هۆیانەوە ئەم دوو هەڵمەته سووریاو دراوسێکانی‌و پەیوەندیەکانیان بەیەکترەوە بەستوون، قابیلی تێگەیشتنە. ئەم بەشه باسی پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ تورکیاو عێراق له سیاقی پرسی کورد له ئاستێکی هەرێمی‌و جەنگی عێراقدا، دەکات.

پەیوەندییەکانی سووریا- تورکیاو پەکەکە

ئەوانەی پەیوەندییەکانی سووریا و تورکیا دیاری دەکەن بریتین له کێشەکانی خاك، ئاو، کورد و ئیسرائیل.

حکومەتی سووریا هێشتا بەردەوامه لەسەر ناکۆکیەکانی دوای بەخشینی نابەدڵی پارێزگای (حەتی) له لایەن فرەنساوە به تورکیا له ساڵی 1939دا، ئەو ناوچەیەی که پێشتر به (قەزای ئەسکەندەرونە)و (ئەلێکساندرەیت) ناسرابوو. ناوچەکه له رووبەرێکی کەناری (ئاوی)و چەند دەشتێکی به پیت له دیوی رۆژهەڵاتی سووریا و باکووری لوبنان پێکدێت. له بەرامبەر ئەو خاکەدا, ئەنقەرە رێکەوتننامەی ئاشتیانەی لەگەڵ دەسەڵاتی ئینتیدابدا ئیمزا کرد. سووریا وا دادەنێت که ئەم ناوچەیەی به ناحەق لێی زەوتکراوە، له ئەنجامیشدا ئێستا لای سووریا ئەو ناوچەیه بەشێکه له سووریا و داگیرکراوە. هەروەها له هەموو نەخشه رەسمیەکانی سووریادا ئەم ناوچەیه وەك بەشێك له سووریا دەردەکەوێت و جارو باریش له پاڵ (بەرزاییەکانی جۆلان) دا ناوی دەهێنرێت بەوەی ناوچەیەکن له سووریاو پێویسته بگەرێندرێنەوە. ئاو دووەم مەسەلەی سەرەکی

تره کە پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ تورکیادا دیاری دەکات.[360] (پرۆژەی ئەنەتۆڵیای باشووری رۆژهەڵات) لە تورکیا وایکردووە حکومەتی تورکیا کۆنترۆڵی بەرچاوی لێشاوی ئاوی رووباری فوراتی بە ناو سووریاو عێراقدا کردووە. بە پێی رێکەوتنی نێوان ئەم وڵاتانە، پێویستە تورکیا لە چرکەیەکدا بڕی 500م3 ئاوی هەبێت, کە ئەوەش بڕی کەمکراوەیە لە تێکڕای 850م3 ئاو لە چرکەیەکدا.

سووریا لە کەموکورتی ئاوو کارەباو کێشە کشتوکاڵیەکاندا بە زۆری لۆمەی تورکیا دەکات، لە کاتێکدا تورکیا شەرم لەو دانپیانانە ناکات کە توانای سیاسی بەهێزی بۆ گرتنەوەی ئاو (یان هەڕەشە کردن بۆ گرتنەوەی ئاو) شتێکە پەیوەستە بە پەیوەندییەکانی لەگەڵ سووریادا. ئاوی فورات وەك چەکێك لە دژی سووریا بەکاردەهێنرێت، ئەمەش هەوڵێکی تورکیایە بۆ ئەوەی وا لە سووریا بکات بە کێشەی داڵدەدانی پەکەکەدا بچێتەوە کە لەلای تورکیا وەك رێکخراوێکی تیرۆریست تەماشا دەکرێت.

لە لایەکی ترەوە تورکیا، سووریا بەوە تاوانبار دەکات کە بڕی ئاوی رووباری (Orontes) بۆ تورکیا کەم دەکاتەوە بە جۆرێك ئەوەی دەگاتە ئەوێ تەنها لە 10٪ ی بڕە سروشتییەکەیە.[361]

بە درێژای ساڵانی شەستەکان و هەفتاکان سووریا مافی پەنابەری بەخشیوەتە چەند کەسێك لە کۆمەڵەی گەریلا ئەرمەنیو کوردەکان کە ئەنقەرە بە گروپی تیرۆریستیان دادەنێت.[362]

هەرچەندە ئەوە کێشەی سەرەکی نێوان ئەو دوو وڵاتە بووە، بەڵام هیچ کام لەمانە هێندەی داڵدەدانی پەکەکە کاری لە پەیوەندییەکانی سووریا و تورکیا نەکردووە. لە کۆتایی هەفتاکاندا پەکەکە بە سەرکردایەتی عەبدوڵڵا ئۆجەلان لە تورکیا دامەزرا. ئەم بزوتنەوە سیاسییە لە دژی سەرکوتکاری دەوڵەتی تورکیا کە کوردی کەمینە لە تورکیا بوو بووە ئامانجی، رووبەڕووی هێرشی سەربازی سوپای تورکیا بووەتەوە, کە بەدەر لە

[360] پرۆژەی وەبرهەم هێنانی ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا بریتییە لە دروستکردنی 22 بەنداو.
[361] ئۆڵسن 1997:177
[362] ئۆڵسن 1997:169

گرووپی سیاسی هاووڵاتی کوردیشی گرتبووەوە.[363] لە ساڵی 1980دا عەبدوڵڵا ئۆجەلانو لەگەڵ خۆشیدا پەکەکە بە هاوکاری کوردی ناوچەکە چوونە ناو سووریاوە. ئۆجەلانو یەکەکانی پەکەکە لە سووریا مانەوە هەتا ئەو کاتەی لە لایەن دەسەڵاتی ئەو وڵاتەوە لە ساڵی 1998دا دەرکران. لەو کاتەدا ئۆفیس و کامپەکانی مەشقکردنی پەکەکە لە دیمەشقو دۆڵی (بیقاع) لە لوبنان دامەزرانو بە زۆری وا دەبینرا کە دەسەڵاتی سووریاش بە شێوەیەکی نارەسمی هاوکاری حیزبەکەی کردووە. ئەم ڕێکخراوە زیاتر بەرەو فراوانبوون ڕۆیشتو بووە ڕێکخراوێکی پرۆفیشناڵتر، هەروەها لە ساڵی 1984دا دەستیکرد بەوەی سووریاو لوبنان وەك بنکە بۆ هێرشی چەکداری لە دژی تورکیا بەکاربهێنێت، پاشان بووە بەشێکی گرنگ لە سیاسەتی ناوخۆو دەرەوەی ئەنقەرە.[364]

لەبەر هۆکاری جیۆسیاسیی، سووریا هەوڵی نەداوە کە پەکەکە لە خاکی خۆی دەربکات یان چالاکییەکانی رابگرێت، هەرچەندە نکوڵی لەوە کردووە کە ئۆجەلان لەو وڵاتە بووبێتو بە شێوەیەکی کاتی بۆ لوبنانی ناردبوو.[365] بۆ سووریا، وجودی پەکەکە لە وڵاتەکەیدا بوو بووە ئامرازێك تا بتوانێت گوشار بخاتە سەر تورکیاو جۆرێك لە هاوسەنگی لە بەرامبەر کۆنترۆڵی تورکیا بەسەر ئاوی فوراتدا بۆ سووریا دروست بکات. بەهەمان شێوەش کۆنترۆڵکردنی ئاوی فورات لە لایەن تورکیاوە وەك گوشار بۆ سەر سووریا بەکاردەهێنرێت چونکە ڕێگە بە بوونی پەکەکە لە ناوچەکانیدا دەدات.

لایەنی چوارەمی خاڵی ناکۆکیو ململانێی نێوان سووریا و تورکیا، پەیوەندی تورکیایە لەگەڵ ئیسرائیلدا.

هاوکاریکردنی تورکیاو ئیسرائیلو هاوبەشیکردنی زانیارییان لە بارەی پەکەکەو گروپە ناسیۆنالیستە کوردەکانی ترو ڕێکخراوی ئازادی فەلەستین بۆ ماوەی چەند دەیەیەکە بەردەوامەو لە دوای ساڵی 1994 چڕتر بووەتەوە.[366] هەرچەندە لەم دواییانەو لە ساڵی 1991دا پەیوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە سنووردارو لە ئاستێکی نزمدا

---

[363] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا 2002 (ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.)

[364] ئۆڵسن 1997:170

[365] هەمان سەرچاوە

[366] ئۆڵسن 1997:178

بووه. [367] یەکەم تەوافوقی دوو لایەنەی ئاشکرا لە بارەی گەشتیارییەوە لە ساڵی 1993دا لە نێوان هەردوو وڵاتدا ئیمزا کرا. [368] پاشان پەیوەندیەکانییان فراوان‌و بەهێز بوو، ئەویش لە دوای چەند رێکەوتنێکی هەمەلایەنەی ئابووری و سەربازی لە ساڵی 1996دا. [369] بنچینەی ئەم هاوکاریکردنەش بۆ مەسەلەی ئاسایش، کە لە ساڵی 1996دا بەربڵاوبوو، ئەو هەڕەشە تیرۆریستییە بوو کە هەردوو وڵات رووبەرووی ببوونەوە: کورد لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیاو فەلەستینیەکان لە ئیسرائیل[370] و بەمەبەستی لەپەلوپۆخستنی سووریا لە پشتگیریکردنی ئەم گروپانە.[371] لە لایەکی ترەوە هاوکاریکردنی سەربازی ئیسرائیل بۆ تورکیا لە دژی هەڕەشەکانی کورد بۆ سەر ئەو وڵاتە، بەر لە رێکەوتنی ساڵی 1996، بە لای ئیسرائیلەوە تا رادەیەك مەسەلەیەکی کێشەدار بووە.

ئیسرائیل هیچ مەیلێکی بۆ رووبەڕووبوونەوەی لە دژی کورد نەبووە بەو پێیەی هیچ کێشەیەکی لەگەڵیاندا نییەو کێشەی کوردی تورکیا بە کێشەیەکی ناوخۆیی دادەنێت‌و بەلای ئەمەوە پێویستی بە رێکەوتنی دوو لایەنە نییە. [372] هەروەك چەند راپۆرتێك ئاماژە بەوە دەکەن کە ئەفسەرە ئیسرائیلیەکان رۆڵیان هەبووە لە داڕشتنی پلان‌و دابینکردنی پشتگیری تەکنیکی بۆ دەستێوەردانی سەربازیی تورکیا لە باکووری عێراق لە ساڵی 1995 ئەوەش باسکراوە, کە بەهۆی بوونی ئەم پەیوەندییەوە پێکهاتەی کوردی بە ناچاری ویستی خۆیان بۆ لە قاڵبدانی سووریا و عێراق فراوان کردووە.

ئاو لایەنێکی تربوو کە پەیوەندییەکانی ئیسرائیل و تورکیای پێشخستبوو.[373] وەبەرهێنانی کەرتی تایبەتی ئیسرائیل لە (GAP)ی تورکیا بووە هۆی ئەوەی وەزیری بەرگری سووریا ئیسرائیل تاوانبار بکات کە تورکیاو ئاوی فورات وەك چەکێك بۆ گوشارخستنە سەر سووریا بەکاردەهێنێت تا هەندێك تەنازولاتی ناوچەیی بۆ ئیسرائیل

---

367 رۆبنس 2003: 239

368 رۆبنس 2003: 250

369 رۆبنس 2003: 252

370 رۆبنس 2003: 252-253

371 ئەیکەن 1999: 176

372 رۆبنس 2003: 255

373 رۆبنس 2003: 253

بکات.[374] پەیوەندییەکانی تورکیا لەگەڵ ئیسرائیل خەمەکانی دیمەشقی زیاتر کرد لەبارەی ئەو هەڕەشانەی لەلایەن دراوسێکانیەوە دەکرێنە سەری، هەروەك ئەمەش چووە سەر پشێویەکانی تری سووریا لە ترسی ئەو هەڕەشە سەربازییە جدیو بەهێزانەی لەسەری بوونو کۆنترۆڵکردنی ئاوی فوراتو چڕکردنەوەی هەوڵەکان بۆ لەقاڵبدانی سووریا لە ڕێگەی لە بازنەنانی ستراتیجیەوە. هەروەك راگەیاندراوە لەم ساڵانەی دواییدا ئیسرائیل حەزی کردووە، بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندیەکانی خۆی لە ناوچەکەدا، پەیوەندی لەگەڵ کورد دروست بکات.[375]

سەرەڕای ئاڵۆزبوونی گرژییەکانی نێوان ئەم دوو وڵاتە، نە تورکیا و نە سووریا نەیانویستووە واز لە دەسەڵاتو کاریگەریان بە سەر یەکتردا بهێنن، تورکیا لە هەڕەشەکردنو سەرقاڵکردنی سووریا بە مەسەلەی ئاو و کەمکردنەوەی لێشاوی ئاوی فورات بۆ ناو سووریا بەردەوام بووە.[376] لەلایەن خۆیشییەوە سووریا داوای تورکیای بۆ ڕەوانەکردنەوەی عەبدوڵڵا ئۆجەلان ڕەتکردەوە، تەنانەت کاتێکیش کە هەڕەشەی سەربازی لێکرا. بەدەر لەو ماوەیەی کە چەند ئاماژەیەکی دڵخۆشکەرانەی بۆ تورکیا تێدا بوو لە نێوان ساڵانی 1993-1995 کاتێك سووریا پەکەکەی وەك ڕێکخراوێکی تیرۆریست[377] ناساندو دەسەڵاتدارانی سووریا ئەندامانی پەکەکەیان دەستگیرکردو ڕەوانەی تورکیایان کردنەوە، بەڵام سووریا ڕەتی کردەوە کە ئۆجەلان تەسلیم بکاتەوە. هەر بۆیە پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات گەیشتە بنبەست.[378]

گرژییەکانی نێوان سووریاو تورکیا لە ئۆکتۆبەری 1998دا گەیشتە لوتکە کاتێك سوپای هەردووکیان هەریەك لە لای خۆیەوە لەسەر سنووری تورکیا - سووریا کۆبوونەوە. قەیرانەکان هەڵگەڕانەوە کاتێك دەسەڵاتی سووریا لە ژێر گوشاری ئەمریکادا رازی بوو,[379] کە سەرکردەی کورد عەبدوڵڵا ئۆجەلان دەربکاتو ڕێکەوتنی ئەمنی لە نێوان سووریاو تورکیادا ئیمزا کرا. لە ساڵی 1998 لە کاتی ئیمزاکردنی

---

[374] داودی ن . د.

[375] بۆ نموونە بڕوانە هەرش 2004

[376] ئۆلسن 1997:8

[377] ئۆلسن 1997:175

[378] ئۆلسن 1997:178

[379] ئەیکەن 1999: 186

(ڕێکەوتنامەی ئەدەنە), کە تێیدا سووریا ڕازی بوو هیچ پەیوەندیەك لەگەڵ پەکەکەدا دروست نەکاتو بە هیچ شێوەیەك ئاسانکاری بۆ چالاکیەکانیان نەکات، گرژی نێوان تورکیا و سووریا ڕەویەوەو هاریکاریکردنیان بۆ مەسەلەی کورد زیادی کرد. جەنگی عێراقی ساڵی 2003 و پرسی داهاتووی کوردستانی عێراق، تورکیا و سووریای خستووەتە سەردەمێکی تازەی هاوکاریکردنەوە. لە مانگی 2004/11دا بەشار ئەسەد یەکەم سەردانی خۆی وەك سەرۆکی دەوڵەتی سووریا بۆ تورکیا ئەنجام دا. هەردوو وڵات ڕازی بوون لە سەر هاوکاریکردن لە دژی تیرۆریزم کە ناردنەوەی کەسە داواکراوەکانیشی گرتەوە، هەروەك بەهۆی ئەو ڕێکەوتنەی نێوان سووریا و تورکیاوە ژمارەیەکی زۆری کورد لە سووریاوە ڕەوانەی تورکیا کرانەوە.[380] ڕاپۆرتی سەرچاوە کوردییەکان لە سووریا ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە تانکی تورکی بە درێژایی سنووری تورکیا لە دیوی قامیشلیەوە لە جموجۆڵدا بوون بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کوردەکان لە ئازاری/2004 هێزی سەربازی تورکیا لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا لە کاردا بووە بۆ دڵنیابوون لەوەی کە کوردەکانی تورکیا هیچ پشتگیریەك پێشکەش بە بەرهەڵستکارانی کورد ناکەن لە سووریا.[381]

پەکەکە و دەسەڵاتەکانی سووریا و کوردی سووریا

پەکەکە حیزبێکی سیاسی کوردی بوو کە ئایدۆلۆجیاکەی لە سەر مارکسیزم-لینینزم و بنەما شۆڕشگێرییەکان بنیاتنرابوو. خەباتی چەکداری وەك ستراتیجیی سیاسی بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی بۆ کوردستان پەیڕەو دەکرد. لە کۆنگرەی هەشتەمی حیزبەکەدا کە نیسانی/2002 بەسترا, پەکەکە ناوی خۆی بۆ (کۆنگرەی ئازادی و دیموکراسی کوردستان, KADEK) گۆڕیو خەباتی چەکداریشی وەك ستراتیجی خۆی ڕاگەیاند. پاشان لە کۆتایی ساڵی/2003دا, حیزبەکە ناوی خۆی بۆ (کۆنگرەی گەلی کوردستان، KGK) گۆڕی. پەکەکەو ڕێکخراوەکانی تری دوای خۆی لە تورکیا نایاسایینو لە پرۆسەی ڕەوای سیاسی دوورخرانەتەوەو دەوڵەتی تورکیاش وەك

---

[380] بڕوانە KHRP سەردێڕی هەواڵەکان 2003/23:8: 2

[381] ڕاپۆرتێك لەلایەن ماڵپەڕی کوردی: Serhildanaqamishlo.com ، 2004/3/13، Amude.com

تیرۆریست مامەڵەیان لەگەڵ دەکات، ئەمەش بەشێوەیەکی سەرەکی لە ڕێگەی ستراتیجی ئایدۆلۆجیاو سەربازییەوەیە. غیابی بەرهەڵستکاری سووریا بەرامبەر بوونی پەکەکەو چالاکییەکانی یەکە سەربازییەکانیو بوونی بنکە و کامپی مەشقکردن لە سووریا و لوبنان لە نێوان ساڵانی 1980-1998، خەباتی ئەم حیزبەی لە دژی دەوڵەتی تورکیا ئاسان کردووە. بوونی پەکەکە لەو وڵاتە کاریگەری هەمەجۆری بۆ کوردەکانی سووریا هەیە. لە سەرەتادا ڕێکخراوەکە پشتگیری فراوانی لە کوردانی سووریاوە پێدەگەیشتو بەزۆری لەلایەن لاوە کوردەکانەوە پەیوەندی پێوەدەکرا. هەرچەندە بە درێژایی نەوەدەکان ڕەخنە لە تاکتیكو ئایدۆلۆجیای پەکەکەو پەیوەندی بە حکومەتی سووریاو چالاکییە ناوخۆییەکانی زیادی کرد. کوردانی سووریا بەشداری لە پێشکەشکردنی خزمەتو پارەو هێزی مرۆیی بە پەکەکە لە دژی تورکیا دەکەن.[382] هەروەك ئەم ڕێکخراوە دەستی بەسەر کاری ڕێکخراوەیی سیاسی کوردی سووریادا گرتووە. باسی ئەوەش دەکرێت کە ئەوەندەی چالاکی حیزبە سیاسیو بۆنەو یادەکانی کوردانی سووریا سەرکوتدەکرێن، چالاکیو بۆنە کولتوورییەکانی پەکەکە لەلایەن دەسەڵاتی سووریاوە ئەوەندە ڕێگرییان لێناکرێت.[383] لەگەڵ ئەوەشدا پەکەکە ئازادی تەواوی بۆ ئەنجامدانی چالاکیە سیاسیو کولتووریەکانی لە سووریا نەدراوەتیۆ لە چەندین بۆنەدا ئەندامانو هەڵسوڕاوانی پەکەکە لە بەرامبەر ئەو چالاکیانەدا دەستگیردەکرێن. پێش ساڵی 1996, ئەو کاتەی عەبدوڵڵا ئۆجەلان ڕایگەیاند کە زۆربەی کوردانی سووریا پەنابەرنو لە تورکیاوە هاتوون، بۆیە بە گەڕانەوەیان بۆ تورکیا، شادمان دەبن،[384] بەوەش پەکەکە هەزاران کوردی سووریای هێنایە ڕیزی پلەدارانیەوە. بەپێی ڕاپۆرتەکان نزیکەی 7000- 10,000 کوردی سووریا بە پلەی جیاواز پەیوەندییان بە پەکەکەوە کردووە کە لە شەڕەکانی دژی تورکیادا کوژراون یان لە سووریا بێسەروشوێن بوون.[385] سەرچاوە کوردییەکانی سووریاش ئاماژە بۆ ئەوە

---

[382] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ خێزانێکی کورد لە کوبانی، سووریا 2002 (ناوەکانیان لەلایەن نووسەرەوە پارێزراوە.)

[383] چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ نوێنەرانی (ئەلحیزبیە), حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا, حیزبییە یەکێتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا، حیزبییە یەکێتییە کوردی لە سووریا و حیزبییە هەڤگرتنە گەلی کورد لە سووریا، ئەڵمانیا, دیسەمبەری 2002

[384] ماکدۆواڵ 1998: 66

[385] ماکدۆواڵ 1998: 65 چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ نوێنەرانی (ئەلحیزبیە), حیزبییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا, ئەڵمانیا, دیسەمبەری 2002, چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ ڕێخراوی کوردەکانی ڕۆژئاوا, لەندەن, تشرینی یەکەم 2003

دەکەن, کە پەیوەندیکردن بە باڵی سەربازی پەکەکەوە بووەتە بەدیلی خزمەتی سەربازی رەسمی لە سووریادا. ئەمەش لەبەرئەوەی ئەو کوردانەی پەیوەندی بە پەکەکەوە دەکەن, یان لە پێناویدا خۆیان بە کوشت دەدەن هیچ کاتێك بە فەرمانێکی رەسمی لە پەکەکەوە ناچار نەکراون کاری سەربازی ئەنجام بدەن، هەروەك باسی ئەوەش دەکرێت کە حکومەتی سووریا ئاگادارکرابێتەوە لەبارەی ناوی ئەو کوردانەی لەگەڵ ئەو حیزبەدا کاردەکەن.[386]

وتەکانی ئۆجەلان لە ساڵی1996دا ئەو وێنەیەی هەڵگێرایەوە کە دەوڵەتی سووریا هەوڵی داوە بۆ دانیشتوانە کوردەکەی بکێشێت. سەرچاوە کوردییەکانیش لە سووریا ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە پەکەکە لە پێناو مانەوەی لە سووریادا ئەم هەڵوێستەی پەیڕەو کردووە.[387] لە ئاکامدا ئەمە خزمەتی بەرژەوەندییە ناوخۆییەکانی سووریای بەرامبەر دانیشتوانی کوردی خۆی کردووە. لە کاتێکدا پەکەکە لە رووی سیاسیەوە کوردانی سووریای تێوەگلاندووە، هەستی نەتەوەیی کوردی لە دەرەوەی بازنەی سیاسی ناوخۆی سووریاو دوور لە رژێمی سووریا ئاراستە کردووە. ئەمرۆ ژمارەیەکی زۆر لە کوردی سووریا لە پشتگیریکردنی ئەم رێکخراوە بەردەوامن، هەرچەندە هەموو حیزبە سیاسییە کوردییەکان لە سووریا پەیوەندی خۆیان بە پەکەکەو بەیانەکانی ئەم دواییانەی پچڕاندووە. لە ساڵی 1998دا هەردوو حکومەتی سووریاو تورکیا بە بڕیارێکی کۆتایی، بۆ بەرهەڵستکاری تەواو لە دژی پەکەکە، گەیشتن. ئۆجەلانیش لە سووریا دەرکراو هەموو نووسینگەو کامپی مەشقکردنەکانیان داخران‌و سەرچاوەی داهاتیشیان دەستی بەسەردا گیرا.[388] لەو کاتەوە وا باس دەکرێت کە حیزبەکە بەشێوەیەکی نهێنی لە رێگەی حیزبە سیاسییە کوردیەکانی سووریای نزیك لە پەکەکە کاردەکات.[389]

---

[386] لە چاوپێکەوتنە جۆربەجۆرەکاندا پاڵپشت کراوە لەگەڵ کوردەکان لە سووریا، ئەڵمانیا وبریتانیا و فرەنسا، لە نێوان ئابی 2002 و مایسی 2004دا.

[387] چاوپێکەوتن لەگەڵ کوردە جۆربەجۆرەکاندا لە سووریا، ئەڵمانیا وبریتانیا و فرەنسا.

[388] وایت 2000: 180-182

[389] چاوپێکەوتن لەگەڵ نوێنەرانی حیزبە کوردییەکانی سووریا , ئەڵمانیا, دیسەمبەری 2002

پەیوەندییەکانی سووریا- تورکیا و کورد

پەکەکە بەوە دەناسرێت کە لە هەریەك لە عێراق و ئێران و سووریا و لوبنان و ئەرمینیا چالاکی هەیە، ئەمەش وایکردووە ستراتیجی تورکیا بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دانیشتوانە کوردەکەیداو ئەو بزوتنەوە سیاسییەی وابەستەی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بووە، لەگەڵ کێشەی ناوخۆی کوردی ئەو دەوڵەتانەی باسکرانو پەیوەندییە نێودەوڵەتیو هەرێمییەکان، پێکەوە گرێ بدات. هەرچەندە لە چەند لایەنێکەوە سیاسەتی دەرەوەی سووریاو تورکیا لە ململانێدانو ناکۆکی مێژوویی لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام لەسەر پرسی نەتەوەی کورد بەرژەوەندیەکانیان هاوتایەو هاوکاریکردن لە نێوانیاندا شێوازێکی کردەییو توندی بریاردانی وەرگرتووە. ترسی ئەوەی تەنازولکردن بۆ کورد لە دەوڵەتێکدا کە دەبێتە هۆی زیادبوونی داوای کورد لە دەوڵەتێکی تردا، بۆ چەندین ساڵە تورکیا و ئێران و سووریا و بەم دواییانەش عێراق لە سەردەمی سەدام حسێندا هەماهەنگییان بۆ سیاسەتێکی هەرێمی لە دژی کورد هەبووە. سەرەڕای ئەو جیاوازییە ئاشکرایەی لە تاکتیکی هەر دەوڵەتێکدایە, (سووریا سیاسەتی سەرکوتکردنی سەربازی دژی دانیشتوانە کوردەکەی و خاپورکردنی بەکۆمەڵی شارو گوندە کوردیەکان پەیرەو نەکردووە)، چەند خاڵێکی هاوبەش لە سیاسەتی تورکیاو سووریا بەرامبەر بە کورددا هەیە. ستراتیجی ئەوان بۆ تێکەڵکردنی بەزۆرو گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچە کوردیەکان، هۆکاری بێتواناییە لە ئاست قبوڵکردنی شوناسی کوردیو میتۆدی هاوبەش بۆ بەئامانجکردنو سەرکوتکردنی ئەو شوناسە. لە کاتی جەنگی عێراق لە ساڵی 2003دا، جیابوونەوەیەك لە سیاسەتی دەرەوەی تورکیاو سووریادا رووی دا. سووریا، کە لە سەرەتای دامەزراندنیەوە بەرامبەر رژێمی بەعس لە عێراق توندوتیژ بووەو رکابەرییەکی مێژووی بۆ دەستبەسەراگرتنی بەشێکی زۆری (Levant) هەبووە، بەرامبەر هێرشی سەربازی لە دژی عێراق وەستایەوەو پشتیوانی خۆی بۆ رژێمەکە دەربڕی. تورکیاش هەڕەشەی لە پەیوەندی نزیکی لەگەڵ ئەمریکادا، بەهۆی رەتکردنەوەی ئەوەی کە ناوچەکانی بەکاربهێنرێت لە هێرشی زەمینی بۆ ناو خاکی باکووری عێراق، کرد. راستیەکە ئەوە بوو, کە کوردی باکووری عێراق

شانبەشانی سەربازەکانی ئەمریکا لەم ناوچەیەدا شەریان دەکردو روخانی رژێمی بەعسیش لە عێراق پرسی کوردی دەهێنایە ریزی پێشەوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکانو داینامیکی هەرێمی، کە لەو کاتەدا بوو بوونە فاکتەری گرنگ لە بڕیارەکانی سووریاو تورکیاشدا. بەهۆی جەنگی عێراقەوە، سووریاو تورکیا پێیان نایە زەمەنێکی نوێی هاریکاریکردنو رێکەوتنەوە. لە هەردوو وڵاتەکەدا جەختکردنەوەی بێئەژمار لەبارەی یەکپارچەیی خاکی عێراقەوە دەکرێتو وەستانەوە لە دژی فیدراسیۆنی نەتەوەیی کە تیایدا کوردی عێراق خاوەنی کۆنترۆڵی هەرێمیو دەسەلاتی ناوەندیی بۆ ڤیتۆ پشتبەستە بە ترس لە دەسەلاتی سیاسی دەوڵەتی کوردی لە دەوڵەتێکی دراوسێداو ئەو کاریگەرییەی کە رەنگە دەسکەوتەکانی کورد لە عێراق لەسەر کوردەکانی سووریا و تورکیا بەجێی بهێڵێت. هەروەك لەوانەیە پێشکەوتنەکانی کوردستانو عێراقو بەشداریی نێودەوڵەتی لە مەسەلەی کورددا، زۆر لە هەردوو دەوڵەتی سووریا و تورکیاش بکات کە کار بۆ چارەسەرکردنی پرسی ناوخۆی کورد بکەن. لە ئێستادا زیادبوونی رەنگدانەوەی هەڕەشە ناوخۆییو دەرەکییەکان و ترسی راگەیاندنی سەربەخۆیی کورد لە باکووری عێراق، پەیوەندیی رژێمی سووریاو تورکیاو ئێرانیشی زیاتر کردووە.

پەیوەندییەکانی سووریا و عێراق

پەیوەندییەکانی سووریا و عێراق چەندین رکابەریی مێژووی لە نێوان هەردوو وڵاتەکەدا لە خۆ دەگرێت، ئەوەش بەهۆی کۆنترۆڵی ئاوی فورات لە لایەن تورکیاو سووریا لە لایەکو مەسەلەی کوردیش لە لایەکی ترەوە. سووریاو عێراق لە رووی مێژووییەوە کێبڕکێ بۆ دەستبەسەراگرتن و دروستکردنی کاریگەری و دەسەلاتی سیاسی بەسەر (Levant)دا دەکەن.

لە ساڵی 1963داو لە ماوەی چەند مانگێکدا، هەردوو حیزبی بەعس لە سووریاو عێراق دەسەلاتییان گرتە دەست، لە کاتێکدا هەردوو حیزبی بەعس بۆ لێکدانەوەی ئایدۆلۆجیای راستەقینەی بەعسو سەرکردایەتیی ناوچەیی عەرەب لە مونافەسەدا بوون.

کاتێك سووریا لە جەنگی ئێرانو عێراق لەماوەی سالآنی 1980-1988 پشتی ئێرانی گرت، پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات گرژی بەخۆیەوە بینی. دیسانەوە سووریا لە داگیرکردنی عێراق لە ساڵی 1990دا، لە دژی عێراق وەستاو پەیوەندیی بەهێزی لەگەڵ هاوپەیمانیاندا هەبوو. هەردوو سیاسەتەکە بە شێوەیەکی بڕیاردەرانە نائاسایی بووەو حیسابێکی هەرێمی بۆ کراوە، بەڵام بە بیانووی ململانێ ناوچەییەکانی سووریا لەگەڵ ئیسرائیل شەرعیەتی پێدراوە.[390]

دوای ئەوەی سەدام حسێن ساڵی 1979 دەسەڵاتی لە حیزبی بەعسدا گرتە دەست، کاریگەریی لایەنە پڕۆ- سورییەکانی بە شێوەیەکی بەرفراوان سڕدرایەوە، بەوەش هاوپەیمانیی (دژە- کامپ دەیڤد)ی سووریاو عێراق هەرەسی هێناو سووریاش بە تەواوی دوورە پەرێز کەوت.[391] هەلی هاوپەیمانیی لەگەڵ ئێران هەر هەمان ساڵ تەشەنەی سەند، بەوەی شۆڕشی ئیسرائیل, ئێرانی لە پشتیوانو هاوپەیمانی ئیسرائیلو ئەمریکاوە گۆڕی بۆ رکابەری سەرسەختی هەردووکیان. لە ساڵی 1980دا سووریا داگیرکردنی ئێرانی لەلایەن عێراقەوە مەحکوم کرد، چونکە بەلای ئەوەوە جەنگەکە دەوڵەتانی عەرەبی لە ململانێکانیان لەگەڵ ئیسرائیلدا وەرگێڕاو بۆ ئەوەش پشتی ئێرانی گرت.[392] لە بەرامبەریشدا کاتێك ئیسرائیل لە ساڵی 1982دا لوبنانی داگیرکرد، ئێران پشتیوانیی سووریای کرد.

بڕیاری سووریا بۆ پەیوەندیکردن بە هێزی هاوپەیمانانەوە لە کاتی جەنگی کەنداوی 1990دا وەك ئاماژەیەك بۆ پەیوەندییە هەرێمییەکانی سووریاو ململانێکانی لەگەڵ ئیسرائیلدا دەبینرێت. سەدام حسێن، کە بە داگیرکردنی کوەیتەوە خەریك بوو، پشتگیری بەرهەڵستکاریەکەی جەنەڕاڵ (Aouns)ی لە دژی پێگەی سووریا لە لوبنان کرد، کە بە لای سووریاوە لە ململانێکانیدا لەگەڵ ئیسرائیل، خاڵێکی مەرکەزی بوو.[393] بەهەمان شێوە، پەیوەندیکردن بە هاوپەیمانانەوە وایکرد سووریا ئەو دوورە پەرێزییە هەرێمیو نێودەوڵەتییەی کە بەهۆی هاوپەیمانیی لەگەڵ ئێران لە کاتی جەنگی

---

[390] هینەباسچ 2002: 149

[391] هینەباسچ 2002: 156

[392] هەمان سەرچاوە

[393] هینەباسچ 2002: 157

عێراق‌و ئێران‌و هەرەسی یەکێتیی سۆڤیەتەوە تووشی بوو بوو، بشکێنێت. بەهۆی بەشداریکردنی لە جەنگی کەنداو لە ساڵی 1990دا، سووریا توانی پەیوەندییە هەرێمییەکانی لە ناوچەکەدا رێکبخاتەوەو کۆمەك‌و هاوکاری لە سعودیە وەربگرێت، هەروەك هەژموونی سووریا لە لوبنان لەلایەن ئەمریکاو ئیسرائیلەوە چاوی لێپۆشرا.[394]

نزیکبوونەوە و دووبارە رێکخستنەوەی پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ عێراق لە ساڵی 1997و لە سەردەمی حافز ئەسەددا دەستی پێکردەوە. دوابەدوای هاتنە سەر حکومی بەشار ئەسەد لە دوای مردنی باوکی، نزیکبوونەوەی پەیوەندییەکان زیادی کرد. پەیوەندییە ئابوورییەکان لەگەڵ عێراق رووی لە زیادبوون کرد کە تێیدا بازرگانی نایاسایی شمەك و نەوت لە نێوان ئەو دوو وڵاتەدا دەکراو بووە هۆی ئەوەی سووریا بتوانێت رێ لە ئابوورییە ناجێگیرەکەی و ریفۆرمی سیاسی بگرێت. لەکاتی جەنگی عێراقی ساڵی 2003 دا, سووریا هەوڵی داوە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی خۆی بکات، ئەویش بە دروستکردنی پەیوەندیی باش لەگەڵ عێراق‌و هەندێك لایەنی نەیاری وڵاتەکەو بەکارهێنانی ئەم پەیوندییانە وەك یارمەتیدەرو خاڵی سازشکردن بۆ پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ ئەمریکاو وڵاتە ئەوروپییەکان و هەندێك دەوڵەتی تری ناوچەکەدا. وەك پێشتر ئاماژەی پێکرا، کەمکردنەوەی یەدەگی ئاوو کۆنترۆڵی تورکیاو سووریا بەسەر بڕی ئاو بۆ عێراق سەرچاوەی گرژییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە بووە. کاتێکیش سووریا بەنداوی (تابقە)ی تەواو کرد، ئیدی دەستی بە پڕکردنی دەریاچەی ئەسەدو کەمکردنەوەی ئاوی فورات کرد، بەمەش گرژییەکان لە ساڵی 1973دا گەیشتنە لوتکە. عێراق لە ساڵی 1995دا سووریای بە گلدانەوەی ئاو تۆمەتبار کردو داوای کرد کە جامیعەی عەرەبی تەدەخول بکەن. لە کۆتایی مانگی مایسی ئەو ساڵەدا ململانێ لەسەر بەنداوی (تابقە)و بڕی ئاو، سووریاو عێراقی خستە لێواری جەنگەوە. بەناوبژیوانی سعودیە، هەردوو وڵات گەیشتنە رێکەوتنێکی نارەسمی‌و بەپێی رێکەوتنەکە سووریا لە 40٪ ی ئاوەکە بۆ خۆی گلدەداتەوەو رێگەدەدات لە 60٪ ی بۆ عێراق بچێت. ئەمە ناکۆکییەکانی پێشووتری هەڵدایەوە کە لە لە ساڵی 1990دا

---

[394] هینەباسچ 2002: 157-158

تورکیا دەستی کردبوو بە پڕکردنی بەنداوی (ئەتاتورك). سووریا و عێراق تورکیایان بەوە تاوانبار کرد کە ئاگاداری نەکردوونەتەوە لەوەی بڕی ئاوەکە بە شێوەیەکی بەرچاو کەمی کردووەو عێراقیش لە لای خۆیەوە هەڕەشەی بۆمبارانکردنی بەنداوەکانی فوراتی کرد. بەو شێوەیەی خەڵك پێشبینی دەکات، کوردی عێراق لە لایەن دەوڵەتی سووریاوە وەك دوژمن تەماشا ناکرێت. بە پێچەوانەوە لە چەند کاتێکدا نەبێت، حکومەتی سووریا پەیوەندی لەگەڵ حیزبە سیاسیە کوردییەکانی کوردستانی عێراق پاراستووەو وەك ئامرازێکی ستراتیجی دژی حکومەتە رکابەرەکەی لە بەغدا ئەم گروپانەی بەکارهێناوە. دوابەدوای جەنگی کەنداو و دامەزراندنی هەرێمی ئۆتۆنۆمی باکوور لە کوردستانی عێراق، سووریا پەرەی بە پەیوەندییەکانی لەگەڵ حیزبە سیاسیە کوردییەکانی عێراق داوە. کورد هەلی دروستکردنی گوشاریان بۆ سەر رژێمی حیزبی بەعس لە عێراق نیشانداوە. هەرچەندە کوردی عێراق لە کاتی بەر لەدروستبوونی عێراق وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ خەریکی خەباتی چەکدارین بۆ بەدەستهێنانی مافەکانیان، بەڵام لە مێژوودا هەرەشەیان بۆ سەر دەوڵەتی سووریا دروست نەکردووە، هەروەك هانی راپەرینیشیان لە نێو کوردەکانی سووریادا نەداوە. هەریەك لە حیزبی دیموکراتی کوردستانو یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، نووسینگەی رەسمییان لە سووریا هەیە کە وەك ئامرازێکی هاریکاریی دیپلۆماسی گرنگ بۆ پێشخستنی کوردستانی عێراق بەکاردەهێنرێت.

یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بۆخۆی لە ساڵی 1974 لە سووریا دامەزراوەو تا ئێستاش پەیوەندیی زۆرباشی لەگەڵ دەسەڵاتی سووریادا هەیە. بەرپرسانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان پێیان وایە کە ناوچەکانی کوردستان لە سووریا بۆ خەباتی کوردی لەچاو جێگەکانی تردا جێگەی بایەخی کەمترن.[395] خۆناساندنیان وەك حیزبێکی چەپ و پەیوەندییان بە فەلەستین و گروپە هاوشێوەکانی ترەوە، پەیوەندیانی لەگەڵ دیمەشق بەهێزتر کردووە، لە کاتێکدا حیزبی دیموکراتی کوردستان، بەهۆی پەیوەندییەکانی رابوردووی لەگەڵ ئەمریکادا، بە رەجعیو موحافیزکار دادەنرێت.[396]

[395] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ د. لەتیف رەشید نوێنەری ی.ن.ك. لەندەن, 2002, واکدۆواڵ 1998: 69-70
[396] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ دلشاد میران نوێنەری پ.د.ك لە بریتانیا , لەندەن, 2004/1/27

راپەڕینەکانی کورد لە عێراقو بوونی حیزبە کوردییەکانی عێراق لە سووریا بەبێ مەبەست سەرنجی کوردەکانی سووریای لە بەرامبەر سەرکوتکردنەکانی خۆیاندا کەمکردووەتەوە. هەرچەندە حیزبی دیموکراتی کوردستانو یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان هەرگیز سیاسەتی خۆیانو هانی پەیداکردنی ئەندامیان لە نێو کوردەکانی سووریادا بڵاونەکردۆتەوە. بەهێزی سەرکردایەتیی کوردی عێراق وابەستە بە پشتگیریی مێژوویی کوردەکانی سووریا بۆ بزوتنەوەی سیاسی کوردی لە عێراق وا لێکدەدرێتەوە کە بوونی ئەوان لە سووریا بۆ زیاتر لاوازکردنی بزوتنەوەی کوردییە لە سووریا. کوردەکانی سووریا پشتگیریی هێزی مرۆیی زۆر پێشکەش بە خەباتی کورد لە باکووری عێراقو حیزبی دیموکراتی کوردستانو یەکێتی نیشتمانی کوردستان دەکەن, هەر بەو شێوەیەی لەگەڵ یەکەکەدا کردیان، هەروەك رێگەو ئامراز بۆ ئاسانکاری گەیاندنو سەرچاوە بۆ دەرەوەی عێراق کاردەکەن. لەبەر ئەوەی بەدەگمەن کوردی عێراق وەك هەڕەشەیەکی بەردەوام بۆ سەر یەکێتیی عێراق بینراوە، بەدەگمەنیش سووریا لە دژی کوردی عێراق کاری کردووە، نموونەی ئەو حاڵەتەش لە ساڵی 1970دا بوو، کاتێك راپەڕینی کوردی لە کوردستانی عێراق هێزو پشتیوانیی بەدەستهێناو ترسی ئەوە زیادی کرد کە کورد دەستکەوتی گرنگی لە دژی رژێمەکە بەدەستهێناوە، سووریا سەربازەکانی نارد بۆ عێراق بۆ ئەوەی شەڕ لە دژی یاخیگەری کوردی بە سەرکردایەتی مستەفا بارزانی بکەن. بەهەمان شێوە لە ساڵی 2003 دا سووریا پشتگیری سەدام حسێنو حیزبی بەعسی کردو ئیدانەی بەشداریی کوردو هاوپەیمانیی لەگەڵ هێزەکانی هاوپەیمانیاندا کرد. ئەمڕۆ لە هەموو کات زیاتر کوردی عێراق لەلایەن سووریاوە وەك هەڕەشە بۆ جێگیریو یەکێتیو ئاسایشی ئەو وڵاتەو هاوسەنگی هێزی هەرێمی دەبینرێت. بەم شێوەیە پێگەی سووریا سەبارەت بە حیزبە سیاسییە کوردییەکانی عێراق تا رادەیەك دوو لایەنە بووە. لەلایەك ئایدیای (دوژمنی دوژمنەکەم دۆستی منە) حیزبە سیاسیە کوردییەکانی عێراق و حکومەتی سووریای گەیاندۆتە پەیوەندییەکی ستراتیجی، لە لایەکی ترەوە کوردی عێراقو باردۆخی کوردستانی عێراق سەلماندویانە کە بوونەتە ناوچەیەكو جێگەی گرنگیدانی دەسەڵاتی سووریان. ترسی ململانێی نەژادی و تایفی لە سووریاو پێشکەوتنی دەسەڵاتی کوردی بەهێزو دانپیانراو لە باکووری عێراق رەنگە کاریگەریی لەسەر دانیشتوانە کوردەکەی هەبێت. خەمی

حکومەتی سووریا لەبارەی پێگەو توانای گروپە کوردییەکانی, کە لەلایەن (پەناگەی ئارام)ەوە پارێزگاری دەکرێن, لە باکووری عێراق‌وبەهۆی هەڕەشەی داگیرکردنی عێراق بە سەرۆکایەتی ئەمریکا لە دژی سەدام حسێن‌و رژێمی بەعس زیادی کردووە. ترسی هەر زیادبوونێکی توانای کوردی عێراق رۆڵی گرنگ لە بیرکردنەوەی حکومەتدا دەگێڕێت‌و فاکتەرێکی گرنگی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوەیەتی. لەوەش زیاتر، سەرەڕای پەیوەندی خراپی نێوان عێراق و سووریا لە رابوردوودا، کاتێك سەروەریی یان یەکێتیی عێراق لەبەردەم هەڕەشەدا بووبێت سووریا پشتیوانی بەرچاوی پێشکەشی عێراق کردووە.

کوردستانی سووریا و عێراق

دوابەدوای جەنگی کەنداوی ساڵی 1990 و کشانەوەی سوپای عێراق لە کوەیت، راپەڕینی جەماوەری لە سەرانسەری عێراقدا روویدا. راپەڕینەکانی ئازاری/1991 بە بانگەشەکانی ئەمریکا و پێشنیازەکانی، کە داوای دەکرد پێویستە خەڵکی عێراق بە دەستی خۆیان ئەرکەکانی خۆیان ئەنجام بدەن، هاندران. هەرچەندە شکستی ئەمریکا لە پێشکەشکردنی پشتگیریی دەرەکی بۆ راپەڕینەکانی شیعە لە باشوورو کورد لە باکوور بووە هۆی ئەوەی لەلایەن هێزەکانی سەدام حسێنەوە خاپوور بکرێن‌و قەیرانێکی پەناهەندەیی دیاردەئاسای لێبکەوێتەوە. دوای دەستپێکردنی لە 28/ ئازار/1991دا، کوردەکانی عێراق لەلایەن رژێمی بەعسی عێراقەوە کەوتنەبەر شاڵاوێکی توندی سەرکوتکردن. ئەم هێرشە وێرانکەرە سەربازییە بۆ سەر ناوچەکانی کوردستان، کە وابەستە بوو بە یادەوەریەکانی ئەنفال‌و هێرشی کیمیاوی بۆ سەر هەڵەبجە لە ساتەکانی کۆتایی جەنگی ئێران- عێراقدا، بووە هۆی ئەوەی هەزاران هاوڵاتی کورد بەرەو تورکیاو ئێران هەڵبێن. لە ماوەی (48) سەعاتی یەکەمی هەڵمەتەکەدا، نزیکەی (1,850,000) کەس ئاوارە بوون، کە هەموویان بە ناچاری

ماڵو حاڵیان بە جێهێشتبوو. بەشێکی زۆریان چوونە ناو خاکی تورکیا و ئێرانەوە, [397] هەزارانی تریشیان لە ناوچە سنوورییە شاخاویەکانی عێراق گیریان خواردبوو.

خەمی تورکیا لەسەر هاتنی بەلێشاوی ئاوارەی کوردی عێراق بۆ ناو خاکەکەی و ئەو کاریگەرییەی کە لەوانەبوو لەسەر جێگیریی ناوخۆی ناوچە کوردییەکان هەیبێت، وایکرد سنوورەکانی دابخاتو رازی نەبوو، کە مافی پەنابەریی بە هیچ کوردێکی عێراقی بدات. هەریەك لە تورکیاو ئێران نەیاندەتوانی یان نەیاندەویست لەگەڵ ئەو ژمارە پەناهەندەیەی لە ماوەیەکی کورتدا هاتبوونە ناو خاکەکەیانەوە، هەڵبکەن. کەموکوڕی لە ئامادەکاری و داخستنی سنووری تورکیا لەگەڵ عێراقو رێگەنەدانی تورکیا بەوەی لە خاکی ئەوەوە یارمەتی مرۆیی نەتەوەیەکگرتووەکان بگاتە کوردەکانی عێراقو ئەو بارودۆخە سەخت و پڕ کەموکورتییەی ئاوارەکان هەموویان بوونە هۆی قەیرانێکی مرۆیی کە تیایدا بە هۆی سەرماو نەخۆشیو بێ نانییەوە چەندین کەس گیانیان لەدەستدا. کاتێکیش قەیرانەکە زیادی کرد، دەنگۆی مردنی هەزاران کەس رۆژانە لە هەندێك لە کامپەکاندا شتێکی باو بوو، هەروەها گرنگی و کتوپڕیی بارودۆخەکە دواجار وایکرد کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی هەڵوێست وەربگرێت. [398]

هەڵوێستەکانی تورکیاو قەیرانە مرۆییەکە لە ئەنجامدا بوونە هاندەر بۆ دامەزراندنی (پەناگەی ئارام) لە باکووری عێراقو ناوچەی دژەفڕینی باکوور پێشنیازی دامەزراندنی چەند ناوچەیەکی پارێزاوی بۆ کوردەکان لە چوارچێوەی خاکی عێراقدا، کە لە سەرەتادا لەلایەن دەسەڵاتی تورکییەوە وەك هەوڵێك خرایە روو بۆ رەواندنەوەی ئەو گوشارەی لەسەر سنوورەکانی هەبوونو رێگرتن لە ئاگرخۆشکردنی بەرهەڵستی لە ناوچە کوردییە هەستیارەکانی تورکیادا پێشنیاز کرابوو. روون نییە کە ئایا ئیدارەی هاوپەیمانان لەبەر قەیرانی مرۆیی ئەو کارەیان کرد یان زیاتر جێبەجێکردنی ئەو حەزە

---

[397] زیاد لە 450,000 ئاوارەی کورد گەشتنە تورکیا و سەر سنوورەکانی تورکیا-عێراق، بەڵام 1,400,000 کورد لە ئێران بوونە پەناهەندە، بە پێی راپۆرتی نوێنەری نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کاروباری پەناهەندەیی، کە ئەمە لەماوەی 40 ساڵی رابردوودا وێنەی نەبووە. کوك 1995: 37-38

[398] کووك 1995: 36

بوو کە دەیویست خەمەکانی تورکیا لە بارەی ئەو قەیرانە و کاریگەریی لەسەر جێگیریی ناوخۆ نەهێڵێت.

لە 1991/4/5دا، نەتەوە یەککگرتووەکان بڕیاری (688)ی دەرکرد کە تایبەت بوو بە مامەڵەکردن لەگەڵ سەرکوتکاری حکومەتی عێراق لەدژی هاوولاتییەکانی‌و جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی چەوساندنەوەی هاولاتییە عێراقییەکان هەڕەشەیەك بوو بۆ سەر ئاشتی‌و جێگیریی ناوچەکە.[399] بڕیارەکە ڕێگەی بە نەتەوەیەککگرتووەکان دا کە کار لەدژی سەرکوتکاری هاولاتیانی عێراق بکات‌و بڕیارێك بۆ یارمەتی مرۆیی لە ناو خاکی عێراقدا دەربکات. ئەم بڕیارە بناغەی دامەزراندنی پێگەی ئارامی باکووری لە عێراق داناو نەتەوە یەککگرتووەکانیش کۆنترۆڵی ناوچە سنوورییەکانی خاکی عێراق‌و کشانەوەی هێزەکانی عێراق‌و دواتریش دامەزراندنی ناوچەی دژە فڕینی باکووری هێڵی (36)و پیشکەوتنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردی کرد.[400]

دوابەدوای دامەزراندی پەناگەی ئارام و کشانەوەی حکومەتی ناوەندی عێراق‌و کۆنترۆڵی لە باکووری عێراق، هەردوو سەرکردەی کورد مەسعود بارزانی‌و جەلال تاڵەبانی بۆ گفتوگۆکردن لە بارەی وەرگرتنەوەی کەرکوك‌و مەندەلی‌و خانەقین بۆ سەر ناوچە ئۆتۆنۆمیەکە، بۆ بەغدا چوون. هەرچەندە دواتر شەڕ لە نێوان ئەمان‌و هێزەکانی حکومەتدا دەستیپێکردو پاشانیش حکومەت ئابلۆقەیەکی ناوخۆیی بەسەر کوردی باکووردا سەپاند.

لە مانگی مایسی/1992دا هەڵبژاردن لە کوردستانی عێراقدا ئەنجامدرا. ئەنجامی دەنگەکان تا رادەیەك بە یەکسانی لە نێوان هەردوو حیزبە سیاسییە کوردییە سەرەکییەکەدا کە ئەوانیش حیزبی دیموکراتی کوردستان‌و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بوون، دابەش بوو بوو. هەردوو سەرۆك پێکەوە لە حکومەتی هەرێمی کوردستانی تازە پێکهێندراودا حکومڕانیان کرد. هەرچەندە لە راستیدا بە پێی کۆنترۆڵیان بە شێوەیەکی ناوخۆیی ناوچەکانیان دابەشکرابوون کە ئەوەش بەپێی

---

[399] کووک 1995: 37

[400] فاروق سلاوگلێت و سلاوگلێت 2001: 295

دیمۆگرافیاو بنکەو پشتگیری جەماوەرییان بوو. ساڵی 1994 پەرتبوون لە ئاستی کەسایەتیو سیاسیو ئابوورییەکانداو لە جەنگێکی نێوان ئەو دوو حیزبە کوردییەدا قوڵ بووەوە، گرژی و ئاڵۆزیش تا ساڵی 1998 درێژەی کێشا. گرژییەکان بە جۆرێك زیادیان کرد کە لە ساڵی 1996دا یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان هێزەکانی ئێرانی بۆ ناوچەکانی ژێردەستی خۆی بانگهێشت کردو حیزبی دیموکراتی کوردستانیش لە مانگی ئابدا داوای هاوکاریی لە بەغدا کرد.[401]

لە ساڵی 1998دا رێککەوتنی نێوان ئەو دوو حیزبە کۆتایی بە جەنگی ناوخۆ لە کوردستانی عێراقدا هێنا.[402] هەردوو لا لەسەر ئەوە رێکەوتن کە واز لە توندو تیژی بهێنن‌و بۆ هاوکاری دەرەکی لە دژی یەکتر نەگەڕێن. ئاشتی لە نێوانیاندا پارێزراو بوو لە ئاکامیشداو بە رووخانی رژێمی بەعسی عێراق لە نیسانی/2004دا، سیاسەتمەدارانی کورد بەشێکی دانەبڕاویان لە حکومەتی کاتیو گفتوگۆکان لەبارەی داهاتووی عێراقەوە پێکهێنا، ئەمەش پشێوییەکی زۆری لەو دەوڵەتانەی کە کورد کەمایەتییەکی گرنگە تیایاندا دروستکرد. رادەی هێزی کورد لە حکومەتی داهاتووی عێراق‌و کۆنترۆڵیان بەسەر ناوچە کوردییەکانی باکووردا لە ناوخۆی عێراق‌و بۆ هەریەك لە سووریاو تورکیاو ئێران، جێگەی نیگەرانییە.

حکومەتی سووریا لە ساڵی 1991دا دژی ئەوە نەبوو کە پێگەی ئارام لە باکووری عێراقدا دابمەزرێندرێت. هەروەك سووریا لە جەنگی یەکەمی کەنداو لە ساڵی 1991دا ئەندامی هێزەکانی هاوپەیمانان بوو, ئامانجیشی بە شێوەیەکی ئاشکرا ئەوە بوو کە هەڕەشە جدیەکانی وڵاتانی دراوسێ‌و رژێمی بەعسی رکابەری لە عێراق کەم بکاتەوە. پەیوەندییەکانی لەگەڵ حیزبە کوردییەکانی باکووری عێراق راشکاوانە بوو، هەروەها سنوورەکانی بۆ دیپلۆمات و نوێنەرە سیاسییەکانیان واڵاکردبوو. کیانی کوردی لە باکووری عێراق, وەك کیانێك کە دەسەڵاتی لە بەغدا لاواز کردوو هێشتا بۆ گەیشتن بە جیهانی دەرەوە، بە شێوەیەکی بەرچاو پشتی بە خواستی باشی دەوڵەتانی دراوسێ دەبەست، سەرەڕای شوناسی کوردییان وەك هەڕەشەی راستەقینە بۆ سەر

---

[401] فاروق سلاوگلێت و سلاوگلێت 2001: 299
[402] هەمان سەرچاوە

بەرژەوەندییەکانی سووریا نابینرێن.[403] لە ئاستی نێودەوڵەتیدا دۆزەکەیان دانی پێدانەنراوەو بێدەنگی دەوڵەتانی رۆژئاوا لە بارەی داهاتوویانەوە وایکردووە حکوومەتەکانی سووریاو تورکیا نەترسن لەوەی بارودۆخی ئێستای عێراقو کوردستانی عێراق گۆڕانی بەسەردا بێت. بوونی پێگەی ئارامو ئابڵوقە نێودەوڵەتییەکانی سەر عێراق مانای ئەوە بوو کە هێزەکانی ئەمریکاو ئەوانی تر نەیاندەویست لەدوای کشانەوەی هێزەکانی سەدام حسێن لە کوەیت، مانەوەیان لە عێراق بپارێزن. بەو پێیەی لاوازیی رژێمی بەغدا یەکێك لە سنوورەکانی سووریای پاك کردەوە، کە بە هەڕەشەیەکی دەرەکی بەردەوام دادەنرا، هاوسەنگیی هێزی هەرێمی لە بەرژەوەندی سووریادا بوو.

جەنگی عێراقی ساڵی 2003 سووریای خستە بەردەم کۆمەڵێك کێشەی جیاوازی بەیەکداچوو، هەریەك لە رووخانی رژێم لە بەغداو بوونی ئەمریکا لە عێراقو پرسەکانی هاوپەیوەند بە داهاتووی هەیکەلی کۆمەڵایەتیو ئابووریو سیاسیی عێراق لە دژی ئامانجە ناوخۆیو هەرێمییەکانی سووریا بوون. دیزاینی ئەمریکا بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دووبارە دیاریکردنی باری ئێستاو دواتریش دروستکردنی هەڕەشەی نوێ بوو بۆ سەر سنووری رۆژهەڵاتی سووریا.

زیادبوونی گوشارەکانی ئەمریکا بۆ سەر سووریا، لە نێوانیاندا تۆمەتبارکردنی سووریا بە بوونی پەیوەندی لەگەڵ رژێمی پێشووی عێراقو تیرۆریزم، لێکدانەوەکانی سووریای لە بارەی ئەو هەڕەشانەی وجودی سەربازی ئەمریکا لە عێراقو رژێمی عێراق کە لە لایەن ئەمریکاوە پشتگیری دەکرێت چڕتر کردەوە.

لە پاڵ ئەو ترسە گشتییانەی کە تەدەخولی ئەمریکاو گۆڕینی رژێم لە عێراق بۆ سەر ئاسایشی رژێمی سووریا دروست بووبوون، کوردانی باکوور بوونە جێگەی ترسی گەورەی دەسەڵاتی سووریا، هیوای دروستبوونی دەوڵەتێکی کوردیی خاوەن سەروەری لە لای سووریاو تورکیاو ئێران هەرگیز قابیلی قبوڵکردن نییە، ئەمەش لەبەر بەشە کوردییەکەی خۆیانو ئەو نموونەیەی کە دابەشبوونی ناوچەکانی دەوڵەتێکی خاوەن سەروەری دروستی دەکات. بەداگیرکاری هاوپەیمانان لە عێراقو رووخانی رژێمی

---

[403] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ دڵشاد میران نوێنەری پ.د.ك لە بریتانیا, لەندەن, 2004/1/27

بەعس، حەقیقەتی سیاسی بارودۆخەکە گۆڕا. هەلی خۆبەڕێوەبردن لە هەرێمێکدا و لە چوارچێوەی عێراقێکی فیدراڵدا بۆ ماوەیەکی زۆرە لە بازنەی سیاسی کوردیدا گفتوگۆی لە بارەوە کراوە، بەڵام پێشتر وەك حەقیقەتێکی سیاسی نەبینراو بووە.

لەگەڵ تێکچوونی بارودۆخی ئاسایش لە عێراق و گفتوگۆ لەبارەی دابەشکردنی دەسەڵاتە سیاسیو ئیدارییەکان لەو وڵاتە، خەمی راگەیاندنی کوردستانێکی سەربەخۆ لە باکووری عێراق زیادی کردووە. بە لای سووریاوە جەنگی عێراقو دواتریش رێکخستنەوەی حکومەتی عێراق ترسی زۆری لە کاریگەریی خراپیان لە ناوچەکانی خۆیدا دروستکردووە، لەوانە داوای جوداخوازەکانو زیادبوونی داواکارییەکان بۆ مافە نەتەوەییەکانو گواستنەوەی دەسەڵات بۆ کورد.

لە دوای رووخانی رژێمی بەعس لە عێراقدا، پەیوەندییەکانی سووریا لەگەڵ حیزبە سیاسییە کوردییەکانی کوردستانی عێراق ساردییان بەخۆوە بینیووە.[404] بۆ حیزبە کوردییەکانیش، بە رووخانی رژێمی بەعس لە عێراقو کرانەوەی کەناڵە دیپلۆماسییەکان لە ناو عێراقدا، بەوە سووریا بەشێکی زۆری گرنگیەکانی پێشووی لە دەستداوە، چونکە کاتێك سنوورەکانی عێراق داخرابوونو بەهۆی رژێمی توندوتیژو حکومەتی پێشووی عێراقەوە دوورە پەرێزخرابوون، سووریا بۆ ئەوان وەك رێڕەوی پەیوەندی لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا وابوو. لە کاتێکیشدا رۆڵیان لە کاروباری سیاسی کوردی – عێراقیدا کەم بووەوە، حیزبی دیموکراتی کوردستانو یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان هەردووکیان نووسینگەو نوێنەرایەتییان لە دیمەشق هێشتەوە. پاشان سنووری نێوان سووریا و کوردستانی عێراق لە دیوی کوردستانو سووریاشەوە داخرا.[405]

بەهۆی بەرزبوونەوەی بانگەشەو هاشەوهوشەی ناسیۆنالیستی عەرەبیو وەستانەوەی رژێمی سووریا لە بەرامبەر پێشنیازی دامەزراندنی فیدرالیزمێکی رەسمی لە عێراقو حکومەتێکی کوردی خۆبەڕێوەبەر، پەیوەندییەکانی نێوان کوردی عێراقو سووریا رووی لە خراپی کرد. لەبەر ئەوەی بەلای دیمەشقەوە دوو لایەن بۆ کاروباری ناوخۆی سووریا خەمی گەورەبوون، دەسەڵاتی سووریا پەیوەندییەکانی لەگەڵ حیزبە

---

[404] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ دڵشاد میران نوێنەری پ.د.ك لە بریتانیا, لەندەن, 2004/1/27

[405] چاوپێکەوتنێك لەگەڵ دڵشاد میران نوێنەری پ.د.ك لە بریتانیا, لەندەن, 2004/1/27

سیاسییە کوردییەکانی عێراقو ئەندامانی ئەنجومەنی حوکمی کاتی لە عێراقدا پاراست. لە کۆتایی نۆڤەمبەری/2003دا، هەواڵی ئەوە بڵاوبۆوە کە چالاکییەکانی کوردانی عێراق لە سووریا کۆت و بەندی خراوەتە سەر، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا یەکێتی نیشتمانی کوردستان نکوڵی لەوە دەکرد کە نووسینگەکەیان لە دیمەشق داخرابێت یان کۆت وبەند لەسەر چالاکی لێپرسراوەکانیان لە سووریادا دانرابێت. ئەم دەنگۆیە بە دوای ئەوەدا هات کە وەزیری دەرەوەی سووریا جەلال تالەبانی بەوە تۆمەتبار کرد کە کوردی عێراق تەنیا لایەنێك بوون لە پاڵ ئەمریکاو ئیسرائیلدا سودیان لە جەنگی عێراق بینیوە.[406]

بە دەستپێکردنی جەنگی عێراقو دوای ئەوەی کورد لە جەنگەکەدا هاوکاریی هێزەکانی هاوپەیمانانی کرد، ئیدی کورد وەك دوژمن تەماشا کراوەو وەك خیانەتکاریش بوونەتە ئامانج. ئاگری ناسیۆنالیزمی عەرەبی، بەو باوەڕەی کە ئەمە دەستێوەردانی ئیمپریالیستی ڕۆژئاوایە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەراستو عێراق، بڵێسەی سەند. ژمارەی ئەو کوردانەی بە هۆکاری سیاسی یان کولتووری لە سووریا دەستگیردەکرێن، لە سەرەتای جەنگی عێراقەوە، زیادی کردووە. پەیوەندیی کورد بەو هاوپەیمانییەی ئەمریکا سەرۆکایەتی دەکردو بەشدارییان لە داگیرکاری عێراقدا، وەك بەڵگەیەك پێشنیازی ئەوەی دەکرد کە کوردی سووریاش بە هەمان شێوە دەکەونە ژێر کاریگەریی ئەوەوە.

گومانی تێدا نییە کە دامەزراندنو پێشکەوتنی هەرێمی ئۆتۆنۆمی کوردی لە باکووری عێراقدا بە درێژایی ساڵانی نەوەدەکان، هیوای بە کوردی ناوچەکەو دەرەوەش بەخشی. هەروەك بە شێوەیەکی گشتی بووە سەرەتای گۆڕانێکی گرنگ لە پرسی کورددا. ئەمە جگە لەوەی بۆ باشکردنی بارودۆخی کورد لە لای دەوڵەتەکانی تریش، هاوکار بووە. دەستکەوتەکانی کوردستانی عێراق بە درێژایی ساڵانی نەوەدەکان دڵنیاییو لەخۆڕابینینی بە ڕێکخراوە سیاسیو کولتوورییە کوردییەکانی ترو دانیشتوانی کورد بە شێوەیەکی گشتی بەخشیوە. بەو شێوەیە، حیزبە سیاسییە کوردییەکان لە سووریا بە شێوەیەکی بەرچاو چالاك بوونو خۆپیشاندانی کەم, بەڵام بەربڵاوییان لەسەر ناڕەزاییەکانیانو خستنە رووی داواکانیان بۆ مسۆگەرکردنی

[406] اخبار الشرق, 2003/11/10

مافەکانی مرۆڤو مافە کولتوورییەکان لە چوارچێوەی دەوڵەتی سووریادا، ئەنجام داوە. هەریەك لە حیزبی دیموکراتی کوردستانو یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان سیاسەتی دەستوەرنەدان لە کاروباری ناوخۆی دەوڵەتانی دراوسێدا پەیڕەو دەکەن. بەڵام هێشتا بەهێزیو مانەوەی ئەم دوو حیزبە مانای ئەوەیە کە ڕووداوەکانی عێراقو تورکیا بە شێوەیەکی سروشتی کاریگەریی لەسەر خەونی سیاسی کوردی سووریا هەیە. لە ئێستادا ڕووداوەکانی عێراقو نوێبوونەوەی گوشارە نێودەوڵەتییەکانی سەر سووریا دووبارە هیوای کوردی لە سووریا هانداوە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا سەرکوتکردنی چالاکی حیزبە سیاسییەکانو هەوڵی نیشاندانی شوناسی کوردی نوێ بووەتەوە.

♣♣♣♣♣♣

بەرئەنجام

ئەم کتێبە ئەوە دەردەخات, کە کوردی سووریا کەرەستەی فۆڕمێکی تایبەتی رەگەزپەرستی و سەرکوتکردنن, کە لەوە تێپەڕیوە بەرهەمی دیکتاتۆری بێت و بەسەر سەرجەمی دەوڵەتەکەدا جێبەجێ بکرێت. کورد لەسەر بنەمای شوناسی نەتەوەییان کە دەوڵەت ناتوانێت لەگەڵیدا هەڵبکات جیاوازییان لە دژ دەکرێت. رۆژانە لە سووریا پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤی کورد روودەدەن و ئەو پێشێلکاریانەن کە دژی یاسا نێودەوڵەتییەکانی مافی مرۆڤ و یاسای ناوخۆی سووریان.

لە سەرەتای دەسەڵات گرتنە دەستی بەشار ئەسەد لە ساڵی 2002دا، رووداوە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکان پێگەیەکی باشیان بۆ سووریا لە بەرامبەر ئەمریکا و رووداوەکانی داهاتووی عێراق دەستەبەر کردووە. هەروەك کاریگەری گرنگیان لەبارەی سیاسەتی دەرەوەی سووریا و سیاسەتی ناوخۆی بەرامبەر بە کورد هەیە. ئامانجە باسکراوەکانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی کە لە جەنگی دژە تیرۆر و جەنگی عێراقدا خراونەتەڕوو، پەیوەندییەکانی سووریای لەگەڵ دەوڵەتانی رۆژئاوا، بە تایبەتی لەگەڵ ئەمریکا و لە ئاکامیشدا لەگەڵ دراوسێکانیدا دیاری کردووە. بە گۆڕانی سیاسەتی ئەمریکا لە "سەرقاڵبوونی بنیاتنەر"یەوە لەگەڵ سووریا بۆ داواکردنی ئاشکرا بۆ بەرپرسیارێتی سووریا و پابەندبوون بە ئەجێندای نوێی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و گەمارۆدانی (SALSA)، سووریا هێنراوەتە بەرەی پێشەوەی پەیوەندییەکانی رۆژئاوا لەگەڵ ناوچەکەدا.

رووداوەکانی عێراق و جەنگی دژە تیرۆری ئەمریکا لێکدانەوەکانی رژێمی سووریایان زیادکردووە, کە سووریا لەژێر هەرەشەی وڵاتانی دراوسێ و هێزەکانی رۆژئاوادایە و ئەو هێزانە لەگەڵ بەرهەڵستکارە ئاژاوەگێرە سیاسییەکانی ناو دەوڵەتدا لە کاردان. پەیوەندیی کورد لەگەڵ دەوڵەتانی دراوسێدا و هاوکاریی حیزبە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق بۆ هێزی هاوپەیمانان لە کاتی جەنگی عێراقدا ئەو بیرۆکەیەی تۆختر کردەوە، کە کورد هەرەشەیەکی گەورەن بۆ سەر دەوڵەت و رژێم. لێکدانەوەی زیادبوونی هەرەشەکان وایکردووە, کە توندرەوانی ناو رژێمەکە بەهێز بن و پرۆسەی دیموکراسی پەك بخەن. بۆ کوردی سووریا، کاریگەریی ئەوە وایکردووە بکەونە ژێر چاودێری زیاتر و ببنە کەرەستەی رێوشوێنی دڕندانە بە بیانووی پاراستنی یەکێتیی دەوڵەت و نەتەوەی عەرەبەوە. زیادبوونی ژمارەی گیراوە کوردەکان لەم چەند مانگەی دواییدا و توندکردنی کوت و بەندەکانی سەر پەیڕەوکردنی کولتووری کوردی گەواهیی ئەوە زیاتر دەدەن, کە توندڕەوان دەسەڵاتی خۆیان بەسەر وڵاتەکەدا توندتر دەکەنەوە و ریفۆرم لە سووریا بە هیچ شێوەیەك دیموکراتیزە نییە.

لە ئاستی ناوچەییدا، هەریەك لە سووریا و عێراق و تورکیا و ئێران, کوردیان وەك ئامراز لە دژی دراوسێکانیان بەکارهێناوە و لە هەمان کاتدا پێکەوە کاردەکەن بۆ رێگرتن لە دەستکەوتەکانی کورد لە هەر دەوڵەتێکدا بێت لەسەر ئەو بنەمایەی کە دەستکەوتەکان کاردەکاتە سەر داوا و خەونی کورد لە دەوڵەتێکی تردا.

پشتیوانی کوردی عێراق بۆ هێزی هاوپەیمانان لە داگیرکردنی عێراقدا و بەشداربوونی کوردی عێراق لە ناوەندی پرۆسەی سیاسی بۆ بڕیاردان لەسەر داهاتووی عێراق، سیاسەت و سۆزی دژە کوردی لە چوارچێوەی رژێم لە سووریا و لە نێو عەرەبی زۆرینەدا زیاد کردووە. بە هەمان شێوەش، دڵنیایی کورد لە تواناکانیان بۆ قسەکردن لەسەر سالانێك سەرکوتکردن زیادی کردووە و لە چەند دەرکەوتنێکی دەگمەنیشدا ئەمەیان نیشانداوە، وەك خۆپیشاندانەکەی ئازاری/ 2004 و مانگرتنی گیراوە کوردەکان لە دیسەمبەری/2004دا، هێشتا رووداوەکانی ئازاری 2004 و هەڵمەتەکانی دەستگیرکردنی کورد, کە بە دوای ئەوەدا هاتوون، بە ئاشکرا ئەو رێوشوێنانە نیشان دەدەن, کە رژێم بۆ سەرکوتکردنی دەربڕینی نارەزایی، ئامادەیە بیانگرێتە بەر.

له سالآنی دەسەڵات گرتنە دەستییەوە, بەشار ئەسەد هەمان هەستی نیشانداوە بۆ پیادەکردنی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوەی پلان دارێژراو, بەڵام بە ئاگاو کردەیی لە بەردەم زیادبوونی گوشارە دەرەکی و هەرێمی و ناوخۆییەکان، مامەڵەی ئەسەد لەگەڵ کورددا دوو دیوی هەبووە، لە لایەك وتار و لێدوانە دۆستانەکانیەتی لەبارەی کورد و بەڵێندان بۆ قسەکردن لەسەر کێشەکانیان، لە لایەکی تریشەوە سیاسەتی بەردەوامی رژێمە بۆ بە تاوان نیشاندانی مافە کولتووری و سیاسییەکانیان و دەستگیرکردن و ئەشکەنجەدانی ئەوانەی هەوڵ دەدەن شوناسی خۆیان لە دەوڵەت داوا بکەنەوە. زیادبوونی بێمتمانەیی کورد کە لەم سالآنەدا نیشاندراوە و زیادبوونی دەستگیرکردنی کورد و کۆت و بەند خستنەسەر چالاکییە کولتووری و سیاسییەکانیان لە سووریا, ئەوە نیشان دەدات, کە مەیلی خەڵك بە گشتی بۆ هەڵکردن لەگەڵ کورددا هێشتا جێگەی بایەخ نییە.

Bibliography

Ahmad, Muhammad Mulla 1988: *Safhat min tarikh haraka al-taharur al-wataniy al-kurdiyya fi Suriya: 1957–1965* [Arab.: Pages from the history of the Kurdish national liberation movement in Syria]. No place: no publisher.

Ahmad, Muhammad Mulla 2001: *al-Qadayya al-kurdiyya fi Suriya* [Arab.: The Kurdish issue in Syria]. Berlin: Havîbun.

Akhbar al-Sharq, 11 March 2003: *al-Asad yantaqad al-mu'arada al-suriyya wa yatahamha bil-intihaziyya wa isaa'a fahama al-dimuqratiyya* [Arab.: al-Asad criticises the Syrian opposition and accuses them of exploitation and of misunderstanding democracy]. <http://www.thisissyria.net/2003/03/11/syria&lebanon.html> (visited 30 March 2003).

Akhbar al-Sharq, 10 November 2003: *Tawatur mutasa'd bayna dimashq wa 'awal ra'iys kurdi li majlis al-hukm al-itiqal al-'Iraq*. [Arab.: Tension escalates between Damascus and the first Kurdish head of the interim governing council of Iraq]. <http://www.thisissyria.net/2003/11/10/syria&lebanon.html>.

Amnesty International (AI) 2001: *Annual report: Syria*. <http://web.amnesty.org/web/ar2001.nsf/webmepcountries/SYRIA?OpenDocument> (visited 8 June 2002).

Amnesty International (AI), 4 September 2003: *Urgent action. Syria: fear of torture or ill-treatment/possible prisoner of conscience/legal concern* (MDE 24/032/2003). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240322003>.

Amnesty International (AI), 11 November 2003: *Urgent action. Syria: incommunicado detention/fear of torture and ill-treatment* (MDE 24/042/2003). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240422003>.

Amnesty International (AI), 17 June 2004: *Public statement. Syria: Amnesty International repeats its call for the release of five prisoners of conscience held for their peaceful use of the internet* (MDE 24/045/2004). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240452004>.

Amnesty International (AI), 29 June 2004: *Public statement. Syria: unfair trial of Kurdish prisoners of conscience and torture of children is totally unacceptable* (MDE 24/048/2004). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240482004>.

Amnesty International (AI), 19 January 2005: *Urgent action. Syria: torture and ill-treatment/possible unfair trial* (MDE 24/003/2005). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240032005>.

Amnesty International (AI), 18 February 2005: *Urgent action. Syria: further information on torture and ill-treatment/possible unfair trial* (MDE 24/008/2005). <http://web.amnesty.org/library/index/engmde/240032005>.

Anderson, Benedict 1991: *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism.* London: Verso.

Anjarini, Moh'd 2001: »Oppressive laws in Syria (1 of 5). Law of Emergency issued upon the Legislative Act No. 15 on 22.12.1962 by the Council of Ministers in Syria.« *Justice online journal* 1 (October). London: Syrian Human Rights Committee (SHRC).<http://www.shcr.org/data/aspx/d4/354.aspx>.

Arabic News, 30 January 2001: »More political parties to be formed in Syria.« <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/010130/2001013014.html> (visited 6 November 2002).

Arabic News, 4 September 2002: »Al-nour: A law on political parties to be issued in Syria.« <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/020904/2002090416.html> (visited 6 November 2002).

Article 19 1998: *Walls of silence. Media and censorship in Syria.* London: Article 19.

Aykan, Mahmut Bali 1999: »The Turkish-Syrian crisis of October 1998. A Turkish view.« *Middle East Policy* 6 (4), pp. 174–189.

Bedr al-Din, Salah 1999: *West Kurdistan. Syria: The silenced Kurds.* Bonn: Kawa.

Bedr al-Din, Salah 2003: *The Kurdish national movement in Syria.* Erbil: Kawa

Berko, Sîrwanê Hecî, 2 January 2004: »Çawa qaçaxçiyê kurd Macidê Birkî Başûrê-Rojavayî Kurdistanê ji kurdan ›paqij‹ kir û xwe kir dijminê ewropiyan« [Kurd.: How the Kurdish trafficker Macîde Birkî »purged« southwestern Kurdistan of Kurds and made himself a foe of the Europeans]. Amude.com <http://www.amude.net/kurdi/nuce-macide-birki.html>.

Bureau Kurde de Liaison et d'Information (ed.), December 2004: »Un etudiant Kurde condamné à trois ans de prison.« *Bulletin d'information* 30. Brussels, p. 15.

Chaliand, Gerard (ed.) 1993: *A people without a country. The Kurds and Kurdistan.* London: Zed.

Cook, Helena 1995: *The Safe Haven in Northern Iraq. International responsibility for Iraqi Kurdistan.* Essex: University of Essex, Human Rights Centre; London: KHRP.

Dam, Nikolaos van 1996: *The struggle for power in Syria. Politics and society under Asad and the Ba'th Party.* London: I.B. Tauris.

Daoudy, Marwa n.d.: *Water, institutions and development in Syria. A downstream perspective from the Euphrates and Tigris.* The World Commission on Dams <http://www.dams.org/kbase/submissions/showsub.php?rec=env108>.

Der Spiegel 1/2004 (29 December 2003): »Menschenschmuggler. Der König der Schleuser.« Hamburg, pp. 36–42.

Doza Me, 19 March 2004: »Syrian Kurds fear more clashes at spring festival.« Reproduced from Reuters, Aleppo, Syria. <http://www.dozame.org/article.php?story=20040319004539575> (visited 23 March 2004, website no longer active).

Farouk-Sluglett, Marion & Peter Sluglett 2001: *Iraq since 1958. From revolution to dictatorship*. London: I.B. Tauris.

Fomkin, David 1989: *A peace to end all peace*. London: Penguin.

Gambill, Gary C. 2001: »Syria's foreign relations: Iraq.« *Middle East Intelligence Bulletin (MEIB)* 3 (3). <http://www.meib.org/issues/0103.htm>.

Gambill, Gary C. 2004: »American sanctions on Syria: A diplomatic masterstroke?« *Middle East Intelligence Bulletin (MEIB)* 6 (5). <http://www.meib.org/issues/0405.htm>.

Gellner, Ernest 1983: *Nations and nationalism. New perspectives on the past*. Oxford: Blackwell.

George, Alan 2003: *Syria. Neither bread nor freedom*. London: Zed.

Hersh, Seymour 2004: »As June 30 approaches, Israel looks to the Kurds.« *The New Yorker* (28 June). Available online at <http://www.newyorker.com>.

Heydemann, Steven 1999. *Authoritarianism in Syria. Institutions and social conflict, 1946–1970*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Hilal, Muhammad Talab 1963: *Darasa 'an muhafazat al-jazira min al-nawahi al-qawmiyya wa al-ijtima'iyya wa al-Sayasiyya* [Arab.: Study of the national, social, and political aspects of the province of the Jazira]. No place (Syria): no publisher.

Hinnebusch, Raymond 1990: *Authoritarian power and state formation in Ba'thist Syria: Army, party, and peasant*. Oxford: Westview Press.

Hinnebusch, Raymond 2002: »The foreign policy of Syria«. In: Raymond Hinnebusch & Anoushiravan Ehteshami (eds.): *The foreign policies of Middle Eastern states*. London: Lynne Rienner Publishers, pp. 141–166.

Human Rights Association in Syria (HRAS), November 2003: *The effect of denial of nationality on Syrian Kurds*. Damascus: HRAS. Available online at <http://hras-sy.org/english/reports.htm>.

Human Rights Association in Syria (HRAS), 16 March 2004: *Press release. The situation of Kurds in Qamishli: Summary regarding the events in Damascus over the last few days*. Damascus: HRAS. Available online at <http://hras-sy.org/english/statements.htm>.

Human Rights Association in Syria (HRAS), April 2004: *The Qamishli incidents and their consequences in Syrian cities*. Damascus: HRAS. Available online at <http://hras-sy.org/english/reports.htm>.

Human Rights Watch (HRW) 1991: *Syria unmasked. The supression of human rights by the Asad regime.* New Haven and London: Yale University Press.

Human Rights Watch (HRW), October 1996: *Syria. The silenced Kurds.* New York: HRW. Available online at <http://hrw.org/reports/1996/syria.htm>.

Human Rights Watch (HRW), 7 September 2001: *Dangerous backlash in Syria.* <http://www.hrw.org/press/2001/09/syria090701.htm> (visited 30 March 2003).

Human Rights Watch (HRW) 2002: »Syria.« In: *Human Rights Watch world report 2002*, pp. 466–473. <http://www.hrw.org/wr2k2/mena8.html> (visited 8 June 2002 and 30 March 2003).

Human Rights Watch (HRW), 31 January 2002: *Memorandum to the Syrian government. Decree No. 50/2001. Human rights concerns.* New York: HRW. Available online at <http://www.hrw.org/backgrounder/mena/syria/>.

Human Rights Watch (HRW) 2003: »Syria.« In: *Human Rights Watch world report 2003*, pp. 482–488. <http://www.hrw.org/wr2k3/mideast7.html> (visited 15 January 2003).

International Crisis Group (ICG), 11 February 2004: *Syria under Bashar (II). Domestic policy challenges* (= *ICG Middle East Report* No. 24). Amman and Brussels: ICG. Available online at <http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east___north_africa/arab_israeli_conflict/syria/24_syria_2_domestic_policy_challenge.pdf>.

Kader, Alan 2001: *The Kurdish cause in western Kurdistan.* London: Western Kurdistan Association & Kurdistan National Congress.

Kaplan, Robert D. 1993: »Syria: identity crisis,« *The Atlantic Online* (February). <http://www.theatlantic.com/issues/93feb/kaplan.htm>.

Kharrat, Raed al- 2001: »Riyad Sayf: Syrian Member of Parliament.« *Middle East Intelligence Bulletin (MEIB)* 3 (3). <http://www.meib.org/issues/0103.htm>.

Kurdish Human Rights Project (KHRP) 2002: *Downstream impacts of Turkish dam construction in Syria and Iraq.* London: KHRP. Available online at <http://www.khrp.org/publish/list02.htm>.

KHRP Newsline 23, Autumn 2003: »Syrian authorities return Kurds to Turkey,« p. 2. Available online at <http://www.khrp.org/newsline/newsline23/newsline23.pdf>.

Kurdish News Network TV (KNN TV), 10 June 2004: »Ightiyal 'askari kurdi fi al-jaysh al-suri« [Arab.: Assasination of Kurdish soldier in the Syrian army]. <http://www.knntv.net/arabic/arabic_news/qasim_hamid.htm>.

Kurdish News Network TV (KNN TV), 3 August 2004: »Another Kurdish killed under torture.« <http://www.knntv.net/english/news/english030804.htm>.

Kurdish News Network TV (KNN TV), 6 August 2004: »Kurdish lost his life as a result of torture.« <http://www.knntv.net/english/news/shihido60804.htm>.

Kurdish News Network TV (KNN TV), 13 December 2004: »al-Mu'ataqalun al-kurd fi sijn 'adra yanhun adrabhum 'an a-ta'am« [Arab.: The Kurdish detainees in 'Adra prison end their hunger strike]. <http://www.knntv.net/arabic/arabic_news/adra-13-12-04.htm>.

Kurdish News Network TV (KNN TV), 16 December 2004: »al-Lajna al-qanuniya li hizb al-yekiti al-kurdi fi suriya yarud 'ala hizb al wahida al-dimuqrati al-kurdi fi suriya yekiti: al-sujuna' al-kurd inhu adrabahum taht al-t'athib laysa 'an al-tariq al-mufawada« [Arab.: The Legal Committee of the Kurdish Yekîtî Party in Syria responds to the United Democratic Kurdish Party in Syria Yekîtî: The Kurdish prisoners ended their strike under torture not by negotiation]. <http://www.knntv.net/arabic/arabic_news/yekiti-16-12-04.htm>.

Laizer, Sheri 1996: *Martyrs, traitors and patriots. Kurdistan after the Gulf War.* London: Zed.

Lawson, Fred H. 1994: »Syria«. In: Frank Tachau (ed.): *Political parties of the Middle East.* London: Mansell, pp. 500–529.

Mabardi, Roueida, 18 March 2004: »Kurdish unrest in Syria echoes Iraq conflict. Arab diplomats say unrest in Kurdish areas in Syria are chilling sign ethnic tensions may be bubbling over from Iraqi border.« Middle East Online <http://www.middle-east-online.com/english/syria/?id=9312=9312&format=0>.

Mason, Robert Scott 1988: »Government and politics«. In: Thomas Cellolo (ed.): *Syria. A country study.* Washington D.C.: The Federal Research Division, pp. 183–230.

McDowall, David 1996: *A Modern history of the Kurds.* London: I.B. Tauris.

McDowall, David 1998: *The Kurds of Syria.* London: KHRP.

McDowall, David 2000: *A Modern history of the Kurds.* London: I.B. Tauris.

Middle East Intelligence Bulletin (MEIB) 2 (2), February 2000: »Syria moves to control Druze religious establishment.« <http://www.meib.org/issues/0002.htm>.

Middle East Intelligence Bulletin (MEIB) 2 (11), December 2000: »Sectarian violence erupts in Suweida.« <http://www.meib.org/issues/0012.htm>.

Middle East Intelligence Bulletin (MEIB) 5 (1), January 2003: »Intelligence briefs: Syria. Arrest of Hamidi sparks outrage abroad.« <http://www.meib.org/issues/0301.htm>.

Middle East Media Research Institute, 16 December 2002, »Special dispatch. Syria persecutes members of outlawed Kurdish opposition.« <http://www.memri.de/uebersetzungen_analysen/laender/>.

Minerovski 1986: *al-Akrad: mulahazat wa-intiba'at* [Arab.: The Kurds: comments and opinions]. Baghdad: Matba'at al-Nujum.

Nikitine, Basile 1956: *Les Kurdes. Étude sociologique et historique.* Paris. Klincksieck.

Olson, Robert 1995: »The Kurdish question and Turkey's foreign policy, 1991–1995. From the Gulf War to the incursion into Iraq.« *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 19 (1), pp. 1–30.

Olson, Robert 1997: »Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and water.« *Middle East Policy* 5 (2), pp. 168–193.

Perthes, Volker 1995: *The political economy of Syria under Asad.* London: I.B. Tauris.

Pipes, Daniel 1990: *Greater Syria: the history of ambition.* Oxford: Oxford University Press.

Qamislo.com, 8 January 2004: »al-'Amn al-siyasi yamna' al-fanan Rashid Sofi min al-ghuna' layla ra's al-'am al-jadid: mamnu'a al-ghuna' bil-lugha al-kurdi« [Arab.: Political security forbids the artist, Rashid Sofi, from singing on New Year's Eve: Singing in the Kurdish language forbidden] <http://www.qamislo.com/2004/pencerok/> (site no longer active).

Richards, Alan & John Waterbury 1998: *A political economy of the Middle East.* Oxford: Westview.

Robins, Philip 2003 *Suits and uniforms. Turkish foreign policy since the Cold War.* London: Hurst & Co.

Savelsberg, Eva & Siamend Hajo 2004: *Die Situation staatenloser Kurden in Syrien.* <http://www.fluechtlingsrat-nrw.de/1868/>.

Seale, Patrick 1988: *Asad of Syria. The struggle for the Middle East.* London: I.B. Tauris.

Serhildanaqamislo.com, 15 March 2004: »Wazir al-i'alam al-suri: la mushkila kurdiya fi suriya wa li akrad, inama akrad arab« [Arab.: Syrian minister of information: There is no Kurdish problem in Syria and there are no Kurds, the Kurds are Arabs]. <http://www.serhildanaqamislo.com>.

Serhildanaqamislo.com, 2 June 2004: »Fi khatwa jadid li qama' al-nashat al-kurdi, al-sultat al-suri tatlub min al-ahzab al-kurdiya taruk al-'amal al-siyasi wa al-tahawul ila jamiy'at thaqafiya« [Arab.: In a new step in the oppression of Kurdish activists, the Syrian authorities demand that the Kurdish parties abandon their political work and transform into cultural associations]. <http://www.serhildanaqamislo.com/pencere1/Enuce_.php?g_nr=10166>.

Serhildanaqamislo.com, 3 June 2004: »al-Ba'th al-suri yamna' nashat jamia' al-ahzab al-kurdiya« [Arab.: The Syrian Ba'th bans the activities of all Kurdish parties]. Reproduced from Reuters, Beirut. <http://www.serhildanaqamislo.com/pencere1/Enuce_.php?g_nr=10169>.

Serhildanaqamislo.com, 3 June 2004: »al-Sulta al-suriya tastamr fi istida' mas'uli al-ahzab al-kurdiya li iblaghha qarar mana' nashat ahzabha« [Arab.: The Syrian authorities continue to call on representatives of Kurdish parties to inform of the decision to ban the activites of the parties]. <http://www.serhildanaqamislo.com/pencere1/Enuce_.php?g_nr=10168>.

Serhildanaqamislo.com, 16 June 2004: »al-ahzab al-kurdiya fi suriya tathada qrar al-hathr« [Arab.: The Kurdish parties in Syria challenge the restriction decision]. <http://www.serhildanaqamislo.com/pencere1/Enuce_.php?g_nr=10233>.

Syrian Human Rights Committee (SHRC), 18 February 1999: *The massacre of Hama (1982) ... Law application requires accountability.* London: SHRC. Available online at <http://www.shrc.org/english/99reports/18021999.htm>.

Syrian Human Rights Committee (SHRC), 20 February 2001: *Repressive laws in Syria (4): Revolution Protection Law.* <http://www.shrc.org/english/reports/2001/repressive_laws/20.htm> (visited 8 June 2002).

Syrian Human Rights Committee (SHRC), 21 August 2003: *Urgent call. The Syrian Kurdish citizen Khalil Mustafa died under torture.* SHRC: London.

Syrian Ministry of Information: *Inaugural speech of Bashar al-Asad.* <http://www.moi-syria.com/bassad.asp2FileName=20021121210936>.

Syrian Ministry of Information 2002: *Information on the Syrian economy and population* <http://www.moi-syria.com/economy.html> (last updated 22 November 2002), and <http://www.moi-syria.com/information.html>.

Syria Report 11, October 2003: »The Ba'th Party keeps the upper hand in the new government,« pp. 2–3.

United Nations, Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), 26 October 1998: *Fifteenth periodic report of states parties due in 1998: Syrian Arab Republic* (CERD/C/338/Add.1/Rev.1). <http://www.unhchr.ch/>.

United Nations, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 25 August 2000: *Consideration of reports submitted by states parties under article 40 of the covenant. Second periodic report of states parties due in 1984. Syrian Arab Republic* (CCPR/C/SYR/2000/2). <http://www.hri.ca/fortherecord2001/documentation/tbodies/ccpr-c-syr-2000-2.htm>.

US Department of State, October 2004: *Background note: Syria.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3580.htm>.

Vanly, Ismet Chériff 1992: »The Kurds in Syria and Lebanon.« In: Philip G. Kreyenbroek & Stefan Sperl (eds.): *The Kurds. A contemporary overview.* London: Routledge, pp. 143–170.

White, Paul 2000: *Primitive rebels or revolutionary modernisers? The Kurdish national movement in Turkey.* London: Zed.

World Bank, Rural Development, Water, and Environment Group, August 2001: *Syrian Arab Republic. Irrigation sector report. Report No. 22602-SYR.* <http.//www-wds.worldbank.org/servlet/>.

World Bank 2003a: *Syrian Arab Republic data profile.* <http://www.worldbank.org/>.

World Bank 2003b: *The Syrian Arab Republic at a glance.* <http://www.worldbank.org/data/>.

Yassin, Selim 2004: »Syria's Hammud: 25 killed in Kurdish unrest. Syrian Kurdish leaders call for calm, dialogue with Assad to resolve their problems after deadly clashes.« *Middle East Online,* 19 March <http://www.middle-east-online.com/english/?id=9317>.

Zisser, Eyal 2001: *Asad's legacy. Syria in transition.* London: Hurst & Co.

پەیماننامە و یاساکان

1. دەستووری کۆماری عەرەبی سووری, 13/ئازاری/ 1973 لەم ماڵپەڕانەی لای خوارەوەدا هەیە:

http://www.moi-syria.com or<http://www.oefre.unibe.ch/law/ icl/syooooo.

2. دەستووری حیزبی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبی.

3. پەیمانی لۆزان, لە ماڵپەڕەکاندا هەیە ,<http://www.lib.byu.edu .</lausanne.html8i9rdh/wwi/i

4. پەیمانی سیڤەر, 1920 لە ماڵپەڕەکاندا هەیە: .<rdh/wwi/versa/seindex.html /http://www.lib.byu.edu>

5. جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ , بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی ژمارە 217 A لە 10/کانونی یەکەم/ 1948 پەسەند و بڵاوکرایەوە و لەم ماڵپەڕەدا هەیە: .<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/eng.htm>

6. پەیمانی نێودەوڵەتی لەبارەی مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە (ICCPR) لە 16/کانونی یەکەم/1966 پەسەند کراوە. لە 21/نیسان/ 1969دا لە لایەن کۆماری عەرەبی سوورییەوە واژۆکراوە و لەسەر ئەم ماڵپەڕە هەیە: .</b/a_ccpr.htm3<http://www.unhchr.ch/htm/menu

7. پەیمانی نێودەوڵەتی لەبارەی مافەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری (ICESCR) لە 16/کانونی/ 1966، 3 /کانونی دووەم/ 1976 پەسەند کراوە. 21/نیسان/ 1969دا لە لایەن کۆماری عەرەبی سوورییەوە واژۆکراوە و لەسەر ئەم ماڵپەڕە هەیە: <http://www.unhchr.ch/htm/menu3/b/a_cescr.htm>.

8. ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی لەبارەی لەناوبردنی هەموو جۆرە جیاوازییەکی ڕەگەزپەرستی، 31/کانونی یەکەم/ 1965، لەسەر لەم ماڵپەڕەدا هەیە: .<http://www.ohchr.org/ english/law/pdf/cerd.pdf>

9. ڕێکەوتننامەی مافی منداڵ، 30/تشرینی دووەم/1989، لەم ماڵپەڕەدا هەیە: . <http://www.unhchr.ch/htm/menu3/b/k2crc.htm>

پاشکۆی یەکەم
پابەندبوونی سووریا بە یاسا جیهانییەکانی مافەکانی مرۆڤەوە

سووریا لایەنێکە لە پێکارەکانی نێودەوڵەتی, کە بڕیاری دابینکردن و پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ و مافی بنەڕەتی مرۆڤ دەدات. ئەوانە وەك بەشێك بریتییە لەمانەی لای خوارەوە:

- جارنامەی جیهانی مافی مرۆڤ (UDHR) بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی 217 A (3) لە 10/ کانونی یەکەم/1948 داڕێژراوە و بڵاوکراوەتەوە.
- پەیمانی نێودەوڵەتی لەبارەی مافەکانی سیڤیل و سیاسییەوە (ICCPR) لە 16/کانونی یەکەم/ 1966، بۆ 23/ ئازار/ 1976، پەسەند کراوە.
- پەیمانی نێودەوڵەتی لەبارەی مافەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری (ICESCR) لە 16/کانونی/ 1966، 3 /کانونی دووەم/ 1976 پەسەند کراوە.
- ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی لەبارەی لەناوبردنی هەموو جۆرە جیاوازییەکی ڕەگەزپەرستی، 31/کانونی یەکەم/ 1965، بۆ 21/مایس/ 1969، پەسەند کرا.
- ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی لەبارەی کوژانەوە و سزادانی تاوانی جیاوازی ڕەگەزپەرستی، لە 30/تشرینی دووەم/1973.
- ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی دژی جیاوازی ڕەگەزایەتی لە یارییە وەرزشییەکاندا، لە کانونی یەکەمی/ 1985.
- ڕێکەوتننامەی قەدەغەکردن و سزادانی تاوانی قەڵاچۆی بەکۆمەڵ، 9/کانونی یەکەم/1949.
- ڕێکەوتننامەی مافی منداڵ، 30/تشرینی دووەم/1989، لە ئەیلولی/1990دا واژۆ کراو لە 14/نیسان/1993دا پەسەند کرا.

- پرۆتۆکۆڵی ئارەزوومەندانە بۆ پەیماننامەی مافەکانی منداڵ لەبارەی تێکەڵاوبوونی منداڵان لە کێشەی چەکداریدا. لە 17/تشرینی دووەم/2003 پەسەند کراوە.
- پرۆتۆکۆڵی ئارەزوومەندانە بۆ رێکەوتن لەبارەی مافەکانی منداڵ، لەبارەی فرۆشتنی منداڵان و لەشفرۆشی و ئەدەب و وێنەی بێ ئابڕوانە(پۆرنۆگرافی)، 15/حوزەیرانی/2003 پەسەند کراوە.
- رێکەوتننامەی کۆیلایەتی 25/ئەیلول/1926. پرۆتۆکۆلی 1953 دادەنری بە رێکەوتنی 1926.
- رێکەوتننامەی کۆیلایەتی 1926، وەك دانرا. لە 4/ئاب/1954 واژۆکرا.
- رێکەوتننامەی زیادە لەبارەی لابردنی کۆیلایەتی، بازرگانی کۆیلەکان و رێکخراو و دەزگاکانی هاوشێوە بۆ کۆیلایەتی لە 7/ئەیلول/1956، لە 17/نیسان/1958 پەسەندکرا.
- چوار رێکەوتننامەی جنێف لە 1949 و جێبەجێکردنی یەکەم پرۆتۆکۆڵ 1977.

دەزگا و رێکەوتننامە پەیوەندارەکانی تر

دەستووری عەرەبیی مافی مرۆڤ، 1949، کۆمەڵەی وڵاتە عەرەبییەکان، کە سووریا ئەندامێتی.

رێکخراوی کۆنفرانسی ئیسلامی، کە قاهیرە لەبارەی مافی مرۆڤەوە لە ئیسلامدا لە 1990 دایمەزراند و بڵاویکردەوە . لەگەڵ ئەوەی کە بە رەسمی پەیوەندی بەو حکومەتانەوە نییە کە وابەستەی سیاسەتە بۆ دڵنیایی و رێزگرتنی مافی مرۆڤ و سەربەستی رادەربڕین.

دامەزراندنی جارنامەی بەرشەلۆنە لە 26-27/ تشرینی دووەم/1995 بە 15 وڵات لە یەکێتی ئەورووپا و 12 وڵاتی باشووری دەریای سپی ناوەڕاست، لەگەڵ

سووریاش ، بە هاوبەشی ئەورووپا - دەریای سپی ناوەڕاست دامەزرا. یەکەم: پێکەوەکاری بۆ چاکترکردنی پەیوەندی کولتووری و سیاسی و ئابووری نێوان ئەندامانی، هەروەها بانگی وابەستەیی ڕێزی مافەکانی مرۆڤ وسەربەستییە بنەڕەتییەکان دەکات .

جارنامەی سەنعا لەبارەی گەشەپێدانی دەزگاکانی ڕاگەیاندنی عەرەبی سەربەخۆوە و فرەیی، لە 11/کانونی دووەم/1996، لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ زانست و پەروەردە و ڕۆشنبیری و لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ زانست و پەروەردە و ڕۆشنبیری کۆنفرانسێکی گشتی لە تشرینی دووەمی 1997 ڕاگەنرا. سووریاش لە کۆنفرانسەکاندا دانی نا بە پرینسیپ و ئامۆژگارییە بڵاوکراوەکاندا.

پاشکۆی دووەم
حیزبە سیاسییە کوردییەکان لە سووریا

ئێستا لە سووریا 13 حیزبی سیاسی کوردی هەیە، هەموویان بە شێوەیەی نهێنی کاردەکەن. ناوی لایەنەکان بە کوردی و عەرەبی ولە نێو کەوانەشدا بە ئینگلیزی نووسراوە و سەرۆکەکانیشیان وەك ئەمانەی لای خوارەوە:

1. پارتییە یەکێتییە دیموکراتە کوردی لە سووریا – حزب الاتحاد الديمقراطي الكوردي في سوريا. سەرۆك: ئیسماعیل ئەمۆ.
2. پارتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا(الحزبی) الحزب الديمقراطي الكوردي في سوريا (البارتيه), سەرۆك: نصرالدين ابراهيم.
3. پارتییە دیمۆکراتە پێشڤەروە کوردی لە سووریا، الحزب التقدمي الديمقراطي كوردي في سوريا، سەرۆك: عەبدولحامد حاجی دەرویش.
4. پارتییە چەپە کوردی لە سووریا (حزب اليسار الكوردي في سوريا), سەرۆك: محەمەد موسی محەمەد.
5. پارتییە دیمۆکراتە کوردی لە سووریا، الحزب الديمقراطي الكوردي في سوريا, سەرۆك: محەمەد نەزیر مستەفا.

6. پارتییه دیمۆکراته پێشڤەروە کوردی له سووریا، الحزب التقدمی الدیمقراطی الکوردی فی سوریا، سەرۆك: عەزیز داود.
7. پارتییه وەلاتپەرێزه دیمۆکراته کوردی له سووریا, الحزب الوطني الديمقراطي الكردي في سوريا، سەرۆك: تەهار سەعدون.
8. حیزبییه چەپە کوردی له سووریا، الحزب الیسار الکردی فی سوریا، سەرۆك: خەیرەدین موراد.
9. پارتییه دیمۆکراته کوردی له سووریا، الحزب الدیمقراطی الکوردی فی سوریا, یان حزب دیمقراطي کردي في سووريا (السوري) سەرۆك: جەمال م. باقی.
10. پارتییه یەکێتییه کورد له سووریا — حزب الاتحاد الکوردی فی سوریا. سەرۆك بۆ ماوەی چوار ساڵ هەڵدەبژرێرێت، (حەسەن ساڵح جێگای عەبدولباقی یوسفی وەك سەرۆك له 2004دا گرتەوه).
11. پارتییه هەڤگرتنه گەلێ کورد له سووریا، الحزب الاتحاد الشعبی الکوردی فی سوریا, سەرۆك: سەلاح بدرالدین (تا 2003 لەو کاتەشەوه مستەفا جومعه)
12. پارتییه یەکێتییه دیمۆکرات ك ، حزب اتحاد(الوحدة) الدیمقراطی, بەپێی هەندێ سەرچاوه تا کانونی یەکەمی 2004 کەمال شەهین سەرۆکایەتی حیزبەکەی کردووه.[407]
13. پارتی یەکێتی دیموکراتی کوردی سووریا, الحزب الوفاق الدیوقراطی الکوردی السوری: سەرۆکی حیزب کەمال شەهین تا شوباتی 2004.

[407] ئەو حیزبه له تشرینی یەکەمی 2003دا دامەزرا، لەو بڕوایەدان که ئەوه دوا ئەلقەی نزیکی زنجیرەی پەکەکەیه، که لەناودەچێ و لەژێر ناوی جیاوازدا چاك دەبێتەوه. له کانونی یەکەمی 2004دا کەمال شەهین وازی له حیزبی هێنا و دانەیەکی تری بۆ خۆی دامەزراند بەناوی الحیزب الویفاق الدیوقراطی الکوردی السوری: (بڕوانه ژماره 13) له 2004/2/17 لەلایەن پێشمەرگەی پەکەکەوه له سلێمانی (کوردستانی عێراق) کوژرا.

له بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی

بەرهەمی نووسین

1-فەرهەنگی ڕێزمانی کوردی، د. کەمال میراودەلی.
2- فەرهەنگی زەویزانی، جەمال عەبدول.
3-**حركات الخوارج في غربي إقليم الجبال وشهرزور والجزيرة الفراتية:عطا عبدالرحمن محي الدين.**
4- سۆفیزم و کاریگەریی لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورددا: 1880- 1925، د. جەعفەر عەلی
5-قـضـــاء هەڵــەبجــە، دراسە في الجغرافيه الإقليميه: **عطا محمد علاءالدين.**
6-ڕۆڵی هۆکـــــارە سیاســــــییەکان لە دابەشبوونی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانیدا: جاسم محەمەد محەمەد
7-پەیوەندییە سیاسییەکانی نێوان هەرێمی کوردستان و تورکیا، 1991-1998: هێرش عەبدوڵلا حەمەکەریم.
8-ڕۆژنامەگەریی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپاو ئەمریکا، 1949-1991 ، نەوزاد عەلی ئەحمەد.
9-هوشیاری کۆمەڵایەتی، فواد تاهیر سادق
10-شاری سلێمانی 1932-1945 ، د. ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی.
11-**إقليم كوردستان العراق في دائرة السياسات النفطية العالمية، د. محمد رؤوف سعيد مهندس زمناكو سعيد**
12-بەعەرەبکردن لە هەرێمە کوردنشینەکاندا 63- 847 ز، رحیم ئەحمەد ئەمین
13-**تعريب قضاء خانقين من منظور جيوسياسي، صلاح الدين انور قيتولي**
14-کۆیە، کامەران **طاهر** سەعید
15-بوون لە شیعری مەحویدا، د.محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا
16-شێواز لە شیعری کلاسیکیی کوردیدا، حەمە نوری عمر کاکی
17- ئەرمەنۆساید، مامەند ڕۆژە
18-کولتوور و ناسۆنالیزم، د. ڕەفیق سابیر
19- بنیاتی کارنامەیی لە دەقی نوێی کوردیدا، د. عبدالقادر حمە امین محمد
20-ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا، کاروان عومەر قادر
21- جیۆگرافیای باشووری کوردستان، د. عەبدوڵڵا غەفوور
22-دابەشبوونی دانیشتوانی شاری هەولێر، فاتیمە قادر مستەف
23- ئیدیۆم چەشن‌و پێکهاتنی لە زانی کوردیدا، شیلان عومەر حسەین
24-شیعری ناوچەی موکریان، د. عوسمان دەشتی
25-الهجرة والتغير الديموغرافي و خطط التنمية في العراق اقليم كوردستان نموذجا، رزگار سعيد قادر.
26-بنیاتی ڕووداو لەڕۆمانی کوردیی باشووری کوردستاندا، میران جەلال محەمەد
27-هەندێك زانیاری گشتی لە بارەی زمانەوە، ساشوار هەرشەمی
28-هونەرمەندو کولتوور، کاوە جەلال
29/Report on the Sulaimani District of Kurdistan، E.B. Soane.

بەرهەمی وەرگێڕان

1-کۆمەڵکوژییەکەی دەرسیم، حوسێن یڵدرم، لە سوێدییەوە: کاوە ئەمین.
2-جەنگی عێراق، کاپلان و کریستڵ، لە ئینگلیزییەوە: عەبدولکەریم عوزێری.
3-یاسا دەستوورییەکانی تورکیا و کورد لە سەردەمی نوێدا، م. ئە. حەسرەتیان، لە روسییەوە: د. دلێر ئەحمەد
4-سلێمانی ناوچەیەك لە کوردستان، ئی.بی. سۆن، لە ئینگلیزیەوە: مینە.
5- شەرەفخانی بەدلیسی- سەردەم، ژیان، نەمریی، ێڤگێنیا ڤاسیلییێڤا، لە روسیەوە: د.ئارام عەلی
6-ریشەی کاریگەرییەکانی بریتانیا لە میسۆپۆتامیادا: زەکی ساڵح ، لە ئینگلیزییەوە : کامیل محمەد قەرەداغی
7-کوردی سوریا، بوونێکی نکوڵی لێکراو، هێریەت مۆنتگومری، لە ئینگلیزییەوە: مینەو و پێشەوا
8- زمان لە روانگەی رەگەزەوە، کرێستین نۆردێنستام، لە سۆێدییەوە : غازی عەلی خورشید

- **گۆڤاری کوردۆلۆجی، ژمارە یەکی ساڵی 2008**
- **گۆڤاری کوردۆلۆجی، ژمارە دووی ساڵی 2009**

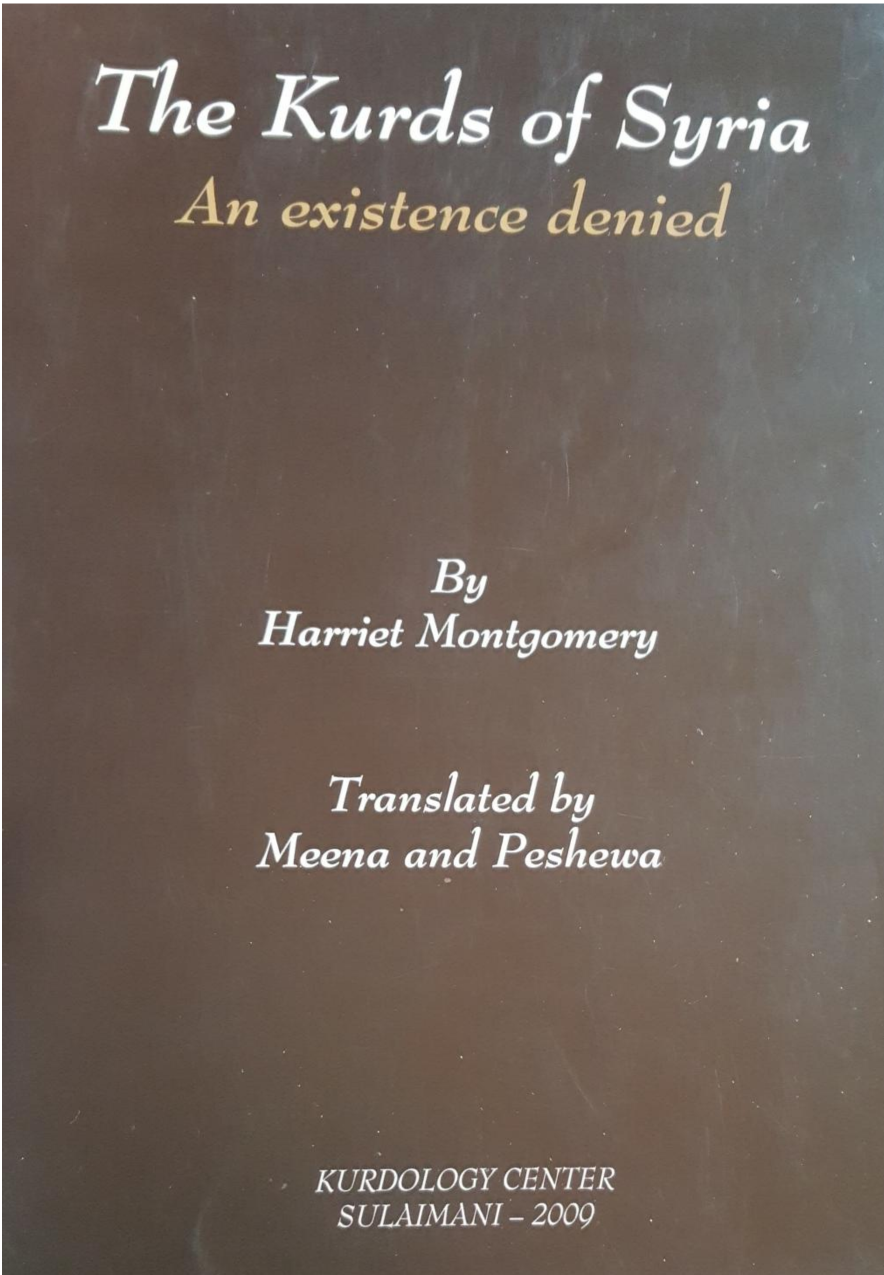
The Kurds of Syria
An existence denied
By
Harriet Montgomery
Translated by
Meena and Peshewa
KURDOLOGY CENTER
SULAIMANI – 2009